

Rozdělení minulostí

Vytváření
politických identit
v České republice
po roce 1989

Adéla Gjuričová

Michal Kopeček

Petr Roubal

Jiří Suk

Tomáš Zahradníček

Rozdělení minulostí

Vytváření
politických identit
v České republice
po roce 1989

Adéla Gjuričová

Michal Kopeček

Petr Roubal

Jiří Suk

Tomáš Zahradníček

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012

© Adéla Gjuričová, Michal Kopeček, Petr Roubal,
Jiří Suk, Tomáš Zahradníček, 2011

ISBN 978-80-7285-154-6

*Kniha vznikla s podporou Grantové agentury České republiky,
reg. č. 409/07/1189.*

Recenzovali: Jaroslav Cuhra, PhD.
prof. Miloš Havelka, CSc.

Obsah

Úvod	9
Politické hry s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (Jiří Suk)	17
Disent jako minulost, liberalismus jako projekt. Občanské hnutí - Svobodní demokraté v české polistopadové politice (Michal Kopeček)	61
Poněkud tradiční rozchod s minulostí. Občanská demokratická strana (Adéla Gjuričová)	107
Prezident Václav Havel a břemeno (komunistické) minulosti. Lustrace jako politický a morální problém, 1989-1992 (Jiří Suk)	135
Rozdělení minulostí. Československá sociální demokracie 1989-1992 (Tomáš Zahradníček)	183
Dvě cesty „křesťanské politiky“. Československá strana lidová a Křesťanskodemokratická strana v první polovině devadesátých let (Adéla Gjuričová)	217
Konzervativní kontrarevoluce. Občanská demokratická aliance a postkomunistická transformace (Petr Roubal)	249

Nedominantní strany. Osudy „malých“ v devadesátých letech: Československá strana socialistická, Liberálně demokratická strana, Společnost pro Moravu a Slezsko (Tomáš Zahradníček)	287
„Smést to všechno do Vltavy“. Proměny revolučního diskurzu Sdružení pro republiku - Republikánské strany Československa (Petr Roubal)	311
Stigma minulosti, pouto sounáležitosti. První desetiletí českého listopadového komunismu (Michal Kopeček)	343
Summary	381
Jmenný rejstřík	385
Věcný rejstřík	397

Úvod

Kniha, kterou držíte v ruce, je výsledkem snahy několika badatelů v oblasti soudobých dějin o historickou analýzu raného období demokracie po roce 1989. Nenajdete v ní systematický přehled vývoje české politiky ani vytváření *politiky dějin* či *politiky paměti*. Pokouší se nabídnout analytický pohled na naši nedávnou minulost z pohledu historiků, kteří mají společný předmět zájmu. Tím je formování české politické kultury, či přesněji politicko-kulturních identit na základě mnohvrstevnaté a komplexní role, již v české politice hrála a dodnes hraje reflexe minulosti. Minulost, a to zdaleka nejen ta poválečná, se zdá všudypřítomná v našich soukromých životech, stejně jako ve veřejném prostoru. Doba takzvaného demokratického přechodu byla z pohledu sociálních věd, ale též aktéry tehdejších událostí chápána a prezentována především jako budování nového řádu či nové společnosti, jako doba, která se chtěla radikálně odetnout od své bezprostřední minulosti. Z dnešního pohledu historika se však zdánlivě paradoxně jeví jako období fascinace, politické manipulace a bezmála zahlcení minulostí a jejími nesčetnými vrstvami. Ale také v nemenší míře jako doba pevně s minulostí spjatá, a to nejen s minulostí státněsocialistickou, ale i starší, předúnorovou, či dokonce předmnichovskou.

Vzhledem k povaze tématu a způsobu jeho analýzy nemá kniha žádnou centrální tezi, jednotlivé kapitoly však sdílejí společnou perspektivu vyjádřenou hlavním názvem knihy *Rozdělení minulostí*. Vznikl nejdříve jako titul jedné ze studií Tomáše Zahradníčka věnující se obnově a formování české sociální demokracie po roce 1989. Ukázal se však jako výstižná charakteristika celé české polistopadové politické kultury. Zdá se totiž, že na rozdíl od pozdějšího vývoje se zejména počátek devadesátých let vyznačoval specificky chápaným horizontem politického času, kdy jednotlivá politická hnutí, rodící se strany i debatní společnosti přemýšlely nikoliv v řádu jednoho či dvou volebních období, nýbrž v řádu generací, ne-li staletí. V době zrodu (či obnovy)

pluralitní parlamentní demokracie se takový vývoj zdá být logickým důsledkem *hledání* a současně *vytváření* použitelných politických a kulturních tradic jako nepostradatelného spojovníku jednotlivých politických uskupení, ale též národního politického společenství jako celku. Naše kniha se však snaží ukázat, že toto hledání tradic, a tím i obrazů minulosti nebylo arbitrární ani náhodné. V některých případech tkvělo hluboko v předcházejícím vývoji daného politického společenství či biografiích jednotlivých osobností, jindy vyplývalo výrazněji z pragmatiky politického boje a nevyhnutelné politické diferenciaci, jak ukazují například studie Adély Gjuríčové pojednávající o „křesťanské politice“, resp. o *politice dějin* občanských demokratů.

Ambice naší knihy nejsou v žádném ohledu teoretické. Přesto jsme se jako její autoři nevyhnuli používání některých pojmů, které nejsou v naší veřejné diskuzi obvyklé, a které proto mohou vzbuzovat otázky. To platí patrně zejména pro pojmy *politika dějin* (či *minulosti*) a *politika paměti*. Jsou inspirované diskuzemi v zahraničí, kde se staly dnes již trvalou součástí nejen odborné, ale i mediální debaty. *Politika dějin* (*politics of history*, *Geschichtspolitik*, *polityka historyczna*) označuje snahu nějakým způsobem institucionalizovat a právně či politicky upravit vztah celé společnosti k minulosti, většinou té bezprostředně předcházející. V českých a středoevropských poměrech po roce 1989 je tedy *politika dějin* do značné míry ekvivalentem poněkud neforemného pojmu *politika vyrovnávání se s (komunistickou) minulostí*. Naproti tomu pojem *politika paměti* (*politics of memory*, *Erinnerungspolitik*, *polityka pamięci*) jako součást *politiky identity* by měla označovat spíše snahu zvýraznit a v politickém procesu prosadit či využít konkrétní formu kolektivní historické paměti, jako například paměť politických vězňů či reformátorů Pražského jara. V odborném a ještě více mediálním diskurzu se však oba pojmy často překrývají a zaměňují, což ukazuje, že jejich význam není zdaleka ustálen. Ještě méně ustálené jsou některé další idiosynkratické kategorie, které jednotliví autoři publikace používají ve snaze pojmenovat a popsat určitý historický fenomén, pro nějž dosud chybí zavedená terminologie. Jde na-

příklad o pojmy jako *politika historického kompromisu* (Jiří Suk, Michal Kopeček) či *antikomunismus budoucnosti* (Petr Roubal), které se objevují v jednotlivých kapitolách. Jsou součástí daného výkladu jako pragmaticky užívaný nástroj historické analýzy. Neusilují o to, být teoretickým příspěvkem k sociálněvědní diskuzi o vztahu dějin a historické paměti. Také proto nemá smysl pokoušet se na tomto místě o jejich definování.

Žádný vědecký, a tím méně historický výzkum nevzniká ve vzduchoprázdnu. Historický výzkum je vždy ovlivněn přítomností, která klade dějinám otázky. O to více to platí v případě, když jde o minulost tak nedávnou, že je součástí osobního prožitku historika. Ponecháme-li stranou osobní aspekty, je třeba na tomto místě zmínit dva důležité momenty, které určovaly náš výzkum a formovaly jeho hlavní otázky. Tím prvním byla snaha o jisté odlišení od politologických přístupů a *paradigmatu transformace*, jakkoliv historik tohoto období čerpá a bude ještě dlouho čerpat z poznatků, které politologie poskytuje. Tím druhým byla skutečnost, že výzkum sám vznikl v období, kdy *vyrovnávání se s minulostí*, jinak také *politika dějin* a *politika paměti*, bylo a stále je jedním ze základních nástrojů politického soupeření i voličské mobilizace v Česku. Také zde se jako historici snažíme o vytvoření jistého odstupu, jakkoliv jsou někteří z nás zároveň účastníky veřejné politické diskuze o těchto otázkách.

Přechod k demokracii ve střední a východní Evropě po pádu socialistické diktatury byl od svého počátku předmětem enormního zájmu sociálních věd. Zejména rozsáhlý politologický výzkum přinesl velké množství poznatků a vypracoval řadu často velmi sofistikovaných přístupů a metod. Jako celek jej nicméně dodnes charakterizují dvě základní skutečnosti: srovnávací přístup a sdílené *paradigma transformace*. Na počátku devadesátých let zde byly zkušenosti z předešlých přechodů k demokracii v poválečné Evropě, ale i Latinské Americe, které poskytovaly teoretikům i praktikům postkomunistické transformace nezanedbatelnou oporu ve snaze o uchopení a řešení jejich základních problémů. Neboli tzv. transformační výzkum měl od počátku velmi výraznou

komparativní perspektivu, vycházející ze srovnávání různých vln demokratizace a hledání jejich společných prvků či naopak zvláštností. Komparativní perspektiva je bezesporu potřebná a produktivní v politologickém, ale i historickém bádání. Nutně však vede k jisté schematizaci výzkumných metod a důrazu na systémový přístup.

Historický přístup je oproti tomu založený méně na předem dané systematizaci a teoretické perspektivě a více na četbě pramenů a sledování logiky jednání historického aktéra, ať už kolektivního, či individuálního. Oproti nomotetickému a systémovému zájmu sociálních věd, zaměřených na instituce, procesy, struktury a trendy, charakterizuje historiografii spíše idiografický zájem o subjektivní vnímání a o jednání aktérů. Politické strany či hnutí jako klíčový aktér doby se mohou na první pohled zdát dosti obehnaným tématem. Projdeme-li si ale dosavadní, velmi rozsáhlou literaturu k tématu, zjistíme, že výrazně převažuje politologický přístup, který pojímá stranu především jako součást určitého stranického a ústavněprávního systému. Daná politická strana je v tomto ohledu soběstačnou jednotkou systému a je analyzována především na základě toho, jak se v daném systému chová a nakolik jej dokáže využít ve svůj prospěch. Nás ovšem zajímaly strany či hnutí jako nerovnoměrné souhrny skupin, jednotlivců, proudů či center. Zjednodušeně řečeno nás zajímalo především to, co se děje uvnitř daného uskupení, co se děje předtím, než strana či hnutí jako politický aktér určitým způsobem jedná.

Z tohoto pohledu se ukazuje, že klíčem k chápání polistopadové politiky a politických identit je mnohohrstevnatý vztah k minulosti. Nebyl samozřejmě výlučný. Byla zde řada jiných témat a problémů, které spoluvytvářely politickou identitu hlavních politických hráčů, jako ekonomická transformace, česko-slovenský vztah a otázka udržení či rozpadu společného státu. Ale i v těchto otázkách, jak se pokoušíme ukázat, byl vztah k minulosti zásadní. Radikální ekonomická reforma a privatizace byly některými politiky i stranami chápány jako nejlepší způsob od-

dělení od minulosti, rozpad státu zase jako způsob oddělení od problematického „nacionalismu“ coby domnělého hlavního výsledku snahy bývalých komunistů zůstat politicky relevantní.

Přechod k demokracii a tržnímu hospodářství byl mimořádně složitý proces, na jehož pochopení a ovládnutí byly vynaloženy nemalé prostředky jak v rámci jednotlivých společností, tak v mezinárodním rozměru. Nelze vypočítat všechny možné přístupy, školy, výzkumné projekty a vlivné politologické, ekonomické, sociologické teorie. Nemá smysl vypočítávat všechna témata od studia politických a stranických systémů, konstitučních procedur a modelů vyjednávání přes občanskou společnost, sociální přerody, hospodářské politiky, podmínky demokratické konsolidace, tranzitivní spravedlnost (*transitional justice*) a všechny další otázky, které byly a dodnes po právu jsou předmětem bádání a zájmu studia transformace.

Ovšem *paradigma transformace*, které po dlouhá léta charakterizovalo většinu sociálněvědní literatury v této oblasti, je dnes i v politologické či sociologické literatuře považováno za přinejmenším problematické. Důvodem je především skutečnost, že většina této tranzitologické literatury měla velmi silný normativní náboj. Jinými slovy, sociálněvědní výzkum byl pojímán nejenom jako prostředek analýzy dané situace, ale též jako podstatný nástroj demokratizačního aktivismu. Nešlo totiž pouze o popis toho, co je či co se stalo, nýbrž také o vyprojektování toho, „co by mělo být“ či „co se má stát“, mají-li dané společnosti směřovat k fungující, konsolidované demokracii. Taková reflexe nabízející současně i možná řešení, již sociální vědy poskytují moderní politice a společnosti, je samozřejmě velmi cenná a potřebná, zvláště v období dalekosáhlých změn, jakými procházely země střední a východní Evropy po pádu státního socialismu. Avšak takto pojatý výzkum v sobě skrývá zřejmou teleologickou představu o bezmála „zákonitém“ vývoji k demokracii, pokud jsou splněna základní kritéria. Takto silně normativně založená představa jde proti logice historické analýzy, jak ji chápe moderní kritická

historiografie. Ta usiluje o to, rekonstruovat dějiny nejenom podle stříhu jejich „vítězů“, nýbrž zobrazit jednání historických aktérů v jejich mnohoznačnosti a dobové nejistotě, jinak řečeno v bohatém dobovém kontextu nabízejícím v každém dějinném momentu reálné možnosti alternativního vývoje v porovnání s tím, co se nakonec událo.

Paradigma transformace přirozeně pojímá rok 1989 jako bod nula, začátek, od kterého se vše další odvíjí. Sociálněvědní literatura si samozřejmě byla a je vědoma toho, co předcházelo. Avšak události a fenomény pozdního státního socialismu jsou v této perspektivě zpravidla vnímány jako *předpoklady* či *výchozí podmínky*, nikoliv primárně jako předmět analýzy. Zrcadlově k tomu pro dnešní historickou literaturu zabývající se dějinami studené války či komunistického panství ve východní Evropě tvoří rok 1989, resp. 1991 mezní bod, vyvrcholení a většinou i ukončení historické analýzy, a tedy i dějepisného vyprávění. Analytická perspektiva této knihy, jež bere jako centrální osu sociálního vytváření reality reflexi minulosti, má naproti tomu tendenci liminalitu roku 1989 v českých, československých a potažmo středoevropských dějinách mírnit či relativizovat. Hlubší analýza zrodu politické kultury rané české demokracie a jejích klíčových aktérů totiž ukazuje, že rok 1989 jako počátek soudobé české demokracie lze chápat jako „počátek“ pouze relativní. Každé politické hnutí či rodící se politická strana, jimž se věnují jednotlivé kapitoly, totiž představuje pokročilou fázi již dlouho předtím načatých životů, sociálních sítí, přátelských kruhů, mentálních horizontů a společenských „struktur“. V parafrázi jednoho oblíbeného politického výrazu studovaného období bychom tak mohli konstatovat, že zrod české polistopadové demokracie je ve všech podstatných ohledech záležitostí „starých struktur“, komunistických i nekomunistických.

Ještě důležitější než vymezení vůči sociálním vědám a jejich základnímu přístupu je však pro historika nejnovějších dějin reflexe současné politické diskuze jako neopominutelného kontextu, v jehož rámci historik pracuje. V tomto ohledu šlo v pří-

padě našeho tématu zejména o to, vytvořit si kritický odstup od politické představy tzv. *vyrovnávání se* s komunistickou minulostí. Právě skrze toto *vyrovnávání se*, zahrnující nejen procedury tranzitivní spravedlnosti, ale také nejrůznější politiky identity a projekty historické paměti, do velké míry probíhaly a probíhají v Česku, ale i celé střední a východní Evropě reformulace kolektivních identit, národních, politických, sociálních, ale konečniců i rodinných a individuálních.

Historické vědomí jako výsledek trvalého rozporu mezi pluralitou historických pamětí ve společnosti a odborně či politicky vytvářeného historického diskurzu není přirozeně zvláštností dneška. V moderní společnosti jsou dějiny všudypřítomné, nejen ve veřejném prostoru, politice, uměleckých artefaktech, ale také ve struktuře našeho myšlení, neboť naše identita sama je konstruována historicky. Je proto přirozené, že spory o minulost a její interpretace jsou trvalou součástí moderní demokracie. Nejsou tedy nutně projevem nezralosti společnosti, jak se někdy zdá. Nezralá je spíše představa jakéhosi „konečného vyrovnání“, představa homogenního společenství, které je s to, utvořit si na dějiny jednotný a všemi v zásadě sdílený názor. Moderní demokratické společnosti jsou konfliktním společenstvím, v němž je demokracie základním modelem nenásilného managementu politického a sociálního konfliktu. Tomu by měla odpovídat i moderní historiografie jako věda založená na kultivované kritice, střetu a konfliktu, ovšem stejně tak veřejná debata o dějinách a paměti. Debata, která snese vědomí v sobě zakódovaného konfliktu vycházejícího z faktu sociální a politické plurality, ale která jej dokáže udržet v hranicích odpovídajících civilizované společnosti.

Dějinné představy, historické obrazy, jejich neustávající reinterpretace a z toho vyplývající konkrétní historicko-politické tradice jsou vždy součástí našeho sebechápání, naší historicky založené identity, která je z povahy věci dynamická, a tudíž reaktivní v poměru k velkým dějinným událostem. Avšak v době po roce 1989 má tato historická dimenze ve způsobech sociálního vytváření

skutečnosti, a tedy i v politickém prostoru přece jenom poněkud odlišnou dynamiku, neboť ono *vyrovnávání se s minulostí* zde bylo povýšeno na jednu z fundamentálních forem politiky. Odborná literatura i veřejná diskuze se již delší dobu snaží pojmenovat hlavní důvody, *proč* k tomu došlo. Předkládaná kolektivní monografie se naproti tomu snaží popsat, *jak* k tomu došlo v konkrétním případě české společnosti a politiky po roce 1989.

Každá studie v tomto svazku je do značné míry samostatná, má svůj vlastní předmět výzkumu, a tudíž i logiku výstavby textu a argumentace. Některé z nich se v té či oné formě objevily už v šestnáctém (2009) ročníku časopisu *Soudobé dějiny*. Také proto může někdy dojít k jistému opakování motivů, častěji se v různých souvislostech probírané látky bude vracet například rozpad Občanského fóra, rozdělení Československa a další klíčové okamžiky, které v jisté míře formovaly všechny politické síly v zemi. Zároveň jsou ale jednotlivé kapitoly komplementární, navzájem se doplňují. Každá se ze svého vlastního tematického úhlu snaží nasvítit společné téma, jímž je minulost jako dělitko, či naopak svorník historicky vzniklých politických identit v České republice na počátku devadesátých let. V předmluvách knih autoři často poukazují na pracovní charakter předkládaného výsledku a vyzývají k diskuzi. V případě této publikace jde vlastně už od počátku o mnohohlas, výsledek několikaleté interní diskuze v rámci autorské skupiny působící v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Její dosavadní výsledky bychom nyní rádi nabídli širší veřejnosti.

Michal Kopeček
Praha, leden 2011

Jiří Suk

**Politické hry
s „nedokončenou revolucí“.
Účtování s komunismem
v čase Občanského fóra a po
jeho rozpadu**

¹ Text vyšel v časopise *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2–3 (2009), s. 276–312, jako součást tematického čísla Politické strany a (komunistická) minulost. Zde je otištěn v poněkud pozměněné podobě, která vyplynula z připomínek a diskuzí všech spoluautorů této monografie.

Historický kompromis

V listopadu a prosinci 1989 se Československem přehnala mohutná manifestační vlna, pod kterou se zhroutilo panství komunistické strany. Závratné dění vzápětí dostalo jména „pokojná“, „sametová“, „něžná“ revoluce. Statisícová shromáždění se konala v atmosféře nenásilí a porozumění, manifestovala však pevnou vůli, kterou vyjádřila hesla „Konec vlády jedné strany!“ a „Svobodné volby“. Češi a Slováci si přáli okamžitě a bezvýhradně ukončení mocenského monopolu KSČ a politickou pluralitu. Správa věcí veřejných – politika – se měla od této chvíle dělat za aktivní účasti občanů. V nepřeborně pluralitním hodnotovém univerzu občanského živilu vznikla obecně sdílená představa o budoucím pořádku založeném na kombinaci přímé a zastupitelské demokracie.² Programem pokojné revoluce se tedy stalo to, co se v turbulencích 20. století nikdy nepodařilo realizovat, o čem se jen snilo a za co se demonstrovalo ve vypjatých historických chvílích, naposledy v srpnu 1968. Ožil sen o spravedlivém národu, právním státu a autentické demokracii. Federální shromáždění ČSSR jednomyslně zvolilo dramatika a disidenta Václava Havla prezidentem Československé socialistické republiky 29. prosince 1989. Novou hlavu státu volil sbor, ve kterém absolutní většinou disponovali poslanci z KSČ. Jedna pramenná indicie naznačuje, že tomu mohla předcházet politická dohoda: zvolí-li KSČ bývalého „třídního nepřítel“ hlavou státu, bude následně bez výhrad uznána jako legální součást demokratického politického systému.³ Ať už k takové dohodě došlo, či nikoli, zákon o politických stranách z 23. ledna 1990

² K tomu viz KRAPFL, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločensvo v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava, Kalligram 2009.

³ Tato hypotéza vychází z následujícího dobového projevu, dochovaného na magnetofonovém záznamu, který zatím nedoplňuje žádný další historický doklad. Cituji jej in extenso. Dne 22. 12. 1989 na přípravné poradě představitelů Občanského fóra a Verejnosti proti násilíu, která předcházela dalšímu kolu jednání politických stran u kulatého stolu, řekl předseda Koordinačního centra OF Petr Pithart: „Dohodne se společný kandidát na prezidenta republiky. V této souvislosti možná vyvstane otázka něčeho, pro co není zatím přesný termín. [Tajemník ÚV KSČ] Mohorita to při posledním setkání [u kulatého stolu 13. prosince 1989] ve Valdštejnském paláci charakterizoval jako mandát. Asi tak,

že máme-li se dohodnout na společném kandidátovi, chceme od něj jisté záruky, které nebudou nikde zveřejněny, ale které se sepiší, zformulují a jaksi vzájemným podáním ruky nebo čím si stvrdíme, že tomu tak vskutku bude. Je možné, že od té myšlenky upustí, neupustí-li od ní, Jaroslav Šabata, člen naší delegace, je připraven na místě to zformulovat, protože o tom mluvil s [generálním tajemníkem ÚV KSČ] Urbánkem. Urbánek vyslovil určité obavy, které komunistická strana má o sebe, o své členy. A jsou to obavy, které samozřejmě Vašek [Havel] je ochoten vyvrátit. Několika větami garantovat, že jim nic nehrozí. Pochybují, že by něco takového chtěli socialisté nebo lidovci. Rozhodli jsme se ale, že ten text si nepřipravíme předem. Budou-li ho chtít, zformulujeme ho na místě.“ SUK, Jiří (ed.): *Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989*, sv. 2: *Dokumenty*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998, s. 258.

Petr Pithart si na svá slova z 22. prosince 1989 po dvaceti letech nevzpomíná, ale nepochybuje o nich: „Co dokonanou (tajnou, protože choulostivou) dohodu vylučuje: Mohorita mluvil o ‚mandátu‘ (??) u kulatého stolu, nikoli kuloárně. Já o tom mluvil také na poradě s účastí OF a VPN. Co mohl myslet mandátem? Snad toto: chcete zvolit prezidenta, ale budeme mít vůbec možnost ho zvolit, budeme mít mandát, mandáty? Budeme vůbec ve FS? Nejsou už žádné další zprávy či indicie o jednání o ‚zárukách‘, nebylo jich potřeba, zařídil to Čalfa. Havel nemusel podle mého názoru ‚vyvracet obavy‘. Že si ‚text nepřipravíme předem‘, naznačuje, že jsme neměli nic domluveno a asi čekali, co oni. Oni nic.“ (Vyjádření je převzato z Pithartových písemných poznámek z počátku dubna 2009 k textu této studie.) Slovy „zařídil to Čalfa“ Pithart naráží na aktivitu předsedy federální vlády Mariány Čalfy, který mezi 15. a 19. prosincem ve Federálním shromáždění kuloárními intervencemi dosáhl toho, aby komunističtí poslanci zvolili Václava Havla prezidentem. Těmto intervencím předcházela dohoda mezi Čalfou a Havlem z 15. prosince o vzájemně koordinovaném postupu při prosazování Havlovy kandidatury. Je pravděpodobné, že Čalfa při svých intervencích komunistickým poslancům slíbil, že pokud zvolí Havla prezidentem, setrvají ve Federálním shromáždění až do parlamentních voleb v červnu 1990. Na společné schůzi obou sněmoven zákonodárného sboru 19. prosince členové poslaneckého klubu KSČ veřejně a unisono podpořili Havlovu kandidaturu. Změnili svůj názor proto, že jim Čalfa vyhrožoval (jak v roce 1994 tvrdil historikům), nebo proto, že jim slíbil politické přežití do voleb? Podle mého úsudku je pravděpodobnější druhá možnost – perspektiva dokončení mandátů mohla být důvodem, proč komunisté u kulatého stolu 22. prosince už nepožadovali ony „záruky, že jim nic nehrozí“, o které při předchozím jednání u kulatého stolu 13. prosince žádal Vasil Mohorita. Tuto hypotézu potvrzují následující události: na nejbližší schůzi obou sněmoven 23. ledna 1990 odmítli komunističtí poslanci hlasovat pro zákon o kooptacích, na jehož základě měla být většina z nich odvolána a nahrazena aktivisty OF a VPN. Proti kooptačnímu zákonu tehdy vystoupila i Čalfova federální vláda (!) s formálním důvodem, že by si jím Československo udělalo velkou ostudu v zahraničí. Pro hypotézu svědčí i vyjádření Václava Havla bezprostředně po schůzce s Čalfou 15. prosince, že Federální shromáždění zůstane až do voleb v původním složení a bude poslušně odhlasovávat všechny předložené zákony. Viz SUK, Jiří: K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989. Dokumenty a svědectví. In: *Soudobé dějiny*, roč. 6, č. 2–3 (1999), s. 346–369.

umožnil komunistické straně vklouznout do nových poměrů bez jakýchkoli omezení.

Kompromisní politiku zakládalo převzetí ústavního pořádku socialistického státu. Kontinuita měla být mostem od státu řízeného jednou stranou ke státu demokratickému a právnímu. Z platné socialistické ústavy z roku 1960, doplněné zákonem o česko-slovenské federaci z roku 1968, byl pouze vyňat úhelný kámen neomezeného vládnutí – článek o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a politickém systému Národní fronty. Novou ústavu měl vypracovat až parlament vzešlý ze svobodných voleb. O vládě prezidentských dekretů či revolučního zákonodárného direktoria se uvažovalo jen okrajově. A tak byla již na přelomu ledna a února 1990 – na základě dohod u kulatého stolu – v Československu formálně obnovena *parlamentní demokracie*. Stávající zákonodárné sbory – Federální shromáždění, Česká národní rada a Slovenská národní rada – se částečně obměnily kooptací nových poslanců; na počátku března proběhly obdobné kooptace do všech okresních národních výborů v zemi. Komunisté se všude vzdávali většiny, avšak ve vládách, parlamentech a národních výborech si podrželi velmi silné zastoupení. O jejich setrvání či odchodu měli rozhodnout až občané v parlamentních volbách v červnu 1990 a v komunálních volbách v listopadu 1990.

Úhrnem vzato, stalo se něco nemyslitelného: pád komunismu v Polsku, Maďarsku, Československu a dalších zemích (s výjimkou Rumunska) nikoho nic nestál! Obávané východní impérium se poroučelo rychle a bez násilí. Nečekaná, dech beroucí změna byla považována za zemětřesení bez následků, za triumf svobody. Mluvilo se o přerušení věčného koloběhu revolucí a kontrarevolucí, o přetržení řetězce násilí. Prezident Václav Havel mluvil o tom, že středoevropské a východoevropské národy prodělaly delší a celistvější zkušenost s totalitními režimy než národy západní a – jsouce o ni bohatší – mohou ji zprostředkovat světu jako poučení a memento. Ukázněný a jednotný občanský živel postupně mizel z veřejného života.

„Nejsme jako oni!“

Nejeden politický vězeň z padesátých let, jenž se totalitnímu režimu postavil a zaplatil za to mnoha lety uvěznění, musel kompromis považovat za krutý žert dějin. Jako spisovatel Karel Pecka: „V okamžiku, kdy měl Havel absolutní moc a kdy byl parlament plný komunistů ochoten odhlasovat vlastní oprátku, začal s hesly ‚Nejsme jako oni‘, ‚Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí‘ a podobnými slogany, vhodnými tak na kuchařku do kuchyně. Jenže to není politika, evangelizací se politika nedá dělat. Proto to tak dopadlo. Přitom stačilo postavit komunistickou stranu mimo zákon, což by byla jednoduchá právní operace, neboť každý člen komunistické strany musel souhlasit se vstupem armád Varšavské smlouvy v osmašedesátém roce, a tím se dopustil velezrady. A pak ne krev a všeset, ale peníze sem, všechny jejich provozní a výrazové prostředky stáhnout a hotovo, začínejte od nuly.“⁴

Kdo ponese odpovědnost za uchvácení moci v únoru 1948, za bolševický teror a justiční zločiny, za rozdrčení demokratického hnutí po srpnu 1968, za další vlnu represí v sedmdesátých a osmdesátých letech? Tato otázka se nestala součástí strategických úvah Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu, a tedy ani politické agendy kulatého stolu. Nebyla ovšem ani odmítnuta, jen se o ní veřejně nemluvilo. Občanské fórum pouze požadovalo, aby několik čelných funkcionářů symbolizujících éru „normalizace“ odešlo z veřejného života.⁵ Nečekaně mohutný efekt demonstrací zcela překryl tento deficit – zástupy na náměstích se ztotožnily s estrádním rázem mítinků, které se nestaly kolbištěm

⁴ LUKEŠ, Jan: *Hry doopravdy: Rozhovor s Karlem Peckou*. Praha - Litomyšl, Paseka 1998, s. 236 n.

⁵ I „sametová revoluce“ měla své vězně. Nejprve byl odsouzen bývalý člen předsednictva ÚV KSČ Miroslav Štěpán za zneužití pravomoci veřejného činitele na dva a půl roku (v polovině trestu byl podmíněčně propuštěn). Později byli odsouzeni tři vysokí funkcionáři ministerstva vnitra za přípravu a řízení zásahu na Národní třídě 17. listopadu 1989 a za rozsáhlou skartaci spisů Státní bezpečnosti. Ještě před nimi dostal kratší nepodmíněný trest jeden z poddůstojníků zasahujících proti studentské manifestaci.

revolučních frakcí stupňujících požadavky. Ve své době bylo heslo „Nejsme jako oni“ pochopeno jako projev velkorysosti vítězů vůči poraženým a zhmotnilo se do výzvy adresované jednotlivým komunistům i Komunistické straně Československa jako celku: ať z veřejného života odejdou zkompromitovaní, ostatní ať přijmou nové pořádky a zůstanou na svých místech.⁶

Historický kompromis nebyl jen východiskem z revoluce, kterou nikdo nečekal; jeho kořeny vězely hlouběji v minulosti. Heslo „Nejsme jako oni“ bylo vepsáno již v disidentských úvahách o *paralelní polis* a *moci bezmocných* ze sedmdesátých a osmdesátých let. Dissent nahlížel na politiku především prizmatem etických a estetických hodnot. Prosazoval dodržování a kultivaci lidských a občanských práv, a to nešlo jinak než prostřednictvím dialogu. Ten nabízeli vůdčí chartisté i na samém sklonku komunistické éry – tvrdili, že jsou možná poslední opoziční generací ochotnou vyjednávat se zkompromitovanou vládou. Není proto divu, že Občanské fórum nepodmiňovalo vyjednávání žádnými ultimáty. Od jeho založení 19. listopadu 1989 Václav Havel „velice zásadně razil cestu tomu, co se pak nazvalo *sametovou revolucí* (...) cestu smíru, jakéhosi pokusu dostat na ni všechny, aby se zabránilo excesům“.⁷

Neměli bychom zapomenout na mocenský kontext: vliv opozice před listopadem 1989 sice rostl, zůstával však omezený. Ozbrojená vláda bránila své pozice po celý rok 1989, včetně

⁶ „KSČ nese odpovědnost za všeobecný duchovní, mravní, politický i hospodářský úpadek naší země. Vyzýváme ji proto, aby své nejlepší lidi postavila do svého čela a pomohla nám všem převést tuto zemi od totality k demokracii.“ (Z projevu Václava Havla na Václavském náměstí 10. prosince 1989. In: SUK, J.: *Občanské fórum*, sv. 2, s. 245.) „Milion sedm set tisíc komunistů netvoří nějaký jiný biologický nebo morální druh, než jsme my ostatní. Většina z nich musela dvacet let mlčet tak jako my všichni a mnozí z nich dělali – byť s obtížemi – mnoho dobrých věcí.“ (Z projevu Václava Havla 16. prosince 1989 v Československé televizi. In: *Tamtéž*, s. 203.)

⁷ Citováno z rozhovoru historiků Václava Kofroně, Martina Nodla, Jiřího Suka a Pavla Zemana se scenáristou a Havlovým poradcem Jiřím Křížanem, pořizeno 3. listopadu 1994. *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.* (dále jen *A ÚSD*), Sbírka tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, přepis magnetofonového záznamu, s. 10 n.

tvrdého potlačení manifestace 17. listopadu. Nemohla ustoupit, byl by to její konec. A nic jí ustupovat nenutilo. Společnost dlouho nedokázala svou nespokojenost proměnit v rozhodnou kolektivní akci. Studentská manifestace 17. listopadu 1989 byla prostoupena vůlí k nenásilí a to se pak zcela záměrně stalo gándhíovskou zbraní proti ozbrojené moci. Toto základní gesto se přeneslo do dalších dnů a splynulo s chartistickým poselstvím dialogu (masové demokratické hnutí na Slovensku, tamní obdoba Občanského fóra, dokonce samo sebe nazvalo Verejnosť proti násiliu). Za několik dnů se sice vytvořilo mohutné politické hnutí, plné svébytných potencií, avšak v posledních týdnech převratného roku ze sebe v zásadě vydalo jen to, co mu vtiskla spontánně akceptovaná disidentská a studentská elita. Proměnit hnutí za nenásilí a dialog v politiku zúčtování nebylo v této chvíli na pořadu dne.

Od počátku se k „sametové revoluci“ připojovali takzvaní řadoví komunisté. Například známý herec Ilja Prachař vystoupil 25. listopadu 1989 na Letenské pláni, aby jménem základní organizace KSČ Divadla na Vinohradech odsoudil politiku stranického vedení a oznámil, že komunistická strana definitivně ztratila vedoucí roli ve společnosti. Sklidil mohutný aplaus. Taková gesta byla běžná. Od počátku bylo zřejmé, že jeden milion a sedm set tisíc členů KSČ netvoří armádu odhodlanou bránit „vymoženosti socialismu“, ale rozkládající se, vnitřně velmi diferencovanou strukturu. V „karnevalu revoluce“ (Padraic Kenney) se masově slavil odchod komunismu ze scény dějin a komunisté slavili také.

Vysokoškoláci, strůjci občanských nepokojů, často pocházeli z komunistických rodin. Skoro všichni pak byli organizováni v Socialistickém svazu mládeže a někteří tribunové revoluce patřili mezi jeho aktivní funkcionáře. Masové vystupování z oficiálních organizací po 17. listopadu bylo ritualizováno: například na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze mohl student roztrhnout legitimaci člena SSM a hodit ji do bedny u vchodu. Euforie milionů lidí, tak či onak namočených či po-

nořených do všednosti takzvaného reálného socialismu, dočasně zakryla řadu konfliktních historických vzpomínek, pamětí a témat, které se – za sebou a velmi rychle – začaly probouzet počátkem roku 1990. Krátký čas „národního smíření“ nahradilo období zdoluhavých konfliktů a sporů vyplývajících z náhle otevřené minulosti.

Postkomunistický antikomunismus do parlamentních voleb v červnu 1990

Pád vnějšího sovětského impéria v roce 1989 uvolnil prostor pro antikomunismus jako ideologické východisko a politický program. Zásadní distance od čtyřiceti let „reálného socialismu“ se stala v roce 1990 samozřejmou součástí veřejných debat a polemik i programu většiny stran a hnutí. Co nebylo před několika týdny nikde vidět a slyšet, bylo náhle viditelné a slyšitelné všude. Česká společnost se 1. ledna 1990 ocitla na prahu velkého diskurzivního dobrodružství, v nulovém stupni postkomunistické sebereflexe: probudila se paměť, začaly práce s přepisováním dějin psaných komunisty. Povolán k vydání počtu se cítil být kdekdo.

Zrod *postkomunistického antikomunismu* jako politického, sociálního a kulturního fenoménu je hlavním tématem této studie. V letech 1990 až 1992 promlouval skrze mnoho nejrůzněji disponovaných a motivovaných mluvčích a předváděl sám sebe v nejrůznějších písemných, ústních i obrazových projevech. Jeho mluvčí odmítali *historický kompromis* a dožadovali se *historické spravedlnosti*. Jejich politické východisko můžeme vyjádřit zkratkou: nevypořádáme-li se ze všeho nejdříve s KSCĚ, nebude naše demokratická transformace úspěšná! Zadostiučinění spatřovali v postavení komunistické strany mimo zákon, pohnání vlastizrádců a zločinců před soud, odchodu někdejších prominentů z veřejného života, zveřejnění jmen pracovníků a agentů Státní bezpečnosti.

Z této základny vycházeli bývalí političtí vězni, kteří v roce 1968 založili Klub 231 a po roce 1989 navázali na jeho násilně

přerušenu činnost ustavením Konfederace politických vězňů (KPV). Působnost antikomunismu nezůstala ovšem omezena jen na lidi se zkušenostmi z komunistických lágrů. V realitě osvobozené společnosti se k nim přidávaly některé menší strany, organizace a skupiny. Vymezovaly se vůči dvěma politickým skutečnostem: proti Komunistické straně Československa a proti kompromisní politice, kterou reprezentovali nejvýraznější představitelé Občanského fóra – Václav Havel, Petr Pithart, Petr Kučera, Ivan Fišera, Jan Urban, Pavel Rychetský a další. Nová elita neučinila otázku zúčtování součástí svého politického programu. „Národní porozumění“ a klidné předání moci považovala za větší zisk. Nechtěla z Československa učinit zemi „dvojího lidu“, rozpolit ji na „my“ a „oni“.

Od počátku ledna 1990 se objevovaly nejrůznější strategie účtování s padlým režimem – v podnicích, úřadech, zastupitelských sborech po celé zemi. V pražském Koordinačním centru Občanského fóra (KC OF) registrovali vzestup této vlny se znepokojením. Petr Pithart vystoupil 19. ledna 1990 v televizi a vyzval okresní a podniková občanská fóra, aby se vzdala revolučních způsobů při výměně místních reprezentací – trval na tom, že působení OF „se nesmí v ničem podobat řádění akčních výborů Národní fronty po únoru 1948“.⁸ Změny se měly dít klidně, na základě dohod u kulatého stolu. Jenže panoramatický pohled shora se v mnohém lišil od dramatických situací dole. Pithartův projev se setkal s rozporuplnou reakcí, mnohá místní fóra jej odmítala. „My dole s tím potřebujeme hýbat“ – tak a podobně zněly námitky nespokojených delegátů na sněmech OF.

Politiku ústavního konsenzu prověřily bouřlivé události v únoru a březnu 1990 v Brně. Tamní Občanské fórum, vedené bývalým komunistou a pozdějším signatářem Charty 77 a politickým vězněm Jaroslavem Šabatou, se rozhodlo ponechat ve funkci brněn-

⁸ Viz SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize.* (Od listopadu 1989 do června 1990.) Praha, Prostor 2003, s. 383.

ského primátora Josefa Pernicu (KSČ) s odůvodněním, že nemá vhodnějšího kandidáta. Proti tomu se však zvedla vlna odporu podstatné části brněnské veřejnosti a některých fór, reprezentovaná jiným signatářem Charty 77 a politickým vězněm Petrem Cibulkou. Cibulkovi radikálové se Občanského fóra v Brně zmocnili, ale odštěpili se od něj a založili si vlastní organizační struktury. Při zrodu spontánního odporu proti politice kompromisu působili jako urychlovač.

První březnový den roku 1990 vyzvalo agilní Občanské fórum pražského závodu ČKD-Polovodiče komunistickou stranu, aby do konce měsíce odevzdala svůj majetek státu, a zároveň požádalo Federální shromáždění o přijetí příslušného zákonného opatření. Výzvu podpořila všechna fóra a také dosud zdrženlivé Koordinační centrum OF se s ní ztotožnilo. Komunisté nesouhlasili. Hájili se tím, že zákon o politických stranách z 23. ledna 1990 neobsahuje žádné výhrady vůči činnosti KSČ ani majetkové nároky. Pokusy o „konfiskaci“ majetku, nabytého „legálně“, označili za snahu o „likvidaci“ demokratické politické strany. Vláda a parlament přesto začaly problém převzetí komunistických nemovitostí a dalších aktiv řešit, avšak nikoli prioritně – příslušné zákony byly přijaty až v listopadu 1990 a táhnoucí se kauza byla uzavřena až v roce 2000. V perspektivě našeho tématu je zajímavé, že v březnu považovalo Občanské fórum ČKD-Polovodiče majetkové vyrovnání za jediný klíčový požadavek vůči komunistické straně, neboť v této chvíli ještě vycházelo z politiky kompromisu. V dubnu a květnu to již neplatilo: velká většina občanských fór (včetně OF ČKD-Polovodiče) se posunula dál – k otázce postavení KSČ mimo zákon.

Pražský městský prokurátor Tomáš Sokol (OF) vystoupil 17. dubna 1990 s oznámením, že na území své působnosti bude činnost KSČ posuzovat prizmatem možného naplnění skutkové podstaty trestného činu podpory a propagace fašismu a podobných hnutí ohrožujících svobodu a demokracii. Svůj výrok opřel o rozbor, v němž srovnal nacistickou a komunistickou totalitní ideologii a praxi. Komunisté se proti tomu opět ostře ohradili

a na protest opustili schůzi Federálního shromáždění. A jelikož stále měli v nejvyšším zákonodárném sboru velmi silné zastoupení, znamenala jejich obstrukce ohrožení legislativního procesu. Bez nich nemohly být schváleny důležité zákony a hrozila ústavní krize. Představitelé KC OF prohlásili snahu postavit KSČ mimo zákon za iniciativu prokurátora Sokola, kterou poslancecké kluby Občanského fóra nepodpoří. To komunistickým poslancům nestačilo, do jednacího sálu se vrátili až po slibu generálního prokurátora České republiky Pavla Rychetského (OF), že se Sokolem zahájí kárné řízení. Ústavní krizi se podařilo zabránit, propukla však krize uvnitř demokratického hnutí. Všechna krajská fóra se na sněmu OF 21. dubna jednomyslně postavila za Tomáše Sokola. Lídři hnutí ztratili kus revoluční legitimacy.⁹

S blížícími se volbami nabíral antikomunismus na síle, jedna veřejná akce podněcovala druhou: 3. května se konal „Den proti totalitě“ a 12. května uspořádala Konfederace politických vězňů spolu s Klubem angažovaných nestraníků a Hnutím za občanskou svobodu manifestaci nazvanou „Pravda o KSČ“. Obou akcí se zúčastnilo několik tisíc lidí. O pět dnů později zveřejnily čtyři „historické demokratické politické strany“ – Československá strana sociálně demokratická, Československá strana lidová, Československá strana socialistická a Demokratická strana – výzvu, v níž žádaly postavit KSČ mimo zákon. Občanské fórum ČKD-Polovodiče chytilo druhý antikomunistický dech a 19. května uspořádalo v Praze na Výstavišti mítink „Jak dál s KSČ“, na němž mimo jiné přesvědčeně vystoupil generální prokurátor České republiky Pavel Rychetský (nejspíš proto, aby si obnovil reputaci pošramocenou ve sporu s městským prokurátorem Sokolem) a oznámil, že vysocí komunističtí funkcionáři se nezákonně obohacovali a budou za to pohnáni před soud. Mítinky nestrhly odpovědné politiky ke změně kompromisního kurzu, přispěly však k další polarizaci demokratického hnutí.

⁹ Tématu se věnuji v kapitole „Komunistická strana – koaliční partner, nebo zločinná organizace“ v knize *Labyrintem revoluce* (s. 380–400).

Souběžně s těmito pohyby se odehrávala první velká politická krize, týkající se koncepce řízení Federálního ministerstva vnitra. Ministr Richard Sacher (ČSL) zvolil kontinuitu s předlistopadovým personálním stavem, zatímco Občanské fórum si přálo její rázné přerušení a do čela ministerstva chtělo povolat bezpečnostní odborníky vyhozené po roce 1968. Sacher upozorňoval, že právě tito lidé se v padesátých letech podíleli na zločinech, ale Občanské fórum namítalo, že vinu odčinili jako odpůrci posrpnového „normalizačního“ režimu (typickým příkladem byl expert OF na Státní bezpečnost Oldřich Hromádka – v padesátých letech šéf strážního oddílu Jeřáb v uranových lágrech, později signatář Charty 77). Koncepční spory doprovázely podivné manipulace s archivními fondy Státní bezpečnosti s cílem využít, či spíše zneužít jejich informačního kapitálu a podle potřeb zainteresovaných skupin diskreditovat osobnosti veřejného života. Až do červnových voleb mělo Občanské fórum, stejně jako Verejnosť proti násiliu na chod ministerstva jen nepřímý vliv. V této situaci proběhly dobrovolné předvolební lustrace kandidátů politických stran a hnutí. Byly připraveny narychlo, s nevyhnutelnými nedostatky, pochybnými manipulacemi i podvody, a zahájily složitý proces očisty veřejného života od spolupracovníků tajné politické policie.¹⁰

Politika konsenzu se v zásadě neměnila, avšak rozhodně nelze říci, že by zůstala vůči nátlakovým aktivitám netečná. Kromě lustrací o tom svědčí zákon o soudních rehabilitacích přijatý 23. dubna 1990 Federálním shromážděním. Znamenal krok vpřed, jeho limity byly ovšem dány kontinuitou s rokem 1968, v němž rehabilitace byly přerušeny sovětskou okupací. S touto normou polistopadová KSČ bez větších výhrad souhlasila, protože ponechávala stranou otázku politické a soudní odpovědnosti za křivdy a zločiny. Zákon hovořil o „obětech“, nikoli o „odbojářích“, v jeho dikci byly oběti pouze pasivními objekty stalinistické

¹⁰ Viz ŽÁČEK, Pavel: „Sachergate“: První lustrační aféra. Nesnáze postkomunistické elity (nejen) se svazky Státní bezpečnosti. In: *Paměť a dějiny*, roč. 1, č. 1 (2007), s. 50–81.

policejní a justiční zvuče, a nikoli aktivními odpůrci totality; obsahoval řadu nedostatků, které byly po intervencích Konfederace politických vězňů v letech 1991 a 1992 odstraňovány novelizacemi zákona. Bylo zřejmé, že rehabilitace nebudou posledním slovem odpůrců sametové cesty.

Proti „nomenklaturním bratrstvům“ a „komunistickým mafím“!

V parlamentních volbách v červnu 1990 drtivě zvítězilo v českých zemích Občanské fórum (kolem 50 % hlasů) a na Slovensku se přesvědčivě prosadila Verejnost proti násiliu (kolem 30 %). Občanské fórum vytvořilo ve Federálním shromáždění a České národní radě početné poslanecké kluby. Regionální fóra výrazně zvýšila svůj vliv na centrální politiku, velký potenciál názorového štěpení se přesunul ze struktur hnutí (především ze sněmu OF) přímo do politických institucí (především do parlamentů). Prakticky ihned po volbách se zdánlivě jednolitý poslanecký masiv začal rozpadat. Začala krystalizace do politického spektra podle ideologické osy: pravice – střed – levice. Mezi klíčové urychlovače štěpení patřily česko-slovenská roztržka, spory o ekonomickou reformu a právě vztah k minulosti a KSČ.

Nespokojenost s řešením komunistické otázky znovu naplno propukla na druhém povolebním sněmu Občanského fóra, který se konal 30. června 1990 v Praze. Lídr hnutí Petr Kučera obhajoval povolební postup vůči komunistům, kteří ve volbách získali kolem 14 % hlasů: Občanské fórum jim úměrně k tomu umožnilo zastoupení ve vedení a výborech parlamentů. Argumentoval, že je třeba uvnitř jejich strany diferencovat mezi starokomunisty a demokraty, podporovat ty druhé, a tím přispívat k proměně komunistické partaje v moderní levicovou stranu. Podle Kučery „zjednodušený antikomunismus“ v předvolební kampani přispěl ke slušnému volebnímu výsledku KSČM a přiměl komunisty na všech úrovních, aby se semkli. Na tom jistě

byl kus pravdy.¹¹ Zakladatelé Občanské demokratické aliance Daniel Kroupa a Pavel Bratinka (kteří svou stranu po volbách vyvázali ze struktur OF, ale nadále se účastnili schůzí jeho vůdčích grémií) to však striktně odmítli, zvolení komunistických poslanců místopředsedou Federálního shromáždění a předsedou zahraničního výboru označili za „holé neštěstí“, neboť dále vzroste „sebevědomí komunistické mafie“. Jejich hodnocení mělo daleko silnější ozvuk mezi delegáty sněmu, jak mimo jiné dokládá vystoupení zástupce Občanského fóra z Kutné Hory, který upozornil, že „komunistické nomenklaturní bratrstvo“ přechází z politické sféry do hospodářství a hrozí, že brzy budou „bývalí soudruzi ekonomicky nejsilnější skupinou obyvatelstva“.¹²

Varovné apely z regionů přicházely do pražského koordinačního centra po celé léto. V polovině srpna vznikla na jejich základě souhrnná situační zpráva a konstatovala kritický stav: v místní a okresní samosprávě i v podnicích se upevňují organizovaná bratrstva, jejichž cílem je uchvátit moc a majetek; moc chtějí převzít legální cestou – vítězství v listopadových komunálních volbách má být „odvetou“ za prohru ve volbách parlamentních; neustále kalí vodu, pomlouvají novou elitu, vyhazují aktivisty Občanského fóra z práce, přelévají majetek z obecních či podnikových rozpočtů do nově založených akciových společností, manipulují konkurzy, zastašují, uplácejí. Smířlivá politika, reprezentovaná především předsedou české vlády Pithartem, je vodou na jejich mlýn. „Občanská fóra jsou tímto vlastně paralyzována a nevědí, co si mohou dovolit. Komunisté se jim smějí,“ resumovala zpráva.¹³

Abychom přiblížili naléhavost problému, nahlédněme do obahu dopisu Okresního sněmu OF v Chrudimi z 26. června 1990. Píše se v něm, že Občanské fórum vyhrálo parlamentní volby,

¹¹ Viz studii KOPEČEK, Michal: Stigma minulosti, pouto sounáležitosti.

První desetiletí českého polistopadového komunismu v této knize.

¹² A ÚSD, Archiv KCOF, inv. č. 13, zápis ze sněmu OF 30. 6. 1990.

¹³ *Tamtéž*, inv. č. 117, situační zpráva z 13. 8. 1990.

jenže „v hospodářské sféře přetrvává vliv starých nomenklaturních kádřů“. Politická elita Občanského fóra je v dopise volána k odpovědnosti: kde je slibovaný scénář ekonomické reformy, kde je prokurátorem Rychetským slibované vyšetřování a stíhání bývalých funkcionářů za zneužívání moci a rozkrádání majetku, kde je obvinění zodpovědných komunistických politiků za vlastizradu v srpnu 1968, proč uvízlo na mrtvém bodě znárodnění obrovitého majetku komunistické strany, kdo eviduje přesuny agentů tajných služeb KGB a StB do podnikatelské sféry, proč se zastavilo vyšetřování událostí 17. listopadu 1989, proč nepokračují rehabilitace obětí komunismu, proč bývalí prominenti stále pobírají královské důchody? Jak si poslanci zákonodárných sborů v takové situaci mohli odhlasovat parlamentní prázdniny? Jak může český premiér Pithart za takového stavu věcí vystoupit již podruhé v televizi s obhajobou představitelů starého režimu? „Místní mafiáni se nám mohou smát do očí.“¹⁴ Podobných dopisů přijímala podatelna Koordinačního centra OF stovky.

Rozhodující orgány Koordinačního centra Občanského fóra (především kolegium, v němž se jednou týdně scházeli vůdčí politici OF z vedení parlamentů, vlád a dalších politických struktur) zareagovaly na tlak zdola již o prázdninách. První velká debata se konala 23. července a problém výměny managementu v podnicích v ní byl úzce spojován s ekonomickou reformou, o jejíž definitivní podobu se právě vedly spory. Například rychlé restituce znárodněného majetku by přivedly do mnoha podniků nové vlastníky. O restituce se však v těchto chvílích sváděl tuhý boj a nebylo jasné, jak dopadne. Například federální ministr financí Václav Klaus je považoval za „nesmírně obtížnou cestu“, která zkomplikuje a prodlouží celý proces privatizace,¹⁵ a to zrovna nebylo zárukou rychlé změny. Jinou možností výměny starého managementu bylo vpustit do podniků zahraniční investory, ale ani zde zatím nebylo dosaženo politické shody, ani nebyly přijaty

¹⁴ *Tamtéž*, inv. č. 15, Nikdo nic neví? Dopis Okresního sněmu OF v Chrudimi z 26. 7. 1990, příloha zápisu ze schůze kolegia KC OF 30. 7. 1990.

¹⁵ *Tamtéž*, zápis ze schůze kolegia KC OF 23. 7. 1990.

právní normy, které by takový postup vůbec umožnily. Podobně tomu bylo i s prostým odvoláváním ředitelů a náměstků. Elita Občanského fóra se jednoznačně shodla na tom, že jakékoli živelné řešení by situaci jen zhoršilo. Často se v debatě hořce konstatovalo, že schopná náhrada není po ruce. Je zřejmé, že atmosféra trvalého neklidu a podezřívání (kterou lapidárně vystihuje výrok Petra Uhla: „Staré struktury podnikají z nakradených peněz!“)¹⁶ podporovala rychlou ekonomickou reformu. Jakákoli koncepce pozvolných změn neměla v takové atmosféře šanci na úspěch. Proto reformu, která samu sebe označovala za radikální, podporovaly i levicově smýšlející osobnosti Občanského fóra (například Rudolf Battěk z Klubu sociálních demokratů OF i Petr Uhl z Levé alternativy).

Na druhé straně bylo zřejmé, že k odstranění rostoucího napětí v regionech nebude stačit ekonomická legislativa, neboť ani rychlé přijetí transformačních zákonů nezaručí „aktivní změnu nomenklaturního obsazení“, jak konstatoval Vojtěch Sedláček na začátku schůze kolegia Koordinačního centra Občanského fóra 6. srpna 1990.¹⁷ Soutavný tlak z místních fór se odrazil ve výročních přítomných politiků OF. Místopředseda federální vlády Pavel Rychetský mluvil o nutnosti razantních změn iniciovaných a řízených shora a jdoucích do „větší hloubky institucí“; na vedoucí místa pronikají komunisté, zástupci OF jsou odvoláváni; lidé ztrácejí důvěru; proto musí být přijata pravidla odvolávání starých „kádřů“. Předseda Nejvyššího soudu ČSFR Otakar Motejl se zmínil o možnosti prověrek. Předsedkyně České národní rady Dagmar Burešová byla pro rozsáhlou výměnu soudců. Šéf Československé tiskové kanceláře Petr Uhl a místopředseda Federálního shromáždění Jan Sokol upozornili, že řešení nemohou být plošná a je nutné rozlišovat mezi státní správou (s možností direktivního postupu) a hospodářskou sférou (s možností procedurálního odvolání a konkurzu). Představitel rady KC OF Libor Prudký žádal rychlé změny v zákoníku práce s nově definovanými

¹⁶ *Tamtéž*.

¹⁷ *Tamtéž*, inv. č. 16, zápis z kolegia 6. 8. 1990.

kritérii odvolávání vedoucích pracovníků. Místopředseda České národní rady Václav Žák vyzval všechny ministry, aby vypracovali seznamy vedoucích pracovníků, kteří by měli z jejich rezortů odejít. O jejich setrvání či odchodu by rozhodovala odborná komise složená z poslanců. Ministr hospodářství federální vlády Vladimír Dlouhý vrátil debatu na začátek konstatováním, že dokud nejsou stanovena pravidla, nedá se nic na ministerstvech podnikat.¹⁸

Na třetím povolebním sněmu Občanského fóra 21. července vystoupil zástupce spřízněného Klubu angažovaných nestraníků Albert Prouza a tvrdě se opřel do politiky OF. Svě stěží potlačované rozhořčení obrátil proti českému premiérovi Pithartovi, jenž byl všemi radikály považován za ztělesnění politiky ústupků před „starými strukturami“. Prouza viděl věci velmi ostře: Občanské fórum se stává platformou pro levicovou politiku a přestává reprezentovat nestraničskou většinu, která je protikomunistická a přeje si rázné zúčtování s totalitním systémem a jeho pohrobky (v této souvislosti vyzval všechny nespokojence ke vstupu do KAN). Zastal se také hodonínského Občanského fóra, které vypracovalo podrobný seznam okresních „nomenklaturních kádrů“, a žádal jejich odchod: „Chápeme, že [řadoví] komunisté jsou jednotliví lidé, že je třeba [mezi nimi] diferencovat. Zcela odlišná je situace u nomenklaturních kádrů – tam není co diferencovat. V tom vidím přínos [hodonínského] seznamu... Takový seznam by měl být vyhotoven ve všech okresech. Dr. Pithartovi bylo z tohoto seznamu špatně. Mně bylo špatně, když

¹⁸ Petr Pithart ve výše zmíněných poznámkách k této studii, sepsaných v dubnu 2009, uvádí: „Mimo jiné: po dva následující večery a noci (někdy v létě) jsem vši svou autoritou držel všechny významné právníky z vlády a soudů (Motejl), takových deset lidí – v Lazarské [tehdejší sídle české vlády], abychom metodou až divokého brainstormingu probrali všechny myslitelné i nemyslitelné možnosti, jak legálně postupovat proti nomenklaturním kádrům v ekonomice. Bylo to mnoho hodin. Na nic převratného jsme nepřišli, všechno, co bylo možné, jsme už dělali.“

jsem si uvědomil, jak svým vystoupením posílil komunistickou mafii.“¹⁹ Zatímco český premiér (v šedesátých letech byl členem KSČ) ztělesňoval podle Prouzy ustupování před zlem, federální ministr financí Klaus (nikdy do KSČ nevstoupil) reprezentoval správné politické směřování – jeho radikální ekonomická reforma je reálným příslibem „rychlého návratu do Evropy“.

Na dalším sněmu Občanského fóra 18. srpna se odehrál dramatický střet mezi premiérem Pithartem a některými delegáty okresních fór. V úvodním vystoupení popsal předseda poslaneckého klubu Občanského fóra Petr Kučera, reprezentant téže politiky jako český premiér, proces připravované „druhé revoluce“ (autorství termínu přisoudil prezidentu Havlovi), jejímž cílem je „pohnout nomenklaturními strukturami“. Slíbil, že předsednictvo Federálního shromáždění v nejbližších dnech přijme zákonné opatření, které to umožní. Dalším administrativním opatřením musí být vymetení „starých struktur“ z centrálních orgánů podle již přijatých „kádrových kritérií“. Na ně pak v září naváže proces privatizace, který začne restitucemi drobného majetku, bude pokračovat malou privatizací (dražbami menších podniků) a nakonec přijde na řadu velká privatizace týkající se průmyslových kolosů. Kučera ještě slíbil, že se v parlamentu rozběhnou nové aktivity směřující ke znárodnění majetku komunistické strany. Vedle toho bude Občanské fórum vyvíjet tlak na KSČ, aby pokračovala v demokratizaci a definitivně se rozešla s bolševickými praktikami. Kučerova slova zněla rázně: „Komunistické straně musí být dáno na vědomí, že pokud bude váhat se svou očistou (...) potom je velmi reálné, že útok na její pozice, útok proti ní se stane organickou součástí, nejdůležitější součástí komunálních voleb.“²⁰

¹⁹ A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 14, zápis ze sněmu OF 21. 7. 1990. K situaci v podnicích Prouza řekl: „Komunisté z podniku neodešli, jsou v nejbližším agitačním středisku a odtud prostřednictvím hospodářských vedoucích působí na podnikovou sféru, šíří chaos, nejistotu. Hospodářské vedení má navíc stále oporu u svých kumpánů stejného ražení v centrálních orgánech, a dokonce i v předsednictvu vlády. Bohužel, lze konstatovat, že tato situace je obdobná ve všech rezortech národního hospodářství, včetně zemědělství.“

²⁰ *Tamtéž*, inv. č. 15, zápis ze sněmu OF 18. 8. 1990.

Vystoupení předsedy české vlády Pitharta - později publikované v informačním bulletinu Občanského fóra pod názvem *Budu ochraňovat právní řád*²¹ - vyznělo ve srovnání s Kučerovým projevem o poznání střízlivěji. Premiér nechtěl tlaku místních fór ustoupit. Odmítl návrh hodonínského, pražského a královéhradeckého OF, podle nějž měli být podmíněčně propuštěni všichni vedoucí pracovníci v hospodářských organizacích, institucích, úřadech, ústavech a redakcích a nahrazeni lidmi nezkompromitovanými a kompetentními. Připomněl, že československý právní řád nezná „podmínečné propuštění“, navíc jeho plošné uskutečnění by bylo nanejvýš problematické. A kdo by vlastně rozhodoval o obsazování uvolněných míst? Občanská fóra, či komise složené z politických stran? „Udělovaly by takové výbory cosi jako nomenklaturní požeňnání?“ ptal se premiér a vrátil se ke svým argumentům z 19. ledna 1990: Příslušnost k Občanskému fóru není zárukou bezúhonnosti a odborné způsobilosti, do fór pronikly i podezřelé existence. Téměř všichni občané jsou tak či onak namočení do struktur a praktik padlého režimu, málokdo může prohlásit, že má čisté svědomí. Na druhé straně Pithart uznal, že v mnoha podnicích sedí skuteční a nebezpeční mafiáni a ti by měli být co nejdříve odvoláni. Jak? Zákonné opatření, představené Petrem Kučerou, umožní ministrům účinně a podle práva se s nimi vypořádat. Český premiér sám vyzval své ministry, aby takto postupovali, až bude příslušné opatření přijato; k tomu dodal, že již minulý týden český ministr zemědělství Bohumil Kubát odvolal dvanáct ředitelů státních statků. A nakonec se připojil k názoru, že rychlá privatizace a zavádění svobodného trhu velmi napomohou k pročištění ovzduší.

Obhajoba právního státu v podání premiéra Pitharta se mezi sněmovními delegáty nesetkala s příliš kladnou odezvou. Nejprve se ozval zástupce Občanského fóra v Chrudimi Ivan Pištora, autor již citovaného dopisu. Uvedl, že nikdo nepochybuje o premiérových čistých úmyslech vybudovat spravedlivý právní řád, ovšem jeho koncepcí předpokládá, že stejné hodnoty vy-

²¹ Viz *Inforum: Informační bulletin KC OF*, č. 36 (21. 8. 1990), s. 5 n.

znávají i „nomenklaturní kádry“ působící stále v čele podniků, úřadů, organizací. To je však hluboký omyl, plynoucí z příliš abstraktních východisek a neznalosti konkrétních kauz. „Naši mafiáni chodí po ulicích a smějí se nám do očí: co chcete, vždyť váš premiér nás brání!“ Chystané zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění má napravit věci jen v podnicích. Ale to je málo, neboť alarmující situace je prakticky všude: na prokuraturách a soudech, ve vojenských posádkách i jinde. „Je skutečně potřeba sáhnout nejen do výroby či do hospodářských jednotek, ale do všech sfér života,“ naléhal Pištora. Rozhodně hájil seznam „nomenklaturních kádrů“ vypracovaný Občanským fórem v Hodoníně (premiér Pithart ve své odpovědi namítl, že „informativní svodky o jednotlivých případech“, proti kterým nic nemá, jsou něco zcela jiného než „seznam“ nepřijatelných lidí, který pak koluje po celé republice).

Ministr zemědělství Kubát, člen české vlády, promluvil ve stejném duchu jako delegát Pištora. Požadoval rychlá a účinná opatření proti mafiím, které disponují penězi a „roztácejí dnes daleko větší podniky, utužují se formou akciových společností“. Přidal se západočeský delegát Karol Stome, poslanec Federálního shromáždění, který dodal, že odstraňování nomenklaturních „kádrů“ není žádnou diskriminací a že na prvním místě je to otázka politická a až potom právní - revoluce nesmí být považována za ukončenou. Vedle toho si trpce postěžoval, že problémy se přednostně projednávají v kolegiu KC OF, a nikoli v poslaneckém klubu Občanského fóra - ministři nemluví se svými poslanci a vůdčí grémia jsou odtržena od základny hnutí. O nutnosti celoplošných personálních změn hovořili další účastníci sněmu. Například delegát za Občanské fórum Prahy 2 Jiří Payne navrhl shromažďovat informace z boje proti mafiím a vypracovat všeobecná kritéria.²²

²² A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 15, zápis ze sněmu OF 18. 8. 1990.

„Druhá revoluce“ a „odsouzení zločinů a deformací totalitního režimu“

Výročí sovětské invaze 21. srpna 1990 opět sehrálo roli významného faktoru, jak tomu bylo v letech 1969 a 1988. Tentokrát přineslo symbolický zvrat v pohledu na komunistickou minulost. Především projev prezidenta republiky uvolnil prostor pro její radikálnější pojetí. Václav Havel promluvil jménem těch, kteří volali po nové revoluci, a řekl, co chtěli slyšet: „Naše revoluce není dokončena.“ Vyšel jim vstříc i v popisu situace s dramatickým a naléhavým vyzněním. Mluvil o „dědictví totalitního systému“, které vyvolává všeobecnou nespokojenost a frustraci. V zemi stále působí „mocné struktury“ a „byrokratické kolosy“; s majetkem, který patří všem, kšeftují „chapadla neviditelných mafií“ proměněných v „podezřelé akciové společnosti“; s nebytovými prostory, které mají sloužit drobnému podnikání, „čile obchodují mafie mamutích podniků bytového hospodářství“; české pohostinství připomíná „nebezpečné džungle“, kde jsou lidé špatně obslouženi a často i okradeni a tak dále. Pokud prezidentova slova popisovala skutečnost, měla být sametová politika zásadně revidována. S jakými náměty tedy Havel přicházel? Nabádal k soustředěnému a klidnému tlaku, kterým se vyznačovalo občanské hnutí v listopadu a prosinci 1989: „Musíme opět postupovat nenásilně a tolerantně, ale rozhodně a rychle...“ Každý občan nechť se zapojí do aktivit proti „totalitní mafií“.²³

V den 21. srpna pořádali své akce také radikální antikomunisté. Kolegium Koordinačního centra OF se od nich distancovalo a dalo najevo, že manifestace Občanského fóra na Václavském náměstí za účasti prezidenta Havla nebude mít nic společného s akcí, kterou tam ve stejný den pořádají Klub angažovaných nestraníků, Konfederace politických vězňů, Hnutí za občanskou svobodu a Svaz PTP. Nicméně stanoviska delegátů sněmu ve věci „nomenklaturních bratrstev“ se v této chvíli nijak výrazně

²³ 22. výročí okupace (Praha, 21. 8. 1990). In: HAVEL, Václav: *Vážení občané: Projevy červenec 1990–červenec 1992*. Praha, Lidové noviny 1992, s. 16–18.

nelišila od postojů antikomunistů. Sílicí odpor ke komunistické minulosti i přítomnosti musel vyústit do revize politiky kompromisu.

Pět dnů po sněmu a dva dny po manifestaci, 23. srpna 1990, se v radě Koordinačního centra Občanského fóra setkal se všeobecným souhlasem názor, jenž odpovídal kritickému naladění místních fór, že „je třeba změnit právní uvažování: funkcionáře, který se do funkce dostal na základě červené knížky, nelze hájit, nelze konzervovat lidi, kteří sedí na neoprávněně nabytých pozicích, neboť pak dochází k diskriminaci druhých“.²⁴ To přinášelo zřetelný posun od původních postojů: odborná způsobilost už neměla být kritériem pro setrvání ve funkci, napříště se jím měla stát politická příslušnost (tuto změnu odůvodňovala například zpráva o „zoufalé situaci“ na ministerstvu strojírenství a elektrotechniky, které z 90 % ovládají komunisté, zatímco aktivity zdejšího Občanského fóra jsou účinně sabotovány). Rada se ztotožnila s kritikou na adresu českého premiéra Pitharta, že jeho postoje jsou příliš abstraktní a „nepohybují se v reálu“. Pověřila své zástupce, aby ho na to upozornili a snažili se ovlivnit jeho názory, které neodpovídají většinovým náladám v Občanském fóru.

Jaký byl mezitím další osud zmíněného zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění, o němž hovořili Kučera a Pithart na nedávném sněmu? V den, kdy bylo přijato (30. srpna),²⁵ se na schůzi rady Koordinačního centra Občanského fóra nejprve hořce konstatovalo, že „lidé nevěří, že to k něčemu bude“, ba naopak „bojí se, aby to nebylo použito z druhé strany“.²⁶ Koordinačnímu centru proto nezbude než „znovu mobilizovat“ a ve spolupráci s okresními fóry se postarat o výměnu

²⁴ Výtah ze zápisu z rady KC OF - 23. 8. 1990. In: *Inforum*, č. 37 (28. 8. 1990), s. 2.

²⁵ Předsednictvo FS ČSFR přijalo 30. 8. 1990 tři zákonná opatření: opatření o rozšíření funkcí obsazovaných jmenováním, dále opatření, kterým se doplňuje zákon č. 111/1990 Sb. o státním podniku, a opatření, kterým se novelizuje zákon č. 177/1990 Sb. o některých opatřeních týkajících se majetku politických stran, politických hnutí a společenských organizací. První z nich bylo určené pro odvolávání „kádrů“.

²⁶ *A ÚSD*, Archiv KC OF, inv. č. 119, zápis ze schůze rady KC OF 30. 9. 1990.

starých managementů. Jan Štern mladší uvedl, že jde o dočasné revoluční opatření, které až do novelizace zákoníku práce „dává zákonnou formou možnost čistky“. Vůdčí politik Občanského fóra Petr Kučera doplnil, že „čistku centra očekáváme někdy v polovině září“ a na každém ministerstvu ji budou řídit „jeden až dva personalisté“. Potvrdil se tak trend naznačený v předchozích dnech: rozhodující bude morální způsobilost vedoucích pracovníků, odbornost zůstane v pozadí.

V poslední srpnový den otisklo *Rudé právo*, deník Komunistické strany Československa, interní směrnici Občanského fóra nazvanou „Zásady postupů personálních změn v centrálních orgánech“. Poskytovala kritéria a návod pro odstraňování „kádru“. V první části se podrobně vypočítávaly důvody pro odvolání, přičemž rozhodující mělo být členství a účast v místních a centrálních orgánech KSČ po roce 1970, studium na stranických školách v Sovětském svazu, spolupráce se Státní bezpečností atd. V části druhé byly konkretizovány procedury a pravomoci odvolávání. Komunisté materiál okamžitě zveřejnili jako odstraňující příklad.²⁷ Šéf poslaneckého klubu Občanského fóra Petr Kučera vzápětí vystoupil s tvrzením, že se jedná pouze o jeden z návrhů, a popřel, že chystané změny budou probíhat právě podle něj. Prezident Havel v rozhlasových *Hovorech v Lánech* 2. září přiznal, že byl zveřejněnou instrukcí poněkud šokován, a dodal, že svým projevem z 21. srpna rozhodně nikoho nevybízel k „čistkám komunistického typu“. Potvrdil, že zveřejněný dokument není žádnou centrální mocenskou direktivou (pokud jím měl být, teď už to nebylo možné), a vyslovil se pro zásadu, aby rozhodujícím kritériem byla odborná způsobilost vedoucích pracovníků, a nikoli jejich někdejší členství v těch či oněch orgánech KSČ. Možná nevědomky se tak dostal do rozporu s postojem, který v posledních týdnech pod tlakem zdola vykrytalizoval v radě Koordinačního centra Občanského fóra.²⁸

²⁷ Zásady postupů personálních změn v centrálních orgánech. In: *Rudé právo* (31. 8. 1990), s. 1 a 5.

²⁸ *Rudé právo* (3. 9. 1990), s. 1 n.

Za tohoto stavu věci vznikl podstatný rozdíl mezi intencemi dvou vůdčích grémií téhož hnutí – rady a kolegia KC OF. Na radu měli přímý vliv radikálové z místních fór, naproti tomu v kolegiu se scházeli politici, kteří nesli odpovědnost za chod jednotlivých rezortů a institucí, to jest především ministři české a federální vlády a funkcionáři České národní rady a Federálního shromáždění – a ti už takové nadšení pro rozsáhlé čistky nesdíleli. Projevilo se to na zasedání kolegia KC OF dne 3. září 1990. U poloviny zaznamenaných vyjádření je stále patrný vliv silného tlaku zdola (většinou žel není uvedeno jméno jejich původce): „Lidé dole mají právo na nedůvěru. Kádry jsou sice schopné, ale mají ještě druhou tvář, nevěřím, že jsou nenahraditelní.“ – „Veřejnost požaduje odchod nejen z mravních důvodů, ale [také] proto, že vidí v těchto lidech důvod, že se nic neděje.“ – „Nutno zamezit [jejich] komercionalizaci (zřizování podniků, služeb, akciovek lidmi ze státní správy)! Je to precedens, jak podnikat se státním majetkem. Jinak státní správa přestane být důvěryhodná!“ – „Nesrovnávat čistky totalitního režimu a naše změny, je to jen vnější podobnost.²⁹ Zdokonalit zásady a dát je do podoby, aby je veřejnost přijala. Diferencovat: co je u jednoho na závadu, u druhého v souvislosti s dalšími věcmi vadit nebude.“ – „Nelze nereagovat na to, co si lidé myslí. Musíme mít nějaké zázemí! (...) Nutno zajistit novou tvář úřadům. Zveřejnit, co už se [v této věci] udělalo. Vytahovat [do funkcí] třicetileté vysokoškoláky.“³⁰

Naproti tomu z druhé poloviny kuse zaznamenaných vyjádření jednoznačně vyznívá nevěle k rozsáhlejším personálním výměnám: „To, jak je to zatím formulováno, odporuje mezinárodním pravidlům.“ – „Blokuje to mezinárodní vztahy.“ – „Dělají-li lidé už jen nekompetentní nátlak (místo aby pracovali v obcích), je třeba postupovat shora a říct, kde už se se změnami skončilo (...)“ – „[Ministr] /Dlouhý/: z šesti náměstků [bylo] pět vyhozeno,

²⁹ Původce výroku zřejmě reagoval na výše citované vyjádření prezidenta Havla v *Hovorech v Lánech*.

³⁰ A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 19, stručný zápis z kolegia KC OF 3. 9. 1990 v 19 hodin v ČNR.

přesto se toho moc neděje, [k dispozici] je málo lidí a nejsou schopni dělat. Každý, kdo je trochu schopen a nezatížen minulostí, ať tam jde! [Musíme] najít kritéria, podle kterých odvolávat (vyhodnocení stížností), a kritéria pro [přijímání] nových lidí: žádám KC OF, aby mě podpořilo v zachování dobrého náměstka.“³¹

Na kolegiu 19. září 1990 podal premiér Pithart zprávu o stanovisku české vlády k odvolávání vedoucích pracovníků: zákonné opatření nesmí být uplatňováno mechanicky, ale obezřetně, odejít musejí lidé bez odborné způsobilosti a ti, co selhali morálně; nesmějí však vznikat žádné podpisové akce či „odstřelovací“ seznamy! V této souvislosti se debatovalo také o dramatickém rozpadu jednoty v poslaneckých klubech Občanského fóra ve Federálním shromáždění a České národní radě. Pithart konstatoval, že poslanci, kteří se začali profilovat jako pravicový proud, důsledně budují svou pozici na problémech, na něž se odpovědní politici OF zatím nemohli soustředit. Představitel rady Martin Palouš dodal, že dramatizují rozdíl mezi těmi dole a těmi nahoře. Kolegium odsoudilo „projevy primitivního antikomunismu, zaměřeného na osobní kádrování a známkování“.³² Nicméně právě v souvislosti se všeobecnou radikalizací zdola byla kritizována televizní vystoupení premiéra Pitharta: image hloubavého, pochybuujícího intelektuála se pro výkon politické funkce na vrcholu státní exekutivy nehodí, veřejnost si přeje rozhodné politiky!

Nezůstalo to bez odezvy. Předseda české vlády se týž den dostavil také na schůzi politického klubu Občanského fóra a poprvé zde připustil, že je nezbytné „důkladně reflektovat nálady ve společnosti a promyslet akt určité katarze“.³³ Jeden z vůdčích

³¹ *Tamtéž*.

³² *Tamtéž*, inv. č. 21, zpráva z jednání kolegia KC OF 19. 9. 1990.

³³ *Tamtéž*, inv. č. 33, zápis ze schůze politického klubu OF 19. 9. 1990.

politiků hnutí, považovaný do této chvíle za brzdu na cestě k vyrovnání se s minulostí, pochopil, že je nevyhnutelné vyjít vstříc radikalizující se české veřejnosti, reprezentované místními fóry. Klub se ihned usnesl, že začne připravovat „symbolický ‚proces‘ k odsouzení viníků“ totalitního režimu a pokusí se iniciovat právní cesty k jejich postihu.³⁴ Struktury Občanského fóra byly v této chvíli, jak se důvodně zdá, prodchnuty vůlí dát věc do pohybu. O týden později, 26. září, se toto téma stalo hlavním bodem jednání politického klubu OF za reprezentativní účasti špiček hnutí – Petra Kučery, Martina Palouše a Vojtěcha Sedláčka. Kučera zde hovořil o nutnosti uspořádat obdobu norimberského tribunálu pro zločiny komunismu!³⁵ Zároveň však připustil, že bude velmi těžké opatřit pádné důkazy (například zvací dopisy vlastizrádců ze srpna 1968) a že při veřejném odsouzení bude třeba poskytnout komunistům prostor k obhajobě. Představitelé politických stran sdružených v Občanském fóru nicméně považovali za nevyhnutelné uspořádat „mimořádnou právníkou akci“ před zraky československé veřejnosti, která povede k „morálnímu odsouzení zločinů a deformací totalitního režimu po roce 1945“.³⁶ Odsouzení v ní budou jednotliví komunističtí politici i totalitní organizace. Vojtěch Sedláček ještě připomněl, že nelze směřovat dvě věci: nejprve musí proběhnout symbolický akt odsouzení a teprve pak může být zahájeno právní stíhání jednotlivých viníků. Přítomní se na tom shodli a ustavili pětičlennou realizační komisi.

³⁴ *Tamtéž*.

³⁵ *Tamtéž*, inv. č. 34, zápis ze schůze politického klubu OF 26. 9. 1990.

Petr Pithart to v poznámkách k tomuto textu, sepsaných v dubnu 2009, komentuje následujícími slovy: „Nikdy žádné úvahy o ‚norimberském řešení‘ nebyly. Nýbrž byly úvahy o ‚Russelově tribunálu‘. Hloučkům poslanců jsem na chodbách ČNR vysvětloval, oč šlo, byli nadšeni, mluvili jsme o tom neoficiálně několik dní, ale za tu dobu jsme došli k názoru, že – to nejde. Neumíme to. Jak to zkonstruovat? Z koho? Tady nebyl *materiál na katarzi*, říkám to pořád. Takový ‚dějinný materiál‘ vám dává velké možnosti, je-li slabší, jeví se to samé jako přepjaté... Nebylo to zapomenuto. Pak jsme se k tomu ještě jednou, snad po volbách, vrátili, ale byli jsme hotovi ještě rychleji než začátkem roku. Na naši situaci se takové patetické řešení nehodilo, snad to všichni cítili.“

³⁶ *A ÚSD*, Archiv KC OF, inv. č. 34, zápis ze schůze politického klubu OF 26. 9. 1990.

Rozklad Občanského fóra a odložení „druhé revoluce“ na dobu neurčitou

Další zmínka o nové iniciativě se objevuje až v zápisu z jednání rady Koordinačního centra OF ve dnech 11. až 13. října 1990, v němž se stroze konstatuje, že politický klub předloží návrh na „morální tribunál“ odsuzující komunismus.³⁷ Do té doby pravděpodobně nic nevzniklo. Téhož dne, 13. října, sněm zvolil předsedou Občanského fóra federálního ministra financí Václava Klause. Dosavadní kolektivní vedení koordinačního centra, složené z předních politiků a podporované prezidentem Havlem, si takový vývoj nepřálo a bylo jím nemile zaskočeno. Jejich kandidát Martin Palouš jednoznačně prohrál ve volebním klání a většina delegátů okresních fór dala zřetelně najevo, že si přeje změny ve vedení, struktuře a provozu hnutí. Záhy se ukázalo, že nový předseda Klaus hodlá proměnit Občanské fórum v pravicovou politickou stranu a totéž si přeje většina delegátů okresních fór, volebních manažerů a asi polovina všech poslanců zvolených na kandidátce OF. Proti tomu ovšem vystupovaly politické autority působící ve vůdčích grémiích hnutí a vysokých státních funkcích. Tvrdily, že občané dali ve volbách své hlasy Občanskému fóru jako širokému politickému hnutí, a nikoli jako pravicové straně. Výrazně ohrožena byla také existence politického klubu OF, v němž v této chvíli působilo dvanáct velmi různorodých politických subjektů (a o vstup se ucházely další tři).³⁸ Klub byl náhle konfrontován s možností svého zániku. Na řešení komunistické otázky podle vzoru norimberského či Russelova tribunálu, jak se zdá, nezbýval čas. V zápisech ze schůzí politického klubu Občanského fóra (někdejší politické komise KC

³⁷ *Tamtéž*, inv. č. 123, zápis ze schůze rady KC OF 11.-13. 10. 1990.

³⁸ Agrární strana při OF, Asociace radikálů za Spojené státy evropské, Klub angažovaných nestraníků, Klub členů Hnutí za občanskou svobodu, Klub sociálních demokratů za OF, Levá alternativa, Občanská demokratická aliance, Obroda - Klub za socialistickou přestavbu, Rada Poláků v ČSFR, Římská občanská iniciativa, Strana obrany kultury, Svaz Němců v Československu (Československá strana humanistické internacionály, Republikánská strana, Svaz důchodců).

OF, po volbách přejmenované na politický klub) po 13. říjnu o něm nenajdeme žádnou zmínku, ani v zápisech vůdčích grémií – rady a kolegia.

Množí se však záznamy dokumentující růst vnitřního napětí. Petr Havlík, poradce předsedy Občanského fóra Václava Klause, představil 22. října v deníku *Mladá fronta* představu o rychlé přeměně hnutí v pravicovou stranu: Legitimní členskou základnu Občanského fóra tvoří poslanci, kteří jako jediní mají mandát od voličů. Do Meziparlamentního klubu demokratické pravice jich vstoupilo už osmdesát, tedy zhruba polovina všech poslanců za OF ve Federálním shromáždění i České národní radě. Tato silná skupina „se oddělila od rozplizlých nadějí spjatých se socialismem“, změna v poměru sil se proto musí projevit ve vedení klubu i v předsednictvu obou zákonodárných sborů. „Kučera přestane být předsedou parlamentního klubu ve FS a Kotrlý v ČNR. Rudolf Zukal, Miloš Zeman a Valtr Komárek přestanou vést příslušné parlamentní výbory.“ Razantní změny se podle Havlíka nevyhnou ani Koordinačnímu centru OF. Jediným legitimním („protože zvoleným“) orgánem je rada, ale jelikož je „velice slabá“, bude celá obměněna. „Představitelé OF – dosud čtyřlístek Petr Kučera, Dáša Havlová, Vojtěch Sedláček a Martin Palouš – zmizí také“, rozbujelý aparát ve Špalíčku o sto dvaceti lidech bude výrazně redukován a politický klub KC OF, „jakási vnitřní Národní fronta“, se zruší úplně. Svévlná oligarchie kolegia Koordinačního centra OF, kde se kumulovala výkonná moc a omezovala rozhodovací pravomoci jednotlivých vládních rezortů, skončí a kolegium bude přeměněno v poradní orgán pro koncepční záležitosti. Úhrnem vzato nepůjde o žádnou čistku, ale o vytvoření takového prostředí, které donutí levicově orientované lidi, „aby odešli sami“.³⁹

Havlíkovy názory rozlítily dosavadní představitele rady a na schůzi tohoto orgánu 30. října – za účasti předsedy Občanského

³⁹ Do roka z OF strana: Vytvoříme prostředí, aby levice odešla sama. In: *Mladá fronta* (22. 10. 1990), s. 2. Redaktor Karel Kovanda v článku reprodukuje názory sdělené Petrem Havlíkem.

fóra Václava Klause – se odehrála velmi ostrá názorová konfrontace. Zastánci *statu quo* obhajovali koncepci otevřeného politického hnutí, přívrženci pravicové strany byli proti tomu. Klaus ve shrnujícím vystoupení řekl, že současný stav je neudržitelný: na centrální úrovni existuje zřetelně vyhraněný pravicový proud, vedle něhož fungují četné vlivné skupiny bez mandátu; na nižších úrovních Občanské fórum takto rozděleno není, naopak drtivá většina aktivistů si přeje působit v pravicové politické straně.

Uvedme právě naznačené přelomové události do širšího kontextu, aby bylo zřejmé, v jaké atmosféře a kumulaci problémů působila politická elita v závěru roku 1990. Pokračovaly komplikované rozhovory mezi českou a slovenskou reprezentací o kompetencích, ústavách a podobě federace; podle zápisů z jednání vůdčích grémií si česká strana nevěděla rady s nevyzpytatelným slovenským premiérem Vladimírem Mečiarom, který se na Slovensku těšil velké popularitě. Projednávání ekonomických zákonů (o restitucích, malé a velké privatizaci a řadě dalších norem) se přesunulo do zákonodárných sborů, kde pokračovaly spory o jejich podobu. Napjatě očekávané komunální volby se konaly 24. listopadu a Občanské fórum v nich chtělo potvrdit své parlamentní vítězství. Potvrdilo je s 36 % získaných hlasů, ale překvapivě vysoký byl i zisk komunistické strany se 17 % – a to znamenalo, že dost voličů výzvy k „druhé revoluci“ spíše ignorovalo. Pomalu pokračovaly soudní rehabilitace a kolegium KC OF vyzývalo soudy, aby proces zadostiučinění obětem totalitní zvěle urychlily. Je zřejmé, že politická elita byla těmito a dalšími úkoly zavalena a takřka každý z nich si žádal soustředěnou pozornost. Za této situace se ještě začalo dramaticky rozpadat Občanské fórum, a tak není divu, že zřízení morálního tribunálu nad komunistickou minulostí bylo ve víru nových problémů a úkolů pozapomenuto.

Ani odvolávání vedoucích pracovníků na základě zákonného opatření z 30. srpna se nedařilo tak, jak si jeho původci představovali. Libor Prudký na schůzi rady Koordinačního centra Občanského fóra 13. listopadu rezignovaně konstatoval: „Malér je v tom, že OF v mnoha místech se nepustilo do věci včas a zapalo a spolupráce OF s podniky nebyla dokonalá. Začala klesat prestiž OF, mlčící většina narůstala a přišel strach.“⁴⁰ Petr Kučera dodal, že zákonné opatření využili pouze ministři české vlády, slovenská vláda vůbec nereagovala a také žádný z ministrů vlády federální se nepřipojil, „ač každý [z nich] tvrdí opak“. Proces změn se zastavil, protože Občanské fórum neprojevovalo vůli udělat si pořádek. Pokud Kučerovo hodnocení odpovídalo skutečnosti, pak v sobě skrývá obzvlášť vydařenou ironii. Český premiér Pithart, kritizovaný za neúměrnou smířlivost, udělal pro odstranění „nomenklaturních kádru“ z podniků nejvíce ze všech politiků Občanského fóra.

Výsledkem názorové diferenciaci na přelomu let 1990 a 1991 byl definitivní rozpad Občanského fóra v únoru 1991. Povstaly z něj nástupnické subjekty: Křesťanskodemokratická strana, Liberálně demokratická strana, Klub angažovaných nestraníků, Občanská demokratická aliance, Klausova Občanská demokratická strana a Dienstbierovo, Pithartovo a Rychetského Občanské hnutí. Ostatní strany v Občanském fóru, které neměly zastoupení v parlamentech, dále živořily na okraji zájmu a brzy zmizely. Vztah k minulosti si každý ze jmenovaných subjektů formuloval po svém. Obecně ovšem platí, že ti, kteří využili všeobecné antikomunistické mobilizace k rozviklání sporné legitimacy Občanského fóra, se po převzetí moci od ostrého antikomunismu odvrátili a vrátili se k pragmatické politice kompromisu, podle potřeby vyztužované situační verbální radikalitou. Občanské hnutí, které se hlásilo k odkazu a hodnotám Občanského fóra, pokračovalo v dosavadní politice. Ani Občanská demokratická strana se ovšem nepřihlásila k radikálnímu účtování s komunistickou minulostí.

⁴⁰ A ÚSD, Archiv KC OF, inv. č. 128, zápis ze zasedání rady KC OF 13. 11. 1990.

Již 27. února 1991 zveřejnila otevřený dopis určený všem potenciálním příznivcům. Čteme v něm: „Nechceme a nebudeme podporovat jakoukoliv podobu laciného antikomunismu.“ (Tato slova připomínají stanoviska Václava Havla i Petra Pitharta.) Kdo chtěl vstoupit do ODS, nesměl být za minulého režimu členem Lidových milicí, pracovníkem či agentem Státní bezpečnosti, mohl však být členem či kandidátem KSČ. Občanská demokratická strana nepovažovala za správné budovat „takzvané absolutně čistou stranu, jakou se snaží být například ODA“. Nechtěla zavřít dveře těm bývalým členům KSČ, kteří „nikdy nepatřili k oporám ani k aktivním spolupracovníkům dřívějšího režimu“.⁴¹ Dlouhá řada schopných lidí, kteří si hleděli jen své kariéry a neprovinili se žádnými zločiny, by jinak ztratila příležitost aktivně se podílet na budování demokracie a svobodného trhu. A vznikající ODS už měla takové lidi na své straně a zanedlouho i ve své straně.

Řešení „komunistické otázky“ z perspektivy radikálních antikomunistů

Strany a organizace, které se primárně orientovaly na důsledné vyrovnání se s komunismem, měly k Občanskému fóru bytostně dvojaký vztah. Na jedné straně se ostře vymezovaly vůči kompromisní politice vítězného hnutí, na druhé straně se po celý rok 1990 snažily zakotvit v jeho strukturách. Jedině v nich mohly uplatnit svůj vliv na směřování věcí obecných. Například 6. září 1990 se na schůzi rady Koordinačního centra OF konstatovalo, že mezi Klubem angažovaných nestraníků a Občanským fórem došlo k roztržce kvůli neloajálnímu vystupování Alberta Prouzy v tisku; představitelé rady se shodli, že další spolupráce s Klubem angažovaných nestraníků není nadále možná. Jenomže

⁴¹ *A ÚSD*, Sběrka dokumentů KAN, Dopis přípravného výboru ODS, 27. 2. 1991 (podepsáni Petr Havlík, Miroslav Macek, Luděk Vychodil, Jiří Kovář a Václav Klaus).

KAN navzdory tomu dále a bez problémů působil v politickém klubu KC OF až do jeho rozpadu. Neobyčejná symbióza intolerance a tolerance byla možná jen proto, že malé politické strany působící pod širokým deštníkem Občanského fóra nikdy nezískaly skutečný vliv na provoz a směřování hnutí a jeho lídři je mohli celkem klidně ignorovat. Radikálové z Klubu angažovaných nestraníků, Hnutí za občanskou svobodu a dalších protikomunistických subjektů začali po rozpadu OF sondovat, k jaké politické straně zastoupené ve vládách a parlamentech bude nejvýhodnější se přimknout. Svůj program však neprosadili ani jako koaliční partner Občanské demokratické aliance, a posléze ani ve spolupráci s Občanskou demokratickou stranou.

Po volbách pokračovaly příležitostně protikomunistické manifestace. K výročí sovětské okupace 21. srpna 1990 uspořádaly Klub angažovaných nestraníků, Hnutí za občanskou svobodu, Konfederace politických vězňů a Svaz PTP v Praze výše již zmíněný mítink nazvaný „Srpen a KSČ“. Zástupce Konfederace politických vězňů Miroslav Dolejší zde představil extrémní interpretaci minulosti založenou na třech komunistických převratech - v letech 1948, 1968 a 1989. Poslední převrat byl podle Dolejšího „nejrafinovanější“, provedli jej „politictí profesionálové“ krytí maskou „humanity, lidských práv a národního porozumění“.⁴² Politický vězeň z padesátých i sedmdesátých let Miroslav Dolejší vycházel z vlastní rozsáhlé interpretace událostí na přelomu let 1989 a 1990, dokončené 11. srpna a určené pro zářijovou konferenci členů konfederace. Text je napsán s analytickou akribií a klidným tónem, obsahuje však navýsost vykonstruovaný obraz československých dějin v posledních dvaceti letech opřený o spikleneckou teorii. Takzvaná sametová revoluce je v něm označena za „nejapnou legendu“, neboť převrat prý byl pečlivě předem naplánován a připraven zahraničními tajnými službami - sovětskou KGB, americkou CIA a izraelským Mossadem - ve

⁴² *Tamtéž*, Konfederace politických vězňů Československa, Praha 1, Žitná 47. Projev zástupce KPVC na manifestaci dne 21. srpna 1990 v 17 hodin (Václavské náměstí).

spolupráci s československou Státní bezpečností a Chartou 77, ovládanou bývalými komunisty; výsledkem všech střeoevropských převratů v roce 1989 tak „je ponechání moci v rukou komunistických stran – více nebo méně skrytě (přejmenování stran, taktické úpravy programů atd.)“.⁴³ Národy zemí střední a východní Evropy byly podle Dolejšího velkolepě podvedeny.

Text, určený pouze pro vnitřní potřebu Konfederace politických vězňů, vyšel 26. října 1990 ve *Středočeském expresu* a na počátku roku 1991 byl znovu publikován jako samostatná příloha týdeníku *Republika*, vydávaného Sdružením pro republiku – Republikánskou stranou Československa. V řadách nové politické elity vyvolala *Analýza 17. listopadu* jednoznačný odpor a byla odsouzena jako pomatený a nebezpečný pamflet. Přestože „analýza“ přináší prefabrikovaný obraz a necituje žádná ověřitelná fakta, měli bychom se pokusit o pochopení důvodů, které dlouholetého politického vězně vedly k tak vyhocenému hodnocení tehdejší situace.

Některé oběti totalitní zvlů se uchýlovaly k politickému antisemitismu a vycházely přitom z premisy, že bolševická revoluce v roce 1917 (včetně jejích dalších odnoží) byla ve svém jádru židovským a zednářským spiknutím (Marx byl Žid, mezi bolševiky byla řada Židů atd.). Nedokázali přijmout fakt, že Charta 77 nebyla jako protirežimní iniciativa zlikvidována, tak jako jiné (i méně závažné) protikomunistické aktivity v padesátých letech. Ve vstupu bývalých komunistů do Charty viděli jen a jen doklad, že všeobecné „žido-zednářské spiknutí“, velmi sofistické a řízené tajnými službami, počítalo s naoko vyloučenými funkcionáři komunistické strany jako se zálohou pro pozdější kvazidemokratické politické převraty. Dalším důvodem pro rozhodné popření autenticity a spontánnosti „sametové revoluce“ se stalo dosti zjednodušené pojetí odporu proti komunistickému režimu, které v těchto chvílích převládalo: političtí vězni z padesátých let, dožadující se uznání statutu třetího odboje, byli po pádu ko-

⁴³ DOLEJŠÍ, Miroslav: *Analýza 17. listopadu*. S předmluvou Miroslava Sládka. Loket nad Ohří, C & B Agentura 1990, s. 3.

munismu opomíjeni, na rozdíl od disidentů a chartistů – jako by rezistence začala až po roce 1968. Nejtěžší pro ně bylo smířit se s tím, že mnozí z těch komunistů, kteří se v padesátých letech podíleli na perzekucích (či je schvalovali), po roce 1968 byli vyloučeni z KSČ a podepsali Chartu 77, se nyní, po roce 1989, se slávou a úctou vracejí do veřejných funkcí. Typickým, již zmíněným příkladem byl Oldřich Hromádka, který se nakonec po listopadu 1989 stal hlavním odborníkem Občanského fóra na problematiku Státní bezpečnosti.

Pro tragický životní příběh Miroslava Dolejšiho jsou důležitá setkání s Vladimírem Kolmistem. V roce 1950 se Kolmistr jako předseda okresního výboru Českého svazu mládeže postaral o to, aby byl Dolejší vyloučen z Vyšší školy strojnické za vyvěšení britské vlajky při studentském večírku. Krátce nato byl Dolejší za dramatických okolností zatčen a odsouzen k třidvaceti letům vězení.⁴⁴ Kolmistr se angažoval v čase Pražského jara 1968 a byl za to vyloučen z KSČ. V roce 1989 se stal jedním z představitelů Klubu za socialistickou přestavbu Obroda a kladenského Občanského fóra, o pár týdnů později byl kooptován do Federálního shromáždění a později zvolen do České národní rady. S tím se politický vězeň, který strávil osmnáct let v kriminále, smiřoval jen těžko. Psychologicky lze velmi dobře pochopit stav člověka, o jehož osud se stát a společnost nezajímají. Strůjci jeho dlouholetého utrpení nejenže nejsou voláni k odpovědnosti, ale dokonce jsou vítáni jako vítězové nad totalitou.

Obecná východiska integrálního antikomunismu jako politického proudu, formulovaná střízlivěji jako souhrn témat a úkolů, najdeme v programu Klubu angažovaných nestraníků, přijatém v lednu 1991. Začínají typickým dualistickým nástinem situace: v listopadu 1989 se podařilo pokojně svrhnout zkompromitovaný režim; žel, do vlád, parlamentů, státního aparátu a médií proniklo příliš mnoho reformních komunistů, kteří zlo totalitního státu datují až od 21. srpna 1968. To však začalo již 25. února 1948, proto

⁴⁴ Jeho osud přibližuje Prokop Tomek v článku *Tragický případ Miroslava Dolejšiho a Eugena Vrby*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2-3 (2009), s. 430-435.

je nezbytné důkladně ve Federálním shromáždění zhodnotit celé období 1948 až 1989, nejen takzvanou normalizaci po roce 1969. Dále je třeba zákonnou cestou zajistit důstojné rehabilitace perzekvovaných občanů a restituce vyvlastněného majetku; vyjít vstříc požadavku Konfederace politických vězňů a uznat třetí odboj; zveřejnit seznamy pracovníků a tajných spolupracovníků Státní bezpečnosti; výrazně snížit důchody bývalých komunistických pohlavárů a důkladně očistit státní úřady, instituce a podniky od zkorumpovaných vedoucích pracovníků. To vše je nutno udělat rázně a rychle, neboť bez „důsledného zúčtování s minulostí“ nevznikne spravedlivá a prosperující společnost.⁴⁵

Porovnejme toto jadrné vymezení s programovými východisky politických subjektů vzniklých na troskách Občanského fóra, které se hlásily k liberálním, konzervativním a demokratickým hodnotám a měly své zástupce v parlamentech a vládách. Občanské hnutí se v dubnu 1991 vymezilo vůči tomu typu programu, jaký zastávali angažovaní nestraníci: „Nepotřebujeme vytvářet obraz nepřítelů, jsou nám cizí ideologická dogmata, odmítáme politický extremismus.“ Ani slovo o únoru 1948. „Události roku 1968 jsou pro nás důkazem nereformovatelnosti socialismu založeného na marxistické ideologii. Nesouhlasíme však s napadáním těch, kteří se o to pokoušeli. Takové jednání chápeme jako výraz slabosti a nedostatku sebedůvěry.“⁴⁶ Programové dokumenty Občanské demokratické aliance z prosince 1989 a z roku 1992 vůbec neobsahují vymezení vůči padlému režimu, dávají přednost formulaci vlastních východisek a cílů.⁴⁷ Podobně je tomu u Občanské demokratické strany, která se jen vyslovila proti uctívání reformu roku 1968, což pokládala za svádění k nebezpečné „třetí cestě“. V prvních číslech bulletinu ODS nenajdeme žádná stanoviska ke komunistické minulosti a Komunistické straně Čech a Moravy. Klíčová témata se z velké vět-

⁴⁵ *A ÚSD*, Sběrka dokumentů KAN, Programové prohlášení KAN z ledna 1991.

⁴⁶ *Tamtéž*, Archiv KC OF, Občanské hnutí: Programové cíle, stanovy, jednací řád, rozhodčí řád, hospodářský řád, 27. 4. 1991.

⁴⁷ Viz DIMUN, Petr - HAMERSKÝ, Milan (eds.): *10 let na straně svobody: Kronika ODA z let 1989-1999*. Brno, Bachnat 1999, s. 257-288.

šiny týkala ekonomické reformy a budování stranických struktur, poté následovaly problémy státoprávního uspořádání Československa.

Klub angažovaných nestraníků nadále považoval veřejnou akci národní katarze za jednu ze svých priorit a pokoušel se ji prosadit vlastními silami. Navrhl proto, že by symbolicky 25. února 1991 – v den třiačtyřicátého výročí „komunistického puče“ – měl začít „mezinárodní tribunál nad komunismem“. Jaký měl být a čemu všemu se měl věnovat? O jedné z možností nás zpravuje hlas aktivisty KAN z Ústí nad Labem: do důkladného zkoumání chtěl zahrnout období od roku 1917, neomezit se na Sovětský svaz a východní Evropu, případně Čínu, ale zaměřit se na komunistické hnutí jako celosvětový fenomén – od Pol Potovy Kambodže přes italské Rudé brigády, Castrovu Kubu až k západoněmeckým teroristickým skupinám; využít se mělo všeho, co již bylo vyšetřeno, ale vedle toho si tak náročný úkol žádal širší mezistátní spolupráci. Výsledkem mělo být celkové zhodnocení komunismu jako ideologie, státní moci a totalitního systému. Nemělo jít o mstu, ale o nalezení a pojmenování pravdy, silný a přesvědčivý morální soud, který by měl větší účinek než postih konkrétních osob. Demokratické společenství mělo zavrhnout východiska autoritativní a totalitní vlády a naopak potvrdit demokratické principy, na kterých chce budovat svou individuální, národní a státní existenci.⁴⁸

Problémy takového „vyrovnaní“ jsou zjevné: norimberský tribunál soudil skutky spáchané v relativně krátkém období. Komunistické strany působily mnohem déle – úhrnem tři čtvrtě století – a prosadily se ve třetině světa. V souvislosti s Norimberkem se mluví o „spravedlnosti vítězů“, kteří byli sice nesporní, přesto však jejich spravedlnost bude vždy vyvolávat otázky

⁴⁸ A ÚSD, Sběrka dokumentů KAN, „Navrhují zřízení mezinárodního tribunálu...“ (Ústí n. L., nedatováno).

(např. z antikomunistické perspektivy byli zločinci i mezi soudci). Kdo však v roce 1989 porazil komunismus? Spojené státy americké a západní Evropa svou hospodářskou a vojenskou převahou? Nebo odpůrci režimu v jednotlivých socialistických zemích? A jestliže ano, tak kteří z nich - ozbrojení odbojáři, nebo disidentští obhájci lidských práv, usilující o dialog s mocí? Mohou být za vítěze považováni i bývalí komunisté - strůjci systému, kteří později prozřeli a přidali se k odporu? Anebo zvítězily demonstrující zástupy (dlouho pasivních, nyní angažovaných nestraníků) na sklonku osmdesátých let? A co sami komunisté - především polští a maďarští, ale nakonec i ti českoslovenští - kteří se dobrovolně vzdali nadvlády a podělili se s opozicí o politickou moc?

Česká dekomunizace po vzoru poválečné denacifikace?

Na mítinku v Praze-Strašnicích 21. listopadu 1990 seznámili aktivisté Klubu angažovaných nestraníků veřejnost s tím, jak v poválečném Německu, konkrétně v britské okupační zóně, probíhala denacifikace.⁴⁹ Netvrdili sice přímo, že by se československá dekomunizace měla řídit stejnými pravidly, další vývoj názorů v KAN však svědčí trvalém vlivu této inspirace. Předseda klubu Bohdan Dvořák v dubnu 1991 obhajoval možnost provést dekomunizaci po vzoru denacifikace. Polemizoval s Vladimírem Bystrovem, který na stránkách týdeníku *Reflex* takové řešení zpochybnil. Dvořák připomněl, že ve dnech 23. a 24. února 1991 se v Praze uskutečnil přípravný seminář Konference o zločinech komunismu. Vzhledem k tomu, co již víme, je pravděpodobné, že tato akce, uspořádaná Klubem angažovaných nestraníků a Konfederací politických vězňů, měla původně být oním „morálním tribunálem“, o němž hovořili nejvyšší představitelé Občanského

⁴⁹ *Tamtéž*, Zpráva o denacifikaci ve spolkové zemi Nordrhein-Westfalen, 6. 11. 1990 (podepsáni Vladimír Talášek a Jaroslav Dědek za Ústřední radu KAN).

fóra v září 1990. Svůj otevřený dopis uzavřel Dvořák zpochybnutím politiky smíření: „Absence ‚revolučních dekretů‘ po listopadu 89, kterou někteří považují dokonce za náš ‚sametový výdobytek‘, je dnes živnou půdou pro další nemravnosti, další korupci a mravní marasmus...“⁵⁰

Pokusím se na tomto místě o krátkou kontrafaktuální historickou retrospektivu, vycházející z návrhů Klubu angažovaných nestraníků a z podrobných vysvětlivek tvořících jádro Dvořákova dopisu. Na jejich základě si můžeme představit, jak by v základních obrysech vypadala dekomunizace, pokud by KAN prosadil své vize. Vycházela by z rozlišení dvou kategorií odpovědnosti – trestněprávní a politické. Zločiny a majetkové delikty by řešily soudy. Politickou odpovědnost by vyšetřovaly občanské komise složené z nezkompromitovaných lidí té které sociální vrstvy či profese v kombinaci s teritoriální působností. Je zřejmé, že těžiště prověřování by leželo v druhé oblasti. V organizacích, institucích, podnicích, školách, úřadech by zahájily činnost dekomunizační komise. Prověřovaly by morální profil a skutky ředitelů, náměstků, vedoucích pracovníků, předsedů stranických buněk, angažovaných učitelů a dalších. Předmětem prověřování by vedle toho byly i závodní, místní, okresní a městské výbory KSČ a samozřejmě také centrální orgány – Ústřední výbor KSČ, orgány ministerstev a státních úřadů, podniků zahraničního obchodu a tak dále. Vzhledem k čistkám z let 1970 a 1971 by šlo o jakési *antiprověrky*, v nichž by společnost účtovala s „kádry“ za ponížení po sovětské invazi v srpnu 1968. Hodnotilo by se na základě zhruba desetistránkového dotazníku, poté by prověřování přicházeli před komise vysvětlit své kariéry, motivace, rozhodování, činy. U pracovníků státního aparátu, kteří zastávali významná místa, by komise mohly vynést trojí verdikt – dotyčného buď propustit, suspendovat, anebo ponechat. Členové KSČ by tak nakonec byli rozděleni do pěti kategorií – hlavní viníci, silně zatížení, méně zatížení, spolučinní, nezatížení. A sankce? Například „méně

⁵⁰ *Tamtéž*, Otevřený dopis Bohdana Dvořáka Vladimíru Bystrovovi z týdeníku Reflex (Pardubice, 5. 4. 1991).

zatížení“ komunisté by měli omezenou politickou činnost stejně jako možnost výkonu povolání, byl by jim zabaven neoprávněně nabytý majetek a obstavena konta; spolučinní by byli potrestáni stejným způsobem kromě omezení možnosti výkonu zaměstnání. Nemělo jít o uplatnění principu kolektivní viny, nýbrž o pečlivé vážení jednotlivých osudů, o odstupňování míry viny a odpovědnosti. Jak by takové účtování prakticky vypadalo a co vše by přineslo, může být námětem dalších virtuálně historických úvah.

Privatizace s vyloučením „nomenklaturních kádrů“?

Z okrajů politického spektra zněl varovný hlas: mají mít do privatizačních procesů přístup všichni občané bez ohledu na svou minulost? Jak se antikomunistické východisko promítlo do představ o přeměně centrálně řízeného hospodářství v tržní ekonomiku? Privatizační proces byl zahájen v lednu 1991 veřejnými dražbami obchodů, menších provozoven a výrobních jednotek, začaly také restituční a v listopadu se rozběhl privatizační hit – kuponová hra o státní majetek v hodnotě stovek miliard korun. „Malá“ i „velká“ privatizace na sebe strhávaly pozornost médií a veřejnosti. Přerušená revoluce v nich našla náhradní dynamiku, druhý dech. V ní se nejvýrazněji projevil Listopad jako Anti-únor, jako cesta ze socialismu zpět do kapitalismu. Mnohoslibná reforma se konečně rozběhla.

Hluboké znepokojení nad stavem československého hospodářství vyjádřila Ústřední rada KAN již v dubnu 1991: rok a půl od pádu starého režimu se skoro nic nezměnilo, „podniky i centrální úřady jsou i nadále v rukách komunistů, kteří nejen brzdí postup reformy, ale zneužívají ji stále častěji k vlastním cílům či k vlastnímu obohacení“.⁵¹ Proto se KAN rozhodl iniciovat zákon výrazně omezující působení prominentních funkcionářů KSČ ve

⁵¹ A ÚSD, Sběrka dokumentů KAN, usnesení ze zasedání Ústřední rady KAN 6. 4. 1991.

státní správě a podnicích. V tomto duchu sepsal podrobnější stanovisko k privatizaci: před spuštěním privatizačních projektů existuje v zemi příliš mnoho jednotlivců a organizací, kteří nabyli své majetky protizákonně; jednoznačně zvýhodněny jsou někdejší „nomenklатурní kádry“, a takový stav lze označit za „sociální diskriminaci“. Tím potíže nekončí. V čase „předprivatizační agonie“ nadále pokračuje „rozkrádání a nekorektní převody do akciových a jiných společností“. A proto KAN navrhuje, aby v kuponové privatizaci byli zvýhodněni občané minulým režimem perzekvovaní, a naopak ti, kteří se těšili různým výhodám a druhým ubližovali, nechtě jsou z privatizace vyňati: tajemníci všech výborů KSČ, členové ÚV KSČ, okresních, krajských a městských výborů KSČ, veškeré nomenklатурní „kádry“ KSČ, ministři, generální ředitelé, ředitelé a jejich náměstci, tajemníci a členové Ústřední rady odborů, předsedové a místopředsedové okresních a krajských národních výborů, nositelé státních vyznamenání. V privatizačních komisích měli zasedat zástupci občanských iniciativ, jak tomu bylo při očištění Sboru národní bezpečnosti v roce 1990.⁵² V září 1991 se Klub angažovaných nestraníků ještě pokusil navrhnout zákon o prokazování způsobu nabytí majetku v malé i velké privatizaci, a to od částky půl milionu korun výše; pokud by se původ finančních prostředků nepodařilo obhájit, měl být privatizovaný majetek konfiskován, vrácen do privatizace a podvodný privatizátor se měl zodpovídat podle příslušných zákonů.⁵³

Místo závěru: Dialektický pohyb účtování s (komunistickou) minulostí

V prvních měsících roku 1990 byla česká společnost doslova zahrncena svobodou. Nejrůznější negativní zkušenosti s právě padlým

⁵² *Tamtéž*, Stanovisko KAN k privatizaci (nedatováno).

⁵³ *Tamtéž*, Dodatek k *Prohlášení k politické situaci v ČSFR vydanému účastníky rozšířeného zasedání ÚR KAN o předsedy nebo zástupce místních klubů KAN z celé ČSFR*, vypracovaný Odbornou komisí KAN, v Praze 7. 9. 1991.

režimem se hlásily o slovo. Ožila paměť uplynulých čtyřiceti let: od brutálních počátků komunistického režimu přes rok 1968 s pohřbenými nadějami na změnu, normalizační éru socialistické diktatury, Chartu 77 a dissent až k represivním praktikám posledních let jeho existence. Vystupovala v nejrůznějších podobách - individuální, rodinné, skupinové, třídní, národní - a v několika týdnech zaplavila veřejný prostor. Osvobozená média se jí otevřela, bylo jí slyšet při pouličních akcích a projevovala se také v četných žádostech, peticích a dopisech občanů. Kdekdo očekával nápravu nejrůznějších křivd a potrestání viníků. Svě názory vyjadřovali zástupci tzv. mlčící většiny, současní i bývalí komunisté, političtí vězňové z padesátých let, exulanti, disidenti ze sedmdesátých a osmdesátých let. Jejich hlasy se vzájemně překrývaly a vrstvily, popíraly, nebo naopak posilovaly. Po opojném „karnevalu revoluce“ se nevyhnutelně dostavila doba bilancování. Ideální hodnoty listopadu a prosince 1989 - *smíření a kompromis* - musely ustoupit jiným maximám: *spravedlnosti a odpovědnosti*.

V této směsi se rodila dynamika účtování s minulostí. Její pohyb je *dialektický*. Proč mluvím o dialektice? Myslím si, že nám to může pomoci porozumět zdánlivě chaotickému společenskému vření a dění. Mám na mysli dialektiku, která vytváří trvalý rozpor mezi ideálem a realitou, mezi tím, co máme tady a teď, a tím, oč bychom měli usilovat. Z rozporů a napětí povstává pohyb. V českém vyrovnávání se s komunistickou minulostí působí - od počátku roku 1990 až dodnes - dvě reálné protikladné síly: 1. *realita historického kompromisu* plynoucí ze závazku jednoty v listopadu a prosinci 1989 (od začátku ho činí viditelným přítomnost komunistické strany v parlamentní politice); 2. *požadavek historické spravedlnosti*, vznášený kvůli potřebě morální a mravní rovnováhy společnosti. Nová politická reprezentace se snažila stálý tlak zdola usměrňovat a kanalizovat. V roce 1990 fungovaly protikomunistické, protinomenklатурní, protiestébácké nálady především jako katalyzátor politického štěpení. V letech 1991 a 1992 se politická elita pustila do zákonného zakotvování vztahu nově

utvářené společnosti ke (komunistické) minulosti. Rokem 1992 samozřejmě nic nekončí. Vyrovnávání se s minulostí pokračuje, je křečovitě, odehrává se ve vlnách a žádné ze stran nepřináší trvalé uspokojení.

Když složité dění zjednoduším na legislativní rozměr, mohu říci, že úctovací dialektika od počátku působila tak, že prakticky každá nově přijatá norma svázaná s problémy komunistické minulosti vyvolávala z nejrůznějších důvodů nespokojenost, která působila na přijetí dalších, lepších a úplnějších opatření. Rehabilitační zákon z roku 1990 vyžadoval novelizace kvůli zbytkovým trestům i kvůli tomu, že političtí vězni v něm byli definováni jako *oběti*, nikoli jako *odpůrci* komunistického režimu. Lustrace – od počátečních svévolných manipulací a následného uzákonění v roce 1991 – mají své pokračování dodnes: platnost zákona byla několikrát prodloužena a navíc i nadále se lustruje nadivoko, jak dokládají četné kauzy známých osobností označených za spolupracovníky Státní bezpečnosti. Stručný, jednovětvý zákon o době nsvobody z roku 1991 otevřel dveře pro podrobnější normu – zákon o protiprávnosti komunistického režimu přijatý v roce 1993. Ten sice pojmenoval režim jako „zločinný“ a „zavrženíhodný“, ale neměl žádnou sankční sílu a to opět vyvolávalo kritiku a požadavek dokonalejšího řešení. V roce 1995 vznikl Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu. Jeho cílem bylo doložit zločiny, které už ve své době byly trestnými činy – nepromlčitelnými zločiny proti lidskosti – a předložit je k vyšetření. Ale celková bilance činnosti Úřadu v letech 1995–2008 nespĺnila původní očekávání: odsouzeno bylo třicet osob, z toho pouze osm nepodmíněně.⁵⁴

Zhruba od počátku 21. století se stále větší pozornost upíná k archivům, historii a paměti. Boj s komunismem – který se v roce 1989 (1991) zhroutil, ale přesto je stále považován za živé nebezpečí – musí být veden převážně rétorickými a symbolickými

⁵⁴ Viz celkový přehled na internetových stránkách Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/pripady/index.html>).

prostředky. Proto je také přirozené, že byl a stále je utilitaristicky využíván v boji (demokratické) pravice proti (demokratické) le-
vici. Zájem se stále více obracel k archivům jako klíčovému po-
tenciálu rétorického a symbolického účtování. Podobné po-
stupné dialektické vylepšování se týkalo také těch norem, které
umožňují občanům přístup k archivním svazkům bezpečnost-
ních složek. Na základě zákona z roku 1996 mohli nahlédnout do
spisu, které na ně vedla Státní bezpečnost. Neochota otevřít re-
gistratury tajné policie se vším všudy, zdůvodňovaná potřebou
ochrany osobních údajů a uvážlivého nakládání s výbušnými ma-
teriály, vyvolávala nesouhlas těch, kteří v nich chtěli hledat hlavní
klíč k pochopení dějin v letech 1948–1989. V důsledku jejich úsilí
byla nakonec i tato bariéra prolomena. V roce 2002 byl zákon
o zpřístupnění svazků novelizován. Po této novele a následném
přijetí archivního zákona v roce 2004 odpadla povinnost požá-
dat žijící osobu o souhlas k nahlédnutí do jejího spisu. Byl to
další z dialektických posunů v rámci křechovitého účtování s minu-
lostí. Od této chvíle byla většina spisů prakticky veřejně přístupná.
Hned poté se začaly některé objevovat na internetu a v tisku v po-
době jakýchsi exempel, zrcadel, mement. Velmi se to podobalo
spontánním dokumentaristickým aktivitám z počátku devade-
sátých let, kdy byly zveřejňovány různé seznamy agentů, útržky
svazků a podobné materiály. Je na tom dobře vidět, jak se základní
témata vyrovnávání se s minulostí čas od času vracejí v téměř pů-
vodní podobě, se stejnou naléhavostí a morálním rozhořčením.
Připomíná to naléhavé volání do zbraně v opakujících se mobi-
lizacích – jako by nás rozhodující bitva s komunismem teprve če-
kala.

Michal Kopeček

**Disent jako minulost,
liberalismus jako projekt.**
Občanské hnutí – Svobodní
demokraté v české
polistopadové politice¹

¹ Za komentáře a kritické poznámky k této kapitole děkuji Petru Pithartovi a Milanu Znojovi.

Tato studie má dvě hlavní výkladové osy. V první chci popsat postdisidentské společenství v prvních letech po demokratické revoluci, kdy se osobnosti české kultury a občanského aktivismu z jeho středu snažily kultivovat vizi „Listopadu“ v rodící se politické kultuře a prosazovat étos sametové revoluce a Občanského fóra jako její základ. Toto úsilí nebylo příliš úspěšné v politické ani v historické rovině. Paradoxně se totiž ukázalo, že *politika dějin* či *politika paměti* byla slabým místem postdisidentské politické elity. Právě minulost se stávala jedním z hlavních míst střetu různých kulturně-politických proudů vycházejících z bývalého disentu. Ve druhé výkladové ose se soustředím na nesmělý, vlastně vynucený pokus tohoto společenství o politicko-ideologické vymezení směřující k sociálně pojímanému liberalismu, který se zdál být logickou a potřebnou opcí z pohledu politické teorie i jakéhosi přirozeného citu pro rovnováhu. I tento pokus o přetavení „dědictví“ bývalé demokratické opozice do liberální politické formy však skončil relativně brzy neúspěchem. Následující stránky jsou snahou nalézt odpověď na otázku proč.

Disidenti v politice: rok jedna

Formování postdisidentské politické strany bylo od počátku zatíženo výraznou tradicí konsenzualistické strategie Charty 77. Mělo kořeny v mnohaletém zápasu hrstky českých a slovenských disidentů se socialistickou diktaturou. Po listopadu 1989, který vynesl do čela demokratizačního hnutí dosavadní společenské outsidersy z disentu, se právě tato tradice stala jádrem utvářejícího se Občanského fóra, od počátku chápaného jako hnutí angažovaných občanů, jehož hlavní úlohou bylo garantovat nenásilné převzetí moci a vytvořit podmínky pro první svobodné volby od roku 1946. Stěžejní roli v počátečních dnech OF sehrál všemi uznávaný vůdce Václav Havel, který nejen v době, kdy stál v jeho čele, ale i později z výše svého prezidentského úřadu obhajoval pojetí OF jako záměrně vágního - a tedy politicky

nevyhraněného – hnutí. Mělo nastolit základy liberálnědemokratického řádu, nikoliv reprezentovat konkrétní politiku. Toto poselství převzali a uchovali i následující vůdčí osobnosti OF, nejdříve politolog a politický publicista s právním vzděláním Petr Pithart a posléze novinář a bývalý disident Jan Urban.²

Už v průběhu prvních měsíců roku 1990 se však ukázalo, že představa o občanském hnutí založeném na permanentní mobilizaci a improvizaci je značně problematická. OF se následkem prosazování této koncepce brzy dostalo do vnějších i vnitřních rozporů, jež nebylo s to vyřešit. Na jedné straně byly základem identity OF *politika konsenzu* a nastolení základů liberální demokracie, zároveň se však už záhy vynořily zcela konkrétní potřeby reformní politiky, jež ovšem nebyly a nemohly být apolitické. Příkladem budiž otázka ekonomické reformy, která se rychle stala předmětem sporu mezi experty české národní a federální vlády.³ Nezbytnost ekonomické reformy zpochybňoval málokdo, a to i mezi komunisty. Ovšem konkrétní způsob jejího provedení byl přirozeně politickou otázkou, kterou však OF a většina jeho představitelů ve státních funkcích dlouhodobě chápali a představovali veřejnosti jako víceméně nepolitický problém, jako hledání optimálního expertního přístupu.

Koncepce nestraničné politiky měla přirozeně i v rámci OF své kritiky a často jimi byli titíž lidé, kteří už v době pozdního státního socialismu kritizovali absenci politické programové diskuze v rámci disentu (jako Emanuel Mandler či Václav Benda). Ti našli oporu mezi dalšími představiteli politických stran, které byly součástí OF, avšak marně usilovaly o posílení svého vlivu v OF. Koncepční, později politická komise OF, v níž se zastupci politických stran sdružili, dlouhodobě prosazovala pojetí OF jako koalice různých politických proudů. Naráželo to však

² Podrobně k situaci OF od listopadu 1989 do voleb v červnu 1990 SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor 2003.

³ ŠULC, Zdislav: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*. Brno, Doplněk 1998, s. 71-77; MLČOCH, Lubomír: *Zastřená vize ekonomické transformace*. Praha, Karolinum 1997.

na odpor jak rady Koordinačního centra OF, tak prezidenta Havla. Malé pochopení tyto iniciativy našly též u okresních a místních předáků OF, pro které byly malé strany a politická hnutí – soustředěné zpravidla v Praze – neznámé a málo důvěryhodné.

Představa nestraničné politiky konsenzu jako výsledku jakési průběžné aklamace však byla velmi problematická také vzhledem k vnitřní struktuře OF. Hnutí bylo založeno na charismatické legitimitě, která se však po odchodu Václava Havla a řady dalších bývalých disidentů do státních a poslaneckých funkcí začala drobit. Neexistence vertikálních vztahů a nejasná komunikační pravidla zejména mezi pražským Koordinačním centrem a regionálními občanskými fóry vytvořily mocenské vakuum uvnitř hnutí. Pražské centrum na sebe postupně nabralo velkou tíhu odpovědnosti, jeho rozhodování však nepodléhalo kontrole sněmu OF ani žádné jiné instance, a tím rychle ztrácelo podporu či minimálně jednoznačný souhlas v regionech. Slovy Jiřího Suka – „představitelé Občanského fóra nepřestávali mluvit o demokracii, zatímco mocenská logika je nutila zachovávat dosavadní revoluční praxi, která demokracii podvazovala. Byl to jeden z dobových paradoxů, který patrně neměl řešení.“⁴ Zdůrazňováním „obecně prospěšného“ charakteru politiky centra se zastírala faktická hegemonie úzkého kruhu pražských intelektuálů, bývalých disidentů, což vyvolávalo nechuť a zatrpkllost u mnoha takto upozaděných aktivistů OF.

K tomu významně přispíval ještě další faktor. Základní paradox disidentské a postdisidentské politiky v letech 1989–1990 tkvěl v tom, že se snažila vytvářet konsenzus demokratického společenství na bázi vymezení proti komunismu, ale zároveň v zájmu pokojné změny usilovala o dohodu s komunisty u kulatého stolu. Netýkalo se to pouze Československa, nýbrž také dalších zemí středovýchodní Evropy. Vznikl tak nesoulad mezi legitimizačními praktikami nově vznikajícího řádu, který v deklaratorní rovině odsuzoval komunismus jako „totalitární řád“, tedy zosobnění

⁴ SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 305.

dějinného zla, a praktickou rovinou. Tu charakterizovala politika *historického kompromisu* a spolupráce všech aktérů včetně komunistů.⁵

Vedení OF bylo spjato s politikou kulatých stolů, která se na krátké, leč klíčové období stala základním modelem vyjednávání o změně režimu. Fórum se tím nutně cítilo vázáno a těžko mohlo prosazovat antikomunistický kurz, po němž volali mnozí z bývalého disentu i mimo něj. Hlavním cílem lídrů OF bylo porazit komunisty ve volbách, což se jim koneckonců také podařilo. Jejich přístup se však záhy stal předmětem kritiky některých vyhraněnějších politických proudů. Ještě důležitější bylo, že umírněný antikomunismus pražského centra se brzy stal nepřijatelným též pro značnou část okresních organizací OF, pro které se poměr k místním funkcionářům a strukturám komunistické strany stal ústředním problémem jejich praktické politické činnosti.⁶

Občanské fórum parlamentní volby v červnu 1990 vyhrálo – a zároveň stanulo na počátku svého rozpadu. Stalo se bezkonkurenčně nejvýznamnějším politickým subjektem v republice, avšak nemělo žádnou politickou a programovou vizi, již by mohlo začít naplňovat. Ve volbách „pojetí občanské politiky triumfovalo, avšak zároveň ztratilo perspektivu. Transformační politika už nemohla být politikou konsenzu a kompromisu.“⁷ Představa, že OF bude reprezentovat široký, ideologicky nevyhraněný politický střed založený na aktivní účasti občanů podle jejich zájmů a potřeb, byla v rozporu s rostoucí dynamikou transformačního procesu, který naopak vyžadoval silné politické odpovědi a ideologické zakotvení. Nejlépe logiku tohoto vývoje pochopil federální ministr financí Václav Klaus, který začal během

⁵ Srv. např. PŘIBÁŇ, Jiří: *Disidenti práva: o revolucích roku 1989, fikcích legality a soudobé verzi společenské smlouvy*. Praha, Sociologické nakladatelství 2001; KRÓL, Marcin: *Nieco z boku. Autobiografia niepolityczna*. Warszawa, Prószyński i S-ka 2008, s. 136–138. Srv. též ŠPIEWAK, Paweł: *Pamięć po komunizmie*. Gdańsk, Słowo/Obraz Terytoria 2005.

⁶ Viz SUK, Jiří: Politické hry s „nedokončenou revolucí“ v této knize.

⁷ SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 458.

léta 1990 objíždět krajská a okresní fóra ve snaze zajistit si politickou podporu pro svou vizi ekonomické transformace založené na privatizaci a rychlém zavedení tržního hospodářství „bez přívlasků“. Šikovně přitom využil zjitřeného antikomunismu v okresech, vycházejícího z mocenských a ekonomických bojů místních OF proti „komunistickým mafiím“, ale také rostoucí potřeby organizovanosti hnutí, která by místním zástupcům zajistila potřebnou autoritu i akceschopnost. Aktivistům OF nespokojeným s praktikami a příliš kompromisní politikou pražského centra a volajícím po jasném zastřešení vyšel Klaus vstříc a nastínil jim vizi přeměny OF v pravicovou stranu se zřetelným hospodářským programem, jež velmi rychle vedla k jeho zvolení předsedou OF v říjnu 1990 a posléze k založení ODS.⁸

Ustavení postdisidentské liberální politiky v Česku: Občanské hnutí

Občanské hnutí, podobně jako ODS, vzniklo v důsledku rozštěpení Občanského fóra.⁹ Jádro jeho členů tvořil Liberální klub OF vedený Jiřím Dienstbierem, který vznikl v prosinci 1990 v reakci na Meziparlamentní klub demokratické pravice a rýsující se převahu pravice v rámci OF.¹⁰ Na rozdíl od ODS však budoucí členové OH nehráli v procesu štěpení OF aktivní roli. Nesli je nelibě

⁸ Viz KLAUS, Václav: *O tvář zítřka. Rok devadesátý*. Praha, Pražská imaginace 1991. Srv. též HADJIISKY, Magdalena: Vznik Občanské demokratické strany: Pokus o sociologickou analýzu. In: GJURIČOVÁ, Adéla - KOPEČEK, Michal (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha - Litomyšl, Paseka 2008, s. 70–90; též v této monografii studii GJURIČOVÁ, Adéla: Poněkud tradiční rozchod s minulostí.

⁹ Pro stručný přehled vývoje OH viz např. PŠEJA, Pavel - MAREŠ, Miroslav: Malé strany liberální orientace. In: MALÍŘ, Jiří - MAREK, Pavel (eds.): *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a na Slovensku, 1861–2004*. II. díl, Brno, Doplněk 2005, s. 1667–1679; PŠEJA, Pavel: *Stranický systém České republiky: politické strany a jejich vývoj 1989–1998*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, s. 87–95.

¹⁰ Viz KOPEČEK, Lubomír: *Éra nevinnosti: česká politika 1989–1997*. Brno: Barrister & Principal 2010, s. 88–98.

a považovali je za předčasné. Hnutí se od počátku prezentovalo jako hlavní „dědic“ OF. Krátce po tzv. rozlučkovém sněmu Občanského fóra vyšlo 24. února 1991 Provolání Občanského hnutí, ve kterém se OH definovalo jako „liberální, občanské a sociální politické hnutí“, které v kontrastu k ODS odmítá dělení na pravici a levici a které chce naopak hrát roli sjednocujícího liberálního politického středu. O pět dní později přijalo hnutí první programový dokument „Jsme Občanské hnutí“, definující deset hlavních politických cílů a odkazující výslovně k OF a jeho prohlášení z listopadu 1989 „Co chceme“. OH zde deklarovalo, že se stále cítí vázáno volebním programem OF, který údajně nebyl naplněn. Mělo vycházet „z realismu, z demokratických a humanistických tradic našich národů i celé evropské kultury, za jejichž hlavní kořeny považujeme ideje křesťanství“. Následně prohlášení uvádí, že „hluboký smysl probíhajících přeměn spatřujeme především v morálním obrození společnosti“. OH se chtělo zasazovat za rychlou ekonomickou transformaci, vznik tržního hospodářství a podporu soukromému podnikání a výslovně se vymezovalo proti představám roku 1968 o reformě socialismu. Zároveň však hospodářská sféra neměla být jedinou rovinou transformace, zdůrazňovalo se vytváření aktivní občanské společnosti a politické kultury založené na dialogu, stejně jako nutnost řešit ekologické problémy. Mezi další motivy, které měly OH odlišit od ODS a dalších stran, patřil důraz na samosprávu a decentralizaci rozhodování, na koncept právního státu, ale také sociální odpovědnost státu, sociální dialog a v neposlední řadě úsilí o zachování federace. Jedním z důležitých prvků bylo ovšem také „vyrovnání se s vinou představitelů komunistického režimu“, stanovení konkrétní odpovědnosti za „mravní, ekonomickou a ekologickou devastaci země“, což ovšem nemělo jakkoli vést k uplatňování principu kolektivní viny.¹¹

Počáteční fáze formování OH vyvrcholila ustavujícím sněmem 27. dubna 1991, kdy byl předsedou hnutí zvolen Jiří Dienstbier,

¹¹ Jsme Občanské hnutí. In: *OH, Občanské hnutí*. Praha, Republikové koordinační centrum OH 1991, s. 6–10.

jenž symbolizoval spjatost hnutí nejen s OF, ale i s předlistopadovým disentem. Sněm schválil základní programový dokument a stanovy OH, které se opět hlásily k odkazu a praxi Občanského fóra a zdůrazňovaly charakter hnutí jako platformy pro občanskou angažovanost, která měla být alternativou ke klasickému politickému stranictví. Stanovy zaváděly třístupňovou organizační strukturu hnutí, kopírující organizaci OF na úrovni obecní, okresní a celorepublikové s republikovým sněmem OH jako nejvyšším orgánem a republikovou radou jako hlavním orgánem výkonným. V návaznosti na OF umožňovaly stanovy individuální i kolektivní členství. Individuální členství navíc mohlo být řádné, či volné. Druhé z nich nevyžadovalo placení příspěvků, umožňovalo podílet se na práci hnutí podle zájmu člena, avšak zároveň ho omezovalo v možnostech zastávat volené funkce v hnutí od okresní úrovně výše.¹²

Ustavením OH a jeho liberálnědemokratickým vymezením však tento proud postdisidentské politiky ještě nevyřešil své postavení v rámci rodícího se politického spektra. Široká ideová základna bývalých demokratických opozičních uskupení v celé středovýchodní Evropě ztěžovala jednoznačné politické formování v době bezprostředně následující po pádu diktatury. Ohromný nárůst počtu sporných politických otázek, které počínající transformace nutně přinášela, si vynucoval čím dál jasnější politické postoje. To však také urychlovalo osobně často bolestné štěpení bývalé opozice, jež nejednou vedlo k nostalgickým úvahám o příliš rychle ztracené jednotě občanského tábora. Šlo o obecnější otázku, jak v nových poměrech politicky reinterpretovat ideově široce zakotvené „dědictví disentu“ a jak nejlépe využít nespornou autoritu a morální kredit, které si demokratická opozice vydobyla.

¹² Stanovy Občanského hnutí. In: *OH, Občanské hnutí*, s. 11–25. Srv. též DIENSTBIER, Jiří: Uchovejme si ten úsměv. Úvodní slovo na ustavujícím sněmu Občanského hnutí 27. 4. 1991, In: *Listy*, roč. 21, č. 3 (1991), s. 24–25.

Postkomunistické liberalismu ve středovýchodní Evropě

Události roku 1989 provázela naděje, že pád východoevropského komunismu neznamená jen vítězství kapitalismu, ale také historické vítězství liberální demokracie. Jádrem tehdejší globální diskuze byl spor o to, zda šlo o „liberální revoluce“ svého druhu, které (znovu)zavedly základní pravidla demokratického právního státu, či zda šlo pouze o krátkodeché vítězství liberálních principů, které byly v některých zemích nedlouho nato zastíněny jednostranným neoliberálním ekonomickým šokem, v jiných zas nástupem nacionálně a kolektivisticky orientovaného populismu. Liberalismus jako politická doktrína se každopádně stal důležitým vztahným bodem pro řadu klíčových aktérů dobové politiky. Byl to celkem přirozený vývoj, neboť v postkomunistické Evropě byl liberalismus ideální antidoktrínou vůči státnímu socialismu. Bruce Ackerman to ve své vlivné knize *The Future of Liberal Revolution* z roku 1992 přisuzoval skutečnosti, že liberalismus se v mnohém jeví jako „obrácený marxismus“, který místo socialismu obhajuje kapitalismus, umožňuje však používat tentýž model pokrokářského, lineárního myšlení prorokujícího nějaký konec dějin.¹³

Ať už tuto charakteristiku přijmeme, či nikoliv, jisté je, že liberální politické myšlení prožívalo po roce 1989 renesanci na Východě i na Západě a že v některých zemích, jako například v Československu, Maďarsku, Polsku, Litvě či Estonsku, se liberalismus stal nezanedbatelnou politickou silou. Tuto skutečnost je ale třeba hned v několika ohledech upřesnit. Liberalismus, ať už jej definujeme jakkoliv, málokdy v tomto období dokázal oslovit většinovou populaci a zajistit si masovou podporu. Zůstal záležitostí politických a intelektuálních elit, které v něm viděly myšlenkový systém a politický nástroj vhodný pro zásadní přeměny postkomunistické společnosti. Z toho také vyplývá, že liberalismus bychom těžko ztotožnili s jednou politickou stranou či hnu-

¹³ ACKERMAN, Bruce: *The Future of Liberal Revolution*. New Haven, CT, Yale University Press 1992, s. 34–35.

tím. Čistou liberální politiku bychom v postkomunistické Evropě hledali marně, avšak liberální principy a přesvědčení a spolu s tím i liberálně formulované projekty hrály a dodnes hrají důležitou roli v mnoha politických stranách napravo i nalevo od pomyslného středu. V nových demokraciích po pádu komunismu došlo totiž k témuž zdánlivě paradoxnímu jevu, který evropské a americké demokracie zažily dříve. Liberalismus jako politické hnutí se v okamžiku ustavení liberální demokracie a zavedení právního státu „rozplývá“ a mnohdy zaniká, neboť se stává do jisté míry všeobecným východiskem všech politických „škol“ a směřů uznávajících liberální demokracii jako základní „hrací pole“. Definuje pak nikoliv určitý politický proud, ale celé prostředí politiky.¹⁴

Také proto zůstává jednou ze základních otázek politické teorie, jak definovat dnešní liberalismus a zda je vůbec možné mluvit o liberalismu v singuláru, či zda bychom spíše měli rozlišovat různé liberalismy. Zdá se, že právě tento názor v posledních dvou desetiletích získává na svou stranu rostoucí počet příznivců, i když mezi politickými filosofi a historiky myšlení panují značné rozdíly v tom, jak a čím od sebe různé liberalismy odlišují.¹⁵ Předmět této studie vyžaduje spíše historické než filosofické východisko. Nejde totiž v první řadě o určení ideové podstaty liberálního myšlení, na jejímž základě by se dala měřit míra liberálnosti politických hnutí, nýbrž spíše o situační definici liberalismu, která se zajímá více o vlastní sebevymezení konkrétních aktérů a jejich roli v dané historické situaci.

Autoři, kteří zdůrazňují historickou perspektivu problému, zpravidla mluví o dvou základních druzích liberalismu, které hrály důležitou úlohu ve středovýchodní Evropě po roce 1989.¹⁶

¹⁴ Srv. např. klasické dějiny evropského liberalismu de RUGGIERO, Guido: *The History of European Liberalism*. Boston, Beacon Press 1955.

¹⁵ Viz např. GRAY, John: *Dvě tváře liberalismu*. Praha, Mladá fronta 2004; MERQUIOR, José G.: *Liberalism, Old and New*. Boston, Twayne Publ. 1991; TÝŽ: A Panoramic View on the Renaissance of Liberalisms. In: GELLNER, Ernest – CANSION, César (eds.): *Liberalism in Modern Times*. Budapest, CEU Press 1996, s. 7–20.

¹⁶ SZACKI, Jerzy: *Liberalism After Communism*. Budapest, CEU Press 1995; CSIZMADIA, Ervin: *Két liberalizmus Magyarországon*. Budapest, Századvég Kiadó 1999.

První z nich bývá nazýván etickým, politickým či občanským, případně „liberalismem občanské společnosti“. Jde o široký názorový proud, který se zrodil v boji demokratické opozice a nese výrazné prvky svého disidentského původu. Klade důraz na pojem „občanské společnosti“ zrozené v disentu jako prostoru svobodného jednání mimo dohled státu. Má silné „komunitární“ prvky, politiku chápe jako službu veřejnému dobru, zdůrazňuje vnitřní pluralitu a různorodost občanské společnosti. Z toho vyplývá i důraz, který klade na *politiku konsenzu* jako základu politického společenství, jež mu umožňuje postavit se proti diktatuře a nést i tíhu demokratizačního procesu. Jako liberalismus se tento postoj zpravidla definoval teprve až několik měsíců, ne-li let po pádu socialistické diktatury a i poté pouze váhavě. Pojem „liberální“ se zde v nejrůznějších sebedefinicích vztahuje spíše na temperament či životní postoj než na konkrétní politickou doktrínu či ideální představu o světě. V české polistopadové politice bylo nejvýraznějším reprezentantem tohoto typu liberalismu Občanské hnutí.

Druhý typ liberalismu bývá charakterizován jako ekonomický (neo)liberalismus, „liberalismus trhu“, někdy také jako etatický liberalismus, což je ovšem poněkud zavádějící termín. Tento typ liberalismu klade důraz na individualismus, oddělení privátní a veřejné sféry. Jeho prvotní starostí není budování občanské společnosti, nýbrž budování základů *politiky svobody*, které vyrůstají z ekonomické sféry, svobodného trhu a vlastnictví. I přes svou tradiční nedůvěru k silnému státu upřednostňuje tento liberalismus v době demokratické transformace stát a jeho exekutivu jako ústředního hybatele reform. Ekonomický liberalismus se neobjevil z ničeho nic po roce 1989, i on má kořeny v posledních desetiletích státního socialismu, byť skromnější než etický liberalismus lidskoprávní politiky. Už od začátku osmdesátých let liberální myslitelé této tradice stále hlasitěji zdůrazňovali důležitost ekonomické sféry, již etický liberalismus demokratické opozice zpravidla nebral dostatečně v úvahu, která však poskytla ideologický klíč rané fázi transformace, totiž princip vlastnictví

jako pověstný hayekovský základ *politiky svobody*.¹⁷ Liberalismus je zde něčím více než jen životním postojem, zpravidla je ucelenou představou dobré společnosti, jež má být základem a vztažným bodem politického jednání. V polistopadových poměrech byl tento typ liberalismu – sám sebe obvykle označující jako konzervativní – v Česku snad neúspěšnější v rámci celé středověchodní Evropy. Je reprezentován ODS, nejvlivnější pravicovou stranou, ale také méně úspěšnou, avšak velmi vlivnou Občanskou demokratickou aliancí, která měla, podobně jako OH, výrazné disidentské kořeny.¹⁸

Tato studie se věnuje prvnímu z nastíněných typů liberalismu, který byl v českých podmínkách od počátku vymezován a nakonec i poražen politicky dominantním druhým typem liberalismu.¹⁹

Liberální ideologie, či „slušná politika“?

Zdánlivou výhodou nového politického subjektu byla skutečnost, že v jeho vedení stanuly dobře známé osobnosti z řad první polistopadové politické elity. V době svého vzniku mělo OH

¹⁷ Jako výrazný, byť menšinový proud politického myšlení nalezneme tento typ liberalismu pouze v Polsku. Viz SZACKI, J.: *Liberalism After Communism*, také WALICKI, Andrzej: *Polskie zmagania z wolnością*. Kraków, Universitas 2000; DZIELSKI, Mirosław: *Bóg, wolność, własność*. Kraków, Ośrodek Myśli Politycznej 2007; Také ŁAGOWSKI, Bronisław: *Co jest lepsze od prawdy. Wybór artykułów*. Kraków, Wydaw. Literackie 1986. Politické aspekty ekonomických problémů nebyly před rokem 1989 českými liberálními ekonomy explicitně řešeny, srv. GREŠL, Adam: *Ekonomické myšlení V. Klause*. Praha, Karolinum 2006.

¹⁸ Srv. ROUBAL, Petr: Konzervativní kontrarevoluce, v této monografii; též HANLEY, Sean: *The New Right in the New Europe. Czech transformation and right-wing politics 1989–2006*. London – NY: Routledge 2008.

¹⁹ Dějiny českého liberalismu po roce 1989 se ovšem pochopitelně neomezují pouze na dva hlavní následovníky OF. K liberálním tradicím rozličné provenience se už v době demokratické revoluce a později v průběhu devadesátých let hlásila celá řada dalších politických uskupení (např. Liberální demokratická strana, ODA, později Unie svobody, Cesta změny, Liberální reformní strana, Strana svobodných občanů apod.), think-tanků a vzdělávacích center (Liberální institut, Občanský institut, Centrum pro studium demokracie a kultury, Centrum pro ekonomiku a politiku, ČEVRO, Institut Karla Havlíčka Borovského aj.).

nejsilnější vládní zastoupení. Patřili k němu dva místopředsedové federální vlády Jiří Dienstbier a Pavel Rychetský, stejně jako ministr obrany Luboš Dobrovský. Neméně významnými osobnostmi byli předseda české vlády Petr Pithart, ministr vnitra Tomáš Sokol, ministr bez portfeje Jaroslav Šabata, předsedkyně České národní rady Dagmar Burešová či její místopředseda Václav Žák. Tato skutečnost se stala jedním z důležitých motivů sebepropagace hnutí, které se představovalo jako nestrannické politické hnutí občanů se silným zastoupením politických osobností. Jak se ale brzy ukázalo, sázka na veřejně známé tváře v sobě zároveň skrývala past. Ve svých funkcích dobře viditelné a často populární osobnosti zpravidla neměly čas na budování struktur hnutí, což bylo ještě podpořeno obecně sdílenou nechutí k této časově i administrativně náročné činnosti, neposkytující navíc viditelnou satisfakci a uznání. Je příznačné, že předsedou se stal a až do konce zůstal Dienstbier, patrně nejpopulárnější postava OH, který však zároveň coby ministr zahraničí trávil většinu času ve svém vládním úřadě a na cestách, a nikoliv v sídle republikové rady OH na pražském náměstí Republiky.

Dalším důvodem rozporu mezi popularitou jednotlivých osobností a malou voličskou podporou OH v průzkumech veřejného mínění byla dlouhodobá programová nevyhraněnost. Od počátku byla patrná přílišná názorová šíře ústící v nejistotě, co má politika OH kromě kontinuity s OF reprezentovat a jaké jsou jeho vztahy k ostatním politickým aktérům, zejména k ODS. Ukazují to *Cíle OH pro nejbližší období* přijaté na republikové konferenci předsedů okresních organizací OH, vycházející z původního materiálu *Strategie Občanského hnutí pro nejbližší období* z dubna téhož roku. Materiál obsahuje rekapitulaci polistopadového období, poukazuje s jistou dávkou sebekritiky na některé negativní jevy transformace, nastiňuje možné alternativy, celkově však převládá optimistický tón a pozitivní ocenění dosavadních změn. Občanské hnutí se zde snažilo představit jako tvůrce zásadních přeměn polistopadového vývoje a zastávce radikální ekonomické reformy. Snaha o vyčerpávající analýzu a komplexní zvažování

všech možných variant však zároveň činila z *Cílů OH pro nejbližší období* poněkud nepřístupnou četbu, která kontrastovala s přímočařejším oslovováním veřejnosti ostatními stranami.

Názorovou pestrost v tehdejší vedení dokresluje *Manifest českého realismu*, který jeho autor, místopředseda OH a český premiér Petr Pithart, představil nic netušícím kolegům a za nepřítomnosti předsedy na jednání předsednictva OH 4. července 1991.²⁰ Pithart, jeden z nejzajímavějších českých politických myslitelů poslední třetiny 20. století, zde navázal na řadu témat, jež rozvíjel v samizdatové publicistice již od raných sedmdesátých let v reakci na ztroskotání Pražského jara. Obhajoval pojetí praktické politiky v duchu britských tradic jako pragmatického konsenzu, přestování tolerance a trpělivosti. V tomto smyslu zdůraznil v manifestu tradici „masarykovského realismu“, jež měla být základním politickým principem hnutí a jež měla vytvořit podmínky pro středovou liberální pozici OH zastřešující politickou shodu širokého názorového spektra. Plánovaný realistický klub však měl zároveň vyšší než jen stranické ambice, chtěl se stát jakýmsi „vyšším patrem“ české politiky, kde se budou střetávat a diskutovat představitelé různých politických uskupení. Tato snaha přeformulovat dědictví tolerance a názorové otevřenosti Charty 77 do poměrů polistopadové politiky však nalezla u Pithartových spolustraníků jen zanedbatelný ohlas. Převážně nesouhlas vyvolaly jeho úvahy o potřebě vnímavosti vůči konzervativním podnětům zprava, které byly výrazem jeho dlouholetého opatrného hledání liberálního konzervatismu jako svébytné názorové pozice vyrůstající z českých politických tradic.²¹ Snaha o posílení konzervativního prvku v OH byla uvnitř hnutí i mimo ně chápána jako kontraproduktivní vzhledem ke dvěma už existujícím stranám, jež se vymezovaly výrazně konzervativně.²²

²⁰ PITHART, Petr: Manifest českého realismu. In: *Přítomnost*, roč. 2, č. 6 (1991), s. 4. TÝŽ: Český realismus, In: *Tamtéž*, s. 1–2.

²¹ Srv. zejména jeho *Obranu politiky*, jejíž motivy se objevují v Pithartově publicistice dalších let. PITHART, Petr: *Obrana politiky*. Praha, Panorama 1990.

²² Srv. JANYŠKA, Petr: Dvojnásobný premiér: Realistický klub P. Pitharta. In: *Respekt*, roč. 2, č. 23 (1991), s. 2.

Jestliže byly Pithartovy konzervativní motivy velké části OH cizí, zcela jistě jim nebyl proti mysli jeden z ústředních motivů jeho myšlení, totiž nedůvěra k jakémukoliv dogmatismu a ideologiím vůbec. V *Obraně politiky* z roku 1973 v reakci na ideologicko-propagandistický aktivismus normalizačního režimu to Pithart formuloval ostře jako protiklad ideologie a politiky. Ideologie mu byla opakem, ba přímo popřením politiky jako nalézání konkrétních řešení pro konkrétní životní a společenské problémy, politiky jako mechanismu, který řeší společenský konflikt, ale zároveň toleruje a podněcuje „životodárnou sociální rozmanitost“.²³ Stejně tak polistopadový liberalismus v Pithartově pojetí měl být protikladem ideologie. „Liberalismus není a nemůže být ideologií i proto, že vyžaduje po svých stoupencích pragmatickou pružnost, realistický přístup: liberální politik může být ve vztahu k určitému problému konzervativní, jindy jej přistihujeme, jak usiluje o radikální reformu... Svoboda, která leží v základech liberální politiky a představuje i její cíl, je s ideologickým vnímáním světa neslučitelná.“²⁴ Nechuť k ideologiím byla citelně přítomná v českém politickém životě v prvních letech po pádu komunismu, kdy se každá ideologie, analogicky k marxismu-leninismu, zdála směřovat k obdobnému zjednodušování a demagogickému deformování složitostí a dilemat života za účelem politické mobilizace. Prakticky se projevovala odmítáním uznat a přijmout nezvratnou skutečnost vznikajícího pravolevého politického spektra. V tomto duchu se také vyvíjel od počátku vztah OH plný nedůvěry k ODS. „Jsou tam lidé jiné krevní skupiny. Páni inženýři. Svět je pro ně snadný oříšek k rozlousknutí, bez tajemství, spočitatelný, zvládnutelný pouhým pragmatismem.“²⁵

Nechuť a neochota k ideologické profilaci však zároveň byla stále více v rozporu s potřebou nalézt své nezadatelné místo v politickém systému. V tomto duchu se také nesl první řádný sněm

²³ PITHART, P.: *Obrana politiky*, s. 7–19.

²⁴ *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.* (dále jen *A ÚSD*), sbírka Soudobá dokumentace (dále jen *SD*), PV 92/90, PITHART, Petr: Hráz proti pokušením moci. In: *Jeden plus 24 rozhovorů s českými politiky od B do Z*, s. 9.

²⁵ *Jana Klusáková a Petr Pithart rozmlouvají Nadoraz*. Praha, Primus 1992, s. 7.

Občanského hnutí, který se konal 16. listopadu 1991 a který jakoby kolísal mezi přesvědčením, že je potřeba nalézt zřetelnou liberální odpověď na ideologickou profilaci ODS a její uzurpaci transformační agendy na jedné straně, a nadějí, že OH svou politickou pozici už má, totiž pozici politického středu, kterou zdědilo po OF, a že jde pouze o to ji obhájit. Sněmovní vystoupení některých předáků hnutí, jako např. Petra Pitharta či Václava Žáka, kteří se nad liberalismem OH výslovně zamýšleli, podávají svědectví o tomto ústředním dilematu, jak z liberálně definovaného středu vyvodit konkrétní politické směrnice.²⁶ O hledání zřetelné liberální identity svědčí také pověření sněmu pro předsedu Jiřího Dienstbiera začít jednat o přistoupení k Liberální internacionále. Součástí liberální politiky OH či „svobodných demokratů“, jak si začali někteří včetně předsedy říkat, měla být každopádně obhajoba radikální ekonomické transformace, jež měla ovšem vzít v potaz také řadu s ní spjatých etických, sociálních a ekologických problémů. Morální a ekologické motivy byly v programových dokumentech formulovány zatím stále převážně rétoricky. Avšak některé aspekty sociální politiky, jako např. bytová problematika či důraz na další rozvíjení principů právního státu a jejich dodržování zejména v hospodářské oblasti, ukazovaly na snahu formulovat konkrétní politická stanoviska odvozená z reálného politického konfliktu. Vedle toho se už v tomto období začala objevovat dvě velká samostatná témata, na kterých se hnutí snažilo vymezit vůči ODS, což ale zároveň ztěžovala přílišná blízkost postojů. Jednak to byla státoprávní otázka, kde se OH stavělo za zachování společného státu, což ale byla až do konce roku 1992 též oficiální politika ODS, a jednak to byl odpor proti vyústění lustrací, k jejichž principu se OH hlásilo, současně však nesouhlasilo s jeho realizovanou „jakobínskou variantou“, jež podle Dienstbiera a dalších odporovala mezinárodním paktům o lidských právech.

²⁶ Projev místopředsedy OH Petra Pitharta, In: *Svobodná a demokratická budoucnost. Občanské hnutí. Materiály z I. řádného Republikového sněmu OH*. Praha, Republikové koordinační centrum OH 1991, s. 12–13; ŽÁK, Václav: *Liberalismus OH*. In: *Tamtéž*, s. 16–17.

Ovšem všechny tyto politické motivy zůstaly nadále ve stínu moralistně založené antipolitické představy o tom, že existuje na jedné straně slušná, konsenzuální politika, jež se dělá pro lidi, a na druhé neslušná, dravá, ideologická politika, které jde především o partikulární zájmy. Slovy předsedy Dienstbiera, „naším úkolem je prosadit ve veřejnosti vědomí, že dělící čára není mezi extrémny, že vede mezi demokratickými, tolerantními, slušnými, po spolupráci toužícími občany, ať už jsou v kterékoliv straně, a těmi, kdo propadají omezujícím ideologiím pravice a levice“. Navozoval tím představu, že všechno, co se nehlasí k politickému středu, se už jaksí automaticky ubírá k jedné či druhé politické krajnosti. „Dnes, stejně jako po první světové válce, stojíme před zásadní otázkou, zda zvítězí státní, autoritativní extrémny pravice a levice, nebo svobodomyšlná liberální koncepce světa.“ OH mělo navazovat na činnost Charty 77 a na Manifest demokracie pro všechny, uskutečňovat politiku, která bude „výsledkem uplatnění mravnosti jako nejúčinnějšího politického nástroje“.²⁷ Výhodiskem této představy bylo přesvědčení, že demokratická revoluce nebyla dosud dokončena a že její součástí mělo být vybudování demokratického a právního státu a dovršení zásadní ekonomické, kulturní a sociální transformace společnosti. To vše mělo být garantováno většinovým občanským konsenzem a představitelé OH se jen těžko smířovali s tím, že právě tyto otázky se velmi rychle staly jádrem politického, a tedy i ideologického konfliktu.

Deklarovaná otevřenost „všem slušným lidem“, jež měla sloužit jako základ strategie silného středu, jen málo odpovídala reálnému vývoji dobových politických loajalit. Skutečnost, že hnutí mělo malou šanci dohodnout se s proudy, jež se samy definovaly konzervativně, ukázalo ztroskotání rozhovorů s Konzervativní stranou – Svobodným blokem o možné spolupráci z přelomu let 1991–92. Závažnější pro identitu OH a její možnou expanzi však byly hranice, které se začaly rýsovat zleva.

²⁷ Projev předsedy Občanského hnutí Jiřího Dienstbiera. In: *Tamtéž*, s. 4 a 10–11.

Počátkem roku 1992 stranu opustili neregistrovaní, avšak výrazní členové a poslanci Miloš Zeman a Zdeněk Jičínský, kteří v následujících parlamentních volbách úspěšně kandidovali za sociální demokraty. V létě 1992 předsednictvo OH vyzvalo Jaroslava Šabatu, aby vystoupil z OH vzhledem k názorovým rozdílům, souvisejícím jednak s Šabatovou levicovou orientací, jednak s jeho názory a veřejnými projevy k otázce česko-slovenského vztahu. Šabata z hnutí ihned odešel. Další odliv výrazných osobností, jako byla Květa Kořínková, Vlasta Štěpová, Lubomír Zaorálek a nakonec i bývalý místopředseda Republikové rady OH Pavel Rychetský, směrem do sociální demokracie nastal po neúspěchu ve volbách a poté, co se Zeman v únoru 1993 stal předsedou ČSSD. Ze zpětného pohledu je zřejmé, že odchod řady levicově orientovaných politiků poukazoval na limity možného posunu OH k levici, jež do velké míry vycházely z vnitřního složení hnutí. Výraznou úlohu v tomto procesu vnitřního tříbení sehrál autor úspěšné volební kampaně OF z roku 1990 a neúspěšné volební kampaně OH z roku 1992 Ivan Gabal, který se - veden snahou o vytvoření názorově jasnější pozice hnutí - snažil zbavit výrazných levicových osobností a v osobní rovině zpochybňoval jejich příslušnost k OH.²⁸ Tato strategie se však ukázala jako problematická. Zatímco na levici byla pro jakoukoliv nekomunistickou stranu v roce 1992 situace celkem otevřená, v pravicové části spektra tou dobou určovala základní pravidla hry ODS a jí sekundující ODA. Ostatním pravicovým či středopravicovým subjektům včetně nerozhodného OH nezbývalo než se této situaci přizpůsobit. Pravicí hojně zdůrazňované hodnocení OH jako nevyhraněného, programově rozbředlého a v podstatě levicového politického subjektu nutilo předáky hnutí ke konkrétnějšímu formulování politického programu. V této době už bylo také mnoha vedoucím politikům OH, jako například Petru Pithartovi, jasné, že má-li OH vystupovat ve volbách jako důstojný partner ostatních stran a má-li

²⁸ Viz např. ZEMAN, Miloš: *Jak jsem se myšlil v politice*. Praha, Ottovo nakl. 2005, s. 119.

mít šanci uspět, musí se jednoznačně přihlásit k principům pluralitní, stranické politiky.²⁹

Vyvrcholením programového hledání byl druhý sněm OH, který před začátkem volební kampaně (14. a 15. března 1992) potvrdil Jiřího Dienstbiera ve funkci předsedy a Petra Pitharta jako místopředsedu Republikové rady OH. Jako dva noví místopředsedové se představili Martin Bursík a Jan Sokol. Zatímco znovuzvolení Dienstbiera a Pitharta, dvou nejviditelnějších a nejznámějších politiků hnutí, symbolizovalo kontinuitu s OF a disentem, dva noví místopředsedové měli předznamenat nové akcenty. Martin Bursík, doktor přírodních věd v oboru ochrany životního prostředí, reprezentoval rostoucí váhu ekologických témat v programu OH. Filosof Jan Sokol se na stránkách *Přítomnosti* i v denním tisku už od léta 1990 profiloval jako umírněný kritik antipolitických představ převládajících ve vedení OF, jako obhájce fungujícího pluralitního stranického politického systému, a mohl být proto brán za reprezentanta „politické politiky“ spojující v sobě intelektuální a mravní kredit disentu, ochotu ke kompromisním řešením a liberální (a zároveň křesťansky zakotvená) světonázorová východiska.³⁰

Sněmu dominovala především debata o volebním programu. Dokazovala silící potřebu vymezení vůči ODS. Rozpracovávání jednotlivých složek programu věnovalo OH značnou pozornost, přičemž nejvíce se věnovalo programu hospodářskému. Měl být alternativou k neoliberalismu ODS, kladl důraz na sociální a ekologické stránky transformace. Hlavními tvůrci hospodářské politiky OH byli Jan Vrba, ministr průmyslu v české vládě a vedoucí ekonomické komise OH, spolu s Václavem Humpálem, předsedou zemědělské komise Federálního shromáždění a vedoucím zemědělské komise OH. Sekundovala jim řada dal-

²⁹ Srv. např. rozhovor s Pithartem z března 1992, LESCHTINA, Jiří: Petr Pithart: Politik vyladěných kompromisů. In: *MF Dnes* (24. 3. 1992), s. 7; S levicí do vlády nepůjdeme. Rozhovor s Ivanem Gabalem. In: *Respekt*, roč. 3, č. 15 (1992), s. 8-9. Srv. též Jana Klusáková a Petr Pithart rozmlouvají Nadoraz.

³⁰ Srv. např. SOKOL, Jan: Politické strany a demokracie. In: *Přítomnost*, roč. 1, č. 1 (1990), s. 4.

ších odborníků, jako Josef Fogl, Jan Mládek, Jan Taubner, František Vlasák či konzultanti ze zahraničních univerzit Jan Vaňous a Jan Švejnar. OH nadále vystupovalo jako rozhodný zastávce ekonomické reformy, za jejíž klíčové stránky byly považovány privatizace, liberalizace cen, obchodu a devizového trhu spolu s restriktivní rozpočtovou politikou. Celková liberalizace, již se tak vehementně zastávaly české pravicové strany, však byla podle ekonomických expertů OH pouze jednou stránkou věci. Tou druhou měla být promyšlená politika státu, který byl stále vlastníkem většiny podniků a měl za ně podle ekonomů OH ještě nějaký čas nést vlastnickou odpovědnost. Navrhovali proto aktivní politiku oživující poptávku státních podniků a tvrdili, že v této fázi transformace se ještě nesmí spoléhat pouze na ne zcela funkční trh. Důležitou součástí odpovědnosti státu měla být i nadále uvážlivá sociální politika. Jednak proto, že sociální spravedlnost je z hlediska sociálněliberálního pojetí demokracie zárukou svobody, a jednak proto, že bez sociální politiky hrozil výrazný pokles společenské podpory ekonomické reformy.³¹ Kritika transformace v pojetí ODS a ODA se od této doby stala jedním ze stálých a opakujících se motivů politiky hnutí.

Programové úsilí však bylo i nadále oslabováno v základech antipolitickou představou, že existuje velká oblast transformační politiky, která by měla být záležitostí dohody či jakéhosi ústavního konsenzu, a proto se nehodí o ni politicky „handrkovat“. Jak hlásal hospodářský program OH, „ekonomická reforma by se neměla stát předmětem stranických soubojů ani naplňováním teoretických pouček. K cíli vede pouze práce, střízlivý a věcný pohled a snaha o domluvu“.³² Hnutí nechtěně nahrávalo podobně technokratické argumentaci ODS a především Václava Klause, který při obhajobě vlastní neoliberalní verze ekonomické transformace dokázal vyvolat představu, že pouze

³¹ *Jak dál k prosperitě: Hospodářská politika Občanského hnutí*. Praha, OH 1992; *Na cestě k sociálně a ekologicky orientované tržní ekonomice: Ekonomický program*. Praha, OH 1992; *Prosperita & Bezpečnost: Komplexní národní program čtyř dalších let boje s kriminalitou*. Praha, OH 1992 (vše dostupné v A ÚSD, SD, PV 92/89).

³² *Jak dál k prosperitě*, s. 3.

obhájí zásady odborně nesporné, „standardní“ ekonomické teorie neboli friedmanovského monetarismu, jehož východiska a teze nepodléhají politické diskuzi.³³

Antiideologický argument a upřednostňování místní politiky, samosprávy a aktivity občanů před stranickou politikou zůstávaly nadále jedním z hlavních znaků sebe prezentace OH, jak náhorně dokládá citát Petra Pitharta z dobového předvolebního plakátu: „Jsme hnutím programově neideologickým, dokonce antiideologickým. Hlásíme se k věcnosti a k realismu. Musíme usilovat o to, aby ta ‚velká politika‘ byla přirozeným rozvinutím politiky ‚malé‘.“³⁴ Pithart jako zastávce *politiky konsenzu* vycházel ze své zkušenosti s politikou v čele polistopadových českých vlád. Vládní odpovědnost zpravidla vede k obrušování ideologických hran, což si zažili v letech 1990–1992 mnozí přední politici OH. Politika konsenzu byla řadou bývalých disidentů i jejich sympatizantů chápána jako jeden z nejdůležitějších prvků dědictví disentu a Charty 77.³⁵ To ovšem nezabránilo tomu, aby předvolební rétorika přes všechny deklarovaný realismus často nenabrala silně ideologickou a provokativní formu jako v případě Dienstbierova tažení proti údajně hrozícímu „pravcovému bolševismu“: „Je-li bolševismus označením netolerance, vlády násilí, pohrdání svobodou a názory lidí, snahou moci vnutit většině nebo i menšině vlastní vidění světa jako jediné přípustné, pak musíme zabránit tomu, aby byl bolševismus levý vystřídán bolševismem pravice.“³⁶

Dienstbierova dikce byla do značné míry reakcí na obdobnou

³³ Myšlenka Martina Myanta v jeho příspěvku *The Conception of the Czech Economic Transformation in the Context of Central European Economic Thought* na konferenci „1989–2009: Společnost – Dějiny – Politika“, pořádané ve dnech 16.–18. září 2009 v Liblicích Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR a pražskou pobočkou Heinrich Böll Stiftung (viz <http://www.boell.cz/downloads/myant.pdf>).

³⁴ *A ÚSD, SD, PV92/95*.

³⁵ Srv. ŠTERN, Jan: *Konsensus*. In: *Listy*, roč. 22, č. 4 (1992), s. 19.

³⁶ DIENSTBIER, Jiří: *Proti bolševismům*. In: *Jeden plus 24 rozhovorů s českými politiky od B do Ž*, s. 9. Srv. též pozdější kritiku politiky ODS z obdobné pozice, která vítězství české pravice v roce 1992 pokládala za úspěch „populistické mobilizační politiky“: ŽÁK, Václav: *Rizika mobilizační politiky*. Praha, Český spisovatel 1997.

dikci zprava, především z *Českého deníku* blízkého ODS, který na jaře 1992 zesílil svou kritiku OH jako nevyhraněného politického hnutí, za jehož pravicovým nátěrem se skrývají levicové tradice i vize. Měla to dokazovat například koncepce ekonomické reformy, již zastávala česká vláda a kterou přebíralo OH do svého hospodářského programu. Kritika se soustředila na vůdčí muže hnutí, na Pitharta, který měl svou údajnou ústupností vůči slovenskému nátlaku ohrožovat existenci společného státu, samozřejmě též na Dienstbiera, jehož údajně nekoncepční zahraniční politika měla představovat poslední výspu tzv. nepolitické politiky a ohrožovat ve svých důsledcích i rychlou ekonomickou reformu.³⁷ Nevybíravě se do svých bývalých spolubojovníků z disentu opřel také Václav Benda, který se obával přílišného zvýhodnění OH na úkor ostatních stran nejenom díky tomu, že řada jeho předních osobností patřila mezi mediálně známé postavy, ale také díky neoficiální, leč citelné podpoře hnutí ze strany prezidenta Havla. Benda označil OH za skupinu lidí „komunistickou nebo kryptokomunistickou, neboť ve svých nejvýraznějších představitelích jednoznačně navazuje na reformní komunismus roku 68“.³⁸

Obvinění z levicových postojů bylo pro řadu předních osobností OH nepřijemné, ačkoliv programově a kritikou ekonomického neoliberalismu ODS směřovalo OH zřetelně k levicovému pólu liberálního myšlení, který političtí teoretici nazývají sociálním

³⁷ Viz např. WEISS, Martin: OH objevuje Reagana. In: *Český deník* (7. 4. 1992), s. 3; PROCZYK, Jan: Snění o bolševismu. In: *Tamtéž* (16. 4. 1992), s. 3; MLEJNEK, Josef, jr.: Zahraniční nepolitika. In: *Tamtéž* (22. 4. 1992), s. 3. V souvislosti s pravicovou kritikou zahraniční politiky v režii Jiřího Dienstbiera a potažmo i prezidenta Václava Havla se v tomto období začal poprvé častěji objevovat pojem „národní zájem“, který se po volbách stal ústřední kategorií zahraničněpolitického posunu za vlády pravicové koalice pod taktovkou Václava Klause a jeho ministra zahraničí Josefa Zielence. Šrv. DIENSTBIER, Jiří: *Dialog o národních zájmech*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1992; VALENTA, Jiří - KRÁTKÝ, Karel: *Máme národní zájmy?* Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1992; KREJČÍ, Oskar: *Český národní zájem a geopolitika*. Praha, Universe - Simba 1993.

³⁸ Viz Nebezpečí zvané OH. Rozhovor Jakuba Císaře s Václavem Bendou. In: *Telegraf* (8. 1. 1992), s. 6. Dlužno dodat, že jako tyto „nejvýraznější představitelé“ Benda zmínil nikoliv Dienstbiera či Pitharta, nýbrž Pavla Rychetského, Zdeňka Jičínského a Petra Kučeru.

liberalismem.³⁹ Manažer volební kampaně Ivan Gabal, kterého hnutí „zapůjčil“ prezident Havel z řad svých poradců, však na jaře 1992 prohlásil, že po volbách OH v žádném případě neplánuje spolupráci s levicí, tedy se sociálními demokraty, o komunistech nemluvě. Důvodem měl být hlavně zájem na pokračování ekonomické transformace. Připravenost OH spolupracovat s pravicí naopak zdůraznil prohlášením, že pokud by OH volby vyhrálo, nabídlo by místo ministra financí opět Klausovi.⁴⁰ Ze zpětného hlediska je zřejmé, že tato předvolební taktika byla chybná, neboť *de facto* přiznávala Klausovi status tvůrce ekonomické reformy a přes všechnu rostoucí kritičnost ji plně sankcionovala. Šla ovšem také proti logice sebedefinování OH jako středu, který se nevymezuje ideologicky, nýbrž pragmaticky a je ochoten spolupracovat v široké koalici na konkrétních úkolech každodenní politiky. Byl to další z projevů ambivalence veřejného vystupování OH.

Ostrě tyto nedostatky v politice OH kritizoval v jednom ze svých předvolebních komentářů na stránkách spřízněné *Přítomnosti* Petr Příhoda. V hnutí podle něj chyběl týmový duch, „pokud za něj nechceme pokládat dnes již často zhrzenou samolibost četných mužů a žen tohoto hnutí, kteří ‚přece dělali listopad‘, případně ‚byli u toho‘ ještě v disentu“. Jediné, co podle Příhody názorově pestré společenství OH skutečně spojovalo, byla nechuť k politickému stylu ODS. To však mělo představovat „spíše následek separačního traumatu než racionální postoj“, protože způsoby ODS představitelé OH otevřeně nekritizovali, ale snažili se příležitostnými obstrukcemi zabránit „těmto někdejšími dynamičtějším spolubojovníkům z OF v získávání nových pozic“. Nechuť ovšem není stranotvorný princip, konstatoval příkře Příhoda.⁴¹

³⁹ Viz např. MERQUIOR, J. G.: A Panoramic View on the Renaissance of Liberalisms.

⁴⁰ *S levicí do vlády nepůjdeme*, s. 8.

⁴¹ PŘÍHODA, Petr: Na předvolebním skřipci. In: *Přítomnost*, roč. 3, č. 2 (1992), s. 7-8.

Vyrovnání se s komunistickou minulostí a principy právního státu

Postoj ke komunistické minulosti patřil od počátku rozkolu uvnitř Občanského fóra k základním sporným tématům a významně přispěl i k diferenciaci ODS a OH.⁴² Nelze přitom zjednodušeně říci, že by první z nich nekriticky převzala diskurz radikálních antikomunistů, zatímco OH bylo proti dekomunizaci. Spíše šlo o to, že nečekaně silný vliv antikomunistické rétoriky ovlivnil celé OF. Zatímco se budoucí politici ODS na centrální i místní úrovni snažili rostoucí vliv antikomunismu využít, ale zároveň mu dát jasné hranice, budoucí politická elita OH měla k prvoplánovému antikomunismu znatelně kritičtější přístup a usilovala o to mu nepodlehnout. Skutečností ovšem je, že se antikomunismus jako základní legitimizační topos polistopadové demokracie stal definujícím prvkem vznikající české politické kultury, a pro toho, kdo se chtěl účastnit politického života mimo komunistickou stranu, před ním nebylo úniku.

Také v této sféře se tedy OH muselo pokoušet o proplutí mezi skalisky „antibolševického bolševismu“, jak v té době prvoplánový antikomunistický aktivismus v Polsku charakterizoval Adam Michnik, a své vlastní totální blamáže a potenciálního obvinění, že OH není nic jiného než agenturou komunistů. Kromě toho měla řada představitelů OH sdostatek osobních důvodů požadovat alespoň symbolické zúčtování s bezprávím státněsocialistické diktatury. V potenciálním sporu mezi politikou dekomunizace a dodržováním pravidel právního státu se však přední politici OH stavěli spíše na stranu druhého principu. Nejvýrazněji se rostoucí rozdíl mezi sílícím dekomunizačním aktivismem pravice a postojem OH projevil v době diskuzí o lustračním zákonu.

V průběhu ad hoc lustrací, které již od začátku roku 1991 probíhaly rozhodnutím Federálního shromáždění na několika úrovních,

⁴² Obecně ke vztahu bývalých disidentů ke komunistické minulosti a „úskalí disidentské paměti“ viz MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha, Argo 2009, zejm. s. 135–165.

nejen v řadách poslanců a vlády, ale také ve vládních úřadech, na ministerstvech či v Kanceláři Federálního shromáždění, se stále zřetelněji ukazovalo, že počet zaměstnanců těchto úřadů, kteří v minulosti aktivně spolupracovali či byli pracovníky StB a dalších silových složek státu, nebyl zanedbatelný. Pocit ohrožení rodící se demokracie nikoliv nutně spiknutím „starých struktur“, ale třeba jen v podobě přetrvávání jistých sociálních sítí a mentálních vzorců posiloval potřebu vyrovnat se s otázkou lustrací systematicky. Místopředseda federální vlády a člen OH Pavel Rychetský předložil 10. července 1991 zásady lustračního zákona. Byl si vědom jeho kompromisní povahy a obhajoval předkládané teze snahou nalézt optimální polohu, v níž bude norma splňovat požadavky na ochranu demokracie a ústavnosti před možným zvratem, ale nestane se nástrojem pro vyřizování účtů. V Rychetského návrhu se proto mělo dočkat poměrně tvrdého postihu (až do odnětí svobody na několik let) každé neoprávněné zveřejnění údajů vztahujících se k lustračním procedurám. Návrh se však stal předmětem kritiky antikomunistických radikálů obviňujících tvůrce zákona z neochoty se s minulostí vyrovnat důsledně. V následných parlamentních debatách vrcholících počátkem října 1991 proti sobě stanuli na jedné straně poslanci ODS, ODA, KDS a dalších pravicových stran a na druhé poslanci OH podporovaní významně tehdejšími předsedou Federálního shromáždění Alexandrem Dubčekem, pro něhož bylo nakonec přijetí zákona ve stávající podobě dokladem nástupu nedemokratických sil.⁴³ Spojenectví s Dubčekem – ostatně nijak nehledané – však OH v jeho boji proti ostré verzi lustrací nijak nepomohlo, neboť dodávalo zdání oprávněnosti pravicové tezi o rozhodujícím vlivu „osmašedesátnického myšlení“ na politiku OH.

Podnětem pro slovní potyčky a politické souboje uvnitř vládní koalice se staly zejména pozměňovací návrhy ODS směřující k plošnému pojetí lustrací na základě členství v určitých organizacích socialistické diktatury a také ke značnému rozší-

⁴³ Viz Byla, či nebyla porušena lidská práva? In: *Rudé právo* (10. 10. 1991), s. 1–2.

ření počtu funkcí a postů, jichž se měly lustrace povinně týkat. Někteří poslanci v čele s Petrem Ublem, podobně jako přední politici OH ve vládních funkcích, jako byl Rychetský, se stali hlavními kritiky pozměňovacích návrhů, jimž vytýkali zejména porušení principu individuální právní odpovědnosti, nekompatibilitu s mezinárodními úmluvami o lidských právech a porušování principu presumpce nevinoty. Petr Uhl při rozpravě o návrhu zákona varoval, že žádný z návrhů ODS a dalších klubů není návrhem upevňujícím právní situaci a právní stát: „Základem pro uskutečnění nové teorie zostřování třídního boje v průběhu revoluce, přednesené zde V. Bendou, je pozměňovací návrh ODS, který navrhuje vypustit možnost individuálního přezkoumání každého, kdo porušoval lidská práva. Bez této možnosti dojde k hromadnému výskytu nespravedlivých aktů, proti nimž se slušní lidé budou bránit tak, jako jsme se bránili za Jakeše a Husáka.“⁴⁴

Předseda poslaneckého klubu OH ve Federálním shromáždění Jan Sokol upozornil na to, že smyslem zákona není trestní odpovědnost, nýbrž že má sloužit především obraně demokracie do budoucna. V pozměněné variantě však podle něj hrozilo, že se namísto zákona o ochraně demokracie stane zákonem odplaty a nespravedlnosti.⁴⁵ Miloš Zeman (tehdy ještě člen poslaneckého klubu OH) obhajoval původní variantu lustrací s poukazem, který nepostrádal vtíp, avšak šel poněkud mimo meritum věci, totiž že voliči, stejně jako zaměstnavatelé, mají právo na informace o uchazečích na důležitá místa, ale mají také právo si je po svém vyhodnotit. Podle Zemana i Solženicyn byl spolupracovníkem KGB, ovšem podle navrhovaného zákona by nemohl vykonávat řadu funkcí, kde by mohl být užitečný.⁴⁶

Po bojovém hlasování, které nechalo vládní koalici rozdělenou a kdy zákon prošel v obou komorách FS většinou několika hlasů, Rychetský varoval před důsledky přijatého zákona. Současně

⁴⁴ Kompromisem ke schválení lustračního zákona. In: *Tamtéž* (4. 10. 1991), s. 2. Srv. UHL, Petr: *Právo a spravedlnost očima Petra Uhla*. Praha, C. H. Beck 1998.

⁴⁵ Parlamentní vystoupení Jana Sokola. In: *Inforum*, č. 30 (1991), s. 3.

⁴⁶ *Tamtéž*.

zpochybňoval jeho praktický dopad a upozorňoval, že vyvolá problémy v Radě Evropy. Litoval, že byla opuštěna vládní koncepce, která trvala na individuálním přístupu, zákaz výkonu vybraných povolání nespojovala s tím, že dotyčný občan v minulosti byl členem nějaké skupiny obyvatelstva, nýbrž s tím, že se jako člen této skupiny podílel na porušování lidských práv. Posun, ke kterému došlo v parlamentu, varoval Rychetský, může vést k tomu, že zákon bude kritizován pro uplatnění principu kolektivní viny.⁴⁷

Vedení OH zaujalo k přijaté verzi lustračního zákona rozhodně odmítavé stanovisko. Označilo ho za normu, která je v rozporu s Ústavní listinou základních práv a svobod i mezinárodními pakty o lidských právech, protože „vychází z presumpce viny, z principu kolektivní viny a nepřipouští právo na obhajobu“. „Zákon, který měl ochránit demokratické instituce před vlivem nositelů násilí v minulosti, se změnil v nástroj pronásledování i mnoha nevinných lidí. Uznáním registru svazků jako průkazního materiálu byla StB dána možnost po letech znovu ovlivnit dnešní osudy lidí.“ Celkově vzato byl pro vedení OH lustrační zákon v přijaté podobě pokusem budovat demokratický stát nedemokratickými prostředky, což bylo v rozporu se snahou o integraci země mezi evropské demokracie.⁴⁸ Tyto ostré formulace ovšem poněkud kontrastovaly s chováním některých politiků OH. Poslanecký klub OH hlasoval ve své většině proti přijetí lustračního zákona v pozměněné podobě, ovšem část poslanců OH svůj hlas zákonu dala. Pithart tuto skutečnost omlouval tím, že poslanecké kluby, stejně jako jednotlivé strany a hnutí, se stále ještě teprve formují.⁴⁹

Skutečnost, že hnutí nebylo s to hlasovat jednotně v takto zásadní otázce, v níž se jeho přední představitelé poprvé otevřeně postavili proti sílící pravici v čele s ODS, svědčila o vnitřní ne-

⁴⁷ Lustrační zákon přijat. In: *Rudé právo* (5. 10. 1991), s. 1–2.

⁴⁸ Občanské hnutí k lustračnímu zákonu. In: *Inform*, č. 30 (1991), s. 1–2. Srv. též POSPÍCHAL, Petr: Kdo je vinen? In: *Inform*, č. 36 (1992), s. 10–11.

⁴⁹ Zašel příliš daleko. In: *Rudé právo* (10. 10. 1991), s. 2.

jednotnosti i v rámci pražské elity OH. I přesto, že tehdy vyslovilo zásadní kritiku nedostatků a nebezpečí politiky dekomunizace, bylo celkové vyznění postoje hnutí k této otázce opět spíše ambivalentní. Před volbami v červnu 1992 se na jedné straně prezentovalo jako iniciátor lustrací, zároveň však jeho přední politici poukazovali na kritiku lustrací přicházející z Rady Evropy a nepřijatelnost principu retroaktivní spravedlnosti. Hnutí hlásalo potřebu jednoznačně stanovit konkrétní zodpovědnost za mravní, ekonomickou a ekologickou devastaci země, vyrovnat se s vinou představitelů totalitního režimu a postavit před soud ty z nich, kteří se dopustili trestných činů. Zároveň se však rozhodně stavělo proti principu kolektivní viny neboli proti lustracím v podání české pravice. OH tedy odmítalo obojí, plošnou debolševizaci, stejně jako pověstnou „tlustou čáru za minulostí“.⁵⁰

Na jaře 1992 propukla lustrační aféra, která byla úzce spjata se jménem Petra Pitharta jako předsedy české vlády. Tehdejší ředitel Federální bezpečnostní a informační služby Štefan Bačinský předal Pithartovi seznam 262 pozitivně lustrovaných členů českého Syndikátu novinářů. Seznam zafungoval jako rozbuška. Přehled vyšel v denním tisku, vedle toho ovšem vyšel i další, státem nepotvrzený seznam. Nezanedbatelné rozdíly mezi oběma verzemi naznačovaly, jak ošidná je představa „očisty“ prostřednictvím zveřejňování jmenných seznamů údajných viníků. Pithart na aféru reagoval předložením vládního návrhu zákona, který by nařizoval plošné zveřejnění jmen všech agentů někdejší Státní bezpečnosti včetně těch, kteří byli vedeni jako „kandidáti spolupráce“. Publikováním úředně schváleného seznamu chtěl napříště zabránit vynořování různých, navzájem se lišících variant upravovaných neznámo kým. Pithartův návrh však záhy zamítlo předsednictvo České národní rady.⁵¹ Bez ohledu na Pithartovy motivy a složitost lustrační problematiky bylo výsledkem

⁵⁰ Viz A ÚSD, SD, PV92/95. Srv. též např. BOŠTÍK, Václav – ŽÁK, Václav: O vyrovnání s obdobím totality. In: *Lísty*, roč. 22, č. 2 (1992), s. 14–17.

⁵¹ Viz např. MLYNÁŘ, Vladimír: Umělý problém. Debatu o „plošném zveřejnění“ může vyřešit referendum. In: *Respekt*, roč. 3, č. 19 (1992), s. 4.

této aféry další posílení obrazu OH jako strany, která v otázce dekomunizace zastává nejednoznačné postoje.⁵²

Do těchto diskuzí vstoupil radikálním činem antikomunistický aktivista Petr Cibulka. Dne 4. července 1992 vydal ve svých *Ne-cenzurovaných novinách* první díl „seznamu rezidentů, držitelů propůjčených bytů a agentů StB“. Prezident republiky Václav Havel ve svých pravidelných rozhlasových *Hovorech v Lánech* označil publikaci, obsahující vedle jmen skutečných agentů a spolupracovníků i řadu nevinných obětí pronásledování, za jednu z nejúspěšnějších akcí bývalé Státní bezpečnosti. Byl to ovšem právě Havel, který se svými vlastními postoji k dekomunizaci podílel na způsobech, jakými se tzv. vyrovnávání se s minulostí v Československu odehrávalo.⁵³ Svým zásadním vlivem také přispěl k ambivalenci OH, jež zůstalo s Havlem jako svou největší morálně politickou autoritou nerozlučně spjato. Havel například uznával některé kritiky lustračního zákona. Zvláště citlivě reagoval v době jeho schválení na otevřený dopis spoluzakladatele Charty 77 Zdeňka Mlynáře, ve kterém jej autor varoval, že podpisem zákona prezident hrozí diskreditovat Chartu a s ní spojenou politickou autoritu, neboť zákon podle Mlynáře nebránil, nýbrž zásadně porušoval základní právní zásady. Prezident nakonec asi

⁵² Neřešitelný rozpor mezi potřebou společenské katarze a dekomunizace veřejného života na jedné straně a nebezpečím revolučních čistek typu „akčních výborů“ založených na principu kolektivní viny na straně druhé byl už v disentu přes první měsíce po listopadu 1989 (pověstný projev 19. ledna 1990 „slyším trávu růst“) až dodnes jedním ze stálých motivů Pithartovy politické esejistiky. Srv. např. PITHART, Petr: *Po devětaosmdesátém. Kdo jsme?* Bratislava-Brno, Kalligram-Doplňek 1998, zejm. s. 274–300; TYŽ: *Devětaosmdesátý*. Praha, Academia 2009, zejm. s. 173–180, 257–277.

⁵³ Srv. např. rozdíl mezi Adamem Michnikem, který byl od počátku devadesátých let jedním z hlavních bojovníků proti tomu, co chápal jako prvoplánový antikomunismus, a Václavem Havlem, který v téže době opakovaně hovořil o „nedokončené revoluci“: Viz např. Naše podivná epocha. Rozhovor Adama Michnika s Václavem Havlem. In: *Listy*, roč. 22, č. 3 (1992), s. 37–52; Pravda je podstatnější než úspěch. Z rozhovoru Adama Michnika s Václavem Havlem. In: *Listy*, roč. 23, č. 5 (1993), s. 17–24. Blíže k Havlově ambivalentnímu vztahu k politice „vyrovnávání se s komunistickou minulostí“ v prvním období jeho prezidentství viz Suka, J.: Prezident Václav Havel a břemeno (komunistické) minulosti v této monografii.

po měsíci zákon podepsal s poukazem na Mlynářovo doporučení podat brzy dodatkový zákon či novelu upravující protiprávní charakter lustračního zákona.⁵⁴ Po úpravách zákona následkem rozhodnutí Ústavního soudu na konci roku 1991, jež však reagovalo na poslaneckou, nikoliv na prezidentovu žádost o přezkoumání ústavnosti zákona, prezident už žádnou další úpravu zákona nenavrhl. (Podobná situace se pak odehrávala i v létě 1993 při schvalování zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu. Prezident Havel k němu měl výhrady, podobně jako řada levicových i liberálních politiků a intelektuálů, avšak nakonec jej také svým podpisem stvrdil.)

Když se v létě 1994 jeden z předních publicistů a člen vedení OH, resp. Svobodných demokratů Václav Žák v liberálním měsíčníku *Inforum* zamýšlel nad sporem o vyrovnávání se s minulostí a podobou, jakou tento proces nabral v českých poměrech, identifikoval právě ambivalentní politiku Václava Havla jako hlavní příčinu existujících způsobů vyrovnávání se s komunismem neboli soudobé české verze *politiky dějin*.⁵⁵ Žákův text nebyl oficiálním stanoviskem strany, vyšel ale jako hlavní komentář časopisu, který měl být její výkladní skříň. Byl pokusem podívat se kriticky na to, co jeho autor chápal jako promrhané dědictví disentu, a zároveň patrně nejostřejší kritikou Havla, která kdy z této strany zazněla.

Podle Žáka byl spor o vyrovnání se s minulostí, na němž se dělilo už OF, ve skutečnosti sporem o občanství. Šlo o to, má-li opět začít platit vylučovací princip založený na příslušnosti k určité skupině, anebo má-li se vzít v úvahu, že i vyrovnání se s minulostí se musí dít v rámci pravidel právního státu. Většina obyvatel měla podle Žáka malý zájem o právní procedury, proto odpor proti lustracím chápala jako neochotu zatočit s komunismem. V OF tak prohrála strategie společenského smíru. Politiku konsenzu nahradil bezostyšný mocenský zápas s použitím minulosti

⁵⁴ Srv. Otevřený dopis Z. Mlynáře prezidentu Havlovi. In: MLYNÁŘ, Zdeněk: *Proti srsti. Politické komentáře 1990-1995*. Praha, Periskop 1996, s. 155-157.

⁵⁵ ŽÁK, Václav: Kudy z jeskyně. In: *Inforum*, č. 7 (1994), s. 3-5.

založený na iluzi, že existuje způsob, jak zúčtovat s hříchy minulého režimu. Politický úspěch se neobešel bez „mávání anti-komunistickou kartou“, psal Žák. Výsledkem podle něj bylo, že disidenty začali boji proti komunismu učit nejen dotedávna aktivní mládežníci SSM, ale často i bývalí členové KSČ. „Zvrátit to mohl pouze Václav Havel. Bohužel, nepodařilo se mu to, a to zejména proto, že si politiku jako službu vyložil značně rousseauovskými. Chtěl, jak prohlásil 17. ledna 1990 (sic!) ve Federálním shromáždění, ‚veden odpovědností, jednat v souladu s vůlí veřejnosti‘.⁵⁶ To je představa stěžejí slučitelná s rolí prezidenta v parlamentní demokracii. Plyne z ní nepochopení role ústavních institucí. Veřejnost očekávala účtování. Prezident, místo aby si pevně stál za svou vizí smíření, kterou na počátku prosazoval, mluví nedlouho po volbách o ‚druhé revoluci‘ a o ‚temných žilkách slušovických mafií‘. To byl začátek cesty k lustračnímu zákonu a k zákonu o protiprávnosti komunistického režimu. Proces ‚vyrovnání‘, který získal teoretické zdůvodnění v absurdní představě konzervativního vývozce morální revoluce Rogera Scrutona, že mravní obroda společnosti není možná bez účtování s komunisty, již nemohl nikdo zastavit.“⁵⁷

Z nejvyšších pater politiky do mimoparlamentní opozice

Předvolební průzkumy před červnovými volbami v roce 1992 opakovaně předpovídaly OH velmi špatné výsledky. Vedení hnutí si ale dosti slibovalo od údajných 40 % nerozhodnutých voličů. Předvolební kampaň OH se i proto soustředila na osobnosti, kterých mělo hnutí dostatek a které, na rozdíl od hnutí jako celku, dlouhodobě zaujímaly ve výzkumech veřejného mí-

⁵⁶ Jde o nepřesnou citaci i datum, jedná se o projev z 23. ledna 1990: „Vede mne naopak jediné: povinnost jednat v souladu s probuzenou vůlí veřejnosti, která mne do mého úřadu vašim prostřednictvím vyslala (...)“. Srov. např. na <http://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/index.html>.

⁵⁷ ŽÁK, V.: Kudy z jeskyně, s. 4.

nění přední příčky oblíbenosti. Závěrečná fáze kampaně se prakticky celá soustředila na Jiřího Dienstbiera, který se měl stát magnetem pro dosud nerozhodnuté voliče. Volební zisk 4,7 % ve Federálním shromáždění a 4,4 % v České národní radě, který nedovolil zasednout ani v jednom z parlamentů, byl velkým zklamáním. Z bývalého předního hráče nejvyšších pater české politiky se OH stalo politickým outsiderem. Vedle sebekritických tónů zazněl v prvních reakcích předáků hnutí také strach o osud země, oprávněná obava o další osud federace a výčitka, že „voliči zvolili razantnější a možná také autoritativnější styl řízení země“. Nicméně OH bylo nadále rozhodnuto pokračovat v trendu zahájeném v předvolebním období, tedy budování „liberální strany“ a prosazování „politiky dohody“, jejíž čas měl někdy v budoucnu ještě přijít.⁵⁸ Bezprostřední reakcí předsedy OH Dienstbiera v povolebním televizním vystoupení bylo tvrzení o přílišné polarizaci české politiky: „Prosadilo se černobílé vidění, které se pěstovalo padesát let. Voliči pro jistotu dali hlas pravici, která jim podle jejich názoru zaručuje, že se nevrátí staré pořádky. Pro nás je výsledek voleb samozřejmě prohrou. V každém případě budeme pokračovat v politice zásadní podpory politické a ekonomické transformace a současně čelit jak levicovému, tak pravicovému extremismu a jakýmkoli honům na čarodějnice.“⁵⁹

Druhá polovina roku 1992 se stala pro OH dobou zpytování a hledání příčin fatálního neúspěchu. Výraznými projevy tohoto procesu byly úvahy předcházející povolebnímu sněmu OH, ale hlavně dlouhodobá diskuze na stránkách stranického časopisu nazvaná „Quo vadis, Občanské hnutí?“. Ve většině příspěvků se ozývaly tóny optimismu. Příznivci a členové hnutí doufali, že se pravicová politika v podání nové vládní koalice časem vyčerpá a liberální střed poté opět dostane šanci. Naději na konečný úspěch liberální politiky dodávali přívržencům a politikům OH také zahraniční příznivci a političtí myslitelé, kteří vyhlášovali renesanci

⁵⁸ A ÚSD, SD, PV92/91, Prohlášení Republikové rady OH k výsledku parlamentních voleb 1992.

⁵⁹ Cit. dle *Infórum*, č. 23 (1992), s. 3.

liberalismu v domnění, že po pádu komunismu a údajném krachu sociálnědemokratické alternativy na Západě přichází doba nové liberální (či sociálněliberální) politiky. Ta měla být výsledkem spojení ústavního liberalismu s radikální společenskou reformou, jež měly vést k růstu uvědomělého a aktivního občanství, k rozvoji ducha inovace a podnikavosti ve společnosti.⁶⁰

Nezřídka se v diskuzích uvnitř hnutí objevovaly sebeútešné názory, jež spatřovaly hlavní příčinu porážky v občanský a politicky nevyspělém voliči, který naletěl dogmatismu pravice a slibům rychlého zbohatnutí, či dokonce ve skutečnosti, že mnozí voliči neunesli mravní zrcadlo nastavené bývalými disidenty a zvolili si raději někoho ze svého středu, totiž Václava Klause. Avšak objevily se i kritické a sebekritické úvahy, z nichž nejpádnejší byla analýza filosofa a sympatizanta hnutí Milana Žnoje nad příčinou politického neúspěchu OH, který podle něj pramenil především ze ztráty věrohodnosti této politické formace. Žnoj konstatoval, že OH opakovalo podobné chyby, jaké činilo již Občanské fórum, nedokázalo se zbavit jeho základního antipolitického ducha, čímž „dosti sebevražděným způsobem odradilo ty občany, jejichž mluvčím se chtělo stát, tj. ty, kteří důvěřovali listopadové revoluci“. Bylo podle něj správné, když se představitelé OF/OH, jako třeba Pithart, stavěli proti nebezpečím, která s sebou revoluce nesla, proti revoluční hysterii (projev „slyším trávu růst“) a nacionální hysterii (koncept „dvojdomku“). Avšak chybou bylo, že se OF a poté OH nechaly s tímto postojem ztotožnit, čímž získaly punc opatrnosti. Namísto energického a věcného vyrovnávání se s minulostí, například formou zákonného vyvlastnění KSČ, se pak OF a později i OH zapletly do ideologického kruhu ve jménu hesla „revoluce ještě neskončila“, kde však těžko mohly konkurovat revolučním radikálům. Klausův „revoluční konzervatismus“ spojující ekonomický liberalis-

⁶⁰ Nejvlivnější byl v tomto smyslu nejen v Československu, ale v celé střední Evropě Ralf Dahrendorf, viz DAHRENDORF, Ralf: *Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě*. Praha, Nakl. Evropského kulturního klubu 1991, zejména s. 41–70. Srv. též např. STARR, Paul: *Výzva pro liberalismus*. In: *Infórum*, č. 37 (1992), s. 6–7; a *tamtéž*, č. 1 (1993), s. 11–12.

mus s radikální revoluční rétorikou poté ovládl politickou scénu a politika „rozumného středu“ OH mu mohla s těžší konkurovat. Hnutí tak ztratilo svou hlavní sociální základnu příznivců listopadové revoluce, jež pro sebe získala ODS. Podle Znoje bylo oprávněné, že OH čerpalo svou legitimitu z listopadové revoluce a „morálního osvědčení“ řady svých lídrů z disentu. Avšak v podmínkách demokratického života bylo potřeba zbavit se „disidentské mentality“, která je mentalitou ghetta, zakládá společenství vnitřně spřízněných lidí spjatých mravním étosem, avšak je nepoužitelná pro budování občanské společnosti. V přechodu od mravního společenství ke společenství občanskému zůstalo OF i OH podle Znoje vězet v disidentských iluzích: „OF nechtělo být politickou stranou, podléhalo svodům ‚nepolitické politiky‘, chápalo se tak trochu jako elita, která usměrňuje ostatní občany svou přirozenou autoritou, nikoliv byrokraticky. Obracelo se k občanům všeobecně, aniž hledalo své konkrétní sociální, občanské a politické zázemí. Disidentská mentalita zvládla dobře přechod z ghetta na náměstí, ale poněkud zapomněla na to, že masové shromáždění není ještě občanská společnost. Ta vyžaduje strukturaci zájmů a institucionální mechanismy (k nimž nepochybně patří i strany), které umožní jejich svobodný a spravedlivý rozvoj.“⁶¹

Že se OH, pokud chtělo přežít jako politický subjekt, muselo změnit v normálně fungující politickou stranu s jasně vymezeným programem, bylo zřejmé mnoha jeho členům i politickým komentátorům. Jedním z neaktivnějších byl v tomto směru Josef Vavroušek, který v létě 1992 představil vedení vnitrostranický materiál, v němž navrhoval nutné organizační změny, mezi jiným zrušení institutu volného členství. Apeloval na to, že OH musí přijmout fakt politického stranictví a potvrdit své programové směřování důrazem na samosprávu (neboli vymezit se proti „inženýrskému“ centralismu ODS) a na propojení sociálně orientované ekonomiky s ekologií.⁶²

⁶¹ ZNOJ, Milan: Poznámky k volebnímu neúspěchu OH. In: *Inforum*, č. 31 (1992), s. 6–8.

⁶² Viz PŠEJA, P. – MAREŠ, M.: *Malé strany liberální orientace*, s. 1672–1673.

Avšak programové vymezování opět vážlo na rozporném směrování různých směrů uvnitř OH. Kolísání samé ideologické podstaty, liberální konfese a politiky středu konstatoval sociolog a člen OH Libor Konvička. Podle něj bylo pokrytecké anebo alespoň nanejvýš zapomnětlivé, když vedení vysvětlovalo volební neúspěch polarizací ve společnosti, neboť v předvolebním období k němu právě OH samo výrazně přispělo. Ani zdaleka neplnilo zpětně deklarovanou politiku středu, ale zcela jasně se definovalo jako umírněná pravice, vyvrhlo ze svých řad levicově smýšlející členy jako Petra Uhla a levici označilo za svého politického protivníka. Základní dilema tedy v OH zůstávalo i nadále, totiž zda se snažit být „ODS s lidskou tvář“, anebo si osvojit více liberálně sociálního akcentu.⁶³ Vavroušek, Konvička a mnozí další se jednoznačně vyslovovali pro sociální a ekologický akcent, a tedy posun strany do levého středu. Proti tomu se však vymezovali někteří jiní, například členové nově založené Radikální liberální frakce vedené Petrem Kučerou a Janem Šapákem. Jejich snaha profilovat OH jako jednoznačně liberální stranu s neoliberalním ekonomickým programem nebyla sice podpořena vedením strany, Jiří Dienstbier ji však vysvětloval jako příznak oživení a obnovené energie uvnitř OH. Bezvýsledné hledání politického směru a sáhodlouhé ideové a programové disputace přitom neúnavně označoval za potřebný sebeočistný proces.⁶⁴

OH však zároveň odmítalo námluvy předsedy ČSSD Miloše Zemana, který ve snaze integrovat nekomunistickou levicovou a středovou politiku založil nadstranický a k masarykovské tradici se svým názvem hlásící Realistický klub, což mohlo znít některým liberálům lákavě. Vedení OH Zemanovu nabídku na členství v klubu nepřijalo a se skřípěním zubů pozorovalo Zemanovy opakující se výzvy levicově orientovaným členům OH, aby vstoupili do sociální demokracie.

Jedním z důležitých výsledků povolebního sebezpytování

⁶³ KONVIČKA, Libor: Dědičná choroba mělkého liberalismu. In: *Inforum*, č. 35 (1992), s. 6–7. Srv. též repliku ŽÁK, Václav: Polemika s Konvičkou. In: *Inforum*, č. 37 (1992), s. 8.

⁶⁴ DIENSTBIER, Jiří: Slušnost a politika. In: *Rudé právo* (22. 10. 1993), s. 3.

bylo přiznání, že k debaklu značně přispěla též neochota OH jít do sporu se svými politickými spojenci, tedy především s ODS. Jedině odvaha otevřeně a v politickém střetu formulovat konkrétní obsah liberální politiky a také ji obhajovat měla napravit dojem opatrnosti, nejistoty a nevyhraněnosti, jímž hnutí působilo. Jako mimoparlamentní strana nevázaná vládní ani poslaneckou odpovědností se členové a příznivci hnutí, jež na svém čtvrtém sněmu v říjnu 1993 přijalo kompromisní název Svobodní demokraté (OH), mohli směle pustit do kritiky vládní politiky. Učinili tak s gusem. Koneckonců byli od počátku spíše intelektuální formací než politickou stranou s vůlí k moci. Na stránkách denního tisku, kulturních i společenských časopisů a samozřejmě *Infora* hráli v letech 1993–94 liberální publicisté SD roli obhájců konceptu občanské společnosti proti – podle nich – dogmatické, libertariánské rétorice Václava Klause, jehož nechuť a malý respekt k občanské společnosti byly v rozporu jak s liberálním, tak s konzervativním vnímáním fungujícího politického řádu. Klaus podle nich odmítal koncept rozvrstvené, vnitřně diferencované občanské společnosti ve prospěch jím propagované „společnosti svobodných lidí“, neboť se obával o rozmělnění moci státu, a tím i vlivu jeho vlastní strany.⁶⁵ Ekonomové spjatí s SD, jako byli Vladimír Šíba, Jan Vrba a další, zesilovali kritiku neoliberální ekonomické transformace a zejména kuponové privatizace, která podle nich byla pouze zdánlivě všelidová a především transformačně neefektivní, neboť ve skutečnosti nevytvářela novou vrstvu odpovědných vlastníků, když v roce 1994 patřilo 60 % privatizovaného majetku privatizačním fondům, nikoliv soukromým osobám.⁶⁶

Vyhraněný kritický postoj zaujali svobodní demokraté popohybitelně také k zahraniční politice vládní koalice, která se ve

⁶⁵ Viz např. PITHART, Petr: Ani „Rozum“, ani „Hegel“ (Když už tak Karel Poláček). In: *Inforum*, č. 3 (1994), s. 4–5 (vyšlo také v *Lidových novinách* 25. 3. 1994); ŽÁK, Václav: Příznak občanské společnosti. In: *Inforum*, č. 6 (1994), s. 6.

⁶⁶ ŠÍBA, Vladimír: Česká transformace z globálního pohledu. In: *Inforum*, č. 3 (1994), s. 5–7; TÝŽ: Trh a demokracie. In: *Inforum*, č. 4 (1994), s. 7–8; FLEISSIGOVÁ, Marie: Privatizace jako bumerang. In: *Inforum*, č. 5 (1994), s. 3.

jménu obrany národních zájmů začala kriticky stavět k některým aspektům evropské integrace a která také neměla podle nich dostatek koncepčních představ a sebevědomí pro pozitivní politiku v otázce česko-německého smíření.⁶⁷ Vedle toho se SD zastávali práva odborů a dalších sociálních organizací na rovnoprávný dialog s vládou i zaměstnavateli. V osobě Martina Bursíka, jednoho z členů vedení i nadále rozvíjeli svůj ekologický program, což je přivedlo do tábora kritiků jednostranného důrazu na dostavbu jaderné elektrárny Temelín. Stanovisko SD v tomto ohledu nebylo nijak radikální, upozorňovali na potřebu čelit přílišnému tlaku energetické lobby a vzít v úvahu obavy i požadavky místních obyvatel a protijaderných aktivistů.

Důraz na samosprávnou úroveň politiky jako kontrast k tradičnímu pražskému centralismu ODS dával SD naději, že debakl v parlamentních volbách by mohli odčinit úspěchem na místní úrovni. Komunálními volbám v roce 1994, do kterých šli s heslem „ne vládnout, ale spravovat“, proto věnovali značnou pozornost. Očekávání, že témata samosprávy a politiky „zdola“ osloví místní voliče a oživí SD, však už předem poněkud diskvalifikoval fakt, že na komunální úrovni neměla strana dostatek aktivistů. Z tohoto důvodu se SD soustředili pouze na několik oblastí a samostatný program vypracovali pouze pro Prahu, Brno, Prostějov a Liberec. V jiných okresech šli do voleb v koaliciích, například v Plzni vytvořili společnou kandidátku se sociálními demokraty.⁶⁸ Výsledkem tohoto úsilí byli čtyři zvolení starostové za SD, což byl vzhledem k možnostem strany poměrně úspěch. Naději na zásadní oživení jí ovšem nepřinesl.

⁶⁷ Viz např. DIENSTBIER, Jiří: Budoucnost Evropy, ale jaké? In: *Inforum*, č. 2 (1994), s. 4–5; ŽÁK, Václav: Schází nám sebevědomí? Polemika na téma sudetoněmecké otázky. In: *Inforum*, č. 5 (1994), s. 5.

⁶⁸ A ÚSD, SD, KV94/II/123.

Poslední pokus o záchranu: sociální liberálové a národní socialisté

V létě 1995 začalo vedení SD jednat o sblížení s Liberální stranou národně sociální, která byla posledním převtělením českých národních socialistů, tedy politické strany s velmi dlouhou a v mnoha ohledech komplikovanou historií.⁶⁹ To, že malé politické strany hledají spojení, aby se jim zvýšily šance na překonání pětiprocentní hranice potřebné pro vstup do republikového parlamentu, je přirozený jev. U Svobodných demokratů si tento postup navíc vynucovala i jejich velmi špatná ekonomická situace, trvající již od volební porážky v létě 1992. Strana nebyla schopna splácet dluh, který vznikl vysokými výdaji na předvolební kampaň, jež nemohla kvůli volebnímu neúspěchu vyrovnat státním příspěvkem. Finančně poměrně dobře zabezpečená LSNS, mezi jejíž aktiva patřil i celostátní deník *Svobodné slovo* a četné nemovitosti, byla v tomto ohledu pro SD zajímavým partnerem. Nešlo však pouze o peníze. LSNS (do května 1993 Česká strana sociální) se – jak měl naznačovat nový název – začala stále výrazněji vymezovat jako liberální politický subjekt. Kurz směřující od socialistické orientace směrem ke středu politického spektra a liberálnímu programu, který vytyčil v roce 1993 tehdejší předseda strany Pavel Híř a který měl směřovat k ODS, o dva roky později zvolený nový předseda Vavřinec Bodenlos upravil a otočil jej sociálněliberálním směrem. Z programového hlediska se tedy zdálo být přibližování SD a LSNS přirozené. Formálně se strany sjednotily na slučovacím sjezdu 3. prosince 1995 v Hradci Králové na principu rovného s rovným, stranické orgány se přejmenovaly podle zvyklostí SD a předsedy se stali Bodenlos za LSNS a jako volební předseda Dienstbier. Prakticky ihned po sloučení ovšem začalo být zřejmé, že liberální politické krédo bylo sice podstatným, ale zdaleka ne dostatečným pojítkem dvou stran, které měly odlišnou historii, vnitrostranickou

⁶⁹ Blíže viz studii v tomto svazku ZAHRADNÍČEK, Tomáš: Nedominantní strany: osudy „malých“ v devadesátých letech.

kulturu, členské složení, politické ambice a nakonec, jak se ukázalo, i základní kulturněpolitické hodnoty.⁷⁰ První ztrátou plynoucí ze sloučení byl na straně SD odchod výrazné postavy jejich vedení Pavla Rychetského, který se přidal k sociálním demokratům.

Historické diskurzy přesahující obrysy samotných stranických dějin, které u každé z politických stran tvoří důležitou součást jejího sebechápání a širší identity, hned od počátku vykazovaly značnou disparitnost. LSNS s vyhraněnou národněsocialistickou genealogií (a tedy i historickou pamětí, jakkoliv se nedá hovořit o jednotné historické paměti strany) měla pochopitelně značně odlišnou představu o národních dějinách než Svobodní demokraté odvozující svůj původ od OF a disentu. Příznačné v tomto směru byly již počáteční diskuze o zachování či zrušení tradičního národněsocialistického oslovení „bratře“ a „sestro“, které liberálům z SD muselo připadat přinejlepším jako nostalgický motiv z filmu pro pamětníky.

Celkem přirozeně to byl k českým národním mýtům více než skeptický Petr Pithart, který se stal prvním terčem kritiky národněsocialistických politiků. Zejména místopředsedy LSNS Josefa Lesáka, jenž byl žijícím symbolem národněsocialistického mládí předúnorové éry a vězněm svědomí z dob stalinismu. Těžko nalézt lepší symbol protikladu mezi tradicemi postdidentských Svobodných demokratů a antikomunistického národního socialismu zosobněného částí LSNS než Pitharta a Lesáka. Na jedné straně intelektuál, bývalý reformní komunista, poté disident, jeden z nejplodnějších kritiků národních stereotypů a po roce 1989 jeden z výrazných oponentů apodiktické dekomunizační politiky Pithart, na druhé straně předúnorový poslanec Národního shromáždění, jeden z vůdců studentského protestního pochodu na Hrad v únoru 1948, poté mukl komunistického pracovního tábora, dlouholetý propagátor odkazu Milady Horákové a Edvarda Beneše a po roce

⁷⁰ Srv. SKOPAL, Jaroslav: *Konec jedné velké strany? Vzpomínky a analýza 1967–2006*. Krásná Lípa, Marek Belza 2007, zejm. s. 88–112.

1989 jeden z výrazných zástupců historické paměti bývalých politických vězňů Lesák.⁷¹ Na Pithartovi ovšem Lesákovi nevalil jen (podle něj) příliš vstřícný postoj k sudetským Němcům, ale také například jeho kritický postoj k dostavbě temelínské jaderné elektrárny.⁷²

Na křižovatce, kde se opět jednou setkaly cesty postdisident-ské liberální politiky a českého nacionalismu, se Pithart vrátil k tématu „občanské vlasti“, které bylo jeho doménou už na konci 70. let: „Národ slučitelný s liberálními hodnotami nemá nic společného s nacionalismem. Zato může mít mnoho společného s vlastenectvím. Nacionalista je orientován především právě na minulost svého národa, cítí se být jejím strážcem a patentovaným vykladačem. Na rozdíl od něj vlastenec, patriot (škoda, že obě ta slova snad jen dočasně vyšla z módy) je také minulostí oslovován, ale jako člověk kritický, otevřený. V minulosti svého národa nachází tedy nejenom inspiraci a vzory, ale i varování – není zkrátka beze zbytku zavázán jako dědic. Vlast je totiž pro něj společným domovem nikoliv jen těch, kteří mluví tímž jazykem a sdílejí tutéž víru či nevíru, ale všech těch, kteří vlasti, zemi, domovu nějak prospěli a prospívají.“⁷³

Pithartova koncepce „liberálního vlastenectví“ vycházející z mäsarykovsko-rádlovských kořenů snad byla blízká některým svobodným demokratům, stěžejí však mohla oslovit tradiční národní socialisty, neboť byla ve své dichotomii vlastenectví a nacionalismu implicitní kritikou jejich pojetí národní identity. Poněkud akademický projekt liberálního vlastenectví se však už nestal

⁷¹ Srv. LESÁK, Josef: *Čas oponou trhnul...Ve spolupráci s Miroslavem Ivanovem.* Praha, Fortuna 2000.

⁷² SKOPAL, J.: *Konec jedné velké strany?*, s. 93.

⁷³ PITHART, Petr: Vlastenectví liberálů? In: *Zítřek*, č. 6–7 (1996), s. 15. Srv. TÝŽ: Pokus o vlast. In: TÝŽ: *Dějiny a politika. Eseje a úvahy z let 1977–1989.* Praha, Prostor 1990, s. 327–343. Viz také KOPEČEK, Michal: Citizen and Patriot in the Post-Totalitarian Era: Czech Dissidence in Search of the Nation and its Democratic Future. In: *Tr@nsit online*, Thematic volume: The “Brave New World” after Communism. 1989: Expectations in Comparison (viz http://www.iwm.at/index.php?option=com_content&task=view&id=168&Itemid=231).

předmětem žádné diskuze. Národovecké stereotypy uvnitř SD-LSNS totiž nejitřil Pithart, jenž se po sloučení stran z aktivní vnitrostranické politiky už zcela stáhl, aby o něco později v senátních volbách kandidoval jako nestraník za KDU-ČSL. Byl to sám Dienstbier, který začal pro poválečný odsun sudetských Němců záměrně užívat termín „etnická čistka“, v té době mediálně rozšířený v souvislosti s válkami v bývalé Jugoslávii. To bylo pochopitelně pro národovecky smýšlející členskou základnu i značnou část vedení LSNS nepřijatelné.

Nic to ovšem nezměnilo na skutečnosti, že pro červnové parlamentní volby v roce 1996 se v průzkumech veřejného mínění stále velmi populární Jiří Dienstbier – navzdory zřetelnému neúspěchu této strategie v minulých letech – stal opět hlavním tahákem volební kampaně SD-LSNS. Také volební program se nesl v duchu liberálního středového programu Svobodných demokratů včetně důrazu na ekologická témata či definování tzv. českých národních zájmů, jimiž měl být především vstup do Evropské unie a NATO.⁷⁴ Po volebním neúspěchu jak v parlamentních, tak podzimních senátních volbách se krize ve vztazích mezi svobodnými demokraty a národními socialisty dále prohloubila a spěla rychle k přímé konfrontaci. Došlo k ní na bilančním sjezdu strany na konci listopadu 1996 v Seči u Chrudimi. Dosavadní předseda Dienstbier prohlásil, že „národní a sociální otázku (...) někteří členové užívají čím dále tím více jako zaklínadlo proti modernizaci“, a varoval před zjednodušenými úvahami o ochraně českého trhu, vyvolávání strašidel minulosti v česko-německých vztazích a před požadavky na zvláštní výjimky vstupu do EU a NATO. Místopředseda Josef Lesák, který už před rezignací Vavřince Bodenlose plnil roli hlavního mluvčího tradičních národních socialistů, konstatoval, že v roce 1992 OH prohrálo volby „prakticky s tímž programem a týmiž tvůrci jako letos“. Posteskl si, že sloučení LSNS a SD vneslo do stranického programu „některé prvky bigotního, ortodoxního liberalismu“ a naopak podle něj potlačilo mnoho z tradičního

⁷⁴ A ÚSD, SD, PV96/54, Volební program SD-LSNS.

národního a sociálního programu ve prospěch například ekologických témat.⁷⁵

Stále zřetelnější neochotu obou stran činit ústupky nepomohla napravit ani kompromisní volba nového předsedy strany, jímž se stal Tomáš Sokol, který byl řadou národních socialistů chápán jako nejvstřícnější člen užšího vedení SD. Už při volbě místopředsedů strany se ukázalo zřetelné přečíslení ve prospěch národních socialistů. Trend opětovného prosazování relativně dobře fungujících stranických struktur LSNS potvrdila i proměna stranického časopisu *Žitřek*. V roce 1996 vycházel jako časopis pro liberální politiku a byl v té době v režii liberálních autorů z bývalého *Infora* a předních politiků SD, jako byli Milan Znoj, Lukáš Jelínek, Václav Žák, Tomáš Sokol a samozřejmě Jiří Dienstbier. Od ledna 1997 došlo nejenom k obměně redakční rady, v níž hlavní slovo vedle Sokola dostali národní socialisté Miroslav Tampír, Zdenek Otruba a Jiří Drtina, ale dostal také nový podtitul „časopis SD-LSNS“ a jinou grafickou úpravu s vysvětlením, že se *Žitřek* z liberálního měsíčníku mění na vnitrostranický časopis. Symbolické bylo, že první číslo nového *Žitřku* začalo připomenutím blížícího se stého výročí založení národně socialistické strany, které se pod heslem „100 let ve službách národa“ slavilo 4. dubna 1997.

Poslední kapkou poháru trpělivosti Svobodných demokratů byla pak *Charta národních zájmů*, jež vznikla v rámci oslav a jež byla pro mnohé z nich důkazem konečného návratu národoveckých klišé do politiky v LSNS. Ty byly pro liberály ideologicky nepřijatelné a hlavně v rozporu s evropským směřováním liberální politiky v jejich pojetí. Po další vnitrostranické aféře spojené se separátním jednáním národněsocialistického vedení strany bez vědomí předsedy se Tomáš Sokol rozhodl pro jakousi formu pasivní rezistence, kdy sice nerezignoval na svou funkci, ale ani nesvolával schůze vedení. Odchod velké části svobodných demokratů ze strany na sebe nedal dlouho čekat

⁷⁵ Viz *Žitřek*, č. 12 (1996), s. 4–5. Srv. též zprávu politického tajemníka SD-LSNS Jiřího Müllera; MÜLLER Jiří: Kritériem politické práce strany je zájem veřejnosti. In: *Támtéž*, s. 8–11.

a znamenal také definitivní rozpad nejvýraznější formace postdisidentské liberální politiky v Česku.

Závěrem

Postdisidentský politický či sociální liberalismus nebyl s to se v českých polistopadových podmínkách dlouhodobě prosadit jako samostatný politický proud. Příčin byla celá řada. Politický liberalismus disidentského původu musel řešit specifické problémy v podmínkách postkomunistické demokracie. V prvních letech vystupoval jako nositel základních změn, jakými bylo zavedení pluralitního demokratického politického systému, tržního hospodářství a právního státu. Na druhé straně úspěšné prosazení těchto základních principů liberální demokracie bralo politickému liberalismu vítr z plachet a nutilo jej opouštět onu středovou pozici, již přirozeně zaujímal v době demokratické revoluce, a profilovat se v rámci polarizujícího se politického spektra. Pojmům pravice a levice je třeba v každé historické době rozumět relativně. Po pádu socialistické diktatury bylo patrně přirozené, že se liberálové často cítili být spíše na pravici. Vzhledem k razantnímu prosazení ekonomicky neoliberální, hodnotově konzervativní a strategicky antikomunistické pravice se však řada liberálů s disidentskou minulostí nutně ocitala spíše v levém středu politického spektra, ač je toto zjištění osobně většinou překvapovalo a netěšilo.

Dilema politického sebevytváření a sebedefinování, jež řešila postdisidentská politika v celé středovýchodní Evropě, však nevysvětluje její neúspěch v českém případě. Příkladem, který nastavuje zrcadlo českému vývoji, může být Maďarsko, země srovnatelná co do velikosti, politické diferenciaci a s jistou dávkou tolerance i celkové ekonomické a společenské situace po pádu komunismu. Relativní úspěch maďarského Svazu svobodných demokratů (SzDSz), uskupení svým intelektuálním založením, disidentskou minulostí i převažující sociální podporou v hlav-

ním měšť velmi podobného Občanskému hnutí, kontrastuje s neúspěchem OH. Dlouhodobá, byť slábnoucí přítomnost SzDSz na maďarské politické scéně, která patrně definitivně skončila teprve ve volbách v roce 2010, dává tušit, že potenciál pro liberální politiku a zužitkování disidentského dědictví – stejně výrazného jako v maďarském případě – byl i v Česku větší.

Svou roli tu sehrála představa nepolitické politiky, v českém disidentském prostředí neobyčejně vlivná, která, zdá se, v mnoha ohledech podkopala možnost formování (sociálně)liberální politické strany ve stylu SzDSz. Politický spor o *nepolitickou politiku* či *politiku konsenzu* v podání OF byl součástí boje o podobu rodícího se politického spektra na počátku devadesátých let. Hrozba rozpadu křehké jednoty demokratizačního hnutí byla černou mûrou vůdčích postav disentu už v době zakládání OF. Také proto hrála snaha o zachování širokého společenského konsenzu v zájmu volební porážky komunistů ústřední roli v politice vedení OF i prezidenta Havla. Rozpad konsenzu OF na bázi odlišného chápání postupu vůči komunistům a stále více se projevujících rozporů okolo hospodářské transformace však hrozil od počátku. Jenom díky politické hegemonii chartistů a charizmatické autoritě Václava Havla se podařilo udržet akční jednotu alespoň do voleb v červnu 1990. Avšak právě toto umělé udržování jednoty demokratizačního hnutí proti komunistické hrozbě – i za cenu značné ztráty důvěryhodnosti – bylo možná jednou z příčin malé podpory bývalých chartistů v polistopadové politice.

O velké síle a setrvačnosti *nepolitické politiky* – spíše podprahové než explicitní a obhajované – svědčí neúspěšné pokusy o její překonání v rámci programového i strategického vývoje OH/SD. Reakcí OH na rychle se vyvíjející polarizaci politického systému a na šok, který mu připravil Václav Klaus převzetím velké části aktivního potenciálu OF svou pravicovou ODS, totiž nebyla snaha o vytvoření vlastní specifické politické pozice, nýbrž v podstatě trvání na legitimitě dosavadní politiky OF. Jako deklarovaný hlavní dědic této politiky se OH odmítlo ideologicky vymezit a namísto toho nadále prezentovalo projekt celospolečenské

transformace jako otázku ústavního konsenzu, tedy vlastně „ne-politické téma“, které nepodléhá politickému boji, nýbrž většinovému konsenzu společnosti. Tímto postupem postdisidentická liberální politika nejen ztratila krátce trvající výsadní pozici, ale nebyla ani s to formulovat pozitivní program jako základnu autonomního politického proudu, kritického k vládnoucímu liberálnímu konzervatismu s neoliberálním ekonomickým programem. Nepomohla tomu ani relativně razantní kritika dekomunizační politiky a *politiky dějin* české pravice ze strany OH, která se zrodila ve sporu o podobu lustračního zákona na podzim 1991. Odpor proti politickému stylu ODS nebyl patřičně silným motivem pro sjednocení vnitřně politicky různorodé OH. Jak už na jaře 1992 konstatoval ve svém komentáři Petr Příhoda, nechuť může stěžít být dostačujícím stranotvorným principem.

Adéla Gjuričová

**Poněkud tradiční
rozchod s minulostí.
Občanská
demokratická strana¹**

¹ Text vyšel v časopise *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2–3 (2009), s. 313–332, jako součást tematického čísla Politické strany a (komunistická) minulost. Zde se objevuje ve značně pozměněné podobě, jež vyplynula z připomínek a diskuzí všech spoluautorů.

Občanská demokratická strana se na přelomu let 1990 a 1991 utvářela bez historické předchůdkyně a ostře se vymezovala i vůči krátké historii Občanského fóra, z něhož vzešla. Její zakladatelé dokonce prohlašovali, že nová strana vzniká přímo „navzdory“ tradici českého politického myšlení, a odkazovali pouze na geograficky vzdálené anglosaské vzory. Avšak tvořili ji lidé s určitými osobními historiemi a historickými představami. Ti zcela samozřejmě od počátku pracovali s historickými obrazy, inspiracemi a mementy, třebaže často nereflektovaně a s proměňující se frekvencí a motivacemi. Tento text se v jedné rovině pokusí prověřit onu proklamovanou absenci historických faktorů při vzniku strany a utváření její identity. A v rovině druhé bude sledovat proměny postojů představitelů strany k dekomunizaci a stranické výklady tzv. vyrovnání se s komunistickou minulostí. Skrze spojení obou rovin hledá studie pojetí vztahu k minulosti, jež strana více či méně zřetelně prosazovala či vnitřně sdílela.

U politické organizace vzniklé z tak různorodých zdrojů jako ODS, která navíc řadu let dominovala české politice, je pochopitelně obtížné vyvážit, kde se vlastně onen pomyslný „stranický postoj“ tvořil. Do jaké míry to byly oficiální stranické dokumenty a volební programy? Do jaké hlasování poslanců pro dekomunizační legislativu? A do jaké třeba publicistika Václava Klause? Analýza shromážděného materiálu musí nutně jistým způsobem zjednodušovat, ale přesto poměrně přesvědčivě dokládá, že práce všech těchto aktérů s minulostí nebyla jen nahodilým spojováním krátkodobých politických strategií a strukturálních daností, nýbrž že ODS dlouhodobě reprezentovala určitý způsob vztažování k minulosti. Jeho projevy se sice během oněch více než deseti let, jež tento text sleduje, proměňovaly, avšak lze v něm zahlédnout hlubší a trvalejší předpoklad ideologie ODS, než dosavadní odborné úvahy připouštěly.²

² Výjimku tvoří Jan Holzer, který v několika textech sledoval vztah ODS k tradicím české politiky a zejména politického myšlení, jež formuluje jako: 1) důraz na mravní prvky v politice, 2) despekt k fenoménu politické moci a suplování politiky kulturou, 3) výrazná skepse k politickému stranictví, 4) důraz na národní prvek, 5) nekritický přístup k fenoménu demokracie a 6) specificky české pojetí politiky jako odrazu sporu o „českou otázku“.

Tradici navzdory, Ale které?

Jak je patrné na mnoha dalších místech této knížky, političtí aktéři občas potřebují (přes)vypravovat svou osobní historii či dějiny svých institucí. ODS dějiny svých stranických počátků měnila vlastně jen velmi málo. Dvěma pilíři jejího zakladatelského mýtu dlouhodobě zůstávaly ekonomická reforma a řešení neefektivního fungování Občanského fóra, které se protínaly v osobě Václava Klause: dokázal prosadit „jediný správný scénář“ hospodářské reformy a stál v čele hnutí za přeměnu OF ve „standardní“ politickou stranu západního typu.

Je jistě pravda, že se Václavu Klausovi velmi záhy v roce 1990 podařilo ovládnout veřejný diskurz v tom smyslu, že postkomunistická transformace začala být automaticky spojována s hodnotami rychlosti, efektivity a ovšem také s představou bezproblémového fungování neosobních mechanismů trhu. Ty měly být v souladu se selským rozumem i vědeckými poznatky a „standardně“ fungovat všude na západ od postkomunistického světa. Zdálo se zřejmé, že úcta k těmto přirozeným, neosobním mechanismům se otiskla v západním politickém a ekonomickém systému, proto stačilo pokorně přijmout „vyzkoušená řešení a staré pravdy“.³ Tato soustava přesvědčení umožnila na diskurzivní rovině potlačit strach ze sociálních dopadů ekonomické transformace a zároveň ladila se silící, zejména mimopražskou nespokojeností s neefektivním a nedemokratickým fungováním Občanského fóra a přetrvávající mocí místních komunistických elit. Ustálenost a veřejný i mediální ohlas této verze jsou však jen dal-

Autor se ovšem vůči všem těmto tradicím normativně vymezuje a ODS označuje za nejvýznamnější představitelku rozchodu s nimi. Viz HOLZER, Jan: ODS a tradice české politiky. In: BALÍK, Stanislav a kol. (ed.): *Občanská demokratická strana a česká politika: Role ODS v českém politickém systému v letech 1991–2006*. Brno, CDK 2006, s. 271–283. Srv. HOLZER, Jan: Dilemata, možnosti a meze české pravicové politiky. In: FIALA, Petr – MIKŠ, František (eds.): *Česká konzervativní a liberální politika*. Brno, CDK 2000, s. 106–115.

³ Chiméra rovnosti. In: KLAUS, Václav: *O tvář zůřka: Rok devadesátý*. Praha, Pražská imaginace 1991, s. 21. Viz též *Archiv Hlavní kanceláře ODS* (dále: *AHK ODS*), fond (f.) Kongresy, karton (k.) Kongresy 02–03, Projev V. Klause na 3. kongresu ODS, 7. 11. 1992.

ším důvodem, proč obraz Václava Klause jako toho, kdo pro OF objevil politické stranictví, a obraz ODS jako strany, jež vznikala s jasnou politickou identitou založenou na konzervativně-liberální ideologii, podrobně prozkoumat a v několika ohledech poopravit.

Dynamika roku 1990 červnovými volbami vyvrcholila jen zdánlivě. Různá tavení uvnitř politických stran pokračovala dál a ihned po volebním vítězství se naplno projevilo také pnutí v Občanském fóru. V parlamentech se od OF vzdalovali poslanci některých malých stran zvolení na kandidátkách hnutí (Liberálně demokratická strana – LDS, Klub angažovaných nestraníků – KAN), na povolebním sněmu OF se rozhořela debata nikoli o to, zda, ale jak OF reformovat v „moderní politické hnutí“, a z regionů stále znovu zaznívala varování před zahnízdováním komunistů odsunutých z politického výsluní v hospodářské sféře.⁴ Právě tehdy začal Václav Klaus místo dovolené objíždět okresní a krajská občanská fóra a získávat podporu pro ekonomickou reformu. Vedle účasti na předvolební kampani na severní Moravě tak byly tyto Klausovy spanilé jízdy dalším důležitým zdrojem jeho znalostí situace mimo Prahu, porozumění náladám a názorům mezi regionálními aktivisty OF, tak zásadního faktoru pro pozdější založení ODS.

Ovlivňování zde podle všeho bylo obousměrné. Nepůsobil jen Klaus na regionální manažery fóra se svou ekonomickou agendou, ale také oni na něho se svými stížnostmi a představami o žádoucím vývoji. Zejména severomoravští manažeré OF barvitě popisují jízdy starými škodovkami na mítinky a první hovory o potřebě založit politickou stranu již někdy brzy na podzim 1990: „Václava Klause nebylo potřeba přesvědčovat, on to pochopil velice rychle, on je to velice bystřej člověk.“⁵ Titíž lidé pak

⁴ Bezprostředně povolební procesy v OF analyzuje Jiří Suk in: SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Praha, Prostor 2003, s. 447–459.

⁵ Viz např. Záznam rozhovoru autorky s Jiřím Radilem, 26. 4. 2006. Za ty, kdo V. Klause přesvědčovali pro přeměnu OF v politickou stranu i pro kandidaturu na předsedu OF, Jiří Radil, posléze dlouholetý manažer oblastní organizace ODS v Olomouci, označuje především Otakara Vychodila a dále pak Petra Hapalu, Miroslava Macka, Petra Havlíka a sebe.

zřejmě v říjnu přemluvili Klause, aby kandidoval na předsedu OF. Ještě i v prvních měsících roku 1991, až stejní lidé budou tvořit opory vznikající ODS, nebude je zajímat konzervativní ideologie, nýbrž to, zda Klaus konečně vytvoří funkční strukturu, s níž se vymaní z mátožení typického pro „Špalíček“, pražské sídlo centrálních struktur OF, a něco zmůžou proti nadvládě místních „komunistických mafií“. Ve své sociologické analýze rozpadu Občanského fóra to ostatně velmi přesně dokládá francouzská badatelka Magdalena Hadjiisky.⁶ Potvrzuje, že ODS skutečně dosti podstatně vznikala z iniciativy regionálních pracovníků OF, ovšem z jejich společné kritiky dosavadního fungování OF jakožto organizace a zájmu na její zásadní proměně, nikoli ze spřízněnosti politicko-ideové.

Paralelně s tím se však obdobný proces odehrával také v zastupitelských sborech v Praze: poslanci OF naráželi dnes a denně při projednávání zákonů na nemožnost dohody se svými kolegy z vlastního poslaneckého klubu. Z iniciativy členů ODA zvolených do Federálního shromáždění za OF vznikl proto v září 1990 Meziparlamentní klub demokratické pravice (MKDP). Původně hledal politicko-ideovou shodu mezi částí poslanců zvolených za OF, okamžitě se k němu ovšem připojila řada poslanců z klubu KDU (především kompletní Křesťanskodemokratická strana) a LDS.⁷ Menší strany doufaly, že tak vzniká zárodek velké pravicové strany, zatímco veteráni OF, kteří zatím do jiné strany nevstoupili, získávali novou zkušenost. Dlouhé měsíce předtím se nebyli schopni ve vlastních parlamentních klubech s nikým a na ničím dohodnout a ke svým spolustraníkům měli názorově leckdy dál než k poslancům z jiných klubů. Nyní zakoušeli, jak

⁶ HADJIISKY, Magdalena: Vznik Občanské demokratické strany: Pokus o sociologickou analýzu. In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2007, s. 68–88. Podrobněji viz autorčinu disertační práci *De la mobilisation citoyenne à la démocratie de partis. Participation et délégation politiques dans la nouvelle démocratie tchèque (1989–1996)*, obhájenou na pařížském Institutu politických studií v r. 2004.

⁷ KDS a LDS vydaly 1. 10. 1990 společnou *Deklaraci politiky pravého středu*. Podrobněji o tehdejší vývoji LDS viz též studii ZAHŘÁDNÍČEK, Tomáš: *Nedominantní strany: osudy „malých“ v devadesátých letech v této knize.*

předjednání témat v užším a ideově homogennějším kruhu překvapivě usnadňovalo i spolupráci s druhou stranou, formující se postupně v Liberální klub OF. MKDP se tak na několik měsíců stal zvláštním uskupením zásadním pro parlamentní práci, jež přitom překračovalo hranice politických stran, OF i parlamentů.⁸

Avšak co je ještě zajímavější: Magdalena Hadjiisky na příkladu štěpení OF v Brně ukazuje, jak se ona technokratická legitimita, jež sblížovala jistou část OF, leckde zvláštním způsobem kombinovala s legitimitou historickou. V Brně se spojili lidé z rodin politických vězňů z padesátých let s aktivisty místních a závodních OF, kteří žili za normalizace „normální“ života, a ODS zakládali na základě společného a nyní institucionálně vyjádřeného odporu proti místním chartistům, leckdy někdejšími členy KSČ, kteří dosud zdejšímu OF dominovali.⁹ A podobnou antichartistickou blízkost podle vyprávění pamětníků překvapivě pocítovali i ti, kdo z OF do ODS za čas zamířili přes MKDP: přestože i MKDP vymysleli bývalí disidenti, konečně tu nevládli „sametoví revolucionáři s problematickým vztahem k politickým vězňům padesátých a šedesátých let“.¹⁰

Právě těchto antipatií a překvapivých aliancí využil Václav Klaus, zvolený v říjnu 1990 prvním předsedou OF. Zdaleka se přitom nevydal na cestu rychlé dekomunizace, jak si ji představovali jeho aktivisté v regionech. Svou energickou kampaní však dokázal navodit pocit dostatečně radikální změny, diskontinuity, rozchodu s „dosavadní érou“ Občanského fóra, jež byla údajně příliš všezahrnující, do minulosti zahleděná a vlastní minulostí

⁸ Nad rámec formálně ustavených poslaneckých klubů se tak jeho členové scházeli také na jednáních MKDP ve FS, resp. ČNR plus na společných meziparlamentních schůzích. Ustavující prohlášení MKDP přetištěno in: DIMUN, Petr - HAMERSKÝ, Milan: *10 let na straně svobody. Kronika ODA z let 1989-1999*. Brno, Bachnat 1999, s. 17-18.

⁹ HADJIISKY, M.: Vznik Občanské demokratické strany..., s. 84-87. Srv. HANLEY, Seán: *The New Right in the New Europe: Czech Transformation and Right-Wing Politics, 1989-2006*. London - New York, Routledge 2008, s. 66-90. K fenoménu nedisidentského „normálního života“ za komunismu viz též odkazy na Klausovo pojetí normalizace v pozn. 27.

¹⁰ Poznámky Andreje Gjurice, 12. 10. 2010, rukopis.

ovlivněná. Od sklonku podzimu 1990 Klaus vyložil své nejsilnější karty. Nejprve odmítal v OF vidět dvě síly, neboť viděl pouze jedinou, totiž MKDP, „k níž se v posledních dnech přidávají některá OF měst, okresů, obcí. A proti ní žádné druhé Fórum zatím nevidím.“¹¹ V lednu 1991, kdy se OF reálně a za zprostředkování Václava Havla dělilo na dvě nástupnické strany, už zdůvodňoval dosavadní neklid v OF pouze tím, že „menšina odmítala hrát menšinovou úlohu“. Osamostatnění mělo všem prospět. Vznikne „strana poctivých, podnikavých a suverénních občanů, kteří dokážou převzít odpovědnost za sebe samotné, za svoji rodinu, za svou obec, za svůj stát. (...) Na druhé straně vznikne šířeji pojaté politické hnutí, které se nebude chtít svazovat zřetelnějšími organizačními principy...“¹²

Občanská demokratická strana se tak utvářela z nesmírně různorodých zdrojů, ovšem s implicitním předpokladem odklonu od údajně neplodné, snilkovské disidentské tradice OF. Jak za chvíli uvidíme, také ze specifického konceptu „překonání“ komunistického dědictví. Zároveň s odmítáním českého politického myšlení jako provinčního a levicového ovšem vznikající ODS skrytě pracovala s historickými obrazy: Klausovy vzory efektivního fungování hospodářství, politického systému či hladké dekomunizace byly formulovány jen velmi vágně (von Hayek, thatcherovská Británie), avšak kromě toho, že evokovaly světovost, prověřenost či jednoduchost, naznačovaly zároveň svou blízkost „lepším stránkám“ našich dějin. Zatímco programové prohlášení vznikající ODS *Cesta k prosperitě* pouze uvádí kulturu a vzdělanost jako významný národní statek, první volební program z roku 1992 už podtrhuje někdejší československou sounáležitost se západní Evropou: „Náš úkol usnadňuje to, že naše cesta je vlastně návratem. Vracíme se ze zastalého rozhraní Evropy a Asie zpět na západ, k němuž jsme

¹¹ Rozchod s minulostí: Rozhovor s Václavem Klausem. In: *Respekt*, roč. 1, č. 35 (1990), s. 6–7.

¹² *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.*, sbírka Soudobá dokumentace, fond OH, Zvuková nahrávka tiskové konference OF, 15. 2. 1991, a Zvuková nahrávka projevu V. Klause na rozlučkovém sněmu OF, 24. 2. 1991.

po tisíciletí patřili. Cesta do Evropy je současně cestou domů, k sobě samým, k vlastním demokratickým tradicím, jež se nejnplněji ztělesnily ve dvacetileté existenci první Československé republiky.“¹³ Podobně důležitá byla tušenost jakýchsi tradičních českých, zejména za první republiky realizovaných předpokladů pro předem ohlašovaný mimořádný úspěch české transformace, s níž programově pracovali politici ODS ve vládních koalicích: „My potřebujeme pozitivní ideál hospodářský (jak o to usiloval před sedmdesáti lety Alois Rašín) právě proto, abychom se pohнули od čekání k aktivní činnosti, (...) aby byly překonány nejen všechny iracionality minulého režimu, ale i ‚davová lenošnost v práci a podnikání‘ (v terminologii Aloise Rašína). (...) Jedině tak můžeme v nervózní, chaotické a vášněmi a emocemi hnané střední a východní Evropě vytvořit ostrov pořádku a normálních poměrů. Tento úkol stál před našimi rodiči a prarodiči v Československu po první světové válce, tento úkol stojí před námi po rozbouření komunistického režimu. Naši předkové ho zvládli lépe než sousední země, nedejme se jimi zahanbit.“¹⁴

Od voleb v červnu 1992, kdy se dosud jen tušená možnost rozpadu Československa začala stávat skutečností, dále přibylo podobně vágních tematizací českosti, české národní tradice tržního hospodářství a ekonomické prosperity. Klausovo rétoricky výhodné představení nejdůležitějšího veřejného sporu jakožto střetu pozitivní, realistické a dopředu hledící ODS na jedné straně s nerealistickými, moralizujícími a historizujícími intelektuály ze „Špalíčku“ na straně druhé bylo nyní s nepatrnými obměnami použito na Slováky. Předseda české republikové vlády si v tomto období nenechal ujít jedinou příležitost pronést projev aktualizující výročí Masaryka, Rašína, sv. Václava či 28. října.¹⁵

¹³ *Svoboda a prosperita: Volební program Občanské demokratické strany*. [Praha, ODS 1992], kapitola „Kdo jsme a co chceme: ODS a její úkol“, s. 2 (viz také <http://www.ods.cz/archiv/volebni-programy>).

¹⁴ Začínáme druhý rok naší revoluce (4. 1. 1991). In: KLAUS, V.: *O tvář ztřtka*, s. 36–38.

¹⁵ Viz např. Sv. Václav (21. 9. 1992). In: TÝŽ: *Rok - málo či mnoho v dějinách země*. Praha, Repro-Media 1993, s. 67 n.; Projev na Vyšehradě k výročí 28. října. In: *Tamtéž*, s. 70–72; Alois Rašín (12. 2. 1993). In: *Tamtéž*, s. 72 n.

K tomu se od samých počátků připojovala politická instrumentalizace negativních obrazů zejména z československých nejnovějších dějin: Února 1948, roku 1968, kolektivizace venkova atd., užívaných proti politickým protivníkům. Ostatně již v prosinci 1990 na setkání Občanských fór v Olomouci Klaus jako předseda OF prohlásil, že ti, kdo nechtějí stranickou organizaci a politiku, vědomě či nevědomě vycházejí z dědictví Pražského jara, neboť hledají třetí cestu mezi kapitalismem a socialismem, a tím se vracejí k nejhorší české tradici utopismu a mesianismu.¹⁶ Tyto řečnické figury se staly stálou součástí arzenálu ODS a jejich užívání se zmnožilo v době sílící voličské podpory sociálnědemokratické strany v druhé polovině devadesátých let a v období jejích vlád, kdy byly nejrůznější události a leckteré vládní návrhy ze strany ODS označovány za „názny února 1948“ či za snahu levice o návrat před rok 1989.¹⁷

Úloha takto mlhavých, ale široce sdílených historických obrazů - oné velké tradice tvořené bezejmennými pracovitými Čechy - při získávání podpory české společnosti pro transformaci i rozdělení Československa byla dosud podceňována. Je zároveň zajímavé, jak ti, kdo určité vzory z českých dějin chtěli používat analyticky, byli pro anglosaskou image ODS na obtíž.¹⁸ Nejmarkantnějším příkladem bylo krátké působení Bohumila Doležala, v letech 1992-93 poradce Václava Klause, autora některých jeho projevů a zásadního spoluvůrce pozitivní interpretace rozdělení Československa. Jakmile začal hovořit o tom, že česká politika staví pouze na historických mýtech a stereotypch, ale skutečné kořeny a tradice nezná a přehlíží, jakmile začal českou společnost i zahraniční politiku ČR kritizovat za

¹⁶ Projev na pracovním setkání Občanských fór v Olomouci (8. 12. 1990). In: TÝŽ: *O tvář zítřka*, s. 203-208.

¹⁷ Viz např. Nezapomínejme na Únor: Prohlášení předsedy ODS Václava Klause k výročí Února 1948 (20. 2. 1998); Prohraný únor: Tisková zpráva (26. 2. 1998); KLÁUS, Václav: ODS se odmítá angažovat v České televizi: Prohlášení (27. 12. 2000). Všechny uvedené dokumenty jsou dostupné na webové stránce <http://www.ods.cz>.

¹⁸ Viz např. Nestydím se přiznat, že navazuji na Masaryka. Rozhovor s Jiřím Paynem. In: *Respekt*, roč. 5, č. 36 (1994), s. 10.

absenci (sebe)reflexe vztahu vůči Německu a Němcům, rychle přišel o vliv a s předsedou a posléze i se stranou se rozloučil.¹⁹

Rozchod s minulostí

Vraťme se ještě jednou na počátek, tentokrát v linii dekomunizace. Viděli jsme, že na některých úrovních a zejména v některých velkých městech se Občanské fórum štěpilo podél vztahu ke kontinuitě komunistických elit. ODS po svém ustavení dosti úspěšně šířila pocit, že levicoví aktivisté OF a bývalí komunisté přešli výhradně do Občanského hnutí, zatímco ODS je odhodlaným bojovníkem za „rozchod s minulostí“.²⁰ Dekomunizaci ve smyslu odstraňování lidí spjatých s minulým režimem z vedení podniků či státních institucí přitom vedení ODS neprosazovalo nijak přímočaře. Regionální manažerské vrstvy toto téma přitom i nadále prožívaly velmi intenzivně a ještě dlouho po založení ODS se v tomto ohledu cítily nevyslyšeny.²¹ Když v červenci 1991 projednávala výkonná rada ODS situační zprávy z českých a moravských krajů vypracované krajskými manažery, zmiňovaly se všechny zprávy (s pochopitelnou výjimkou Prahy) vedle stížností na nízkou frekvenci výjezdů z centra a ignorování regionálních podnětů shodně o tom,

¹⁹ Viz např. DOLEŽAL, Bohumil: Co dosud chybí českému konzervatismu? (16. 5. 1994). In: TÝŽ: *Nesamozřejmá politika: Výběr z publicistických statí 1991–1996*. Praha, Torst 1997, s. 12–15. Více o liberálním nacionalismu B. Doležala a jeho vypuzení z ODS viz GJURIČOVÁ, Adéla: Obhajoba národních zájmů v čase východního rozšíření EÚ: 2002 – „nacionální epizoda“ ODS? In: GJURIČOVÁ, A. – KOPEČEK, M. (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, s. 114–129.

²⁰ Viz např. PEČINKA, Bohumil: Svědectví o ustavujícím kongresu. In: *Studentské listy*, roč. 2, č. 9 (1991), s. 4. Tuto tezi ovšem dlouhodobě drží i oficiální stranické dějiny, viz např. BENEŠOVÁ, Libuše: *Kronika ODS*. Praha, ODS 2001.

²¹ Když začaly za sociálnědemokratických vlád tiskové zprávy ODS užívat obratu „ODS proti bolševizaci“, řekl k tomu náměstek hejtmána Moravskoslezského kraje: „Já bych byl velmi rád, kdyby ti poslanci vzali naše zkušenosti, oni používají klišé a fráze, ano, boj s komunismem, ale tady jsou jasné příklady, kam to vede. Já to neberu, že budou koncentráky a budou zavírat, to si myslím, že už dneska není možné, ale jde o to, že ten prostor, který se tady lidem otevřel za těch patnáct let, se začíná zase pomalinku okleštovat ve jménu nějakých, že stát se postará.“ (Záznam rozhovoru autorky s Jiřím Veverkou z 29. 12. 2005.)

že občané negativně vnímají „staré struktury - všude“, „ponechání komunistů ve vedoucích funkcích“, „pomalou výměnu komunistických kádrů v hospodářské sféře“, „bolševika na svém postě - státní správa, samospráva, vedení podniků (žádné potrestání)“, či dokonce „aktivitu nomenklaturního bratrstva“.²² Výkonná rada ODS k těmto materiálům nezaujala žádné stanovisko.

Priority poslaneckých klubů byly také jiné. Poslanci pochopitelně sledovali problém přístupu k minulosti zejména v jeho legislativní rovině. Jejich zájem se soustředil na přijímání a úpravy restitučních, rehabilitačních a dalších zákonů, které se týkaly především komunistickým režimem perzekvovaných osob. Také tématu lustrací, zveřejnění jmen příslušníků a spolupracovníků StB či „očisty veřejného života“ se členové parlamentu ujímali pod vlivem jiných okolností než mimopražští aktivisté. Na základě svého působení v Komisi FS pro objasnění událostí dne 17. listopadu 1989, „divokých lustrací“, ale také třeba pod dojmem moskevského pokusu o státní převrat v srpnu 1991.²³ Mezitím se místní a oblastní sdružení strany potýkala s přílivem bývalých členů KSČ žádajících o členství ODS. „Přijímat, [do stranických a zastupitelských orgánů] nevolit,“ zněl interní pokyn z centra.²⁴ Před volbami roku 1992 výkonná rada dokonce projednávala vyčíslené podíly bývalých komunistů v členské základně (Praha 3 %, většina krajů 5-10 %, Severomoravský kraj 18,9 %) a na kandidátkách, v podkladech pro jednání nalezneme i jmenné seznamy.²⁵

Postoje Václava Klause k tomuto tématu nebyly na samém počátku vlastně vůbec zřejmé. „Vyšli jsme vstříc většinovému ná-

²² *AHK ODS*, f. Výkonné rady, k. Výkonné rady 1991 - 1. část, Výkonná rada 2. 7. 1991, situační zprávy z krajů.

²³ Viz *tamtéž*, Výkonná rada 23.-24. 8. 1991, zápis z mimořádné schůze poslaneckého klubu ve FS 22. 8. 1991. K tématu lustrací a lustračního zákona viz mj. studii SUK, Jiří: Prezident Václav Havel a břemeno minulosti v této monografii.

²⁴ Viz např. Usnesení ustavujícího kongresu ODS v Olomouci, 20.-21. 4. 1991 (viz <http://www.ods.cz>); srv. též *AHK ODS*, f. Výkonné rady, k. Výkonné rady 1991 - 2. část, Výkonná rada 1. 10. 1991, Zápis ze setkání politické reprezentace ODS Středočeského kraje, Český Brod, 28. 9. 1991.

²⁵ *AHK ODS*, f. Výkonné rady, k. Výkonné rady 1992 - 1. část, Výkonná rada 21. 4. 1992, Přehled bývalých členů KSČ v členské základně a mezi kandidáty.

zoru české veřejnosti, “řekl k dekomunizačním krokům později.²⁶ V jeho pojetí sestávala postkomunistická transformace z obnovy systému politických stran, realizace ekonomické reformy a obnovy občanských práv a vědomí. Z mítinku před volbami roku 1992 navíc pochází jeho proslulý a jím samým i nadále užívaný obraz zpětného zrcátka, které řidič nesmí mít větší než čelní sklo. V téže kampani přitom Klaus reprezentoval volební program ODS *Svoboda a prosperita*, jenž kladl všechny problémy, jejichž řešení strana navrhovala, právě do souvislosti s komunistickou minulostí.

Jak to celé šlo dohromady? Na jedné straně platí, že v míře naléhavosti a ve způsobech formulace vztahu ke komunistické minulosti panoval mezi jednotlivými aktéry a úrovněmi ODS rozpor. Rozpor mezi vůlí účtovat s komunismem a komunisty, vyjadřovanou pravidelně v usneseních kongresů (na něž přijíždí širší vzorek aktivistů z regionů) a také podporou poslanců ODS pro dekomunizační legislativu včetně deklarativních zákonů o minulosti – a mezi naprostou absencí tohoto tématu v jednání a rozhodnutích výkonné rady jakožto nejvyššího orgánu mezi kongresy. Zůstal trvalou charakteristikou strany. Avšak na straně druhé existovala mezi těmito zdánlivě neslučitelnými postoji hlubší souvislost: pod nánosem rétorického míšení nápravy křivd, hledání spravedlnosti a historické pravdy leželo pojetí komunistické minulosti jako neorganické součásti českých dějin, kterou je třeba v rámci „rozchodu s minulostí“ vypudit. Paradoxně totéž platí i pro úplný konec studovaného období, kdy se řada politiků ODS stala rozhodnými propagátory institucionalizované „politiky paměti“.

Zpětné zrcátko s rybím okem

Volební program *Svoboda a prosperita* z roku 1992²⁷ vycházel z rozsáhlého výkladu československých dějin od druhé světové války, neboť „většina problémů, které dnes otrásají naši společnosti, má

²⁶ KLAUS, Václav: *Dopočítávání do jedné*. Praha, Management Press 1995, s. 30.

²⁷ *Svoboda a prosperita*, s. 3, 6–7 a 11.

své kořeny v nejasně vymezeném vztahu k minulosti, ke dvaadvaceti letům komunistické nadvlády. Její jasné pojmenování, popis toho, čím byla a jak ovlivnila naši přítomnost, neodmyslitelně patří k zodpovědnému politickému programu. Text přitom zcela opomíjel možnost, že by aktéry dějin byli také občané či společnost nebo autoři či adresáti programu. Figurovaly v něm pouze neosobní entity: neblahý vývoj vrcholí, jedinec se stává prostředkem všemocného centralizovaného státu, marasmus, chaos a šlendrián jsou produkty systému, jenž nakonec zajde na vlastní prohnilost: „42 let komunistické diktatury nás důkladně oddělilo od naší lepší minulosti.“ Jistěže šlo programu zejména o kontrapozici mezi nesnesitelností a bezperspektivností života v minulé éře a aktivním a efektivním občanstvím nové doby dle ODS, avšak pro vymezování čtenářova vztahu k minulosti a jeho voličských dilemat mělo jednoznačný efekt: v socialistické diktatuře fungoval pouze jako bezmocný objekt a ostatně ani domnělé opoziční subjekty, od nichž hrdě odvozovala svůj rodokmen část politické konkurence ODS, ve skutečnosti neměly jakoukoli váhu.

ODS se v programu hlásila k institucionální rovině polistopadového vývoje, k demontáži pilířů komunistického režimu (vedoucí úlohy komunistické strany, StB či znemožnění cestování), k odškodnění obětí komunistické diktatury a obnově občanské společnosti. Avšak ODS vznikla podle tohoto programového textu z nespokojenosti s určitými rysy polistopadového vývoje: listopadová dohoda s poraženými komunisty „šla bohužel dál a hloub, než bylo nutné a politicky únosné“, „někteří šikovní komunisté (...) v této smířlivé atmosféře ‚přesedlali‘, zastávají dodnes významné státní funkce. Důležité pozice ve vládách, zákonodárných sborech, státním aparátu a sdělovacích prostředcích zaujali bývalí komunističtí reformátoři z roku 1968.“ Mnoho dalších politiků pak přišlo z politice vzdálených oborů a mají tendenci nedůvěřovat zavedeným institucím a postupům a spřádají utopické úvahy a nadnesené koncepce nových originálních řešení: „Hledání třetí cesty ve vnitřní či zahraniční politice, v hospodářství, ve všech oblastech společenské činnosti představuje dnes největší nebezpečí

pro rodící se československou demokracii. Pod ochrannými křídly této koncepce přežívají (...) staré struktury.“ Program na závěr části nazvané „Kdo jsme a co chceme“ shrnuje vůli ODS: „Proti ‚třetí cestě‘ mezi komunismem a demokracií staví návrat k osvědčeným hodnotám evropské politiky. Proti appeasementu, smířování s komunistickou minulostí staví energickou [v orig. energetickou - pozn. aut.] politiku definitivního rozchodu a očisty.“

Tento dokument zakládá ono zvláště rozporuplné vztahování se k minulosti, tak vlivné v první polovině devadesátých let - a dokonale instrumentalizované Václavem Klausem. Za problémy současnosti může historická diskontinuita způsobená komunismem; „komunistický režim“ je démonizován, zatímco tázání po mechanismech fungování socialistické diktatury potlačeno; úloha předlistopadové opozice je vzhledem ke svému spojení s reformními komunisty zlehčována;²⁸ ovšem ani takový pardon udělený celé společnosti, mnohem obecnější a rozsáhlejší než ten listopadovo-prosincový, ze kterého ODS opakovaně obviňuje Václava Havla, není překážkou pro užívání radikální rétoriky polistopadové očisty. Obraz *rozchodu s minulostí* to umožňuje.

Sám Klaus toto propojení posouvá ještě dál, když je obohacuje o kontrapozici konstruktivního a vpřed hledícího řešení versus negativistického spočívání v komunistické minulosti. Zhruba o rok později v rozhovoru na téma „nedostatečného vyrovnání se s minulostí“ - vedle odmítnutí jakékoli odpovědnosti své vlády - znovu kritizoval antikomunisty za příliš velké zpětné zrcátko, které jim zakrývá jakýkoli pohled vpřed: „Antikomunismus je ploché, strašně zjednodušené a pouze negativistické vidění světa. (...) Bojovat s komunismem je možné pouze na základě pozitivního pro-

²⁸ Legitimitu disentu jakožto strůjce pádu režimu vědomě a soustavně narušoval zejména V. Klaus, ať už poukazy na to, že komunismus se zhroutil sám od sebe, zpochybňováním kredibility disentu či dokládáním produktivity vlastního života za normalizace: „Jezdil jsem do Polska a Maďarska na skvělé semináře... možné to bylo. Koupit si lístek na vlak do Varšavy nebo Budapešti žádný velký problém nebyl. Ať se dneska nikdo nevymlouvá, ať neříká něco jiného.“ (*Václav Klaus - narovinu: Hovory Václava Klause s Petrem Hájkem nejen o tom, co bylo, je a bude.* Praha, Rabbít & Rabbít 2001, s. 154-5). Viz též s. 348. Srv. HVÍŽDALA, Karel: *První zpráva: Rozhovor s Václavem Klausem.* Praha, Cartoonia 1992, s. 26.

gramu, na pozitivní přeměně naší společnosti v něco jiného.²⁹ Jeho strana se v roce 1993 sice významně podílela na přijetí zákona o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu, jenž ve své deklaratorní části vyhláší zločinnost komunistického režimu i odpovědnost komunistické strany, ale Václav Klaus ve svých projevech opakovaně rozšiřoval a zároveň zamlžoval hranice toho, co je „komunistické“, diskuzi o minulosti pohotově převáděl do probíhajících politických sporů: „Je to barva pokaždé rudá, a liší se vlastně pouze v jejím odstínu: (...) ať už se hlásí k tomu konečně již správnému a pravému socialismu, nebo ke quasi liberálním elitářským principům, nebo k zájmu zemědělského lidu, nebo k nezadatelným právům Moravy, či k republikánským zásadám tak pravicovým, že jsou od těch komunistických zcela k nerozeznání.“³⁰ Komunistické podle něj nakonec bylo vlastně vše s výjimkou ODS. Pro něho „vyrovnávání se“ absolutně nemělo znamenat jakoukoli reflexi vlastního podílu na socialistické diktatuře. Frustrace z minulosti se zakazovala. Jediné, oč mělo jít, byla aktuální podpora pro tvůrce lepší budoucnosti. Občané se dělili na „lidi tvůrčí, optimistické, pracovitě a sebevědomé a (...) nepřejícníky, pesimisty a ‚černé pasažéry‘, kteří se vždy a v každém režimu jenom vezou“.³¹ Připomeňme, že s politicky instrumentální rovinou tohoto motivu jsme se setkali už dvakrát: na přelomu let 1990 a 1991 takto Klaus mobilizoval proti údajně neplodné menšině OF a o rok a půl později znovu v rámci dalšího rozchodu, tentokrát se Slováky. Právě oni byli v rétorice ODS oněmi pesimistickými pozůstalými komunismu, zatímco Češi pod vedením ODS měli šanci hledět po jasném rozloučení s komunistickou minulostí optimisticky vpřed.

Řadu ministrů za ODS a zejména její výkonnou radu jako hlavní koncepční orgán mezi kongresy ovšem v dvouletí 1993–94 zaměstnávala další otázka související s minulostí, totiž vnitro-

²⁹ KLAUS, Václav: Aby nevítežil komunismus, nestačí být antikomunistou.

In: *Denní telegraf* (30. 10. 1993), s. 1 a 3. Srv. *AHK ODS*, f. Kongresy, IV. kongres ODS, 27.–28. 11. 1993, Kongresový bulletin č. 1, Rozhovor s Václavem Klausem.

³⁰ *AHK ODS*, f. Kongresy, III. kongres ODS, 7. 11. 1992 v Praze, Projev Václava Klause.

³¹ *Tamtéž*, f. Kongresy, IV. kongres ODS, 27.–28. 11. 1993, Kongresový bulletin č. 1, Projev Václava Klause.

koaliční debata o církevních restitucích. U zákonných norem z let 1990–1991, jako byly zákony o soudních a mimosoudních rehabilitacích, první restituční zákon či zákon o půdě, platilo, že poslanci za ODS či v prvních případech ještě poslanci OF, kteří brzy do ODS zamířili, tvořili nepochybně sílu, jež umožnila jejich přijetí. Na dalekosáhlé proměně vládního návrhu lustračního zákona na podzim 1991 pravicovými poslanci při projednávání předlohy ve Federálním shromáždění se ODS ostatně do podstatné míry profilovala.³² Ani to sice neříká nic o tom, jak hluboce byla většina poslanců – neřkuli předseda Klaus – o restitucích či lustracích přesvědčena, u církevních restitucí však bylo přece jen leccos ještě trochu jinak. Zde ODS výhradně reagovala až na návrhy koaličních partnerů, a to jednoznačně tak, že se je snažila brzdit a co možná nejvíc uskromnit. Církevní restituce nebyly v pojetí ODS pokládány za součást vyrovnávání se s minulostí, byly však v zásadě přijatelné jako možná součást nápravy křivd. Jakkoli se strana v této fázi sama vymezovala jako konzervativní, názory jejích vyjednávačů a tvůrců koncepcí byly vůči církvím ostražitě, až zaujaté.³³ Jejich zdůrazňovanou prioritou v této sféře zůstalo nezpomalení hospodářské reformy a záměrem celé operace dosažení co možná největší duchovní i ekonomické autonomie církví. ODS proto prosazovala pouze výčtovou, nikoli nárokovou formu zákona, chtěla církvím vydat pouze nemovitosti a předměty s kulturní hodnotou („s výjimkou kulturních památek celonárodního významu, spojených s českou státností, jako např. svatovítská katedrála“), často navíc s věcným břemenem, jež by zaručovalo zachování stávajícího využití. Vydávat se tak rozhodně neměla zemědělská

³² Srv. též KOPEČEK, Lubomír: Dekomunizace a její vliv na zrod české pravice. In: *Politologický časopis*, roč. 17, č. 2 (2010), s. 169–182. Připomeňme rovněž, že V. Klaus nebyl zastáncem lustrací (ty ovšem alespoň nezpomalovaly hospodářskou reformu) ani restitucí: „Restituce pro mě znamenaly velký problém. (...) Komunismus prostě byl. (...) nebylo možné chtít, abychom se vrátili do čtyřicátého února 1948 a pokračovali, jako by se dvacátého pátého února nestalo to, co se stalo.“ (*Václav Klaus – narovinu*, s. 254–255.)

³³ Viz např. *AHK ODS*, f. Výkonné rady 1993, Výkonná rada 12.–13. 3. 1993, Petr Krejčí: Poznámky k restituci církví a některých právnických osob; *tamtéž*, f. Výkonné rady 1993, Výkonná rada 27.–28. 8. 1993, Martin Kocourek: *Restituce* f. zpráva o jednání koaliční restituční komise pro V. Klause, zejm. s. 2–3.

a lesní půda, rybníky a další hospodářský majetek.³⁴ Také podmiňování církevních restitucí přijetím dalších zákonů (o církvích, o památkové péči) mělo restituce zpomalit či znemožnit.

Postupně se podmínkou ODS pro uskutečnění restitucí stává přijetí principu tzv. restituční tečky ve formě posttransformačního zákona, který „bude textově jednoduchou a rezolutní tečkou za návraty do minulosti, ať už v podobě rehabilitací nebo zmírňování křivd; stát v zájmu právní jistoty občanů i jiných subjektů a stabilizace vlastnických vztahů již nebude realizovat žádné další legislativní ani exekutivní kroky, které by řešily křivdy minulosti; generální ustanovení, kterým, s výjimkou nároků vznesených podle platných zákonů, pozbývají účinnosti všechny ‚blokační paragrafy‘. (...) [Zákon umožní:] zakotvení vlastnických jistot, zejména u ‚blokovaného‘ majetku obcí; vládou provedenou privatizaci dosud ‚blokovaného‘ majetku.“³⁵ Po neúspěšné snaze o prosazení této představy se po několika letech ODS vrátila k pojmání církevních restitucí jako komplexního řešení financování církvi. Základním postulátem tehdejší reprezentace ODS v celém dohadování o církevních restitucích zůstávalo hladké fungování ekonomiky. Náprava křivd pro ni byla v té době pouze zvnějšku vnášenou vedlejší hodnotou, čímž se vedení strany nijak netajilo.

Komunismus není

V polovině devadesátých let lze v ODS zaznamenat intenzivní snahu o jasnější formulaci ideologického zakotvení strany včetně návaznosti na jisté tradice. Části strany tak mimo jiné reagovaly na sílící tlak sociálních demokratů a zejména jejich předsedy Miloše Zemana, jenž občanské demokraty soustavně popisoval jako politickou sílu ignorující českou tradici i národní zájmy a zřetelně hájící zájmy německé, zvýhodněné údajně už při velké privatizaci. I přes zřejmý Klausův odpor vyústila tehdejší spo-

³⁴ *Tamtéž*, Návrh ODS k církevním restitucím.

³⁵ Usnesení výkonné rady, 11. 4. 1994 (viz <http://www.ods.cz>). Koncepční práce i vyjednávání za ODS v této době vedl Jan Štráský.

lupráce několika autorů, jakkoli různorodých a vedených odlišnými motivacemi (Miroslav Macek – jasnější program, Josef Ziehlenec – „rozkročení strany“, Hynek Fajmon – nový thatcheristický impuls atd.), v sestavení *Politického programu ODS*.³⁶ Program prodělal VI. kongres ODS v roce 1995 a Klausova autorita způsobila, že i přes jeho přijetí delegáty zůstal prakticky bez ohlasu vně strany, nebyl využíván v dalších programových textech a maska ahistoričnosti ODS byla navenek zachována. Avšak v kongresové diskuzi již zcela zřetelně vycházel najevo odpor vůči Klausovým argumentačním figurám: ty podle Klausových odpůrců svým ztotožňováním levice, antikomunismu i leccího dalšího znemožňovaly straně zformulovat, co pro ni bylo v danou chvíli na vztahu k minulosti podstatné.

Sám Klaus ve svém kongresovém projevu i rozhovoru pro kongresový bulletin znovu odmítl formulovat českou státní ideu či poslání a znovu poukázal na transformaci jako jediný smysluplný étos současnosti. Naším posláním v současném světě je podle něj sdělovat zkušenost z nesvobody jakožto „zkušenost s kolektivistickým, etatistickým režimem“. Reflexe jakékoli osobní účasti na socialistické diktatuře byla znovu vyloučena.³⁷ S polemikou s tímto pojetím, nazvanou „Učíme se sami sobě dívat do tváře“, vystoupil v politické diskuzi na témže kongresu Jan Ruml. Mimo jiné řekl: „Antikomunismus není gesto, ale práce a důslednost především věcná (...) Antikomunismus je přijetí osobní odpovědnosti, která se neskrývá za kolektivní anonymní soudy. (...) Nikdo z nás nemůže dělat nic většího a cennějšího než chránit prostor svobody pro druhé, budovat společný prostor svobody, jež je tím nejpřirozenější artikulovaným pojmem lidského světa. Světa, jehož jsme součástí a do něhož každý vkládáme své představy, názory, svá přesvědčení a svou sílu. Měli bychom to činit s pokorou.“³⁸

³⁶ *Politický program ODS*, schválený VI. kongresem ODS, 18.–19. 11. 1995 (viz http://archiv.ods.cz/ods_se_predstavuje/program_1995.php).

³⁷ *AHK ODS*, f. Kongresy, VI. kongres ODS, 18.–19. 11. 1995, Kongresový bulletin č. 6, Étos dneška bych nazval étosem transformace: Rozhovor s předsedou ODS Václavem Klausem, s. 1–4.

³⁸ *Tamtéž*, Kongresový bulletin č. 7, Učíme se sami sobě dívat do tváře: Diskuzní příspěvek Jana Rumla, s. 3–4.

Samotný *Politický program ODS* sice nadlouho představoval vrchol programových snah strany, ovšem v otázce vztahování se k vlastní minulosti spíše potlačil popsané rašící napětí, možný zárodek debaty o tom, co vlastně může „vyrovnávání se s minulostí“ znamenat. ODS se v něm znovu označila za konzervativní stranu a vymezila se vůči „pohledům na svět založeným na sociálním inženýrství a stejně tak pokusům nejrůznějších elitářských skupin přivlastnit si rozhodování o osudech jiných na základě víry ve svou vlastní nadřazenost“. V historickém exkurzu sice novátorsky hovořila o českých dějinách jako fenoménu mnohovětrném, obsahujícím dlouhá období tolerance, ale i válek a nevráživosti. Mezi vyjmenovanými součástmi takovýchto názorově pluralitních dějin Česka jsou ovšem pouze „velkolepá tradice českých knížat a králů (...) jedna z prvních evropských univerzit, tradice reformační, rozmach naší země v období renesance, plodné baroko a v nemenší míře vzestup českého národa v minulém století, a to jak ve smyslu národním, tak i ve smyslu hospodářském a kulturním (...) [a] v neposlední řadě (...) rozkvět demokratického československého státu v období mezi dvěma světovými válkami tohoto století“.

Vedle toho existuje dvojice historických jevů, které do českých dějin tak úplně nepatří. Poválečné vysídlení Němců nebylo v programu vůbec zmíněno, avšak „události, které vedly k druhé světové válce, k jejím tragédiím i k dlouho trvajícím a dlouho působícím následkům“ tvořily podle něj řetězec. Důrazné „nedopustíme, aby byl celý tento řetězec znovu otevírán“ tak celý motiv vlastně zasadilo do příběhu násilí proti Čechům. Druhým jevem vyloučeným v programu z národních dějin byl československý státní socialismus, jenž znamenal „izolaci české společnosti od jejího přirozeného civilizačního okruhu (...) odklon od vlastní tradice a historické kontinuity“. Oba palčivé historické okruhy byly z dějin vypuzeny jakožto nevlastní a externalizovány. Reflexe vlastních dějin byla odmítnuta jako sociálněinženýrská „náprava historie: Jsme realisté, odmítáme (...) sebeobviňování a snahu o nepřetržitě odčiňování vin našich předků.“

Vyrovnaní se s komunistickou minulostí proto znamenalo najít, označit a potrestat viníky zločinů komunismu, vytvořit „takový systém, v němž se pozůstatky této minulosti už nemohou uplatňovat a mít vliv“, a tak zajistit, „aby zdravý organismus společnosti dokázal i v budoucnosti čelit ideologiím a praktikám ohrožujícím lidskou svobodu“. To na první pohled může znít blízce pojetím dokumentace komunistických zločinů podle Václava Bendy či Jána Langoše, dokumentace natolik podrobné a úplné, aby se každý autoritář v budoucnosti musel bát svého budoucího odhalení. Ve skutečnosti však šlo o bezbolestnější, uklidňující pozici: „totalitní systém“, který „vedl k rozvrácení a pošlapání samotných základů existence svobodné lidské společnosti“,³⁹ skončil, nesmí tu už být, proto není. Představoval úchylku od normálu, přerušeni kontinuity, jež už byla znovu obnovena.

Program pro volby roku 1996 se stejně jako před čtyřmi lety jmenoval *Svoboda a prosperita*.⁴⁰ Perspektiva se dále zúžila: ODS nehledala nové posuny, nýbrž se hlásila k vlastní podobě reformy, obhajovala ji a chtěla v ní pokračovat. Jednotlivé tematické kapitoly vždy obsahovaly i oddíl „Od minulosti po současnost“, týkal se však pouze úspěchů dosažených v dané oblasti od roku 1989. V projevu na předvolební konferenci v březnu 1996 dokonce Václav Klaus prohlásil: chtěli jsme budovat společnost, „která se definitivně rozejde se svou komunistickou minulostí“; tomuto rozchodu „jsme my říkali transformace“.⁴¹ Komunismus definitivně není.

³⁹ *Politický program ODS*, oddíl „Preambule“ a „Na co navazujeme“.

⁴⁰ *Svoboda a prosperita*, volební program ODS pro volby do PSP ČR, 1996 (viz <http://www.ods.cz./archiv/volebni-programy>).

⁴¹ *AHK ODS*, f. Výkonná rada 1996, karton 1, Výkonná rada 30. 3. 1996, Projev Václava Klause na předvolební konferenci v Brně.

Paměť se vrací

Stranická a vládní krize roku 1997 přinesla radikální změnu v mnoha oblastech. Otřesená a oslabená ODS ráda sáhla – nyní už s posvěcením předsedy Klause – po už dávno rašícím zájmu o historii, po zakotvení v „národní tradici“ a pozvolna i po tématu komunistické minulosti. Historické interpretace šířené z ODS v tomto období se dále prohlašovaly za radikálně odlišné, revizionistické a diskontinuitní. ODS stále tvrdila, že reprezentuje jakýsi jiný pohled, než dosud nabízeli ostatní – viz Klausovy projevy o mýtech kolem první republiky a TGM,⁴² činnost nového zahraničněpolitického týmu, vedeného po odchodu Josefa Zielence Janem Zahradilem, ale i thinktanků (tehdy ještě nepochybně) blízkých ODS.⁴³ Ve skutečnosti však šlo o zcela novou snahu navázat dějiny posledních let a s nimi i ODS na dějiny starší. Doložit to lze poměrně širokým rozšířením tezí nacionálně konzervativního filozofa Miloslava Bednáře o pevných, autenticky českých kořenech ideologie ODS, jež měly být zvláštním způsobem blízké tradicím anglosaského „liberálního konzervatismu“.⁴⁴ Ale také naprostým

⁴² Viz Tomáš Garrigue Masaryk. In: KLAUS, Václav: *Od opoziční smlouvy k tolerančnímu patentu: články, projevy a rozhovory z let 1999–2000*. Praha, Votobia 2000, s. 298–302; srv. s Klausovou kritikou první republiky in: *Václav Klaus – narovinu*, s. 127.

⁴³ Viz např. seminář CEVRO Institutu „Novodobé mýty českých dějin“ (17. 4. 2000), zejména příspěvky Jaroslava Pánka, Evy Brokové, Lubomíra Brokla, Václava Houzvičky a Miloslava Bednáře. Dále viz semináře do té doby téměř výhradně ekonomicky zaměřeného Centra pro ekonomiku a politiku (CEP) „Karel Havlíček Borovský – liberální politik a ekonom (180 let od narození)“ (říjen 2001), „Benešovy dekrety: Právní, historický, nebo politický problém?“ (duben 2002), „Alois Rašín – český politik, právník a národohospodář“ (únor 2003), „Fenomén Stalin: Náhoda, nebo nevyhnutelnost?“ (březen 2003) a „Čeští prezidenti (Masaryk, Beneš, komunisté, Havel)“ (leden 2003). Blížší informace k uvedeným seminářům jsou na webové stránce <http://www.cepin.cz>.

⁴⁴ Viz např. BEDNÁŘ, Miloslav: Havlíčkův liberálně demokratický konzervativismus, česká státní idea a nepolitická politika. In: *Karel Havlíček Borovský – liberální politik a ekonom. Sborník č. 14*. Praha, CEP 2002, s. 13–22. TÝŽ: Česká a americká státní idea, souznění a přerušování tradic, dějiny a současnost (příspěvek na semináři CEP „USA a ČR: Blízcí, nebo vzdálení“, konaném 14. 5. 2001, viz <http://www.cepin.cz>); také srv. TÝŽ: *Evropská tyranie: Česká státní idea, Evropská unie a demokracie*. Praha, CEP 2003.

obratem ve způsobu, jakým se vzpomínalo na rok 1968 (výroční usnesení výkonné rady v roce 2000 označilo „celý rok 1968“ za „projev národního odporu proti komunistické tyranii“),⁴⁵ či pozdější koncepcí českého a československého prezidentství propagovanou Klausovým Centrem pro ekonomiku a politiku, vykreslující linii od Masaryka přes komunistické prezidenty až po Václava Havla a vrcholící čerstvě zvoleným Klausem.⁴⁶

Po roce 2000 byly tyto národněhistorické motivy obohaceny o aktualizaci válečného a německého tématu, a zejména pak o propojení s tématem vstupu ČR do Evropské unie. *Manifest českého eurorealismu* (2001),⁴⁷ jenž se stal na několik let základem programových dokumentů v této tematické oblasti, českou národní tradici a národní zájmy i při jejich blízkosti anglosaským kořenům již nedefinoval jako radikálně odlišné od provinčního myšlení postkomunistických sousedů, bojová linie se rozšířila na západní Evropu ovládanou sociálně liberálními politickými koncepty a jako nový protivník se stále častěji objevovala Evropská unie integrující se pod německým vlivem. Česká národní identita a volný trh byly znovu spojeny, avšak tentokrát skrze společné ohrožení ze strany „západoevropského sociálního demokraticismu a křesťansko-demokratického politicky centralizujícího katolicismu“.⁴⁸ Vůbec poprvé mimo kruhy KSČM či extrémní pravice je navíc náš vstup do EU kladen do souvislosti s pokusem „sudetoněmeckých zájmových skupin“ o „historickou revizi výsledků II. světové války (především zrušením tzv. prezidentských dekretů)“, „následnou reinterpretaci českých dějin

⁴⁵ Usnesení Výkonné rady ODS z 21. 8. 2000 (viz <http://www.ods.cz>).

⁴⁶ Viz *Českoslovenští a čeští prezidenti. Sborník č. 23*. Praha, ČEP 2003.

⁴⁷ ZÁHRADIL, Jan - PLECITÝ, Petr - ADRIÁN, Petr - BEDNÁŘ, Miloslav: Manifest českého eurorealismu: Dokument k ideové konferenci ODS; viz též ZÁHRADIL, Jan: Národní zájmy v reálném světě: Koncepční teze stínové vlády ODS (1998–2002). Východní materiál pro II. ideovou konferenci ODS (11. 6. 2000); TÝŽ ad.: Odpověď kritikům Manifestu českého eurorealismu (4. 10. 2001); TÝŽ: Realistická zahraniční politika: Předvolební materiál stínové vlády (2002). Všechny uvedené materiály jsou dostupné na webové stránce <http://www.ods.cz>.

⁴⁸ ZÁHRADIL, J. - PLECITÝ, P. - ADRIÁN, P. - BEDNÁŘ, M.: Manifest českého eurorealismu, s. 4.

v sudetoněmeckém duchu“ a „na to navazující právní a majetkovou ‚restituci‘“.⁴⁹

Tato fáze ideového vývoje ODS měla dva pomyslné vrcholy. Tím prvním, nepřehlédnutelným byla kampaň ODS před volbami do Poslanecké sněmovny v první polovině roku 2002, již provázela hesla typu „Vstup do EU s rovnými zády, ne po kolenou“ nebo „Nedáme se okřikovat“. A ovšem i žlutá schematická mapa České republiky v černém poli dokládající akutní „tlak na změnu poválečného uspořádání v Evropě“.⁵⁰ Vrcholem druhým, jakkoli veřejně prakticky neznámým, bylo společné prohlášení Občanské demokratické strany a polské strany Právo a spravedlnost z listopadu 2003, v němž obě strany „sdílejí názor, že respekt k historické pravdě je základní hodnotou, na níž byl postaven mírový vývoj v Evropě. Z toho důvodu považujeme za důležité oponovat pokusům, přítomným v německé politice, o relativizaci odpovědnosti za vyvolání 2. světové války, zločinů během ní spáchaných a útlaku národů. Zvláštní kritiku zasluhují kampaň za založení ‚Centra proti vyhánění‘, které má za cíl vybudovat falešný obraz 2. světové války a připsat odpovědnost za válečná utrpení těm národům, které ve skutečnosti bojovaly za záchranu evropské civilizace.“⁵¹

Tento definitivní, debatu uzavírající a některé diskutéry vylučující historický diskurz, plný velkých slov bez jasného obsahu, hrál ovšem podstatnou úlohu také v hledání formulace vztahu ODS k období do roku 1989. Pavel Žáček ve svém článku „Role ODS při překonávání komunistické minulosti“⁵² pojímá období konce devadesátých let primárně jako krizi Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu (ÚDV). Popisuje zauja-

⁴⁹ Tamtéž, s. 6. Podrobněji k analýze těchto koncepcí i obsahu předvolební kampaně ODS v roce 2002 viz GJURIČOVÁ, A.: *Obhajoba národních zájmů v čase východního rozšíření EU*.

⁵⁰ *Volební desátero: Volební program pro volby 2002*. [Praha, ODS 2002], zejména s. 14 n. (viz také <http://www.ods.cz/archiv/volebni-programy>).

⁵¹ Společná deklarace ODS a Prawa i sprawiedliwosci z 20. 11. 2003 (viz <http://www.ods.cz>).

⁵² ŽÁČEK, Pavel: Role ODS při překonávání komunistické minulosti.

In: BALÍK, S. a kol. (ed.): *Občanská demokratická strana a česká politika*, s. 195–213.

tost kontrol poslaných na úřad sociálnědemokratickým ministrem vnitra Václavem Grulichem, oslabování pravomocí ÚDV apod. V Žáčkově výkladu právě tyto události aktivizovaly poslance a senátory ODS v otázkách prodloužení promlčecích lhůt pro zločiny komunismu, prvního návrhu Památníku doby nesvobody a návrhu zákona o zpřístupnění svazků vzniklých činnostmi StB. Jen mimochodem uvádí, že některé ze zákonných úprav vlastně vytvořili poslanci Unie svobody, jiné vznikly napříč senátními kluby – a neříká, že o přijetí obdobných norem z řad ODS usilovalo jen několik stále stejných jednotlivců (vedle Marka Bendy a dalších poslanců či senátorů pocházejících z někdejší Křesťanskodemokratické strany to byli např. Alena Páralová, Dagmar Lastovecká, Jiří Liška, Tomáš Julínek, Mirek Topolánek). Záček vítá přesun „boje o minulost“ do parlamentu a jeho novou dynamiku vyzdvihuje jako autentický projev identity ODS.⁵³ Stejně tak je však možno vidět stále stejná spojenectví lidí daná regionální příslušností a osobní či rodinnou historií. A především radikalizaci *politiky paměti* v celé střední Evropě po přelomu tisíciletí.

Co k tomu říkají oficiální prameny ODS? Stranické centrum k tématu nevydalo jedinou tiskovou zprávu, výkonné rady se k problematice komunistické minulosti několik let nevěnovaly na jednání ani v usneseních. To můžeme pokládat za příznak rezignace vrstev regionálních politiků, kteří byli původně zdrojem tlaku na centrum, aby se komunistickou minulostí, resp. přítomností zabývalo. ODS nikdy nepřipustila, že by svou účastí v opoziční smlouvě s ČSSD byla za krizi ÚDV spoluzodpovědná, v aféře s neudělením státního vyznamenání Helmutu Žilkovi se rozhodně distancovala od Václava Bendy. A na pozadí těchto praktických kroků se zjevovaly strašidelné obrazy návratu komunistické minulosti využívané proti politikům sociálních demokratů či Evropské unie.

V ODS panoval v letech 1998–2004 poněkud jiný rozpor než kdysi na počátku její existence. Poslanci a senátoři měli zásadní

⁵³ *Tamtéž*, s. 203–205.

zásluhy na prodloužení platnosti lustračního zákona v roce 2001, na zákonných úpravách zpřístupňujících dále dokumenty StB či na odškodnění obětí z roku 1968. Výkonná rada jejich strany celou dobu pouze formálně deklarovala, že takové zákony jsou „součástí našeho vyrovnávání se s komunistickou totalitní minulostí“.⁵⁴ Neprovázely je koncepční úvahy ani emocionální podpora. Naopak nápadné novum představovalo to, jak se – postupem času pravidelně – začala položka vyrovnání se s minulostí vyskytovat v usneseních kongresů. Oproti počátku devadesátých let ovšem už nevycházela z tlaku regionálních aktivistů, nýbrž z centra.

V závěru devadesátých let se totiž rozšířenou komunální strategií, jak čelit vlastnímu omezenému koaličnímu potenciálu, staly koalice ODS a KSČM v obecních radách a zastupitelstvech. Ovšem i když se pak izolovanost ODS v polovině další dekády prolomila, tyto komunální koalice fungovaly dál. Usnesení X. (libereckého) kongresu z prosince 1999 se proto snažilo uvnitř strany závazně zakotvit škodlivost KSČM: „Kongres konstatuje, že česká společnost se stále ještě nedokázala vyrovnat se svou minulostí. (...) Přetrvávající existence komunistické strany, která nijak nezměnila svou ideologii ani cíle, ba dokonce ani název, natož aby projevila sebemenší lítost nad zločiny, které v době své vlády napáchala. (...) Kongres ODS vyzývá všechny organizace ODS, aby učinily vše pro soustavnou izolaci komunistů ve svých regionech a při každé příležitosti důsledně poukazovaly na jejich hanebnou minulost a pro demokracii nebezpečnou přítomnost. (...) Kongres ODS odsuzuje setrvání členů své strany v koalicích na těch radnicích, do nichž vstoupili s vědomím, že budou koaličními partnery KSČM a dosud jimi jsou.“⁵⁵ Následující kongresy pak opakovaně v usneseních upozorňovaly, že usnesení libereckého kongresu ve věci vztahu mezi ODS a KSČM zůstává i nadále v platnosti.⁵⁶

⁵⁴ Viz např. tisková zpráva ze 7. 12. 2001 nebo usnesení výkonné rady z 20. 8. 2001 (viz <http://www.ods.cz>).

⁵⁵ Usnesení X. kongresu ODS, 5. 12. 1999 (viz tamtéž).

⁵⁶ Viz např. Usnesení XII. kongresu ODS, 13.–15. 12. 2002; Usnesení XIV. kongresu ODS, 22.–23. 11. 2003 (zde se hovoří o „komunálním socialismu“). Oba dokumenty jsou dostupné tamtéž.

Bylo to poprvé, co zmínky o „komunismu“ vůbec nějak mířily také dovnitř ODS. Naopak druhá pravidelná součást kongresových výstupů týkající se komunismu se vyznačovala racionálně zvolenou povrchností, pouhým zaklínáním se vůlí po „úplném vyrovnání“. Od kongresu v roce 2003 pronášela v rámci úvodních kongresových vystoupení pravidelně svou zdravici předsedkyně Konfederace politických vězňů Naděžda Kavalírová, díky jejíž přítomnosti se ODS dlouhodobě prezentovala jako „nejbližší společenec a partner“ politických vězňů.⁵⁷ Kongres v usnesení dále vyzval své parlamentní kluby „k pokračování v zákonodárných iniciativách směřujících k důslednému vyrovnání se s komunistickou minulostí a odškodnění obětí komunismu“ a uložil výkonné radě „připravit k 15. výročí 17. listopadu 1989 celorepublikovou akci, která vyjádří postoj ODS ke komunistické ideologii a komunistickému režimu“. „Vyrovnání“ mělo nastat skrze deklarované společenství s politickými vězni, schválení několika zákonů, uspořádání výroční akce – a bude to hotové. Na témže kongresu bylo toto odhodlání korunováno propojením s otázkou poválečného vysídlení Němců. V rámci téhož odstavce usnesení nadepsaného „K vyrovnání se s minulostí“ stojí: „Kongres ODS konstatuje, že vláda Vladimíra Špidly nehájí dostatečně české národní zájmy a nevystupuje dostatečně razantně proti snahám přehodnocovat výsledky II. světové války.“⁵⁸ Vyrovnat se tedy znovu znamenalo pojmenovat, uzavřít – a tím zapudit.

Jak si vysvětlit posun k okamžiku, který se sice již časově vymyká námi studovanému období, ale tematicky úzce souvisí, totiž k okamžiku, kdy ODS pozvedla prapor *paměti národa* a začala prosazovat zřízení obdoby polského a slovenského Ústavu paměti národa? Pavel Žáček v této souvislosti v již citovaném textu hovoří o vyvrcholení snah ODS o „překonání minulosti“, její vůle zkoumat a připomínat, zastavit trend zapomínání započatý za sociálnědemokratických vlád.⁵⁹ Žáčkovu vizi kontinuity

⁵⁷ LANGER, Ivan: Důvodová zpráva k výročí přijetí zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu, 24. 7. 2003 (viz tamtéž).

⁵⁸ Usnesení XIV. kongresu ODS v Luhačovicích, 22.-23. 11. 2003 (viz tamtéž).

⁵⁹ ŽÁČEK, P.: Role ODS při překonávání komunistické minulosti, s. 210 n.

dekomunizačních snah ODS je na základě předloženého materiálu možno celkem snadno vyvrátit, avšak hlubší souvislost tu znovu je. Četnost výskytu motivu vyrovnání se s minulostí se skutečně zhruba od roku 2001 razantně zvýšila, ale to ještě neznamená, že se kombinací antikomunistických proklamací a prosazením štědrého státního financování správy archivů StB vyčerpávají způsoby, jimiž se společnost může na svou minulost v socialistické diktatuře rozpomínat.

Jacques Rupnik v této souvislosti napsal, že máme-li věřit na jiné než jen politicky instrumentalizované vyrovnávání společnosti s komunistickou minulostí, „nejsou to rétorická prohlášení o zločinné povaze komunistického totalitního režimu, nebo dokonce seznamy tajných spolupracovníků StB na pultě každého knihkupectví, co dnes tolik potřebujeme – nýbrž dějiny, jež by dokázaly reflektovat obtížné a poněkud překerní otázky, jež se týkají tuzemských zdrojů českého komunismu, role nacionalismu (spolu s německou otázkou), povolnosti české politické kultury (rovnostářské, nikoli liberální demokracie) vůči pokusům totalitarismu“.⁶⁰ Zřízení Ústavu pro studium totalitních režimů v roce 2007⁶¹ mohlo být šancí, že konkrétní informace o formách represe a četnosti spolupráce s jejím aparátem spustí společenskou katarzi. Pokud se ovšem v tomto textu zajímáme o motivace politických aktérů, v tomto případě tvůrců zákona, pak je to stále totéž: znění zákona „opouzdřuje“ určitá období dějin (1938–1945 jako „období nesvobody“ a 1948–1989 jako „období komunistické totalitní moci“) a perspektivně i kategorie viníků a obětí.⁶² Velký prostor pro vážení viny, vnímání přechodů mezi oběma kategoriemi, přiznání traumatu a vlastní spoluzodpovědnost v takovém pojetí nevzniká.

⁶⁰ RUPNIK, Jacques: Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí:

Česká zkušenost. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, 2002, č. 1, s. 9–26, cit. s. 23.

⁶¹ Název zřízovaného ústavu byl v rámci úprav návrhu změněn, přijaté znění viz http://www.ustrcr.cz/docs/zakon181_07.pdf.

⁶² Srv. KOPEČEK, Michal: Hledání „paměti národa“: Politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu. In.: *Dějiny-Teorie-Kritika*, roč. 4, č. 1 (2007), s. 7–26.

Jiří Suk

**Prezident Václav Havel
a břemeno (komunistické)
minulosti.**

Lustrace jako politický
a morální problém 1989–1992

Myšlení disidenta Václava Havla bývá kritizováno kvůli jednostrannému zaměření na odcizení a krizi individua ve věku strojů. Je mu vytýkáno, že jako osobnost s vůdčími ambicemi nedocenil krizi českého národa, který se až do frontálního nástupu komunistů k moci vyvíjel v „křesťanské tradici a z ní vyrůstající tradici evropského i českého liberalismu“.¹ Promýšlet základní historické proměnné, na nichž stojí česká národní identita a moderní státnost, je podle jeho kritiků nevyhnutelné při hledání východiska z krize způsobené intervencemi východního, ruského imperiálního živlu do střední Evropy po roce 1945. Proti tak kategorickému soudu se dá namítnout jen to, že Havel není politický teoretik ani historik. Na jeho účet lze ovšem připsat, že i jako spisovatel a dramatik přemýšlel o některých národně exponovaných historických obdobích, zlomech a osobnostech. Vyrůstal „v ideovém prostředí masarykovského humanismu“,² obklopen předními osobnostmi a bohatou prvorepublikovou knihovnou. Četl Peroutkovo *Budování státu*, texty J. L. Fischera o krizi demokracie a další díla. Jeho znalosti nejsou zanedbatelné, klíčové úvahy o mravní krizi individua se však na ně neodvolávají, a pokud je obsahují, tak jen implicitně. Havlovo myšlení, nasycené mnoha vlivy, se situovalo do existenciální, nikoli politické sféry. V čase historické změny to mohlo být na závadu, jak dokola tvrdí Havlovi kritici, nic to ovšem nemění na skutečnosti, že Havel ví o národní historii a tradicích více, než mu mnozí přiznávají.

Například odmítal vyznávání demokratického systému, pokud by byl chápán jako nadčasová a nedotknutelná hodnota. Avšak nikoli proto, že by byl nepřítelem demokracie, nýbrž proto, že jeho vztah k tomuto systému kotvil v kritickém vědomí jeho historických selhání. V roce 1983 – ve sporu s jedním exulantem –

¹ Rozhovor Milana Otáhala s Bohumilem Doležalem, 30. 9. 1991. In: *Čas Demokratické iniciativy 1987–1990: Sborník dokumentů*. Praha, Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku 1993, s. 235. Viz též studii v tomto svazku ZAHŘADNÍČEK, Tomáš: *Nedominantní strany: Osudy „malých“ v devadesátých letech*.

² *Dálkový výslech*. Rozhovor s Karlem Hvíždalou (1985–1986). In: HAVEL, Václav: *Spisy 4*. Praha, Torst 1999, s. 699–917, cit. ze s. 704.

hájlil československý underground jako možnost odstupu od zdánlivě samozřejmých a neotřesitelných hodnot humanity a demokracie, jejichž nositelé, tj. odpovědní demokratičtí politici, v realitě opakovaně selhávali: „Že [lidé z undergroundu] nejsou – jako vůbec mnoho mladých lidí zde – zrovna fanatickými obdivovateli a trubadúry masarykovské (nebo přesněji: moderní české) demokracie, se nelze moc divit: nezapomínejme, že tahle demokracie už dvakrát v moderních dějinách žalostně selhala, nejdřív v konfrontaci s Hitlerem a pak v konfrontaci se Stalinem: už za války mu dávala prezenty (jako Podkarpatskou Rus), přistoupila na jeho podvod s Národní frontou, neváhala superdemokraticky vyloučit z politického života největší politickou stranu (zemědělce), neváhala přijmout stalinskou politiku přesídlování národů a identifikovat se s ní a nakonec podala demisi! (...) Pokud vím, byli to spolu s komunisty právě DEMOKRATÉ, kteří vyhodili ze země tři miliony lidí, aby pak byli sami vyhozeni (jedno by bez druhého stěží bylo možné).“³ Můžeme v tom vidět malý příklad, jak se Havlova etika odpovědnosti promítá do velkých dějin.

Když v roce 1988 připravoval svoji historickou hru *Zítřka to spustíme*, přečetl více odborných knih a statí o vzniku Československé republiky a mluvil o tématu s historiky-disidenty.⁴ O dva roky později – už jako prezident ČSFR – shledal řadu analogií mezi vývojem po říjnu 1918 a po listopadu 1989 a některé vyjmenoval: „překabátění“ – mnozí činovníci, kteří do poslední chvíle vyjadřovali loajalitu rakousko-uherské monarchii, se posléze stali radikálními národovci; nyní lze analogický jev pozorovat v útěku komunistů od rudých praporů k praporům jiným; „frustrace“ z nepředpokládaného vývoje po euforicky prožitém převratu, tehdy i nyní citelná; „role Václavského náměstí“ jako politického centra a místa, kde se aktualizuje národní paměť; „pokojnost, mí-

³ Z dopisu Václava Havla Vilému Prečanovi z 30. 11. 1983. Viz Korespondence Václava Havla a Viléma Prečana uložená v Československém dokumentačním středisku, o.p.s., a připravovaná k vydání v roce 2011.

⁴ *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.* (dále jen *A ÚSD*), Rozhovor Jiřího Suka s Václavem Havlem, 8. 1. 2010.

rumilovnost povstání“, v němž „lid dělá dějiny“ bez násilí; „prvek náhody“, který nečekaně míchá kartami a hatí leckteré plány a představy; „postupná legendarizace“, v níž si noví adepti přisvojují zásluhy na změně; „nedodržení slibů“ – například ve Washingtonské deklaraci předpokládal Masaryk zřízení profesionální státní milice, nikoli pravidelného vojska, ale nakonec tomu bylo jinak.⁵

Na přelomu let 1989 a 1990 si Havel dobře uvědomoval, že pád komunistických režimů je událostí, která změní životy jedinců, národů i celého světa: „To je něco, co se stává jednou za sto let nebo jednou za tři sta let (...) cosi, co lze přirovnat například k těm velkým revolucím, které začaly koncem osmnáctého století a vrcholily ve století devatenáctém, kdy se měnila celá politická a sociální struktura společnosti...“⁶ Začínající prezident projevil i jistou politologickou erudici, která mu umožnila provést historické srovnání podle tzv. tranzitologie. Po návratu z návštěvy Španělska a Portugalska v prosinci 1990 porovnal tamní přechody k demokracii se střeoevropskými a pokusil se pojmenovat rozdíl mezi „autoritářskou diktaturou“ a „komunistickým totalitním režimem“.⁷ Ve střední Evropě na sklonku 20. století bylo při formulaci politických úvah a vizí nemožné obejít se bez historických souřadnic v podobě paralel, analogií, moralit, poučení. Přítomnost byla nasycena minulostí.

Tento text je věnován především bolestivému problému lustrací v prvních letech obnovené demokracie – v době, kdy Václav Havel zastával úřad federálního prezidenta. Kapitola, která následuje po tomto úvodu, otevírá téma v obecnější rovině. Poukazuje na to, že *politika minulosti* byla jednou z priorit nové hlavy státu. Charizmatický prezident otevíral a tematizoval československá traumata

⁵ *Hovory v Lánech prezidenta ČSFR Václava Havla*, Československý rozhlas, 28. října 1990. Přepis bez finálních redakčních úprav provedla Kancelář Václava Havla.

⁶ *Hovory v Lánech*, 7. října 1990.

⁷ *Hovory v Lánech*, 16. prosince 1990. Už v eseji *Moc bezmocných* z roku 1978 zdůvodňoval Havel, proč nelze československý komunistický režim sedmdesátých a osmdesátých let nazývat diktaturou. HAVEL, Václav: *Moc bezmocných*. In: TÝŽ: *Spisy* 4, s. 224–330, cit. ze s. 225–230.

20. století, a pokoušel se tak přispět k překonání tíživého dědictví národních komplexů.

Otevírání problematických minulostí

Návrat Československa k demokracii na sklonku roku 1989 prožívali Češi a Slováci jako čas posvátného společenství a národní jednoty. Manifestačně sdíleli hodnoty nenásilí, zákonnosti, dialogu, slušnosti, lidskosti, rovných příležitostí, svobody, demokracie, socialismu, lidských práv, pravdy, odpuštění, lásky.⁸ James Krapfl, historik „něžné revoluce“ utvářené zdola, nesouhlasí s povýšenými výroky Jürgena Habermase a Françoise Fureta tvrdícími, že východoevropské revoluce roku 1989 nepřinesly do pokladnice politických idejí nic nového. Povrchní závěry autorit se minuly s jedinečným étosem pokojné revoluce svobodných občanů.

Inovativní podle Krapfla byla svébytná, všeobecně sdílená kombinace tradičních a moderních hodnot, založená na nenásilí, dialogu, přímé demokracii a stmelená tolerancí, porozuměním, nasazením a účelnou sebeorganizací. To vše vytvořilo originální soubor hodnot a jedinečnou atmosféru. „*Atmosféra*, která všechny tak ohromila, se (...) stává něčím víc než pěknou nicotou na okrajích údajně reálnějších společenských procesů. Geneze této ‚atmosféry‘ se stává klíčovým společenským procesem, na kterém závisí všechno ostatní.“⁹ Český a slovenský národ se k *zastupitelské demokracii* vzešlé ze svobodných voleb v červnu 1990 obrodily skrze posvátně sdílenou národní jednotu, která měla v listopadu a prosinci 1989 parametry *demokracie přímé*. Alternativa spočívala podle Krapfla jen ve funkční diferenciaci, jíž by společnost musela projít v druhé polovině osmdesátých let podobně jako společnost polská či maďarská. A protože jí neprošla, byla „chronická krize diferenciacie“ překonána posvátnou obětí zku-

⁸ KRAPFL, James: *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločnosť v Československu po 17. novembri 1989*. Bratislava, Kalligram 2009, s. 110.

⁹ *Tamtéž*, s. 100.

šeností, která se ustavila v oběti studentů brutálně zbitých na Národní třídě. Tato oběť ukončila čas násilí a rekonstruovala národ. Mohli bychom dodat, že posvátné společenství se spontánně sdílenou a na náměstích praktikovanou přímou demokracií se ustavilo už v srpnu 1968 v odporu proti ruské okupaci. Demokratická revoluce roku 1989 na něj vědomě navazovala, jak ukazuje jedna z jejích klíčových alegorií: „Jaro 68/89 Podzim.“

Neopakovatelná atmosféra konce „roku zázraků“ vyvrcholila 29. prosince 1989 slavnostní volbou Václava Havla československým prezidentem na Pražském hradě. Do tohoto okamžiku byl Havel vůdčí a integrující osobností Občanského fóra, jako prezident se měl stát vůdčí a integrující osobností pro českou a slovenskou společnost, pro federativní stát. S rolí svorníku mezi minulostí, přítomností a budoucností, mezi Čechy a Slováky, jejich Československem a světem se prezident Havel ztotožnil a považoval ji za své poslání. Nechtěl však být pouhým symbolem, nýbrž aktivním činitelem, otevírat palčivé otázky a problémy a navrhnout jejich řešení. Řada z nich vyplývala z traumatické a nezvládnuté minulosti.

Bodem zásadního obratu se stal 17. listopad 1989. K oné atmosféře jednoty, kterou ve společnosti nastolil, se prezident Havel opakovaně vracel jako k iniciačnímu a normotvornému zdroji pro utváření demokratické pospolitosti. Jeho domácí i zahraniční projevy se trvale odvolávaly k tomuto identitotvornému bodu na historické ose. Jako spisovatel a dramatik přitom záměrně využíval literárních a symbolických prostředků. U vědomí historického zlomu a diskontinuity velmi často zdůrazňoval, že se Češi a Slováci nacházejí v hodině nula, „kdy nikdo nic neumí“¹⁰ a všichni se všemu teprve učí. „Rozeznáte dneska jednoho redaktora od druhého v novinách?“ ptal se v *Hovorech v Lánech*.¹¹ Skoro ne. Všichni píšou v zásadě stejně a potřebují čas k růstu a individuaci. To mělo platit i pro politiky, soudce, manažery a další. Při komentování ekonomické reformy vycházel prezident Havel

¹⁰ *Hovory v Lánech*, 17. června 1990.

¹¹ *Hovory v Lánech*, 2. září 1990.

ze sdílené premisy, že návrat z centrálně plánované ekonomiky k tržnímu hospodářství je bezprecedentní, nikdy nevyzkoušený experiment a velký úkol. „To je cosi hlubšího, cosi víc než jen reforma. To je skutečně obsáhlá transformace celé ekonomiky.“¹² Také zde se objevuje topos o novém počátku. Havlovo pojetí Československa jako „středu“ a „křižovatky“ Evropy, kde „vznikají války, nebo končívají, kde je cítit vždycky to hrozící nebezpečí nejdřív“¹³, pramenilo z podobné představy o neuralgickém bodu na Zemi, v němž se koncentruje zkušenost konců a nových začátků dějin. Při projevu v polském Sejmu 25. ledna 1990 vzkázal Polákům, Maďarům, Čechům a Slovákům, že se jim naskýtá jedinečná příležitost překonat „velké politické vakuum“ ve střední Evropě. „Máme šanci proměnit střední Evropu jakožto fenomén dosud převážně historický a duchovní ve fenomén politický.“¹⁴

Zlóm mezi totalitou a demokracií samozřejmě nemohl být absolutní a prezident dobře věděl o břemenech minulosti, která hrozila vytožené lepší budoucnosti zatarasit cestu. Z této obavy pramenila jeho snaha odpoutat se od tradic a stereotypů a budovat demokracii na nových hodnotách. Takové odpoutání ovšem nespočívalo v zapomenutí či odsunutí problémů spojených s komplikovanou a mnohoznačnou minulostí, nýbrž naopak v jejich otevření, vysvětlení a odkouzlení. „Velmi nekonvenční“ prezident, jak sám sebe představoval, snil o „ěře ducha“, „ěře vzdělanců“, o „duchovním státu“.¹⁵ Jeho vstup do politiky se vyznačoval sémiotickou horečnatostí: Havel otevíral problémy tím, že se je snažil přesně identifikovat a pravdivě pojmenovat.¹⁶ Jako spisovatel a dramatik to činil prostřednictvím neutřelého kultivovaného jazyka a ve výmluvně symbolických a záměrně dramatizovaných kontextech. Dnes Václav Havel hodnotí svůj razantní vstup do

¹² *Hovory v Lánech*, 10. června 1990.

¹³ *Hovory v Lánech*, 8. července 1990.

¹⁴ HAVEL, Václav: *Spisy 6*. Praha, Torst 1999, s. 50.

¹⁵ *Hovory v Lánech*, 3. června 1990.

¹⁶ Pronikavý rozbor Havlových sémiotických aktivit viz ŠÚTOVEC, Milan: *Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“*. Bratislava, Kalligram 1999.

politiky sebekriticky a s určitými rozpaky.¹⁷ Pokusím se o stručný přehled prvních kroků nového prezidenta spjatých s minulostí.

První ze způsobů *politiky minulosti* představovalo odstraňování symbolů, ikon a jmen spjatých s komunistickou minulostí. Prezident Havel byl přesvědčen o mimořádné důležitosti politické estetiky. Vše mělo začít verbální a obrazovou očištěnou veřejných prostorů. Prezident pověřil výtvarníka Teodora Pištěka, nositele Oscara za kostýmy ve Formanově filmu *Amadeus*, aby navrhl nové uniformy pro Hradní stráž. V některých případech byly Havlovy „ikonoklastické“ iniciativy a komentáře laciné: třeba označení socialistických sídlištních paneláků za „jakési kurníky“ či zmínka o „bezvýznamném filosofovi“ Engelsovi při přejmenování Engelsova nábřeží, kde tehdy Havel bydlel, na Rašino.

Klíčový byl vztah nového prezidenta k socialismu. Mladý intelektuál Havel se považoval za socialistu, ale v čase takzvaného reálného socialismu po roce 1968 svůj názor změnil.¹⁸ Vyjádřil to v článku pro samizdatové *Lidové noviny* v roce 1988: kdysi mělo slovo „socialismus“ zvuk a dominovalo intelektuálním a společenským diskuzím, bylo široce sdílenou nadějí na lepší společnost, předmětem vědění i víry, politickým projektem. Po letech je však už jen „veskrze proľhanou šifrou“, za níž se skrývá policejné-byrokratický aparát a korupční praxe komunistického režimu. Zkrátka: socialismus je zdiskreditovaný projekt, který zcela ztratil původní pozitivní náplň.¹⁹ A na takový se nepřisáhá.

¹⁷ „Když vidím teď čas od času nějaké své vystoupení nebo projevy nebo podobně, tak se stydím. Připadá mi to nafouklé, drzé a takové emfatické, že si můžu všechno dovolit a tak. Byla taková doba, já byl relativně střízlivý ve srovnání s jinými kamarády v Občanském fóru, nicméně trošku jsem té euforie a nadšení té doby a zvláštního okouzlení, že máme tu zemi k dispozici a můžeme ji jakýmsi způsobem změnit podle svých představ, to jsem asi měl.“ Z výše citovaného rozhovoru Jiřího Suka s Václavem Havlem.

¹⁸ HAVEL, V.: *Spisy 4*, s. 706.

¹⁹ HAVEL, Václav: Šifra socialismus. In: *Lidové noviny*, roč. 1, č. 7-8 (1988), s. 36 (samizdat); viz též HAVEL, V.: *Spisy 4*, s. 1062-1065.

Na neodbytně formulovanou žádost prezidentského kandidáta Havla proto byla 28. prosince 1989 změnou ústavního zákona odstraněna z prezidentského slibu pasáže o věrnosti socialismu jako nepatřičný „ideologický institut“. Vedle toho se ovšem Havlovi nepodařilo přesvědčit předsednictvo Federálního shromáždění, aby současně zmizelo toto ideologicky profilující slovo i z názvu Československá socialistická republika. Havel jej považoval za stejně absurdní jako případný název Československá kapitalistická republika. Podstata věci podle něj spočívala prostě v názvu Československá republika. Je dějinnou ironií, že nastávající prezident byl pevně přesvědčen, že to, co v názvu zbude po odstranění slova „socialistická“, zcela věrně vyjádří politickou realitu soužití Čechů a Slováků ve společném státě. Velmi se mýlil. Již na sklonku ledna 1990 se v propukající „pomlčkové válce“ ukázalo, že i označení *československá* a *Československo*, spojená s politickou konstrukcí čechoslovakismu z roku 1918, jsou také šifrou, za níž se skrývá nepoučená přezíravost Čechů, která bude napříště narážet na touhu Slováků po vlastní neodvozené státosti.

Ve jménech a symbolech se skrývá ohromná energie a Havel se o tom brzy přesvědčí ve sporech, v nichž ani nepůjde o slova, nýbrž o pouhý spojovník/pomlčku. Proti odstranění pasáže o věrnosti socialismu z prezidentského slibu vystoupil 28. prosince komunistický poslanec Federálního shromáždění Ján Riško, jenž tvrdil, že nejde o žádný ideologický institut, nýbrž o „charakteristiku společenského zřízení“. A to považoval za naprosto zásadní věc. V takové změně – navíc ušité na míru jediné osobě – tušil Riško „první krok, který do budoucnosti nevěští nic dobrého“.²⁰ Riško i Havel, muž starého a muž nového režimu, věřili v sílu jmen, každý v ta svá. Odstraňování starých jmen nikdy není bezelstné: znamená vyčištění symbolického prostoru pro příchod nové skutečnosti.

²⁰ Zpráva o 19. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů: Federální shromáždění Československé socialistické republiky, 28. prosince 1989. V. volební období. Praha, Parlamentní tisk 1990, s. 6–10.

Spor o socialismus byl do značné míry sporem o odkaz Pražského jara 1968, který se projevil při vyjednávání o nové vládě v prosinci 1989. Havel v této zlomové chvíli vyslyšel výzvu Pavla Tigrida k obnovení liberálnědemokratických tradic první republiky.²¹ Tigrid jako autorita demokratického exilu se obával převahy politiků reformního komunismu, kteří v čase gorbačevovské perestrojky aspirovali na převzetí moci po normalizačních komunistech. Toto napětí našlo své pokračování na institucionální úrovni a projevilo se v prvních sporech mezi prezidentem republiky a předsednictvem Federálního shromáždění vedeným Alexandrem Dubčekem a Zdeňkem Jičínským.

Dalším ze způsobů politiky minulosti v pojetí nekonvenčního prezidenta bylo symbolické odčinění národních katastrof, které mělo občany zbavit strachu z návratu zlého. Politika otevírání traumatických dějinných zlomů začala první zahraniční cestou nově zvoleného prezidenta, který 2. ledna 1990 navštívil oba německé státy. Zastavil se v Berlíně a Mnichově, kde podpořil sjednocení Německa a otevřel bolestnou sudetoněmeckou otázku. Jeho politování nad „divokým odsunem“/„vyhnáním“ sudetských Němců si mnozí Češi a Slováci vyložili jako nepřijatelný ústupek. Jeden občan dokonce zahájil hladovku a ukončil ji až po osobním rozhovoru s prezidentem.

Politika gest v československo-německých vztazích pokračovala státní návštěvou německého prezidenta Richarda von Weizsäckera v Československu. Uskutečnila se 15. března 1990 a měla zrušit platnost komunistického stereotypu o německém revanšismu. V tento den před 51 lety vstoupil totiž na Pražský hrad „jistý šílenec v holínkách“ – Adolf Hitler. A nyní zde československý prezident vítal „posla míru, slušnosti, pravdy, lidskosti“.²²

²¹ TIGRID, Pavel: Zpráva o stavu střední Evropy. In: *Svědectví*, č. 87 (1989), s. 524–525.

²² Projev Václava Havla z 15. března 1990. In: HAVEL, V.: *Spisy 6*, s. 94.

Ve stejné dramaturgii byly připravovány návštěvy francouzského prezidenta Françoise Mitterranda a britské premiérky Margaret Thatcherové. Uskutečnily se v září 1990 a prezident Havel je charakterizoval jako „tečku za Mnichovem“.²³

Česko-německé vztahy se z hlediska veřejného mínění a publicistiky soustředily především na sudetoněmecké trauma a v jeho rámci na požadavek odškodnění. Prezident Havel vyjádřil politování nad „divokým odsunem“, avšak „z mnoha různých důvodů prostě není možné tento náš zásadní a principiální postoj promítat do těch majetkoprávních nebo jiných nároků, protože to bychom nikde neskončili, to bychom mohli v historii dál a dál odciňovat všechny křivdy. My bychom museli zúčtovat Němcům, co způsobili nám, a vlastně bychom si donekonečna posílali vzájemně nějaké účtenky.“²⁴ Prezident v této souvislosti použil termín „tlustá čára“ a vyzval Němce a Čechoslováky k budování vzájemných vztahů na nových základech.

Posvátné společenství v listopadu a prosinci 1989 zakrylo skutečnost, že soužití Čechů a Slováků v jednom státě bylo problematické, plné konfliktů, předsudků a neporozumění. Také tohoto klíčového problému si byl Václav Havel vědom a otevřel jej přede vším ostatním. Již 22. listopadu, po skončení večerní tiskové konference, přišel za ním jeden ze zakladatelů Verejnosti proti násilíu Peter Zajac a požádal ho o vyjádření k česko-slovenskému soužití v nových podmínkách. Vyčerpaný vůdce Občanského fóra namluvil na magnetofonovou pásku vzkaz všem Slovákům, z něhož vybírám stěžejní pasáž: „Před dvaceti lety jsme dosáhli federativního uspořádání. Byl bych velmi rád a pevně věřím a doufám, že *federalizovaná totalita* se změní na *demokratickou federaci*, že budeme žít jako dva svéprávné bratrské národy, které

²³ *Hovory v Lánech*, 16. září 1990. Srov. Novoroční projev z 1. ledna 1990.

In: HAVEL, V.: *Spisy 6*, s. 19.

²⁴ *Hovory v Lánech*, 2. prosince 1990.

budou žít v duchu svých tradic a jejichž přátelství bude skutečně autentické.“²⁵

Je pozoruhodné, jak citlivě a diplomaticky přistupoval Havel k prioritní otázce již v prvních revolučních dnech. Zajac uvádí, že Havel byl viditelně unavený po náročných dnech nabitých událostmi, přesto dokázal z rezervoáru svých sil vytáhnout improvizovaný projev, který se bez jakýchkoliv úprav mohl nazítrí odvíšlat na bratislavském náměstí SNP, kde mu nadšeně aplaudovalo více než sto tisíc Slováků.²⁶ Ve výše uvedených případech Havel svá vyjádření pečlivě promýšlel a probíral s poradci, v tomto případě musel improvizovat a poradil si dobře. Stejně jako při své návštěvě Slovenska 29. listopadu, při které byl vítán jako posel nových časů česko-slovenského soužití. S touto empatií ostře kontrastuje těžší pochopitelná prezíravost na počátku roku 1990. Václav Havel, už jako československý prezident, nedomyslel důsledky svého prvního vystoupení ve Federálním shromáždění, kde 23. ledna navrhl nový název společného státu včetně českých i slovenských státních symbolů, aniž by ovšem tak klíčové záležitosti předem konzultoval s politickými partnery. Následovala „pomlčková válka“, prožívaná jako absurdní drama bez rozuzlení. Posvátná jednota z konce roku 1989 byla křehká a stačilo málo, aby se začala hroutit.

Velmi nepokojná „pokojná revoluce“. Krise posvátného společenství a nástup ostré diferenciacie

James Krapfl píše, že *posvátné společenství* chtě nechtě muselo vstoupit do fázově opožděné diferenciacie a vyústit do krize posvátného a vzniku *konfliktního společenství*. Náraz byl o to silnější, oč pevnější se zdálo listopadové a prosincové pouto sounáležitosti.

²⁵ Cit. dle SUK, Jiří: *Občanské fórum. Listopad–prosinec 1989*. 1. díl - Události. Brno, Doplněk 1997, s. 58.

²⁶ ZAJAC, Peter: *Sen o krajine*. Bratislava, Kalligram 1996, s. 10.

A souvisel s tíživým historickým dědictvím socialistické diktatury. Zahlcení minulostí hrozilo především odsud.

V novoročním projevu 1. ledna 1990 prezident Havel mimo jiné řekl: „Domácí mafie těch, kteří se nedívají z oken svých letadel a jedí speciálně vykrmená prasata, sice ještě žije a občas kalí vody, ale není už naším hlavním nepřítelem. Tím méně jakákoli mafie mezinárodní. Naším největším nepřítelem jsou dnes naše vlastní špatné vlastnosti.“²⁷ V projevu k 22. výročí srpnové okupace Československa, předneseném 21. srpna 1990 na Václavském náměstí, byl nucen vyjádřit se k téže otázce znovu a ve zcela jiném duchu. Musel přiznat, že v zemi stále působí „mocné struktury“ a „neviditelné mafie“ a čile se adaptují na nové poměry.²⁸ K expresivním charakteristikám a konstatováním nedobrého stavu věcí se pak prezident Havel uchyloval i v dalších veřejných vystoupeních.²⁹ Například 14. října 1990 v *Hovorech v Lánech* přiznal, že „jsme se nedokázali zatím jednoznačně vyrovnat s tou minulostí“, která je „nevyoperovaným nádorem“; a nelze jen tak říci „co jsme si, to jsme si“, neboť z historie známe například souvislost mezi Mnichovem 1938 a únorem 1948; „nádor je třeba vyříznout“, zabránit recidivě. Havel zrekapituloval hlavní problémy: pomalé rehabilitace, které bůhvíproč běží v nesmyslném sledu od osmdesátých let k padesátým; rozčarování z toho, že „nomenklатурní činovníci mají stále své vysoké penze a dobrá bydla a že ti, kteří trpěli (...) mají ubohé důchody“.³⁰ Prezident přiznával, že se dříve pletl a nyní už ví, že „naším hlavním nepřítelem jsou právě tyto mafie“.³¹ Proto je úkolem všech demokratů „rozbít vazby starých struktur“.³²

²⁷ HAVEL, V.: *Spisy 6*, s. 16.

²⁸ HAVEL, V.: *Spisy 6*, s. 243–248.

²⁹ Tehdejšími představiteli „politiky ústavního konsenzu“, k nimž počítali i prezidenta Havla, to bylo vnímáno velmi kriticky. Viz ŽÁK, Václav: *Rizika mobilizační politiky*. Praha, Český spisovatel 1997, s. 36.

³⁰ *Hovory v Lánech*, 14. října 1990.

³¹ *Hovory v Lánech*, 26. srpna 1990. V *Hovorech v Lánech* z 30. září se prezident zmínil o četných dopisech od frustrovaných občanů, kteří píšou: „Kvůli tomu jsme přece nestáli celé dny na náměstích v listopadu a prosinci, že vlastně nic se neděje, ti se otřásli, ti všelijací naši šéfové, uklidnili se po prvotních rozpacích a zase spravují naše podniky, nic se nemění, žádný přechod k soukromému podnikání...“

³² *Hovory v Lánech*, 9. září 1990.

Kontrast mezi charakteristikou z ledna a alarmujícími slovy ze srpna 1990 odhaluje hloubku krize v čase názorového a politického štěpení. Československo zahalilo klima „velké nervozity“ a mnozí, včetně prezidenta ČSFR, začali volat po „druhé revoluci“. Podzim 1990 byl horký i z řady jiných důvodů. Vedle troubení do boje s místními mafiemi probíhaly spory mezi federální, českou a slovenskou reprezentací o rozdělení kompetencí, v nichž byla poprvé vážně ohrožena integrita federace.³³ Do toho navíc pokračovala krize legitimacy OF a VPN, doprovázená rozpadem velkých poslaneckých klubů těchto hnutí ve Federálním shromáždění, České národní radě a Slovenské národní radě. Vedly se ostré spory o podobu ekonomické reformy atd.

Jak je vůbec možné rozbít vazby starých struktur v revoluci, která samu sebe nazývá pokojnou, sametovou, něžnou? Jaké k tomu použít prostředky? Pod tlakem zdola, od místních OF, přijalo předsednictvo Federálního shromáždění 30. srpna 1990 zákonné opatření o odvolávání kádrů z vedení podniků. Mělo fungovat jako nástroj zásadní změny v nebezpečném čase „předprivatizační agonie“, která hrozila rozvrátit hospodářství. Když ale deník KSČ *Rudé právo* zveřejnil přísnou interní směrnici Občanského fóra k odvolávání kádrů, ukázalo se, že prezident Havel nesouhlasí s ráznými opatřeními. Odmítl jakékoliv „čistky komunistického typu“ a od plošné výměny managementů se distancoval. To zřetelně kontrastovalo s jeho verbální radikalitou.³⁴ Politik se prostě schoval za spisovatele. Radikálně revoluční sémiotická exploze výrazně předbíhala kompromisní reálpolitiku. V podobné pasti ovšem uvízli četní další politici a veřejně vystupující osoby. Stejně jako jim i prezidentu Havlovi se zdála zajímavá myšlenka „symbolického mravního tribunálu, který by ten předchozí čtyřicetiletý režim nějak pojmenoval a nějakým způsobem odsoudil“; po tribunálu mělo pokračovat napravní křivd a stíhání zločinů proti lidskosti.³⁵ A přesto k žádnému

³³ CHRASTILOVÁ, Brigita - MIKEŠ, Petr: *Prezident republiky Václav Havel a jeho vliv na československý a český právní řád*. Praha, ASPI 2003, s. 26–28.

³⁴ Viz studii ŠUK, Jiří: *Politické hry s „nedokončenou revolucí“* v této knize.

³⁵ *Hovory v Lánech*, 14. října 1990.

tribunálu nedošlo, ve víru zrychleného podzimního vývoje zmizela i tato představa.³⁶

Co tedy nakonec zbylo? Kdo měl zemi očistit od mafií, když ne nové prověřkové komise? Václav Havel a mnozí se upnuli k ekonomické transformaci jako klíčovému faktoru radikální změny – nejen vlastnických poměrů, nýbrž celého postkomunistického marasmu. Také prezident republiky sdílel rozšířenou představu, že privatizace „rozbije“ staré struktury.³⁷ Považoval privatizační procesy za hlavní nástroj proti „totalitním mafiím“ a nejdůležitější úkol současnosti. Veřejný diskurz zaplňovaly nové, odborně znějící pojmy a překrývaly emotivní antikomunistickou rétoriku: radikální reforma, šoková terapie, reprivatizace neboli restituce, malá a velká privatizace, kuponová privatizace atd. Od ekonomie a ekonomů se očekávala záchrana.

Proto prezident Havel přivítal, když Federální shromáždění přijalo zákon o malé privatizaci, kterým de facto začala „naše reforma“. Měl ovšem poněkud jinou představu o tomto procesu: navrhoval, aby v aukcích byli zvýhodněni stávající provozovatelé menších podniků, kteří mají s jejich provozem zkušenosti. Zároveň vyjádřil obavu z nebezpečí, „že ty atraktivní podniky skoupí mafiáni z velkých státních podniků, který ty provozy dosud provozují“. Na námitky neolibérálních ekonomů, že takové preferování určité skupiny obyvatel před jinou se neslučuje s principy tržní ekonomiky, odpověděl, že ještě „v žádné tržní ekonomice nežijeme“.³⁸ Avšak neuspěl. Veřejné dražby malých a středních podniků začaly v lednu 1991 bez předkupního práva.

Dalším průlomem do bašt starých struktur měly být komunální volby v listopadu 1990: „Je známo, jak jsou ty správní a politické struktury prorostlé s těmi hospodářskými, to různé panstvo z těch minulých časů jakýmsi zvláštním způsobem přežívá a různě zamaskováno se přeskupuje v této propojené vrstvě lo-

³⁶ Vysvětlení viz SUK, J.: Politické hry s „nedokončenou revolucí“.

³⁷ *Hovory v Lánech*, 16. září 1990 a 30. září 1990. Viz též studii v této monografii ROUBAL, P.: Konzervativní kontrarevoluce: Občanská demokratická aliance a postkomunistická transformace.

³⁸ *Hovory v Lánech*, 28. října 1990.

kálních institucí a těch různých podniků, které všechny vždycky jsou umístěny v nějaké lokalitě a mají své vazby s tou lokální správou městskou, okresní a podobně. A zdá se, že tyto volby by mohly být klínem, který toto vše rozbije a rozruší.³⁹ Jenže KSČ v nich výrazně uspěla (17 %) a bylo zřejmé, že podstatná část voličů odmítla výzvy k „druhé revoluci“.

Skryté lustrační praktiky v atmosféře společenského neklidu

Historický kompromis mezi OF a VPN na jedné a KSČ na druhé straně se zrodil z bytostných intencí posvátného společenství v pokojné, sametové, něžné revoluci. Politicky ho zakotvily dohody u kulatého stolu a právně potvrdil zákon o politických stranách 23. ledna 1990, který uznal komunistickou stranu bez jakýchkoli výhrad za součást pluralitního politického systému. Zákaz KSČ se tak ocitl mimo hru. Leden v plném rozsahu potvrdil listopadový a prosincový konsenzus, na lokálních úrovních však právě začínala politika ostrého štěpení. A jednou z hlavních linií rozpadu jednoty se stal právě problém, co s komunistickou stranou a historií, kterou svým nezměněným názvem připomínala. Do května 1990 prošel pozoruhodnou dynamikou: začal únorovou snahou zestátnit majetek KSČ, která se vydala krkolomnou legislativní cestou; pokračoval (proklamovaným, nikoli reálným) úsilím o potrestání konkrétních viníků z řad funkcionářů za kriminální majetkové delikty; a v polovině dubna vyústil do veřejného zrušení základního tabu něžné revoluce – požadavku postavení KSČ mimo zákon. Pro některé strany se stal požadavek předvolebním heslem. Občanské fórum jej však nepoužilo a vyhrálo volby výrazným způsobem (50 %), zatímco antikomunistické strany v nich spíše propadly.⁴⁰

³⁹ *Hovory v Lánech*, 18. listopadu 1990.

⁴⁰ Více k tomu viz kapitolu „Komunistická strana – koaliční partner, nebo zločinná organizace?“ v knize SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce. Akteři, zápletky a křížovky jedné politické krize (Od listopadu 1989 do června 1990)*. Prostor, Praha 2003, s. 380–400.

Jedním ze symptomů mnohonásobného štěpení bylo rychlé rozkládání Občanského fóra. Mezi Koordinačním centrem a místními fóry to neladilo. Lídři demokratického hnutí lavírovali mezi politikou ústavního konsenzu a radikalizující se základnou hnutí. Prosazovat zákaz KSČ nemohli. V rozhovoru pro týdeník *Respekt* 18. dubna to odmítl také prezident Havel s odůvodněním, že by se tím uplatnil princip kolektivní viny. *Respekt* namítl, že nepůjde o trestání řadových komunistů, nýbrž o „útok na materiální a komunikační základnu mafie“. Nicméně Havel naléhání mladších a radikálnějších novinářů, kteří byli jeho osobními přáteli z disentu, odrazil konstatováním, že by pro „mafii“ nebyl problém založit si struktury nové.⁴¹

Jestliže však nebylo možné rázně zakročit proti KSČ, nezbyvalo demokratickému hnutí v podstatě nic jiného než obrátit se energicky do vlastních řad. Tak se zrodila idea lustrací, v hradním žargonu „lustr-story“.⁴² Zespoda a ze stran torpédovaná *politika ústavního konsenzu* našla svoji představu, jak se zbavit dědictví starých struktur. Můžeme ji vyjádřit následující sekvencí: nejprve se sami očistíme – zvítězíme v parlamentních i komunálních volbách – převezmeme politickou moc a radikální transformací hospodářství zničíme moc mafií profitujících v „předprivatizační agonii“ – mafie se tak ocitnou v postavení mimo hru, kam je vystaví lustrace a „neviditelná ruka trhu“.

Lustrace ovšem nezačaly jako řízené otevírání archivů a chladná analýza výpovědní hodnoty spisů Státní bezpečnosti, nýbrž jako skryté hry mocenských skupin o vliv v politice. A do těchto her se nevyhnutelně zapojil také nejvlivnější politik v zemi – prezident Havel. Naléhavost sebeočisty byla neúprosná, a proto nezbyval čas na přijímání nějakých pravidel. Státní bezpečnost byla

⁴¹ Krizi přežijeme, ale musíme jí projít: původní rozhovor s Václavem Havlem. In: *Respekt*, roč. 1, č. 6 (1990), s. 15–16.

⁴² *Hovory v Lánech*, 17. června 1990.

oficiálně zrušena 1. února 1990. Po tomto formálním aktu se zrodil nekontrolovaný strach, že se estébácké struktury „ponořily“, jak to charakterizoval jeden z lídrů OF Petr Kučera, a chystají se škodit rafinovaněji.

Divoké lustrace začaly za zavřenými dveřmi na federálním ministerstvu vnitra nejpozději v březnu.⁴³ Podle všeho je zahájil nově zřízený Úřad pro ochranu ústavy a demokracie, do něhož byl povolán člověk roku 1968 – plukovník Zdeněk Formánek. Pobouřený ministr Richard Sacher (ČSL), který o tom nevěděl, pověřil svého podřízeného majora Václava Novotného, normalizačního ministerského funkcionáře, aby se postaral o vyjmutí spisů poslanců, ministrů a dalších ústavních činitelů a uložil je do zvláštního fondu – „fondu Z“. Avšak ani v zapečetěné místnosti nezůstaly písemnosti v klidu. Sacherovi podřízení je začali zkoumat, údajně s cílem zjistit, co a na koho je z nich možné zjistit. Probírali spisy ústavních činitelů, poslanců i ministrů. Jakmile to vešlo ve známost, zdvihla se vlna rozhořčených protestů, především ve Federálním shromáždění. Je jisté, že obě skupiny chtěly mít co nejlepší přehled o potenciálu registratur a svazků. Tyto skupiny pracovaly zčásti samostatně a zčásti na objednávku některých politiků. Například Formánek tvrdil, že o prověření pracovníků svého sekretariátu jej požádali předseda FŠ Dubček a předseda české vlády Pithart. Vysocí funkcionáři ministerstva vnitra, kteří zde působili do roku 1968 a nyní se vrátili, plukovník Jaroslav Svěchota, plukovník Viliam Ciklamini a další, zase v součinnosti se slovenským ministrem vnitra Vladimírem Mečiarem a předsedou slovenské vlády Čičem sbírali informace na představitele VPN atd.⁴⁴ Prezidentu Havlovi a jeho poradci pro bezpečnost Jirřimu Křiřanovi nosil informace přímo ministr Sacher, který se ovšem nespolehal na znalosti „osmaředesátníků“, nýbrž

⁴³ Dosud nejuplněji shrnul fakta k prvním lustracím ŽÁČEK, Pavel: „Sachergate“: první lustrační aféra. Nesnáze postkomunistické elity (nejen) se svazky Státní bezpečnosti. In: *Paměť a dějiny*, roč. 1, č. 1 (2007), s. 50–81.

⁴⁴ Podrobná analýza účelových machinací se spisy některých představitelů VPN, zejména Jána Budaje, viz ONDRUŠ, Vladimír: *Atentát na nežnú revolúciu*. Bratislava, Ikar 2009.

na erudici normalizačních ministerských odborníků. Tak se zrodila všeobecně sdílená představa, že proti sobě stojí dvě koncepce: Sacherova „normalizační“ (snažící se zamést stopy) a „osmašedesátnická“, opřená o Sacherovy neposlušné náměstky (snažící se vymést staré struktury a rozkrýt jejich rejdy). Spory, které se tvářily jako koncepční, byly však zčásti i mocenskými hrami a neděly se výhradně podle naznačené linie, neboť ve hře bylo více konkrétních skupin a křížících se zájmů.

Prezident Havel a jeho bezpečnostní poradce Křížan měli exkluzivní přístup k citlivým zdrojům a pracovali s nimi. Podle Křížanova svědectví chodil Sacher na Hrad často a „s tajemnou tvář“ přinášel výbušné informace.⁴⁵ Z prezidentova okolí i z vlády národního porozumění v tichosti odešli někteří lidé. Tehdejší premiér Čalfa k tomu později uvedl: „Koneckonců vždyť já jsem dostal taky určitý seznam, s kterým přišel [Sacher]. Byl jsem pak povolán k prezidentu a rozebíraly se tyhle věci, těch jsem si všiml velmi osobně, že i z těch členů vlády někteří odešli. To bylo vlivem těch informací. Ale ty jsme nežádali, ty byly vnášeny zvenčí. To znamená, musel fungovat mechanismus, který to startoval - lustrace. A nebyla to vláda.“⁴⁶ Takové lustrování předpokládalo na jedné straně, že nepropukne žádný skandál, na druhé straně z něj ovšem vyplývalo, že se zároveň nic nebude vysvětlovat: označení lidé prostě v tichosti zmizí z veřejného života, například jako ministr František Reichel (ČSL), jehož odchodu věnoval stranický list *Lidová demokracie* zastrčenou noticku.

Prezident Havel a jeho poradce Křížan nečekali jen na to, co jim přinese ministr Sacher, ale některé lustrace iniciovali sami. Marián Čalfa k tomu uvedl: „Jednou ve tři hodiny ráno mi zavolal Jirka Křížan a řekl mi: No, tak jsi v průseru! Já jsem řekl: V jakém?! On řekl: Objevili jsme, že jsi zařazen v nějakém seznamu nějakých těch nelegálů... Já jsem řekl: No tak, to je tedy

⁴⁵ *A ÚSD*, Sbíрка tematických rozhovorů k událostem na přelomu let 1989/1990, Rozhovor s Jiřím Křížanem, 3. 11. 1994 (rozhovor vedli Martin Nodl, Jiří Suk a Pavel Zeman), přepis magnetofonového záznamu.

⁴⁶ *Tamtéž*, Rozhovor s Mariánem Čalfou, 5. a 20. 10. 1994.

průser! Ráno jsem šel k prezidentovi (...) a řekl jsem: To je třeba se vši důsledností kompletně vyšetřit...“ Nakonec se ukázalo, že šlo o záměrný, ale neumělý pokus Čalfu diskreditovat. Někdo na ministerstvu vnitra aktuálně manipuloval s údaji o předsedovi federální vlády. Kdo to byl? Na čí pracoval zakázku? Jaké byly jeho další aktivity? Čalfa neví. Hrad si poté předsedu federální vlády pro jistotu prověřil ještě jednou: „Prezident mi to řekl: Tak jsme tě prolustrovali pořádně, dvakrát, nejdřív jako poslance a pak zase jako ministra. A pořad to jelo, pak jsem se dozvěděl, že Devátý mě vylustroval ještě speciálně, když přišel na BISku. Ale nějak nic nenašel.“

Lustrace, které se zjevily náhle jako nečekaná potřeba očisty, nemohly být připraveny a odehrávaly se za kulisami. Stačilo jen podezření, například na základě záznamu v registrech či kartotékách, protože na důkladné ověřování a vysvětlování nebyl čas. Strukturu nikdo pořádně neznal, kromě estébáků samotných. Petr Pithart vzpomínal na svoji tehdejší nutkavou obavu z telefonátu, v němž mu bude oznámeno, že figuruje v nějakém spisu – a jemu nezbude než se sbalit a jít, podobně jako ministr Reichel a další. Na druhé straně byl on sám nucen konat jako lustrátor. Vyžádal si o osobní spis předsedy národnostní komise KC OF Pavla Muraška, přečetl si ho a pak v tichosti osobně vyzval Muraška coby agenta StB ve známém případě odhaleného „karavanu“ s exilovou literaturou z roku 1981, aby zmizel ze Špalíčku i v parlamentu.⁴⁷ Noví politici se snažili zákeřné zlo, spojené s estébáckými registraturami, alespoň částečně ovládnout, neboť hrozilo jim samotným.

Měl Hrad nějakou koncepci v nakládání s estébáckými spisy? V druhé knize vzpomínek se k tomu Václav Havel vyjádřil jen velmi krátce a obecně.⁴⁸ V *Hovorech v Lánech* 8. dubna 1990 mluvil jako politik, který je do této „nesmírně složité“ věci dost zasvěcen, ovšem „strategie postupu v této věci“ je natolik citlivá, že o ní

⁴⁷ *Tamtéž*, Rozhovor s Petrem Pithartem, 21. 4. 1994.

⁴⁸ HAVEL, Václav: *Prosím stručně. Rozhovor s Karlem Hvizďalou, poznámky, dokumenty*. Praha, Gallery 2006, s. 75-76.

nelze mluvit podrobně: „Ten proces musí být promyšlen, mít svůj harmonogram, svou strategii a nemůže být nikde zveřejněn.“ Prezident hájil Sacherovu koncepci postupných a uvážlivých změn a opět velmi expresivně promluvil o likvidaci skrývajících se struktur zla. „Mnoho lidí si myslí, že rychlým a radikálním odbouráním známých struktur se vše vyřeší. Ale to by byla jakási pseudozměna, protože zlikvidováním známých struktur se jakýmsi způsobem fixují a stabilizují ty skryté metastruktury, které je třeba především rozkrýt a které je třeba postupně narkotizovat, paralyzovat a posléze rozbít a zrušit.“⁴⁹ Havel se vymezoval vůči bubnování na poplach, které spustilo Občanské fórum důvěřující bezpečnostním odborníkům z roku 1968. Tvrdil, že má dobré důvody zůstat v klidu a nepřeceňovat ohrožení demokracie ze strany rozpuštěné StB.

Výzvy ke klidu se mýjely účinkem. Naopak, v dubnu kulminovala aféra kolem federálního ministerstva vnitra, později po americku pojmenovaná jako „Sachergate“. Prezident se ocitl v ostrém konfliktu s představiteli Koordinačního centra OF a s předními poslanci demokratického hnutí. Nezávislý arbitr pro posouzení dění v čele ostře sledovaného rezortu, signatář Charty 77 a filosof Ladislav Hejdlánek, zhodnotil Sacherovo počínání jako nekompetentní a nebezpečné. Vlivný prezident však ministerské křeslo pro Sachera uhájil. Prvním náměstkem na FMV byl ovšem jmenován nezávislý novinář Jan Ruml a v čele Úřadu pro ochranu ústavy a demokracie stanul brněnský disident Jiří Müller. Prezidentův poradce pro bezpečnost Křižan hájil v těchto napjatých dnech ministra Sachera jako člověka „na svém místě“, nevěděl „o nikom, kdo by ho mohl nahradit“.⁵⁰ V rozhovoru s historiky čtyři roky po událostech Křižan řekl, že sázka na Sachera byla velkou chybou. Když se posléze dozvěděl, „kolik škody napáchal“, tak prý „omdlel“.⁵¹ Nevinil Sachera z nějakých rejdů, nýbrž z neschopnosti koncepčního a autoritativního řízení mi-

⁴⁹ *Hovory v Lánech*, 8. dubna 1990.

⁵⁰ Citováno podle ŽÁČEK, P.: „Sachergate“, s. 75.

⁵¹ *A ÚSD*, Rozhovor Jiřím Křižanem.

nisterstva. Nezkoušení a naivní byli téměř všichni, tedy až na ty, kteří obratně manipulovali se spisy Státní bezpečnosti.

Druhé dějství: rychlé lustrace před parlamentními volbami v červnu 1990

O tom, že ministerstvo vnitra do značné míry fungovalo jako utajená laboratoř boje o politickou moc, svědčí dva skandály spojené s plošnými předvolebními lustracemi kandidátů politických stran a hnutí na poslance. Skandál předsedy Československé strany lidové Josefa Bartončíka ponecháme stranou⁵² a soustředíme se na skandál volebního lídra a předsedy Verejnosti proti násiliu Jána Budaje, na němž lze ukázat předvolební lustrace jako velmi kontroverzní podnik.

V citované studii exponuje Pavel Žáček dvě zcela protikladná stanoviska k lustracím, mezi nimiž v květnu a na počátku června 1990 lavírovala česká a slovenská politika i veřejné mínění. Každé mělo své oprávnění. Na jedné straně sněm Verejnosti proti násiliu 28. dubna 1990 v Martině lustrace jednoznačně odmítl jako nanejvýš pochybnou očistu založenou na „zfalšovaných dokumentech, polopravdách, psychickém i fyzickém nátlaku a nemožnosti bránit se proti tomu i proti fámám rozšiřovaným na základě těchto dokumentů...“⁵³ Demokratickou budoucnost nelze podle něj zakládat na svědectví archivů StB.

Proti tomuto stanovisku staví Žáček „zásadní postoj“ Václava Bendy – předního chartisty a předsedy nově založené Křesťanskodemokratické strany, který považoval předvolební lustrace za „bezpodmínečně“ nutné. Benda požadoval lustraci neveřejnou, provedenou aparátem ministerstva vnitra: „Výsledky nemusí být

⁵² O tom viz ŽÁČEK, P.: „Sachergate“, s. 75–81 a SUK, J.: *Labyrintem revoluce*, s. 371–380. Viz též studii v tomto svazku GJURIČOVÁ, Adéla: Dvě cesty „křesťanské politiky“: Československá strana lidová a Křesťanskodemokratická strana v první polovině devadesátých let.

⁵³ ŽÁČEK, P.: „Sachergate“, s. 75. Srov. ONDRUŠ, V.: *Atentát na něžnú revolúciu*, s. 150.

nutně zveřejňovány, nechť se postižení před důvěryhodnou komisí sami rozhodnou, zda se v tichosti stáhnou z politického života, nebo zda chtějí obhajovat svou čest před veřejností.⁵⁴ Benda tvrdil, že veškerá eventuální pochybení či manipulace při lustracích budou nesrovnatelně méně závažné než skutečnost, že v nově zvolených zákonodárných sborech a vládách zasednou neodhalené a vydíratelní agenti Státní bezpečnosti. Tato politika uvedla do chodu *mechanismus omezeného účtování s minulostí*, jenž stojí na vynucené záměně priorit: pokud nelze zakázat KSČ jako dědičku zla (volební heslo KDS znělo „Kdo nevolí, volí zlo!“), o to rozhodněji musíme od tohoto zla očistit sami sebe. Účtování tedy vycházelo z radikální distance vůči minulému režimu a pozůstalým bratrstvům a mafiím, avšak očistné akce směřovaly téměř výhradně do vlastních řad a struktur. Mechanismus poháněla nevyzpytatelná dialektika, v níž historicky motivované rozhořčení blokovaly četné politické, právní, sociální, mentální a zvykové limity.

Prezident Havel lustrace podpořil. Domníval se, že by nebylo dobré „aby některé záležitosti začaly vycházet najevo až ve volební kampani a staly se součástí hry soupeřících sil“.⁵⁵ Na konci května, v předvolebních *Hovorech v Lánech*, se k této otázce vyjádřil ve shrnující zkratce.⁵⁶ Podle něj se zprávy o ministerstvu vnitra a StB staly módní záležitostí. „To jsou samé články a reportáže o vnitru, o jeho budoucnosti, o jeho koncepci, o tom, co dělali, o tom, co dělají a kdo kdy komu telefonoval. A velmi populární je téma těch konfidentů. Ono to vyjadřuje takovou po-

⁵⁴ ŽÁČEK, P.: „Sachergate“, s. 76. Žáček cituje z Otevřeného dopisu V. Bendy, který vyšel 2. května 1990 v Lidových novinách. Viz též GJURICOVÁ, A.: Dvě cesty „křesťanské politiky“.

⁵⁵ ŽÁČEK, P.: „Sachergate“, s. 76. Žáček cituje z Havlova rozhovoru s novináři otištěného 3. května 1990 v Lidových novinách. Toto vyjádření získává pikantní vyznění, postavíme-li je do kontextu Bartončkovy aféry, která byla křesťanskými demokraty interpretována právě jako nečistá hra konkurenčních sil (Občanského fóra vůči konkurenční křesťanské koalici) těsně před volbami a odehrála se za aktivní účasti Hradu.

⁵⁶ Ponechal je stranou i ve svém předvolebním projevu v Československé televizi 5. června 1990. In: HAVEL, V.: *Špisy 6*, s. 180–185.

třebu story, potřebu ten nepřehledný, dynamický, rychle se vyvíjející svět jakýmsi způsobem tematizovat do příběhů – do story.⁵⁷ Ironizující začátek komentáře posloužil jako úvod k moralitě o „redukcí dějin na jakési temné hry temných sil, v nichž jsme všichni pouhými pionýry“; taková redukce jen posiluje „nihilistické povědomí“, že řadoví občané nemají na věci veřejné sebemenší vliv. V obecné rovině měl prezident pravdu, nicméně v utajených lustračních praktikách skutečně působily temné síly vedené nečistými pohnutkami.

Víme již o manipulacích se spisy, které začaly v březnu 1990, ale pravděpodobně dokonce již v prosinci 1989 skartacemi generála Lorence. Nuže, ty i ony manipulace ve značné míře poznamenaly předvolební lustrace, s nimiž se nakonec smířila i protestující VPN. Manipulace lze demonstrovat na případu Jána Budaje, který se stal opravdovou „story“, z počátku ostře sledovanou, později zapomenutou. Dne 21. května schválila lustrace federální vláda jako nepovinnou sebeočistu, kterou projdou jen ty strany a hnutí, které se pro ni dobrovolně rozhodnou, a předala je plně do kompetence federálního ministerstva vnitra: kandidáti měli být důkladně prověřeni z několika stran, a výsledek tak měl být naprosto objektivní. Stranám a hnutím měl být předán 4. června, tedy krátce před volbami vyhlášenými na 8. a 9. června 1990. Na všestranné křížové prověření mnoha set kandidátů z nejrůznějších politických formací měli pracovníci ministerstva, z větší části patřící mezi staré rezortní kádry, necelé dva týdny! Některé strany dobrovolné lustrace ignorovaly. Jako absolutní morální závazek platily v podstatě pouze pro obě demokratická hnutí – OF a posléze i pro VPN, která se podrobila tlaku z Prahy. Vyhnout se jim totiž znamenalo rozbít mechanismus omezeného účtování – a to bylo zcela proti duchu radikalizujícího se veřejného mínění. V souvislosti s jednoznačným vyjádřením federální vlády OF i VPN *via facti* předpokládaly, že lustrace budou objektivní a spolupráce označených kandidátů nezvratně prokázána.

⁵⁷ *Hovory v Lánech*, 27. května 1990.

Po uzavření volebních místností, 9. června před polednem, vládla ovšem v bratislavském sídle VPN velmi ponurá nálada. Pětaticet označených kandidátů bylo vyškrtáno lustrační komisí KC VPN z kandidátní listiny hnutí. Volební lídr Ján Budaj zatím ne.⁵⁸ Odmítal odstoupit, tvrdil, že s StB nikdy nespoupracoval, a chtěl vidět svůj spis, neboť výsledkem lustrací byl pouze jmenný seznam a strohý údaj o typu spolupráce. Budajovo stanovisko ostatně bylo zcela ve shodě s kritérii, kterými sama VPN podmiňovala svůj souhlas s dobrovolnými lustracemi. A teď vůdčí aktivisté VPN, jeho osobní přátelé, po něm chtěli, aby nekomplikoval situaci, nepoškozoval hnutí a odstoupil. Kvůli jednomu člověku – byť volebnímu lídrovi, kterému daly svůj hlas statisíce lidí (!) – nelze přece ohrozit volební vítězství VPN, které se pohybovalo kolem 30 %. Zájem celku – hnutí, voličů, země – je třeba nadřadit nad zájmy jednotlivce. Neříkali to s lehkým srdcem, ale trvali na tom, že princip je princip a že by Budaj mohl být vydírán. Nabízeli mu delší zahraniční stáž, po jejímž absolvování se bude moci znovu vrátit do politiky.

Ostatní – a byla jich většina – Budajovo odstoupení odmítali. Vladimír Ondruš, ministr slovenské vlády za VPN, s odstupem hořce komentoval tehdejší atmosféru: „Mne sa zdalo, akoby niektorí priatelia a známi, tí ‚nečistí‘, zostarli o desať rokov. Boli to ľudia, ktorí sa nevyhrievali na výslní totalitného režimu, ale práve naopak, celé roky boli jeho odporcami. Nakoniec sa dožili najväčšej pohany a poníženia.“⁵⁹ Mezi pozitivně lustrovanými byli i takoví, kteří kandidovat nechtěli a souhlasili až po naléhání sestavovatelů kandidátky, aby dali k dispozici své známé jméno. Nyní je ti samí z kandidátky zase vyškrtli. Ocitli se v situaci osoučených, kterým nebylo sděleno ani dokázáno, čeho se dopustili. Jen několik z nich se v tichosti stáhlo, jiní tvrdili, že o svém zařazení do registrů nic nevědí, a ti ostatní vysvětlovali své složité životní příběhy a tvrdili, že s tajnou policií nespoupracovali.

⁵⁸ Viz ONDRUŠ, V.: *Atentát na nežnú revolúciu*, s. 150 a n.

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 153.

Většina v rozhodujících grémiích VPN hlasovala proti Budajovu odstoupení z kandidátky. Lustrační komise KC VPN však trvala na svém. Budaj odstoupil, avšak zároveň byl potvrzen ve funkci předsedy hnutí. Vzápětí vydal nejvyšší orgán hnutí prohlášení, v němž zpochybnil samotný smysl lustrací a oznámil, že považuje Budaje za bezúhonného člověka, který se Státní bezpečností nikdy nespolečně pracoval! Ondruš k tomu dodává, že absurdní hra vyvrcholila, když důsledky vyplývající z tohoto bytostně rozpolceného prohlášení vyhlásili na tiskové konferenci sami strůjci odvolávání kandidátů.⁶⁰ V této chvíli se odehrávalo jakési fantazma dobrovolné sebeoběti ve jménu čistoty nadcházející demokracie. Zanedlouho poté budou představitelé Slovenské národní strany, kteří nenechali své kandidáty lustrvat a mezi nimiž byla řada agentů, jak se později ukázalo, veřejně obviňovat VPN jako hnutí bezcharakterních politiků.

S eventuálním vydíráním Jána Budaje měli ti, co si přáli, aby odstoupil, pravdu. Se spisem odvážného odpůrce režimu a charismatického tribuna slovenské něžné revoluce se manipulovalo již na počátku roku 1990 a někteří aktivisté VPN o tom věděli nebo to tušili. Kusá svědectví jen zčásti odhalují temné hry v pozadí. Například náměstek FMV Ciklamini už v únoru sdělil představiteli VPN Zajacovi, že přední aktivisté hnutí Budaj a Langoš chystají na Slovensku „černý puč“. Kromě bývalého rozvědčíka socialistického státu šířil nejasné a znepokojivé informace o Budajovi slovenský ministr vnitra Vladimír Mečiar. Ani on nic konkrétního nesdělil a spis, který měl údajně k dispozici, nikomu z VPN neukázal. Je rovněž prokázáno, že nechal tajně prohledat Ciklaminiho byt, údajně bezvýsledně. Rovněž předseda Federálního shromáždění Dubček disponoval Budajovým spisem, o údajné spolupráci slovenského disidenta s StB pravděpodobně věděl také prezident Havel.⁶¹ Po odstoupení z kandidátky se vydal

⁶⁰ *Tamtéž*, s. 155. O slovenských lustracích viz záznam z podrobné a kritické panelové diskuze zakladatelů a aktivistů VPN z prosince 1996 a února 1997. In: *Verejnost proti násilíu 1989-1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 1998, s. 169-232.

⁶¹ ONDRUŠ, V.: *Atentát na něžnú revolúciu*, s. 162.

Budaj do Prahy pro svůj spis, ten však byl nedohledatelný. Ani prezident, ani vedení ministerstva vnitra a nikdo další o něm nevěděli. Do dnešního dne nebyl nalezen. Až z dlouholeté rekonstrukce všech dostupných materiálů a osobních svědectví vyplynulo, že Ján Budaj se Státní bezpečností nespolupracoval.

Na seznamu pozitivně lustrovaných lidovců nefigurovalo jméno Josefa Bartončíka, kterého nový náměstek FMV Ruml označil za dlouholetého agenta a bezcharakterního člověka až v čase předvolebního klidu. Dále je prokázané, že s „fondem Z“, do něhož ministr Sacher zavřel spisy poslanců, ministrů a dalších ústavních činitelů, se manipulovalo. Spisy některých politiků v něm byly ponechány, spisy jiných vytaženy a použity jako podklad pro předvolební lustrace. Kdo s nimi nakládal a na čí pokyn, není známo. Samotný prezident Havel byl veden jako „kandidát tajné spolupráce“ a nemohl by podle tehdejších širokých lustračních kritérií znovu kandidovat na prezidenta (o tom podrobněji dále).⁶² Lustracemi bez úhony prošli tři ministři slovenské vlády, o jejichž svazcích – „Archivár“, „Docent“ a „Ekonom“ – věděl federální ministr vnitra Richard Sacher už v březnu 1990 atd.⁶³

Vladimír Ondruš, který prostudoval „lustr-story“ zatím nejdůkladněji, si klade naléhavé otázky o úloze prezidenta Havla v tomto komplikovaném dění a pokouší se alespoň tímto způsobem přiblížit skutečnosti. Dozvěděl se prezident Havel o Budajově případu až po oznámení výsledků lustrací na přelomu května a června 1990? Pokud ne – což se dá předpokládat – proč mlčel? Snad proto, že někdo – kdo si přál Budajův odchod z politiky – mohl vytáhnout Havlovu kartu „kandidáta tajné spolupráce“? Viděl v Budajovi, který se mu od ledna 1990 vzdaloval a tvrdil, že Slovensko musí nejprve projít národní a pak teprve demokratickou revolucí, silného politika ohrožujícího česko-slovenskou federaci? Věděl o slovenských ministrech-agentech, jejichž spisy zůstaly ve „fondu Z“? Nebylo to nakonec tak, že

⁶² *Tamtéž*, s. 167.

⁶³ Viz ŽÁČEK, P.: „Sachergate“, s. 66.

v „lustr-story“ nestál Václav Havel nad stranami, ale chtě nechtě byl zatažen do zákulisní poziční hry silných zájmových skupin?⁶⁴

Třetí dějství: lustrace v čase rozpadu OF a politického vyhraňování (leden–březen 1991)

Na podzim 1990 se objevila a vzápětí zapadla idea „morálního tribunálu“ nad komunismem a jeho zločiny. Jak už víme, považoval ji za podnětnou i prezident Havel a podpořil ji. Nezmižela úplně: radikálně antikomunistické organizace – KAN a KPV – se jí pokusily ve skromných podmínkách a bez zájmu institucí a politiků uskutečnit.⁶⁵ V druhé polovině roku 1990 se znovu „vy-nořovala obvinění politiků ze spolupráce se Státní bezpečností a podezření ze zneužívání svazků této komunistické policie“.⁶⁶ Pravice se oddělovala od levice a lustrace se znovu objevily jako klíčový očištný mechanismus při přechodu k „prosperující demokratické společnosti“.

Federální shromáždění 10. ledna 1991 striktně konstatovalo, že je „nepřípustné, aby i nadále ve vrcholných orgánech setrvali lidé, kteří spolupracovali s StB“. Předvolební lustrace nebyly dostatečné a některé strany se jim vyhnuly. Proto FS vyzvalo všechny spolupracovníky StB, aby odešli z veřejného života, a zároveň pověřilo parlamentní vyšetřovací komisi pro objasnění událostí 17. listopadu 1989, aby zjistila, kdo z federálních ministrů, jejich náměstků a pracovníků Úřadu vlády, poslanců a zaměstnanců kanceláře FS „byl registrován jako spolupracovník StB a jaké kategorie“. Jména označených agentů, kteří do patnácti dnů neodstoupí, budou zveřejněna.⁶⁷ Spojení lustrací s působením

⁶⁴ Viz ONDRUŠ, V.: *Atentát na nežnou revolúciu*, s. 196–197.

⁶⁵ HOPPE, Jiří – SUK, Jiří: *Dvojitá identita Klubu angažovaných nestraníků. Před invazí 1968 a po pádu komunismu 1989*. Praha, Euroslavica, 2008, s. 119. Viz též studii v tomto svazku SUK, J.: *Politické hry s „nedokončenou revolucí“*.

⁶⁶ KOPEČEK, Lubomír: *Éra nevinnosti. Česká politika 1989–1997*. Brno, Barrister a Principal 2010, s. 114.

⁶⁷ Usnesení v plném znění viz <http://www.psp.cz/eknih1990fs/slsn/usneseni/u0094.htm>.

komise pro vyšetření 17. listopadu nebylo náhodné. Potvrzovalo obecně sdílený názor, že pád starého režimu proběhl v režii Státní bezpečnosti, jejíž agenti pak úspěšně infiltrovali do demokratického společenství. Od 17. listopadu 1990 hovořili studenti o „ukradené revoluci“. Posvátné společenství z konce roku 1989 bylo v této chvíli něčím hodně vzdáleným.

K požadavku dalších lustrací se prezident Havel vyjádřil 20. ledna 1991, tentokrát podrobněji a s větší vážností. „Děsivé dědictví minulého systému“ – „dědictví mravní zkázy“ totiž ovládlo veřejný diskurz. Prezident se znovu pustil do srovnávání totalitních a autoritářských diktatur, tentokrát z hlediska „demoralizace“ ovládaných občanů. V autoritářském režimu je mezi „juntou nebo skupinou plukovníků“ a ovládanými lidmi „celkem jasná dělící čára“ navzdory zjevné krutosti vůči odpůrcům junty. To však neplatí v režimu totalitním, který se snaží „infiltrovat všude“ a „zasáhnout všechno“. „No a samozřejmě viditelnou a v novinách atraktivní součástí této obecné demoralizace byly právě praktiky té Státní bezpečnosti.“ Stejně jako před volbami i teď prezident volal po odkrytí, pojmenování těchto praktik a odchodu jejich provozovatelů a podílníků. Ve veřejných funkcích nemohou působit agenti StB. Avšak proti strohé a nekompromisní dikci parlamentního usnesení, v němž po rozpadu OF nabývala vrchu politická pravice, apeloval Havel na citlivě lidský přístup. Vyzval veřejnost, aby „automaticky nepronásledovala každého, o němž se toto zjistí“. Někteří podlehlí vydírání skrze děti a příbuzné, jiní jednali lehkovážně a prozradili, co neměli, zkušenější věděli, jak se chovat, přesto mimoděk řekli něco, co jiné poškodilo. Další si mysleli, že hrají s hydrou chytrou hru, a neuvědomili si, že estébákům šlo zejména o to, „že ten člověk je uvázán“ a tímto svým závazkem pomáhá udržovat systém při životě. Prezident vyjádřil víru, že společnost se s „obludným historickým dědictvím“ vypořádá rozumně.⁶⁸

⁶⁸ *Hovory v Lánech*, 20. ledna 1991.

Ve Federálním shromáždění 26. března 1991 byli vyjmenováni ti poslanci, kteří byli před patnácti dny identifikováni jako agenti StB a odmítli se vzdát svých mandátů.⁶⁹ Předcházela tomu spor, zda se mimořádný akt má odehrát veřejně a v přímém televizním přenosu, nebo za zavřenými dveřmi s vyloučením veřejnosti. Odpůrci televizního přenosu argumentovali, že půjde o nedůstojné představení, o „vláčení bahnem vlastní historie“; že veřejné označení agentů bude vnímáno jako „ulička hanby“, „hon na čarodějnice“, jako identifikace „padouchů mezi námi“; že může vyvolat pogromistické nálady proti jejich rodinám a podobně. Pravicoví poslanci žádali přímý přenos. Václav Benda (KDS) jen stroze připomněl, že v usnesení z 10. ledna stojí, že „jména budou zveřejněna“, a Michal Malý (ODS) řekl, že nepovažuje „naši veřejnost za cosi nesvéprávného“, naopak podle Listiny základních práv a svobod má plné právo na informace. Pravicovým stranám se podařilo přímý televizní přenos prosadit.

Milióny diváků nejprve vyslechly zprávu parlamentní komise pro vyšetření událostí 17. listopadu 1989 v podání poslance Jiřího Rumla. Byla sepsána v dosti odlehčeném duchu s řadou nepřiliš zdařilých expresivních charakteristik a metafor. Nebyla to analýza, nýbrž povrchní kompilace poskládaná z dostupných archivních zdrojů propojených neumělou literátštinou. Vyznění bylo nekonkrétní, ovšem o to víc chtělo být alarmující a apelativní: komunistický režim se v listopadu 1989 nevzdal dobrovolně, byl připraven se bránit, avšak nikdo se nyní nehlásí k odpovědnosti za přípravu zásahu. Lidé si svobodu nakonec „vyzvonili a vystávkovali“, avšak od starých struktur stále hrozí nebezpečí. „Vřed sice praskl, ale všechn hnis dosud nevytekl.“ Řada spolupracovníků StB – některé Ruml uvedl podle krycího jména – infiltrovala do nejrůznějších sdružení, organizací, politických stran a odtud aktivně škodí demokracii. Zpráva komise zapadla do atmosféry všeobecného podezírání spojeného s bojem proti „ponořeným“ strukturám a agentům.

⁶⁹ *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1990–1992 – stenoprotokoly, 14. společná schůze SL a SN, 26. 3. 1991 (viz <http://www.psp.cz/eknih/>).

Poslanec Toman (ODS) poté přednesl zprávu obsahující deset jmen poslanců-agentů, kteří se odmítli vzdát mandátu. Než je vyjmenoval, rozvedl kritéria, podle nichž komise poslance prověřovala. Vedle vlastního studia registratur a spisů vyslechla řadu pracovníků StB, kteří „vyloučili možnost registrace agenta, který o spolupráci nevěděl“. Výpovědi profesionálů komunistické tajné policie posloužily také k tomu, že komise „vyloučila možnost falzifikace“ registru svazků federálního ministerstva vnitra. Na závěr poslanec Toman „vyslovil hluboké uznání a obdiv těm poslancům, kteří uznali zájmy Federálního shromáždění a zájmy politické strany, která je do Federálního shromáždění volila, a i za vnitřního přesvědčení o tom, že spolupracovníky nebyli, se vzdali svého mandátu“.

Poté promluví poslanci označení za agenty StB. Všichni rezolutně popírali svoji aktivní spolupráci s tajnou policií - někteří tvrdili, že o svém jméně v registru neměli ani tušení, jiní prohlášovali, že jejich kontakty s StB byly vynucené okolnostmi a neměly povahu donášení. Namítali, že kdyby se v tichosti vzdali mandátu, vlastně by přiznali svoji vinu a nemohli by se pak očistit.⁷⁰ Na obhajobu jmenovaných vystupovali poslanci, kteří patřili k jejich životním přátelům. Vyjadřovali jim plnou důvěru založenou na dlouholeté osobní zkušenosti, kterou nejednou prověřily těžké životní zkoušky. To platilo zejména u těch, kteří se připojili k odporu proti komunistickému režimu. Proti lustracím se sneslo mnoho argumentů: že se má postupovat případ od případu a individuálně je posuzovat; neuplatňovat inkvizitorský princip „presumpce viny a presumpce občanské poctivosti“; že „záznam v registru ještě nemusí být vždycky důkaz viny, jak všichni dobře víme“ atd. Nakonec dostal slovo poslanec Toman a řekl, že se musel hodně krotit, aby nevybuchl, když poslouchal řeči označených poslanců; dodal, že pokud dá FS souhlas s odtajněním jejich osobních spisů, budou se po-

⁷⁰ Lubomír Kopeček uvádí, že většina z nich se obrátila na soudy: „Ty s ohledem na neschopnost doložit dostatečné důkazy o spolupráci se Státní bezpečností rozhodovaly v jejich prospěch.“ KOPEČEK, L.: *Éra nevinosti...*, s. 117.

slanci moci přesvědčit, jak klamná je jejich sebeobhajoba. Právice trvala na svém: ať je to jakkoli, neprodleně opusťte parlament a veřejný život, stín podezření se kvůli vám vznáší nad celou politikou.

Pět dní poté v rozhlasových *Hovorech* prezident Havel zopakoval, že jsme tímto „nesmírně bolestivým“, „sebelustračním“ procesem museli projít. „To je vřed, který musí být rozříznut, musí být vyoperován, ať to jakkoli bolí.“ Vícekrát použité chirurgické přirovnání spojené s nutností dobrovolného podstoupení bolesti, která povede k uzdravení společnosti, poukazuje, že se již naplno rozběhl zmíněný *mechanismus omezeného účtování s minulostí*. Pozornost politiků a společnosti se upínala do vlastních řad – k léčbě životně důležitých orgánů mladé demokracie zatížených dědičnými chorobami „totality“. Prezident alespoň připomenul, že by nebylo dobré zapomenout na hlavní viníky. Vedle toho přivítal, že Federální shromáždění vyzvalo vládu, aby další lustrování upravila zvláštním zákonem a agenti byli vyhledáváni „podle nějakých regulí“, posuzování „pokud možno důstojně, spravedlivě“, a ne „v rozporu s lidskými právy“, zkrátka tak, aby „nebyly ničeny lidské osudy“. ⁷¹

Obširněji se k funkci a smyslu lustračního zákona prezident Havel vyjádřil v *Hovorech v Lánech* 2. června 1991, kdy navrhl, aby sporné případy řešil po omezený čas (dva roky, ne déle) nezávislý „politicko-morální tribunál“ složený z důvěryhodných osobností. Nebyl by to klasický soud, protože „nejde o trestní věc“, nýbrž „o vinu morální, politickou“. Prezident měl za to, že takový postup by se podobal „denacifikačním procesům“, které se po válce odehrály v Německu, Rakousku a Itálii. ⁷² To zčásti připomínalo návrhy na „dekomunizaci“ podle vzoru „denacifikace“, se kterými tehdy vystupovali radikálové z Klubu angažovaných

⁷¹ *Hovory v Lánech*, 31. března 1991.

⁷² *Hovory v Lánech*, 2. června 1991.

nestraníků a dalších organizací. Avšak opravdu jen zčásti, neboť očista podle KAN by se týkala všech komunistů bez ohledu na to, zda se ucházejí o státní funkce, či nikoli. A takové návrhy zněly pouze z okrajů politického spektra.

Dějství čtvrté: spory o lustrační zákon (podzim 1991)

Základní otázka lustračního zákona zněla, kdo všechno nebude moci vykonávat „funkce obsazované volbou, jmenováním nebo ustanovováním ve státní správě, v soudnictví, v prokuratuře, v československé armádě, v bezpečnostních a policejních složkách, ve státních podnicích, v Československém rozhlasu, v televizi, v Československé tiskové kanceláři a podobně“.⁷³ Na schůzi Federálního shromáždění ČSFR 2.-3. října 1991 o to propukly spory mezi předkladatelem zákona, federální vládou, v níž většinu měli ministři z Občanského hnutí, a poslaneckými kluby vesměs pravicových stran,⁷⁴ pro které bylo vládní znění bezzubé a nepřijatelné.⁷⁵ Vládní návrh předpokládal, že u každého, kdo zastává nebo chce zastávat určitou funkci ve výše uvedených sférách, bude individuálně prošetřeno, zda se v minulosti podílel na porušování lidských práv.⁷⁶ Avšak pravice ve svých pozměňovacích návrzích individuální prošetřování odmítla s tvrzením, že členové KSČ, StB a Lidových milicí (LM) porušovali lidská práva už z podstaty komunistické ideologie a praxe. Projevila plnou

⁷³ CHRASTILOVÁ, B. - MIKEŠ, P.: *Prezident republiky Václav Havel a jeho vliv...*, s. 45.

⁷⁴ Občanská demokratická strana, Občanská demokratická aliance, Křesťanská demokratická strana, Liberálně demokratická strana, Křesťanské demokratické hnutie, Maďarské Křesťanské demokratické hnutie, Křesťanská demokratická unie, Verejnost proti násiliu, Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko a částečně Slovenská národní strana.

⁷⁵ *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1990-1992 - stenoprotokoly, 17. společná schůze SL a SN, 2. 10. 1991 (viz <http://www.psp.cz/eknih>). Odtud i všechny následující citáty z poslanecké rozpravy.

⁷⁶ UHL, Petr: *Právo a spravedlnost očima Petra Uhla*. Praha, C. H. Beck 1998, s. 162.

důvěru v registry StB a doporučila pozitivně lustrovaným, aby se obrátili na nezávislý soud.

Navrhla, aby státní funkce nesměl vykonávat ten, kdo od 25. února 1948 do 17. listopadu 1989 byl členem StB; byl evidován v materiálech StB jako rezident, agent, držitel propůjčeného bytu, držitel konspiračního bytu, informátor nebo ideový spolupracovník StB; byl vědomým spolupracovníkem StB (důvěrníkem, kandidátem tajné spolupráce a tajným spolupracovníkem důvěrného styku); tajemníkem orgánu KSČ a KSS od stupně okresního nebo jemu na roveň postavenému výboru výše, členem předsednictva těchto výborů, členem ÚV KSČ nebo ÚV KSS, členem byra pro řízení stranické práce v českých zemích, členem Výboru pro řízení stranické práce, placeným předsedou ZO KSČ nebo ZO KSS; pracovníkem aparátu orgánů na úseku politického řízení SNB; příslušníkem LM; členem akčního výboru NF po 25. 2. 1948; prověřkových komisí po 25. 2. 1948 a prověřkových a normalizačních komisí po 21. 8. 1968; studentem na VŠ Dzeržinského při Radě ministrů SSSR pro příslušníky StB, VŠ ministerstva vnitra SSSR pro příslušníky VB, vyšší politické školy ministerstva vnitra SSSR nebo vědeckým aspirantem nebo účastníkem dlouhodobých kurzů na těchto školách.

V dlouhé rozpravě se obě strany střetly především o význam roku 1968 a roli tehdejších politiků, kteří se po listopadu 1989 vrátili do veřejného života. Názory umírněných, hájících vládní návrh zákona, reprezentoval sociální demokrat Ivan Fišera, který se vyslovil proti tomu, aby se uplatňováním zákona děly nové nespravedlnosti: „Chceme, aby nás co nejdříve přivedl na cestu, na kterou jsme se chtěli dostat na začátku, kdy mnozí z těch, kteří by byli tímto zákonem postiženi, stáli vedle nás a zvonili také klíči a společně chtěli vykročit do nějakého jiného světa, který bohužel za těch posledních 42 let byl zničen.“ Hájil „osmašedesátíky“, když navrhl, aby se lustrační zákon nevztahoval na ty členy a funkcionáře strany, kteří aktivně bojovali proti okupaci a v sedmdesátých letech nepůsobili ve státních stranických strukturách. Poslanec Jan Sokol (OH) v podobném duchu odmítl,

aby bylo období 1948–1989 pojato jako jednolitý celek: „Nemohu přenést přes srdce, aby se celá tato doba zabalila do jednoho pytle a označila jako jedno období komunismu. A zejména, aby se o všech, kteří se této doby zúčastnili, na druhé straně, než jsme stáli my, abychom tyto lidi označili – všichni jsou stejní. (...) Zkušenost totiž ukazuje, že lidé, kteří budou postiženi na základě jakýchkoli vnějších kritérií, nejsou často titíž, se kterými jsme měli ty nejhorší zkušenosti. Pracoval jsem na nejruznějších místech a setkal jsem se s řadou lidí, ze kterých jsem měl léta strach. Vsa-
dil bych se s kýmkoli z vás, že nikdo z nich nebude zapsán v rejstříku svazků.“

Názory neústupných vystihuje řeč Václava Bendy (KDS): „Co děláme, není ani pomsta, ale ani spravedlnost, ani trest. Je to vysloveně otázka budoucnosti. My jsme nyní na velmi složité cestě od totalitního režimu k demokratickému, svobodnému a právnímu státu. Tato cesta není nezvratná a není ještě zdaleka vykonána. A právě v této situaci my si nemůžeme dovolit, aby představitelé, kteří se nepochybně podíleli na zločinech komunistické strany jako její vysokí odpovědní funkcionáři a jako její úderné zbraně v podobě Státní bezpečnosti a Lidových milicí, aby tito lidé nadále konspirovali proti demokratickému vývoji. To prostě není možné. My jsme jim tuto šanci dali, první rok po Listopadu se víceméně o těchto věcech mlčelo a výsledky jsou katastrofální a vidíme je všude okolo sebe.“

V citovaných vyjádřeních byla představena širší ideová východiska. V osobní rovině byly spory o podobu zákona konkrétní a emotivní. Například politik pražského jara 1968, představitel stranického odporu proti okupaci a pozdější signatář Charty 77 Věnek Šilhán (OH), řekl: „Nyní čtu v návrhu lustračního zákona, že mám mít nějaké osvědčení, že musím toto osvědčení předložit, že mám cosi dokázat. Chci vás ubezpečit, že to nikdy neudělám, že v tomto ohledu zaujmu pozici občanské neposlušnosti. Prostě nebudu nikomu žádné osvědčení a prohlášení dávat, kdyby se náhodou stalo to, že by to na mně někdo chtěl. Prostě to neudělám, protože jsem hrdý člověk!“ Pravicoví

poslanci bez jakéhokoliv ohledu trvali na důsledných lustracích podle vlastních návrhů. Například Miroslav Macek (ODS) reagoval na dlouhá vystoupení „osmašedesátníků“ stručnou replikou, která vyjadřovala přímočarý postoj nové pravice odmítající zbytečné změkčování zločinné podstaty minulého režimu: „Vážení kolegové, prosím ty z nás, kteří chtějí očistu společnosti, aby vyjádřili svůj názor nikoli řečmi, ale jasným hlasováním a nechali tak vymluvit ty, kteří svými řečmi stále obhajují neobhajitelné.“

Federální shromáždění ČSFR schválilo zákon v podobě pozměňovacích návrhů pravicových stran. Prezident Havel na něj reagoval 13. října v *Hovorech* dvěma poznámkami.⁷⁷ V první se zamyslel nad otázkou vyrovnávání se s minulostí a v duchu „nedokončené revoluce“, o které mluvil v srpnu 1990, konstatoval, že zdaleka není dostatečné. Označil listopadovou „demokratickou revoluci“ za „opravdu velkorysou“. Ti, co byli svázáni s totalitním systémem, dostali velkorysou šanci. Mohli reflektovat svoji minulost, „nenápadně opustit své funkce, nic by se jim bývalo nestalo“. Oni však té příležitosti nevyužili. „Otráslí se, zabydleli se na různých nových postech a funkcích a začínají se nám dokonce posmívat.“ Lidé dole nevidí žádné změny a podezírají novou demokratickou elitu, že se spřáhla s elitou starou. „Na různých úřadech, ve vedení zemědělských družstev, v okresních úřadech, místních a městských samosprávách, na ministerstvech a podobně“ narážejí na stejné úředníky jednající s toutéž arogancí. Prezident Havel proto lustrační zákon přivítal jako „zákon revoluční“, který se shora pokusí napravit věci, jež nešly změnit zdola.

V druhé poznámce jej ovšem označil za problematický: „Popravdě řečeno, když si ho člověk čte, trochu dostává husí kůži.“ S lustracemi se totiž dostavila „fáze nástupu jakýchsi čerstvých

⁷⁷ *Hovory v Lánech*, 13. října 1991.

mstitelů“. Prezident použil historické srovnání s dobou po nacistické okupaci. „Těch, kteří vzdorovali okupaci, byla opravdu menšina naší společnosti. Ale najednou po válce, když jiní tu válku vyhráli, co se objevilo mstitelů!“ I přes vážné výhrady k zákonu se prezident rozhodl, že nepůjde cestou konfrontace s parlamentem, zákon podepíše a zároveň navrhne jeho novelizaci. Později Havel dodal, že z šesti set lustrovaných zaměstnanců Kanceláře prezidenta republiky jich muselo odejít pouze několik. Z prezidentových poradců nikdo.

Proti zákonu začaly protestovat různé domácí i zahraniční organizace a vlivní jednotlivci, například generální tajemnice Rady Evropy, Mezinárodní organizace práce, helsinské výbory atd. Předseda Federálního shromáždění Alexander Dubček jej nepodepsal. Prezident Havel učinil to, co avizoval: zákon podepsal, aby mohl vejít v platnost, a zároveň v dopise předsedovi parlamentu Dubčekovi navrhl jeho novelizaci. Především chtěl zjednodušit cestu k získání lustračního osvědčení tak, aby celý proces byl neveřejný a pozitivně lustrovaný funkcionář a jeho rodinní příslušníci nemohli být skandalizováni. Dále chtěl poskytnout všem, „jejichž osvědčení by mluvilo v jejich neprospěch, kteří by však byli přesvědčeni, že je jim křivděno“, možnost řádně se odvolat k soudu. Mohou totiž existovat případy, kdy se někteří občané zavázali ke spolupráci pod hrozbou ztráty života; nebo případy, kdy nějakou funkci či agentskou práci mohl vykonávat zakonspirovaný odbojář a podobně. Prezident vyjádřil rovněž názor, že řadoví členové Lidových milicí by mohli být z lustrací vyjmuti, a stejně tak pracovníci StB, kteří nebyli zaměřeni na tzv. boj s vnitřním nepřitelem, a také členové prověřkových komisí z roku 1948, protože od té doby již uplynulo 43 let a jejich případné zločiny jsou již promlčeny. „Na druhé straně se zákon vůbec nedotýká osob, které svou publicistickou činností podporovaly bezpráví, oslavovaly politické procesy a systematicky ve společnosti vytvářely atmosféru strachu.“ Pravicoví poslanci však prezidentovy návrhy striktně odmítli a zákon zůstal v původní podobě až do rozhodnutí Ústavního soudu, který v listopadu 1992

zrušil ustanovení související se spornou kategorií „vědomý spolupracovník StB“.⁷⁸ To především znamenalo, že „kandidáti tajně spolupráce“ již nebyli považováni za pozitivně lustrované.

Logika lustrací: od zákulisního prověřování k plošnému zveřejňování jmen (jaro 1992)

Lustrace se staly evergreenem postkomunistické politiky. S postupnou aplikací lustračního zákona se objevovaly další aféry, nová dějství společenského dramatu bez očekávané katarze. A prezident na počátku roku 1992 znovu upozorňoval na nezbytnost „vyrovnat se s tím strašným výbušným arzenálem“ StB a znovu apeloval na „kulturní, civilizovaný, právní způsob“.⁷⁹ Hájil dovolání k Ústavnímu soudu ČSFR, v němž 10. března 1992 požádalo 99 poslanců FS o zrušení lustračního zákona pro nesoulad s Listinou základních práv a svobod.⁸⁰ Odmítl názory pravice, že se jedná o pokus „krýt komunisty a agenty“ a zmařit očistu společnosti.⁸¹ Musí být přece zcela běžné, že se občané obrátí na Ústavní soud. Musí přece existovat důvěra v ústavní instituce. V Československu tomu tak zatím, žel, není: „Naše politické jeviště a žurnalistika jsou hodně přepolitizovány, tu a tam se objevují prvky až jakési hysterie...“

Není divu, že v takové atmosféře se o plošném zveřejnění všech agentů StB vedly vypjaté veřejné spory. Na konci dubna 1992 předala Federální bezpečnostní a informační služba předsedovi české vlády Petru Pithartovi seznam 262 členů Syndikátu novinářů, kteří byli vedeni v registraturách ministerstva vnitra jako spolupracovníci StB.⁸² Pithart tento způsob účtování s minulostí

⁷⁸ K tomu podrobně viz CHRASTILOVÁ, B. - MIKEŠ, P.: *Prezident republiky Václav Havel a jeho vliv...*, s. 44–52.

⁷⁹ *Hovory v Lánech*, 1. března 1992.

⁸⁰ CHRASTILOVÁ, B. - MIKEŠ, P.: *Prezident republiky Václav Havel a jeho vliv...*, s. 51–52.

⁸¹ *Hovory v Lánech*, 15. března 1992.

⁸² Více viz studii v této knize KOPEČEK, Michal: *Disent jako minulost, liberalismus jako projekt. Občanské hnutí - Svobodní demokraté v polistopadové politice.*

podpořil. Také redaktor *Hovorů v Lánech* to považoval za signál k plošným lustracím. Prezident Havel to však odmítl. Do jeho komentáře se tentokrát promítly rozčarování a skepse. Řekl, že lustrování se táhne už moc dlouho. „Jedna aféra za druhou, a ať se to dělá jakkoli, vždycky to je nějak sporné, vždycky to je nějak dvojsmyslné, s celou touto věcí se prostě zákonnezákon neumíme vyrovnat.“⁸³ Seznam agentů v novinářské organizaci neobsahuje žádné detaily, zapochyboval Havel, a proto není zřejmé, kdo byl aktivní agent a kdo se jen zapletl; navíc řada novinářů není v Syndikátu registrována, takže i kdyby seznam agentů byl jakkoli podrobný a průkazný, novinářská obec nemůže být tímto způsobem očištěna. Havel sám jako prezident musí podle zákona „lustrovat bezpočet důležitých lidí - rektory univerzit, generály a prostě všechny, které jmenuji, včetně členů vlády“ a při této činnosti narazil „na neuvěřitelné chyby toho zákona, na neskutečné paradoxy, na velmi sporné případy“. Strohý seznam prostě zcela ignoruje nesčetné konkrétní a nekonečně složité osudy a případy, může obsahovat chybné údaje, překlipy a podobné nepřesnosti, které mohou „zničit“ řadu nevinných lidí a jejich rodiny. Plošné zveřejnění „devadesáti tisíc jmen“ by bylo společenskou katastrofou.

Prezidenta táhnoucí se „lustr-story“ už zjevně unavovala. Tím více, že kolem lustračních sítí klidně pluly „velké ryby“. Havel se již poněkolkrát vrátil k hlavnímu tématu „druhé revoluce“ ze srpna 1990 - tedy „ke komunistickým mafiím, které šikovně pronikají, privatizují, mají akciové společnosti, mají milionové úvěry, které jim v bankách zase jiní mafiáni dávají atd. atd.“. Z tak skeptického vyjádření si pozorní a pravidelní posluchači *Hovorů* museli dovodit, že privatizační procesy a „neviditelná ruka trhu“ zatím s mafiemi příliš nezatočily. Spíše naopak. O tom, že plošné seznamy budou opravdu poutat velkou pozornost zvědavých lidí, podal nechtěný důkaz sám prezident. Seznam žurnalistů-agentů si totiž důkladně přečetl. Zjistil, že většinu jmen nezná, a napadlo ho, že „někteří novináři, kteří mně obzvlášť pijou krev,

⁸³ *Hovory v Lánech*, 3. května 1992.

tam vůbec nejsou“. V kousavé nadsázce nyní oznámil, že vydá „svůj seznam, ale muselo by tam být napsáno, že to je seznam novinářů, kteří panu prezidentovi pijou krev“.

V *Hovorech v Lánech* 24. května zveřejnil Václav Havel informaci, že byl registrován jako „kandidát tajné spolupráce“. V jeho lustračním osvědčení však stojí, že nebyl vědomým spolupracovníkem StB. S ohledem na to, co mu Státní bezpečnost jako aktivnímu odpůrci režimu v životě připravila, se jen podívil nad absurditou úřednické dikce: „A nevědomým [spolupracovníkem] jsem snad byl? Ach jo.“⁸⁴ O týden později dodal, že se vůbec nemusel nechat prověřovat, neboť na prezidenta republiky se lustrační zákon nevztahuje. Přesto to udělal, „z vlastní vůle, z vlastní píce“. V této souvislosti se zmínil o komisi ministerstva vnitra, která pečlivě zkoumá právě kategorii „kandidátů tajné spolupráce“ a zjistila, že z 95 % to byli „lidé stateční, kteří odolali těm všem tlakům“. A proto „není vůbec hanbou ocitnout se v kategorii kandidát“. Je zřejmé, zdůraznil prezident, že „nález této komise činí člověka [evidovaného jako KTS] stejně čistým jako toho, který dostal původní osvědčení, kde je řečeno, že nebyl ani tím kandidátem“.⁸⁵ Na tomto místě připomínám, že v lustracích před volbami v červnu 1990 muselo z kandidátek odstoupit mnoho kandidátů označených za KTS.⁸⁶

„Lustr-story“ vrcholila v období parlamentních voleb 1992, kdy *Necenzurované noviny*, vydávané radikálním antikomunistou Petrem Cibulkou, zveřejnily na pokračování rozsáhlé „kompletní seznamy spolupracovníků StB“,⁸⁷ obsahující více než sto dvacet tisíc jmen. Prezident Havel charakterizoval seznamy jako svého

⁸⁴ *Hovory v Lánech*, 24. května 1992.

⁸⁵ Nález Ústavního soudu ČSFR z 26. listopadu 1992 vyňal mj. kategorii KTS z lustračního zákona. Viz CHRASTILOVÁ, B. – MIKEŠ, P.: *Prezident republiky Václav Havel a jeho vliv...*, s. 52.

⁸⁶ V *Hovorech v Lánech* z 24. května 1992 prezident Havel tvrdil, že jako KTS byl vylustrován až na základě zákona a že předchozími prověřováními prošel hladce.

⁸⁷ Odborník na StB Radek Schovánek připomíná, že kompletní zdaleka nebyly a záhy se to vědělo. Viz SCHOVÁNEK, Radek (ed.): *Svazek Dialog. StB versus Pavel Kohout. Dokumenty StB z operativních svazků Dialog a Kopa*. Praha – Litomyšl, Paseka 2006, s. 7.

druhu bestseller prodávány na příhodném místě – v metru na záchodcích. Zatímco seznam pozitivně lustrovaných žurnalistů ze Syndikátu novinářů si pečlivě prohlédl, Cibulkovy seznamy odmítl otevřít a hledat v nich své přátele. Koneckonců někteří ho sami navštěvují a vykládají mu, „jak se stalo, že se tam ocitli“.⁸⁸ Prezident nepochyboval, že mezi agenty uvedenými v seznamu jsou tací, kteří opravdu donášeli a škodili, nicméně řada z nich podepsala závazek „pod nátlakem a vydíráním“. Někdo se třeba zavázal k tomu, že narazí-li někde v zahraničí na nepřátelskou činnost, zachová se loajálně vůči svému státu a bude to hlásit. „Podlehl, aby měl pokoj, podepsal takový papír. Těžko se v takové chvíli vysvětlovalo: nepodepíšu, budu kryt nepřátele vlasti.“ Václav Havel namítal, že nejde o seznam oficiální a ověřený, a označil jej za „jedno z nejúspěšnějších děl Státní bezpečnosti“, které si StB „léta letoucí s předvídavostí budovala“, aby ho mohla v pravý čas použít. „Připravovali se i na tu situaci, kdy budou poraženi.“ A povedlo se jim to skvěle. „Pánové z *Ne-cenzurovaných novin* skáčou tak, jak tito estébáci chtěli, a dělají přesně tuhle práci za ně.“

Místo závěru: permanentně nedokončená revoluce

V registraturách a spisech se skrýval „výbušný arzenál“ a lustrace prováděné podle nich stěžejí mohly být nezaujaté a nestranné. Jejich vývoj kopíroval rostoucí míru komplikací spojenou s odhalováním dalších a dalších vrstev živé minulosti. Začaly jako kabinetní manipulace, staly se předmětem veřejných spekulací, rozdělávaly společnost a otravovaly politiku. Samozřejmě, lustrací zákon znesnadnil či znemožnil četným kádrům a estébákům obsadit klíčová místa ve státní správě. Nikdy však nemohl být považován za natolik účinný, aby ochránil státní správu před jejím ovlivňováním „starými strukturami“ pomocí jiných, rafino-

⁸⁸ *Hovory v Lánech*, 28. června 1992.

vanějších způsobů (především skrze privatizační procesy a ekonomický vliv). Na veřejných postojích prezidenta Václava Havla jsem se pokusil ukázat, jak v prvních letech po pádu režimu fungoval *mechanismus omezeného účtování s minulostí* se svým hlavním nástrojem – lustracemi. Obecně sdílená obava z vydíratelnosti agenta-poslance (ministra, náměstka, úředníka...) předpokládala existenci vyděračů nevyhnutelně spojených se „starými strukturami“. A jestliže nebylo možné obávané struktury přímo zničit, bylo o to naléhavější oddělit od nich politické „tělo“ transformující se společnosti. Z počátku se z něj „náдоры“ a „vředy“ vyřezávaly amatérsky, bez profesionální diagnózy, později se mělo operovat systematicky a profesionálně. Kýžená očista se ovšem nedařila, jak ukazují podvodná lustrační osvědčení,⁸⁹ Cibulkovy seznamy agentů a kontroverzní ohlasy na ně,⁹⁰ sporné osvobozování veřejně známých osobností označených za agenty prostřednictvím soudu atd.⁹¹

Účtování roztácel a poháněl hněv vůči „skutečným viníkům“ – vyšším komunistům, funkcionářům vnitra, velitelům milic, důstojníkům StB. Oč byl silnější, o to větší přinášel frustraci z deficitu historického zadostiučnění. Podle neklidného veřejného mínění se totiž mnozí z nich úspěšně zabydli v organizacích, bankách, firmách. Jaká tedy byla celková bilance vyrovnávání se s minulostí? KSC nebyla zakázána, vracení jejího majetku se táhlo až do roku 2000, kdy bylo s rozpaky uzavřeno.⁹² Nomenklатурní kádry, vůdčí komunisté a estébáci se mohli zúčastnit privatizačních a restitučních procesů. Stál za těchto okolností „hon na agenty“ za to? Byla státní správa a politika zbavena korumpujícího a nemorálního potenciálu spjatého s komunistickou

⁸⁹ *Verejnost proti násilíu 1989-1991*, s. 183-232.

⁹⁰ Viz SALIVAROVÁ-ŠKVORECKÁ, Zdena (ed.): *Osočení. Pravdivé příběhy lidí z „Cibulkova seznamu“*. Brno, Host 2000.

⁹¹ Srov. Schovánkovo tvrzení, že v 781 dochovaných udáních na Pavla Kohouta, která učinili tajní spolupracovníci, jsou i hlášení těch, kteří dnes mají negativní lustrační osvědčení nebo byli očištěni soudem. Viz dokumentární kniha *Svazek Dialog. StB versus Pavel Kohout...*, s. 240 n.

⁹² JAROLÍMEK, Petr: *Zákony o navrácení majetku KSC a SSM lidu*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 1 (2002), s. 65-81, zejm. s. 67.

minulostí? A jakým vývojem bychom prošli, kdyby KSČ byla zakázána?

Kolem poslední otázky panovalo a stále panuje napětí. Při použití *mechanismu omezeného účtování* žádné opatření nemohlo být považováno za dostatečné. Účtování muselo být znovu a znovu obnovováno. S odstupem času působí jako zvláštní a poněkud kuriózní úsilí, které vyžadovalo postupně vkládat do převzaté komunistické ústavy a právního řádu co nejvíce dekomunizačních prvků. Z dobového hlediska to však byl jediný možný způsob distance od všeho, co bylo spojeno tisíci pouty se zavrženou minulostí. V prosinci 1991 například schválilo Federální shromáždění novelu trestního zákona. Do příslušného paragrafu o propagaci násilí a národní, třídní, náboženské a jiné nesnášenlivosti se pravicovým stranám podařilo vsunout do závorky vedle fašismu i komunismus jako druhý typ hnutí, které naplňuje tato kritéria. Komunističtí poslanci to považovali za přímé ohrožení a zahájili v budově parlamentu hladovku. Den po schválení zákona, 12. prosince 1991, si na protest připnuli na klopy šesticípou rudou hvězdu, aby se tak připodobnili obětem holocaustu. Argumentovali, že mnoho komunistů položilo život právě v boji s fašismem (nacismem). Jejich ideologičtí protivníci je vyzvali, aby – chtěli-li už neopodstatněně protestovat – nosili svoji pěticípou rudou hvězdu a neznevažovali židovské utrpení ve druhé světové válce. Zvláště když jim nic podobného nehrozí. Milošlav Ransdorf (KSČM) ovšem připomněl, že Václav Havel v prosinci 1989 „řekl, že tato sametová revoluce není namířena proti komunistům, že naopak jde o to, aby se komunisté rovnoprávně zapojili do budování občanské společnosti“. Tak tomu opravdu bylo⁹³ a Ransdorf v této souvislosti správně podotkl, že přijatý zákon „je v rozporu s tím, co se v prosinci 1989 hlásalo jako ideologie sametové revoluce“.⁹⁴ „Ideologie sametové revoluce“ však mezitím prošla několika nekontrolovanými transmutacemi.

⁹³ SUK, Jiří: *Občanské fórum. Listopad–prosinec 1989*. 2. díl – Dokumenty. Brno, Doplněk 1998, s. 203 a 245.

⁹⁴ *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1990–1992 – stenoprotokoly, 19. společná schůze SL a SN, 12. 12. 1991 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

Václav Havel, Václav Benda a jiní teď říkali: „přátelé starých pořádků“ dostali čas na sebereflexi a pokání, ale oni jej využili k transformaci svých mocenských struktur a zájmů.

Pozdní radikalitě, namířené proti minulému režimu, se ubránil málokdo. Nadstranícký prezident Havel chtěl být odpovědný českým a slovenským občanům jako poslední instanci demokratické společnosti, nikoli stranám, či dokonce jedné straně. Snažil se vyjádřit podstatu obecných nálad ve společnosti, vystihnout ji adekvátními slovy a hledat východisko z kolizí a patů. Nechtěl se však stát populistou vláčeným poryvy veřejného mínění, a proto musel zůstat věren původnímu nenásilnému a smířlivému étosu pokojné revoluce. Ona „atmosféra“ ovšem ze společnosti rychle vyvanula. Oba protiklady – manifestační smíření elit i fázově opožděný politický boj s komunismem – zapadaly do stále složitějšího přediava komplikujících se vztahů. Konstitutivní vzpomínka na bytostně tolerantní posvátné společenství z konce roku 1989 ztrácela přitažlivost. Stav rozpolcenosti poháněl politický proces a posiloval novou pravici, která na něm do značné míry budovala svoji agendu. Snaha udržet *historický kompromis* jako politickou realitu předpokládala pohybovat se na ostří nože.

K novelizaci trestního zákona z 11. prosince 1991 prezident Havel poznamenal, že je správné stíhat jakoukoliv konkrétní nesnášenlivost a porušování práv, nicméně je chybou vkládat do zákona „ideologické kategorie“, jakými jsou fašismus a komunismus. Existuje totiž mnoho komunismů: Stalinův, Gottwaldův, Pol Potův, ale i Dubčekův s „lidskou tváří“ a také komunismus Italské komunistické strany, která dlouhodobě působí ve svobodné demokratické zemi. Vždyť i sami komunisté neoznačovali svoji společnost za komunistickou, nýbrž za socialistickou. Podle jejich učení patřila komunismu budoucnost. „To slovo je jako každá ideologická kategorie dost nejasné.“ Do zákona nepatří.⁹⁵

Na druhé straně prezident Havel chápe poslance, kteří přidali „komunismus“ do závorky k „fašismu“. Oni, stejně jako velká

⁹⁵ *Hovory v Lánech*, 15. prosince 1991.

část naší společnosti, „cítí, že cosi nebylo dořečeno, že cosi ještě musíme říci a od toho odvíjet určité praktické kroky“. Ještě totiž „nebyla dostatečně pojmenována minulost, nebyla dostatečně odsouzena, nebyl dán průchod spravedlnosti“. Prezident znovu připomněl potíže spojené s přesouváním nomenklaturních kádru do hospodářské sféry. Poslanecký způsob vyrovnávání se s minulostí po nesourodých legislativních kouscích označil za „střílení různými směry v naději, že některá střela konečně zasáhne cíl“. Rehabilitace, restituce, lustrace, jednovětá definice doby nesvobody, slovo „komunismus“ umístěné do závorky jedné věty v paragrafu 260 trestního zákoníku atd. Co prezident Havel místo málo účinné palby do všech stran navrhoval? „Zdá se mi, že spíš se to mělo celé odvíjet od základního koncepčního politického dokumentu vrcholného významu“, přijatého parlamentem, „kde by byla jasně odstupňována míra odpovědnosti za minulost...“ Lze to pochopit jako návrat k rok staré myšlence morálního tribunálu, tedy jako snahu o hlubší poznání, porozumění a moudré poučení z dějin. Ale jak by něco takového mohlo vzejít z poslaneckého sboru, který byl již stranicky a ideologicky rozštěpený a neschopný shodnout se třeba jen v pohledu na rok 1968, jak ukazuje poslanecká rozprava o lustračním zákonu?

Prezident Havel znal hloubku problému: „v jakémsi smyslu jsme odpovědni všichni“, byť „každý trochu jinak“. Míra individuální a skupinové adaptace na každodenní normalitu socialistického režimu byla značná. Téměř všichni občané volili strany Národní fronty, miliony z nich vstoupily do komunistické strany jen proto, aby s dobrým úmyslem vykonávaly svá povolání; tím se mimo jiné vysvětluje, proč ve svobodných volbách v roce 1990 volilo KSČ tolik lidí; „únorový puč byl vlastně formálně vzato ústavním pučem“, neboť „svobodně zvolený parlament vyslovil důvěru nové Gottwaldově vládě atd.“ Vedle této normality běžného života v socialismu stojí ovšem oblundná abnormalita vřeštících soudců a prokurátorů, tvrdých kolektivizátorů, nekonečných perzekucí a bezpráví. Odpovědět na otázku, jak si s tak zapeklitou minulostí poradit, je proto nadmíru těžké. Je to úkol

pro historiky, politiky, celou společnost. Prezident Havel původně choval naději, že „kolektivní rozum parlamentu“ vytvoří „onen základní dokument“,⁹⁶ z něhož by všechny ostatní kroky logicky vyplývaly. To se však nepodařilo a vyrovnávání se s minulostí pokračuje nesystematicky a pod tlakem chvíle.

V letech 1995 a 2000, již z titulu českého prezidenta, vetoval Václav Havel novely lustračního zákona, které opakovaně prodlužovaly jeho platnost. Doporučoval poslancům, aby místo toho přijali zákon o státní službě a řešili „předpoklady pro výkon veřejných funkcí komplexně“.⁹⁷ V obou případech však prezidentské veto Poslanecká sněmovna přehlasovala. Lustrační zákon zůstává v platnosti dodnes a na stránkách denního tisku se dodnes pravidelně objevují znepokojivá, často šokující zjištění novinářů o podílu bývalých kádrů, estébáků a jejich spolupracovníků na korupčním propojení vysoké politiky a státní správy s podezřelým byznysem.

⁹⁶ *Tamtéž.*

⁹⁷ Viz CHRASTILOVÁ, B. - MIKEŠ, P.: *Prezident republiky Václav Havel a jeho vliv...*, s. 164–165.

Tomáš Zahradníček

**Rozdělení minulostí.
Československá
sociální demokracie
v letech 1989–1992¹**

¹ Studie byla publikována v časopise *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2–3 (2009), s. 333–358, v tematickém čísle Politické strany a (komunistická) minulost. Zde vychází v pozměněné podobě, jež vyplynula z připomínek a diskuzí spoluautorů.

Sociální demokracie jako politická strana se na scéně objevila několik týdnů před listopadem 1989 – v dotazníku sociologů. Autoři výzkumu ji zahrnuli do katalogu politických institucí, jež nabízeli jako jednu z možných odpovědí na otázku: „S kým spojujete své naděje do budoucna?“² Nejen sama otázka sociologů z Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu, ale také výsledky jejich ankety ukazují, nakolik byl pojem sociální demokracie na začátku podzimu 1989 v politickém myšlení přítomný. S neexistující stranou v ní „spojila naděje“ třetina respondentů z celého území Československa.

Sociální demokracie se ustavila dva dny po 17. listopadu 1989, stejně jako Občanské fórum. Provolání přípravného výboru vyzývalo k zakládání místních organizací „skutečné sociální demokracie, a to ve městech i na vesnicích“. Ihned je odvysílala Svobodná Evropa.³ O dva týdny později, 1. prosince 1989, se objevila jiná výzva, nazvaná „Stanovisko sociálních demokratů“. Na rozdíl od prvé vyzývala všechny, kdo se cítili spjatí s ideály sociální demokracie, aby se zapojili do činnosti Občanského fóra, a prohlašovala, že budování vlastní organizace musí počkat: „Až bude plně zajištěn další demokratický vývoj v zemi působením Občanských fór, v nichž naši stoupenci pracují, rozvine Čs. sociální demokracie činnost v plném rozsahu.“⁴ Dvě prohlášení reprezentovala dvě centra, vědomě soutěžící o prvenství a vliv. Obě vznikla koalicí několika domácích a exilových skupin. Za prvním prohlášením stálo spojenectví menšinové frakce exilové sociální demokracie a domácí Společnosti pro studium demokratického socialismu. Druhé představovalo někdejší „nezávislé socialisty“ z Charty 77 a vedení exilové strany.

² SLEJŠKA, Dragoslav – HERZMANN, Jan a kol.: *Sondy do veřejného mínění (Jaro 1968, Podzim 1989)*. Praha, Svoboda 1990, s. 59.

³ Provolání přípravného výboru. In: *Právo lidu* [pražské], č. 1 (1989), s. 4; srv. KLABAN, Slavomír: *Obnovení činnosti ČSSD*. In: HRUBĚC, Marek – BÁRTA, Miloš (eds.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha – Brno, Masarykova dělnická akademie – Doplněk 2006, s. 162.

⁴ Stanovisko sociálních demokratů. In: *Právo lidu* [exilové], roč. 12 (92), č. 4 (1989), s. 1.

Obnovitelé, pokračovatelé a novostraníci

Sociální demokraté zde byli dřív než strana. Vstupní dělitko mezi nimi tvořil vztah k tradici a rozdíly v jejich životních osudech před listopadem 1989. Podle nich můžeme aktivisty hlásící se po listopadu 1989 k sociální demokracii rozdělit do tří hlavních skupin: na sociální demokraty „restituční“, „pokračovací“ a „nové“.

„Restituční“ motivace určovala jednání početné skupiny aktivistů, kteří hned v listopadu začali s budováním strany, jež nazývali „obnovou“. Pokládali se za dědice předúnorové sociální demokracie a v jejím oživení spatřovali svůj stěžejní úkol. Československá strana sociálnědemokratická zanikla jako samostatná organizace v červnu 1948. Jen menší část z jejich tří set sedmdesáti tisíc členů přešla do komunistické strany. Více než dvě stě tisíc členů slučovací přihlášku nepodalo, stalo se „bývalými sociálními demokraty“, a toto určení nepříznivě ovlivňovalo jejich další osudy. Tisíce z nich byly po únoru 1948 odsouzeny k drakonickým trestům. Nechtěným důsledkem represí bylo posílení soudržnosti bývalých funkcionářů strany, kteří se setkávali u soudů a ve vězeních a později, v šedesátých letech, při úsilí o soudní rehabilitace. V květnu 1968 vystoupila skupina funkcionářů s prohlášením o „obnově činnosti“ strany, která podle jejich názoru nikdy nezanikla (rozhodnutí o sloučení s KSČ odporovalo organizačnímu řádu).⁵ Několik jednání se zmocněnci KSČ na jaře a v létě 1968 mělo pro budoucnost nakonec menší význam než tiskové ohlasy, které aktivizovaly sociálnědemokratické sítě a vzpomínky někdejších členů a příznivců. Vedle opětovného navázání vztahů mezi bývalými funkcionáři měly události let 1968 a 1969 ještě dva podstatné důsledky. S vlnou posrpnové emigrace do ciziny odešlo několik desítek lidí, kteří v sedmdesátých a osmdesátých

⁵ Viz JANÝR, Přemysl: *Neznámá kapitola roku 1968: Zápas o obnovení Československé sociální demokracie*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998; KOHOUT, Jaroslav: *Obnova činnosti sociální demokracie v roce 1968*. In: HRUBEC, M. - BÁRTA M. (eds.): *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*, s. 101–111; HOPPE, Jiří: *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*. Praha, Prostor 2009, s. 45–134.

sátých letech sehráli důležitou roli v exilu. A při „normalizačních“ prověrkách opustila komunistickou stranu část někdejší prokomunistické frakce sociální demokracie z roku 1948. Lidé vyloučení či vyškrtnutí z KSČ jako účastníci pokusu o reformu patřili až do listopadu 1989 ke „straně vyloučených“. Někteří se stali důležitými aktéry opozice v sedmdesátých letech, další se aktivizovali na konci osmdesátých let v Klubu za socialistickou přestavbu Obroda a ve Společnosti pro studium demokratického socialismu kolem bývalého ministra zahraničí Jiřího Hájka. Do druhého spolku patřil syn známého předúnorového funkcionáře sociální demokracie z Hradce Králové Slavomír Klaban, který se v listopadu 1989 postavil do čela přípravného výboru. Stal se mluvčím „restituční“ skupiny, jejíž postoj vyjádřil v úvodníku prvního čísla *Práva lidu*, vydaného po čtyřiceti letech opět v Praze:

„Protože jsme vždy byli stranou dělnickou a nejširších lidových vrstev s programem demokratického socialismu, bylo nám nejen neustále spíláno, že jsme zrádci dělnické třídy, ale příslušníci sociálnědemokratické strany, a zejména její funkcionáři, prožili mnoho let ve vězení, umírali na následky věznění, ostatní byli nazýváni revizionisty a patřili mezi ty občany, kteří byli nejvíce perzekvováni. Není však naším úmyslem vzpomínat na tragické události uplynulých čtyř desetiletí. Je přece známo, že každý národ rozvíjí a pečuje o své tradice. Nebudeme neskromní, když prohlásíme, že tradice Československé sociální demokracie patří vždy a patří dodnes mezi nejhumnější. Těch 110 let už něco znamená. Když jsme čtyřicet let veřejně nepracovali a bedlivě sledovali společenský vývoj v naší zemi, smutek střídal rozhořčení. Dnes tyto pocity vystřídal pocit nesmírné radosti.“⁶

Ukázka z Klabanova článku obsahuje všechny hlavní motivy, s nimiž „restituční“ sociální demokraté vstupovali do politického života v listopadu 1989. Odkaz předúnorové strany připomínali jako význačnou součást tradice české demokratické politiky. Upozorňovali na skutečnost, že funkcionáři sociální demokracie patřili k přednostním terčům poúnorových represí. Převrat

⁶ KLABAN, Slavomír: Udeřila hodina. In: *Právo lidu* [pražské], č. 1 (1989), s. 1.

vítali jako příležitost k odčinění křivd a k návratu do veřejného života, přičemž předpokládali, že strana brzy zaujme roli odpovídající předúnorové tradici.

Když Slavomír Klaban promluvil jménem těch, kteří čtyřicet let „veřejně nepracovali“, pomíjel další skupiny dědiců. Pro ně převratem nic nezačínalo, jen se změnily podmínky pro činnost. Nejvýznamnější skupiny „pokračovacích“ sociálních demokratů tvořila exilová strana a skupina „nezávislých socialistů“ z prostředí Charty 77.

Na konci osmdesátých let tvořilo aktivní jádro sociálnědemokratického exilu několik desítek lidí usídlených v západní Evropě a Spojených státech, především univerzitní učitelé, úředníci a manažeři, vědci a umělci. Exilová strana, ustavená v dubnu 1948, znatelně ožila od druhé poloviny sedmdesátých let, poté co ji posílili příslušníci emigrační vlny vyvolané potlačením Pražského jara.⁷ Od ustavení chartistické nekomunistické levice („nezávislí socialisté“, viz níže) navázala styky s touto částí opozice. Od konce sedmdesátých let se od vedení odkláněla frakce tvořená několika exilovými funkcionáři (Radomír Luža, Jiří Horák, Přemysl Janýr), která ustavila vlastní organizaci nazvanou Kruh československých sociálních demokratů v zahraničí a vydávala časopis *Korespondence*. Věcným jádrem sporu se stal nejprve přístup k otázce německého sjednocení a později, ve druhé polovině osmdesátých let, k reformám uvnitř sovětského bloku. Lužova skupina se zabývala myšlenkou na „historický kompromis“, spočívající v podpoře „perestrojky“ výměnou za opětovné ustavení

⁷ K dějinám sociální demokracie v exilu už vznikla poměrně bohatá literatura: HRUBÝ, Karel (ed.): *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha, vlastním nákladem 1996; LUŽA, Radomír: *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha – Brno, Československé dokumentační středisko – Doplněk 2001; HRUBÝ, Karel: *Opozice v exilové sociální demokracii: Nad knihou Radomíra Luži*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 1–2 (2004), s. 188–200; SVÁTEK, František: *K literatuře a sporům o dějinách exilové sociálně demokratické strany. Případ Vilím: kontexty interpretací*. In: *Ročenka Československého dokumentačního střediska 2004–2007*, s. 11–20. Viz též memoáry: *Úseky polojasna: Vzpomínky Jiřího Loewyho*. Ed. Tomáš Zahradníček. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005; KREJČÍ, Jaroslav: *Mezi demokracií a diktaturou: Domov a exil*. Olomouc, Votobia 1998.

sociálnědemokratické strany. Vnitropolitická rovina „historického kompromisu“ měla přinést smír mezi sociálními demokraty a reformními komunisty šedesátých i osmdesátých let. Pro většinu lidí z vedení exilové ČSSD však byla nepřijatelná představa, že by měli změnu poměrů v Československu podpořit úzkou spoluprací s lidmi, kvůli kterým odešli do exilu nebo byli vězněni. Vzhledem k mezinárodní proslulosti některých bývalých komunistů a anonymitě bývalých vězňů se obávali, že by navrhovaná spolupráce prakticky vyústila v nutnost, aby se druzí podřídili prvním. Na posledním sjezdu exilové strany v Heidelbergu v létě 1989 se stal předsedou Karel Hrubý a ústředním tajemníkem Jiří Loewy, oba političtí vězni z padesátých let. Filosof Ivan Sviták je varoval před snahou zakládat vpředvečer očekávaných změn v Praze politická rozhodnutí na morální argumentaci a připomínal, že „ta běhna historie neřeší konflikty podle mravních zásad“.⁸

Roztržka vyústila v soutěž obou exilových proudů o vliv na dění v Československu. Vedení exilové ČSSD v posledních měsících před listopadem 1989 bezvýsledně nabádalo „nezávislé socialisty“ k tomu, aby dali veřejně najevo, že směřují k ustavení sociálnědemokratické strany. Lužova skupina udržovala vztah se skupinou kolem Jiřího Hájka, která v roce 1989 ustavila Společnost pro studium demokratického socialismu. Pro celý exil však platilo, že převrat v Československu přinášel zásadní změnu v podmínkách činnosti, nikoli v činnosti samé. Všichni hlavní aktéři se stali účastníky obnovy sociální demokracie.

Druhou významnou skupinu „pokračovacích“ sociálních demokratů tvořili někdejší „nezávislí socialisté“ z Charty 77. V reakci na názorové diskuze o dalším postupu uvnitř opoziční komunity se skupina chartistů na jaře 1978 prohlásila za „nezávislé socialisty“. K 7. dubnu 1978 vydali manifest nazvaný *Sto let českého socialismu*, v němž připomněli, že nedílnou součástí socialistického hnutí v českých zemích byl od jeho počátků důraz na rozšiřování politických a občanských práv a svobod, které „musíme

⁸ SVITÁK, Ivan: *Budoucnost bez komunismu*. Praha, vlastním nákladem 1990, s. 92.

cítit jako svůj nesplněný dluh a úkol“. Pod obratně stylizovaný text manifestu se podepsalo třidvacet opozičních aktivistů, vedle vlastního jádra „nezávislých socialistů“ kolem Rudolfa Battěka připojili svá jména například Václav Havel a František Kriegel.⁹

Přihlásili se tím „nezávislí socialisté“ k sociální demokracii? Autor manifestu historik Jaroslav Mezník v říjnu 1979 vyjasňoval stanovisko v dopise ústřednímu tajemníkovi exilové ČSSD Miroslavu Tučkovi. Napsal, že postupem času „tradice předúnorové sociálnědemokratické strany slábnou“. Vysvětloval, že nepočtená skupina opozičních intelektuálů hlásící se k demokratickému socialismu se shoduje v perspektivách, ale rozděluje ji minulost – jsou mezi nimi dědici tradic svázaných se sociální demokracií, ale také s národními socialisty, bývalí komunisté i lidé bez stranické minulosti. Tvrdil, že „v současném Československu by prosazování tradic předúnorových politických stran nevedlo k posílení demokratického socialismu, ale naopak k jeho zeslabení“, protože „lidé, kteří mají stejný nebo velmi blízký názor na problémy současnosti, by se tedy oddělili kvůli tradicím... (...) Za této situace nepokládáme za užitečné, aby se demokratičtí socialisté v Československu spojovali s jménem politických stran, které svou činnost musely u nás zastavit před třiceti lety. (...) Pokud jde tedy o naši případnou stranickou příslušnost ve svobodném Československu, musíme čekat, co přinese budoucnost a jak se rozhodnou občané...“¹⁰

Mezníkovo vysvětlení vzala exilová sociální demokracie na vědomí a napříště je respektovala. S kruhem „nezávislých socialistů“ uzavřela spojenectví, které usnadňovalo exilové straně orientaci v poměrech v Československu a umožňovalo jí domácí „nezávislé socialisty“ zastupovat v zahraničí s nadějí, že z tohoto svazku vzejde obnovená ČSSD na domácí půdě. Sjezd exilové

⁹ Manifest Sto let českého socialismu byl publikován v jubilejním čísle exilového *Práva lidu*, vyšlo v roce 1978 ke stoletému výročí existence sociálnědemokratické strany v českých zemích (roč. 81, léto 1978, s. 2).

¹⁰ Dopis Jaroslava Mezníka Miroslavu Tučkovi z 28. října 1979 cituji podle samizdatové edice *Nezávislí socialisté 1977–1979: Soubor dokumentů*. B.m., b.d. [asi 1980], s. 63–69. Viz též MEZNÍK, Jaroslav: *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)*. Brno, Matices moravská 2005.

strany v Curychu zvolil v srpnu 1983 čestným členem svého ústředního výkonného výboru vězněného Rudolfa Battěka. Ve druhé polovině osmdesátých let patřil Battěk k proudu, který v diskuzích uvnitř Charty 77 chtěl přejít k politickým formám opoziční činnosti. Stal se vůdčí postavou Hnutí za občanskou svobodu (HOS), které v říjnu 1988 v první větě svého manifestu oznamovalo, že „čas dozrál k práci vpravdě politické“.¹¹ Schůzka „nezávislých socialistů“ z Hnutí za občanskou svobodu nad textem prohlášení ohlašujícího vznik sociálnědemokratické platformy v rámci hnutí se po několika odkladech konala až 17. listopadu 1989 a jeho zveřejnění zabránil rychlý vývoj událostí po studentské demonstraci. Battěk poté jako zástupce HOS patřil k zakládajícím členům Občanského fóra. Také pro „nezávislé socialisty“ znamenal vstup do polistopadové politiky pokračování v dávno započaté činnosti.

Třetí významný proud obnovené sociální demokracie představovali nově příchozí. „Noví“ sociální demokraté spatřovali v Československé straně sociálně demokratické vyústění svých dosavadních politických životopisů. Nebo je v ní začínali, přivedeni až událostmi podzimu 1989 k politickému angažmá.

Nejpočetnější skupinu mezi nimi tvořili bývalí komunisté. Sociální demokracie jako perspektiva žila v úvahách komunistického posrpnového exilu, v domácích „straně vyloučených“ z KSČ i v dalších opozičních skupinách pěstujících kulturu politického myšlení. Politické diskuze v letech 1988 a 1989 v Obrodě, spolku bývalých vysokých komunistických funkcionářů vyloučených po roce 1968, charakterizoval její předseda Vojtěch Mencl: „Vlastně nebylo úplně jasno, jestli máme hrát roli navrátilivších se komunistů, nebo vytvořit znovu sociální demokracii.“¹² V debatách o vývoji levice, jež vycházely z komunistických zdrojů a pozic, se

¹¹ Demokracii pro všechny: Manifest Hnutí za občanskou svobodu.

In: HLUŠIČKOVÁ, Růžena - CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (eds.): *Hnutí za občanskou svobodu 1988-1989: Sborník dokumentů*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Maxdorf 1994, s. 25-34; srv. OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969-1989*. Praha, ÚSD AV ČR - Maxdorf 1994, s. 65 nn.

¹² VANĚK, Miroslav - URBÁŠEK, Pavel (eds.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview*, sv. I: *Disent v období tzv. normalizace*, Praha, Prostor 2005, s. 529.

„návrat“ k sociální demokracii jevil jako jedno z možných východisek krize sovětského systému či jako „přirozená cesta“ po zklamání z vlády komunistů. Jak později vzpomínal řadový člen KSČ a po změně režimu přední politik Občanského fóra a ČSSD Ivan Fišera: „V listopadu 1989 první leták, který jsem vyhledal, patřil sociální demokracii.“¹³ Celý vnitřně nejednotný proud „novostraníků“ vnášel do polistopadové sociální demokracie slovník a způsob uvažování spjatý s komunistickým reformismem. Sociální demokraté s komunistickým rodokmenem zdůrazňovali svou věrnost „levicovým hodnotám“ a soudili, že rozdíl mezi komunistickou a sociálnědemokratickou stranou se podobá rozdílu mezi špatným a dobrým nástrojem k jejich prosazování. Mnozí „noví“ členové zaujímali hned od listopadu 1989 jako lidé v produktivním věku čelná místa ve straně a jejím rodičím se profesionálním aparátu. Předúnorovou stranu nepokládali za závazný vzor pro své působení a ve spletitých vztazích mezi starými sociálními demokraty odhalovali zátěž, s jakou se nově vzniklé politické strany nemusely vyrovnávat.¹⁴

Schematický popis hlavních proudů scházejících se na půdě obnovené strany předznamenává potíže, které brzy měly nastat. Ustavení sociálnědemokratické strany svedlo dohromady lidi značně odlišných východisek a zkušeností. Spjoval je výhled do budoucnosti, v němž měla sociální demokracie zaujmout významné místo v české politice.¹⁵ Historická strana, jak se ČSSD po listopadu 1989 sama nazývala, se ale neobešla bez debaty o vlastní minulosti a tato problematika ji dlouho zaměstnávala a rozdělo-

¹³ FIŠERA, Ivan: S modernizací ČSSD nelze otálet. In: *Právo* (9. 3. 2005), s. 5. Fišerova vzpomínka pokračuje slovy: „Byl jsem zklamán. Dýchala z něho staroba – sice ušlechtilá, ale nešťastně umístěná mimo čas i prostor.“

¹⁴ Místopředseda ČSSD Karel Sikora na sjezdu strany v březnu 1990 prohlásil: „Vznáší se to mezi námi jako stín. Chceme-li jednat jako strana funkčně, musíme okamžitě ukončit rozpory, které byly ve straně při jejím vzniku. (...) Byl jsem na konferenci Strany zelených. (...) Je to nová strana a nemusí řešit otázky, které nás brzdí.“ (*Protokol XXIV. obnovovacího sjezdu Československé sociální demokracie, konaného ve dnech 24. a 25. března 1990 v Praze-Břevnově*. Praha, Fénix 1991, s. 57.)

¹⁵ Navzdory svému názvu působila Československá sociální demokracie pouze v českých zemích, její komplikované vztahy se sociálnědemokratickými formacemi na Slovensku ponechává tato studie stranou.

vala. Snadno, bez většího zájmu o detaily a hlubší diskuze se všichni aktéři polistopadové sociální demokracie přihlásili k dějinám strany do roku 1938, shrnutým do několika opakovaných charakteristik (všelidová, slušná, pokroková, demokratická, mäsarykovská, státotvorná). S druhou světovou válkou začínaly potíže dvojího druhu. Jednak byl počátek čtyřicátých let dobou, kdy do praktické politiky vstupovala nejstarší generace činná na polistopadové obnově, pro niž všechny následné události tvořily žité dějiny a součást osobního životopisu, jednak v letech druhé světové války začalo ve straně štěpení podle vztahu k Sovětskému svazu a československým komunistům, osudové téma pro českou společnost i sociální demokracii a hlavní námět všech polistopadových debat o „vyrovnávání se s minulostí“. Sociální demokracii nástup KSČ k moci rozdělil. V jejích řadách se ve čtyřicátých letech - a znovu po roce 1989 - nacházeli lidé, kteří se stali spoluaktéry února 1948 a organizovali „sloučení“ sociální demokracie s komunistickou stranou, v níž sami získali funkce, někteří se dokonce aktivně podíleli i na perzekucích svých někdejších soudruhů.¹⁶ A vedle nich se ocitli odpůrci tohoto trendu, snažící se v letech 1945 až 1948 ze sociální demokracie učinit

¹⁶ To byl případ Jiřího Hájka, který v roce 1954 vydal knihu *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*, tvořící ideový rámec trestního stíhání bývalých sociálnědemokratických funkcionářů. Za Pražského jara se Hájek stal ministrem zahraničních věcí a ve druhé polovině sedmdesátých let jednou z vůdčích postav Charty 77, ujímající se ochrany lidských práv v Československu, ke svému podílu na likvidaci sociální demokracie se však nevyjadřoval. V roce 1985 okomentoval redaktor exilového *Práva lidu* Jiří Loewy zprávu z Prahy, podle níž Hájek v souvislosti s politicky motivovaným zamítnutím přihlášky jeho syna na vysokou školu prohlásil, že poměry v Československu připomínají apartheid. V souvislosti s tímto výrokem Loewy napsal, že Hájek v roce 1948 patřil ke spoluvůdcům komunistického režimu: „Kdo seje vítr, žije nebezpečně. Kdo - byť i bez biče a revolveru, jako pachatel od psacího stolu - vytváří poměry podobné apartheidu, ten riskuje, že tyto poměry jednoho dne dopadnou i na něho.“ (Hájkův „apartheid“. In: *Práva lidu*, roč. 8 (88), č. 1 (1985), s. 9.) Následná diskuze o článku - kritická i sympatizující s Loewyho postojem - vyústila v protest z Prahy, podepsaný třicítkou známých představitelů české opozice proti „žlučovitě zlobě, potřebě vynášet nesmiřitelné rozsudky na základě popletených informací, touze kádrovat“ (*tamtéž*, roč. 9 (89), č. 2 (1986), s. 7). K Hájkově aféře srv. též dopis Jaroslava Mezníka Jiřimu Loewymu z 13. 9. 1985, otištěný v edici *Dopisy Jaroslava Mezníka o myšlence a politice sociální demokracie*. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2-3 (2009), s. 369-376.

platformu odporu proti sílícím komunistům. Těžko nastolit shodu o minulosti mezi politickým vězněm z padesátých let a tehdejším komunistickým funkcionářem, zvláště pokud ten druhý připomínky o svém konání odmítal jako nemístné. Skutečnost, že se oba jako předúnoroví sociální demokraté osobně znali, situaci nijak neulehčovala.

Vlastní agenda týkající se minulosti nešla při obnově strany pominout a podstatná část „restitučních“ sociálních demokratů nic takového ani neměla v úmyslu. Pro ně znamenal pád komunistického režimu a obnova strany především satisfakci a také příležitost veřejně promluvit o své zkušenosti. Nejmladší příslušníci této generace již dovršili šedesátku a v naprosté většině nepočítali s profesionální politickou dráhou. Také tato okolnost situaci nijak neulehčovala, poněvadž účastníky diskuzí nevedla k hledání styčných bodů mezi jejich názory. Při zkoumání vztahu sociální demokracie k minulosti bychom málo uspěli, kdybychom neobrátili pozornost ke střetávání jednotlivých životopisů a tradic, z něhož vyplývala nemožnost zaujmout v tomto ohledu v rámci sociální demokracie společná stanoviska.

S Občanským fórem, nebo proti němu?

Rychlost, s níž se už 19. listopadu 1989 prohlásila skupina bývalých funkcionářů zastoupená Slavomírem Klabanem za centrum obnovené strany, vzbudila ve vedení exilové sociální demokracie nevoli. A také podezření, že tito lidé – „Hájkovi lidé“ – se nabízejí komunistické straně jako spojenci při ústupových bojích a snaze o oslabení Občanského fóra. Informační oběžník exilové ČSSD psal na konci prosince nedvojznačně: „Zprávy z Prahy tvrdí, že se 26. listopadu sešel ‚krizový štáb‘ KSC, který rozhodl, že je nutno nalevo od Občanského fóra vytvořit co nejširší spektrum menších politických stran, které odčerpají fóru voličský potenciál. (...) Že se KSC v zoufalé sebeobraně uchýlí k nejrůznějším trikům, o tom nemusíme jistě pochybovat. Ale ať už motivy

některých ‚obnovovatelů‘ Čs. sociální demokracie byly takové, či onaké, faktem, realitou zůstává, že se jim s vydatnou materiální pomocí ze zahraničí podařilo vytvořit určitou infrastrukturu, vydat noviny, soustředit v celé zemi prý desetitisíce přihlášek a vytvořit řadu organizací. Členy těchto organizací se zcela nepochybně stali v dobré víře mnozí slušní a poctiví lidé.“¹⁷

Slavomír Klaban oslovil exilové sociální demokraty dopisem z 19. prosince, v němž vyzval k zažehnutí „nesmírně vážného nebezpečí rozkolu sociálnědemokratického hnutí“ a stěžoval si na dosavadní postup Rudolfa Battěka: jednání s ním „nevedla k žádnému závěru“, aktivisté konkurenčního centra soustředění v Občanském fóru svými provoláními přelepují propagační plakáty ČSSD a „věřejnost se táže, zda máme dvě sociálnědemokratické strany“.¹⁸ Ke sjednocení vyzývaly sociálnědemokratické strany ze Západu i mimopražští aktivisté. Zástupci obou center se setkali v Praze 12. ledna 1990 a jejich jednání vyústilo v dohodu o ustavení společného přípravného výboru, sloučení členů a společné přípravě sjezdu strany. Oba tábory ale mezi sebou fakticky dál nespolupracovaly. V té době získali za Občanské fórum poslanecké místo Rudolf Battěk, Jaroslav Mezník a tři další sociální demokrate z okruhu někdejších „nezávislých socialistů“.

Vztah sociální demokracie a Občanského fóra byl od prvních týdnů komplikovaný. Klabanova stížnost na přelepování plakátů odráží atmosféru uvnitř Občanského fóra, které vystupovalo jako hlavní síla převratu a hledělo s nedůvěrou na aktivity spolků snažících se prosadit samostatně. Iniciativy, o jejichž zázemí, tradicích ani představitelích neměli žádnou představu, pokládali mladí aktivisté OF v lepším případě za pomýlené, v horším za úskok komunistů, směřující ke zmatení situace. Sociální demokracie se od první chvíle prohlašovala za součást Občanského fóra. Praktické naplnění tohoto postulátu se přitom lišilo místo

¹⁷ *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.*, Praha (dále *A ÚSD*), fond (f.) Jiří Loewy, Sociální demokracie, Sdělení sekretariátu ČSSD v exilu z 26. prosince 1989.

¹⁸ *Tamtéž*, dopis Slavomíra Klabana předsedovi exilové ČSSD Karlu Hrubému z 19. 12. 1989.

od místa. Jen vzácně se obě formace překrývaly a ve vedení místních Občanských fór měli zastoupení lidé, kteří současně reprezentovali i sociální demokracii. Na obnově místních stranických organizací se nejčastěji podíleli předúnoroví funkcionáři, kteří se s aktivisty OF mýjeli, nebo se s nimi dokonce dostávali do střetů, vyplývajících z generačních rozdílů i z odlišných představ o tom, jak naplňovat tezi o podílu sociální demokracie na práci Občanského fóra. Rozhodující vliv měl nakonec vztah pražského vedení strany k Občanskému fóru, který se rychle vyvinul v rivalitu. Činitelé Československé strany sociálně demokratické nebyli zváni k žádným konzultacím, natož k rozhodování (na rozdíl od českých socialistů a lidovců, disponujících vládním a parlamentním zastoupením a všestranným reálným vlivem). Postup Občanského fóra, v němž se odrážel postulát Václava Havla, že by hnutí mělo vystupovat jako „rozmlžený útvar“ neponechávající velký prostor rodícím se stranám,¹⁹ brzy pocítovali v pražském vedení jako konkurenční vztah. Na počátku března Občanské fórum oficiálně nabídlo sociálním demokratům účast na společné kandidátce. Vedení strany o tom však odmítlo rozhodnout s odůvodněním, že tuto otázku musí předložit sjezdu.

Obnovovací sjezd Československé sociální demokracie se sešel ve dnech 24. a 25. března 1990 v Odborovém domě v pražském Dlačbavě s úkolem přijmout program strany, rozhodnout o postupu ve volbách a zvolit stranické vedení. Rudolf Battěk, ucházející se o post předsedy, se až krátce před jeho konáním dozvěděl jméno svého protikandidáta. Místo Slavomíra Klabana, pokládaného za slabého soupeře, se jím stal jeden z představitelů exilové stranické frakce – Jiří Horák, syn významného sociálně-demokratického funkcionáře, učitel politologie ve Spojených státech a člen vedení mnoha exilových spolků. V březnu 1990 se v Praze konalo jen málo volebních shromáždění, na nichž mohl chartista a představitel širšího vedení Občanského fóra nad svým

¹⁹ Viz SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha, Prostor 2003, s. 251.

konkurentem nevyhrát. Výjimku ovšem představoval právě sjezd sociálních demokratů, na němž většina delegátů dala svůj hlas Horákovi.

Battěk na sjezdu vysvětloval svůj postup v uplynulých čtyřech měsících – tedy angažovanost v Občanském fóru a minimální účast na práci uvnitř sociální demokracie – jako jediný správný. Přítomné nešetřil: „Začátek, kterým strana vstoupila do své organizační struktury, nebyl šťastný. 19. listopadu, kdy šlo o všechno, kdy ministerstvo vnitra bylo připraveno likvidovat OF, dvě stě jeho čelných představitelů, v té chvíli naši přátelé sociální demokraté se vrhli jen na budování struktury a bohužel začali tím, že se vytvořil sekretariát, zvolil se předseda, přípravný výbor, generální tajemník, a kdo vstoupil, dostal funkci. (*Potlesk.*) Nevíme, kdo to jsou za lidi. (...) myslet si, že budeme pěstovat falešnou jednotu za situace, kdy ohrožení komunistickou infiltrací je stále značné, bylo by naivní. Komunisté připravovali komunistickou infiltraci této strany dávno před listopadem. (*Potlesk.*) Bohužel tohoto nebezpečí nejsme zbaveni dosud.“²⁰

Tato kritika nenašla kladný ohlas. Přicházela od muže, který se v očích „restitučních“ delegátů do stranických řad teprve přihlašoval. Tradice Charty 77 a „nezávislých socialistů“, na něž se odvolával, byla pro většinu přítomných sice úctyhodná, ale cizí. Referenční bod ve vztahu k minulosti pro ně představoval únor 1948. A také obnovování strany v roce 1968, jenže tehdy Rudolf Battěk působil v Klubu angažovaných nestraníků. S kandidaturou zástupce Občanského fóra na předsedu se navíc pojilo nebezpečí, že rozvoj strany podřídí jeho zájmům. A Battěková vystoupení na sjezdu musela takové obavy potvrzovat. V této souvislosti se pronášená varování před „komunistickou infiltrací“ do značné míry mýjela účinkem; vždyť Občanské fórum v té době ve vládách i v regionech reprezentovali lidé, kteří z KSČ vystoupili před třemi měsíci. Především z těchto důvodů Rudolf Battěk předsednickou funkci nezískal. Sjezd se usnesl, že strana

²⁰ *Protokol XXIV. obnovovacího sjezdu Československé sociální demokracie, konaného ve dnech 24. a 25. března 1990 v Praze-Břevnově.* Praha, Fénix 1991, s. 52 n.

půjde do nadcházejících voleb samostatně, přičemž umožnil jejím členům ucházet se o mandáty i na kandidátce Občanského fóra. Současně váhu všech sjezdových rozhodnutí, učiněných v předvolebním chvatu, umenšil usnesením o tom, že další sjezd se bude konat již za rok. Bouřlivá diskuze o tom, jakou roli smějí hrát bývalí komunisté v obnovené sociální demokracii, ukázala na převládající odpor vůči jejich působení ve vyšších funkcích. V jednu chvíli delegáti dokonce odhlasovali, že do ústředního výkonného výboru nesmějí vůbec kandidovat bývalí členové KSČ, toto rozhodnutí však posléze předsednictvo zrušilo jako zmatečné, neboť odporovalo předchozí dohodě o pravomoci místních organizací posoudit jednotlivé kandidáty.

Příznivci Rudolfa Battěka své zklamání z výsledku sjezdu nijak neskrývali. Podělili se s veřejností o svou nedůvěru vůči současnému vedení strany i s názorem, že svou politickou reprezentaci vidí spíše v Občanském fóru. Neúspěch Battěkovy kandidatury vykládali jako důkaz intelektuální a mravní převahy disidenta nad účastníky sjezdu, čímž svému favoritovi uvnitř strany mnoho neposloužili.²¹ Pět týdnů před volbami zveřejnili *Prohlášení Klubu sociálních demokratů Občanského fóra*, podepsané vedle Rudolfa Battěka další dvacítkou signatářů. Vyzývalo k podpoře Občanského fóra, kritizovalo „odchod sociálních i křesťanských demokratů z rámce OF“ a sestavení jejich samostatných volebních kandidátek. Vyjadřovalo přesvědčení, že nedůvěra lidí, zejména mladých, vůči politickým stranám je oprávněná, a ještě ji posilovalo: „Neutěšená situace obnovované sociální demokracie je mimo jiné způsobena faktem, že ji ovládla skupina osob bez vlastní koncepce a politické identity. (...) Ještě počátkem tohoto roku byla Čs. sociální demokracie považována za potenciálně nejsilnější stranu u nás. Tyto šance byly zmařeny a stav členstva stagnuje především proto, že styl práce této strany a složení jejích orgánů jsou v rozporu s úlohou, kterou sehrála právě mladá

²¹ Například v článku spisovatele Oty Filipa, který se účastnil sjezdu jako delegát exilu: FILIP, Ota: Tak už máme, co jsme chtěli... In: *Tvorba*, roč. 38, č. 16 (18. 4. 1990), s. 5.

a střední generace v boji proti komunistické diktatuře i v revolučních dnech – a kterou bude hrát i v budoucnu. (...) Strana nevstoupila do povědomí veřejnosti, neboť v jejím vedení jsou osoby bez opoziční minulosti v uplynulých desetiletích a většinou také bez přímé účasti v hnutí OF.²²

Na základě těchto argumentů ohlásili signatáři neposlušnost stranickému vedení („nepodřizujeme se konkrétním politickým rozhodnutím současného vedení strany“) a vyzvali k zakládání Klubů sociálních demokratů na všech úrovních Občanského fóra. Oznámili také brzké svolání jejich celostátní konference, vypracování vlastního programu a podporu Občanskému fóru v nadcházejících volbách.²³ V rozhovoru pro *Lidové noviny* označil Battěk sociální demokracii za stranu infiltrovanou komunisty, její vedení za skupinu lidí blízkých reformnímu komunismu a šance ČSSD ve volbách za nejisté. Dal tím najevo, že každý voličský hlas pro tuto stranu pokládá za omyl a že příznivci sociálnědemokratického programu mají hlasovat pro Občanské fórum, za něž sám kandiduje.²⁴ Battěkův letitý soupeř Jaroslav Mezník reagoval polemikou, v níž protestoval proti obviněním vznášeným proti ČSSD dva týdny před volbami, a také osobním dopisem, ve kterém Battěkovi ještě ostřeji vytkl jeho výroky jako neférové.²⁵

Program, s nímž vstupovala sociální demokracie do voleb, se prakticky nelišil od desítky konkurenčních. Pokusy o odlišení se dařily málo, poněvadž volby přicházely dřív než praktická

²² Prohlášení Klubu sociálních demokratů Občanského fóra. In: *KROK - Kritika, rozmluvy, otázky, koncepce: Časopis Klubu sociálních demokratů OF*, [č. 1, září 1990], s. 12–14.

²³ *Tamtéž*, s. 14.

²⁴ Hledání dokonalosti: Rozhovor s Rudolfem Battěkem. In: *Lidové noviny* (23. 5. 1990), s. 3. Můžeme se dohadovat, nakolik se Battěkovo prohlášení o komunistické infiltraci opíralo o znalost dokumentů Státní bezpečnosti. Na základě „případu Bartončík“ můžeme předpokládat, že se politici OF snažili ověřit, nakolik se kandidátní listiny dalších stran shodují s registry StB. Věcně měl Rudolf Battěk pravdu v tom, že se mezi prvními funkcionáři polistopadové ČSSD vyskytovali lidé uvedení v těchto pramenech jako agenti a informátoři StB.

²⁵ Viz dopis Jaroslava Mezníka Rudolfu Battěkovi z 24. 5. 1990. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2–3 (2009), s. s. 380–382.

politická agenda, při jejímž projednávání se názory profilovaly. Sociální demokracie zdůrazňovala tradici („nejstarší pokroková politická strana, zlikvidovaná diktaturou totalitního režimu Komunistické strany Československa“), sociální témata („sociální jistoty“) a pouto k sesterským západoevropským stranám.²⁶ Na plakátovacích plochách patřila k nejpočetněji zastoupeným, strádala ale nedostatkem zájmu médií, interpretujících volby jako souboj mezi Občanským fórem a Komunistickou stranou Československa. Snahu o průlom v tomto směru znamenalo *Prohlášení historických demokratických politických stran Československa* ze 17. května, žádající zákaz KSČ, které spolupodepsala také sociální demokracie. Ohlas mělo značný, avšak vesměs negativní. Ve shodě se skutečností bylo pokládáno za předvolební tah stran, jimž výsledky průzkumů veřejného mínění dávaly stále menší naději na úspěch.

V parlamentních volbách konaných 8.-9. června zvítězilo v českých zemích Občanské fórum, na jehož kandidátkách bylo zvoleno pět „sociálních demokratů OF“. Československá strana sociálně demokratická zůstala pod pětiprocentním prahem. Hodnocení volebního výsledku, s nímž přišel předseda strany Jiří Horák, zdůraznilo matný obraz sociální demokracie v očích veřejnosti – a také „skutečnost, že někteří sociální demokraté považovali za nutné uprostřed volebního boje apelovat na voliče, aby naši stranu nevolili“.²⁷ Po vyloučení zprávy vedení, popisující postup sociálních demokratů z Občanského fóra před volbami jako „rozkolnickou činnost“, a diskuzi s Rudolfem Battěkem ústřední výkonný výbor tohoto hlavního vnitrostranického oponenta vyloučil ze sociální demokracie. Už se do ní nevrátil a neúspěšně se pokoušel ze skupiny svých příznivců vytvořit stranu vlastní.

²⁶ A ÚSD, f. Jiří Loewy, Sociální demokracie. Citace pocházejí z nedatovaného propagačního a náborového letáku ČSSD, vytištěného patrně v březnu či dubnu 1990. (Srv. MALÍŘ, Jiří - MAREK, Pavel a kol.: *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, sv. 2. Brno, Doplněk 2005, s. 1465.)

²⁷ Projev předsedy ČSSD Jiřího Horáka na 4. zasedání ústředního výkonného výboru ČSSD dne 15. června 1990. In: *Organizační zpravodaj*, č. 12 (21. 6. 1990).

S Obrodou, či bez ní?

Vyloučením Rudolfa Battěka na sebe Československá strana sociálně demokratická upoutala značnou pozornost médií, kladoucích si otázku, jak se mohl Jiří Horák po volební porážce tak lehkovážně zbavit naděje, že hlas sociální demokracie bude slyšet v parlamentu. Ale předseda strany měl plán, který začal uskutečňovat, totiž spojení s klubem Obroda. V Občanském fóru působila Obroda „jako samostatná politická síla“,²⁸ na jeho kandidátkách získalo v červnu několik jejích členů poslanecké mandáty. První vzájemné kontakty byly navázány už na jaře. Po volbách Jiří Horák na schůzce s předsedou Obrody Milošem Hájkem navrhl sloučení obou formací.²⁹ Z volebního neúspěchu vyvodil poučení a učinil obrat směřující k tomu, aby oslovil voliče Komunistické strany Čech a Moravy.

Představitelé Obrody věděli, že jejich organizace v dosavadní podobě nemá žádnou perspektivu. Proměna KSČM v sociálně-demokratickou stranu po polském vzoru nepřicházela, a tak se Československá sociální demokracie jevila jako nejpříjemnější partner. Slučování Obrody s ČSSD provázela kritická diskuze uvnitř obou uskupení, v nichž vůči takovému spojení panovala tradiční nedůvěra. V sociální demokracii se projevovala bouřlivě. Po zveřejnění společného prohlášení vedení ČSSD a Obrody z 29. října, které oznamovalo, že hodlají „završit svoji dosavadní spolupráci postupnou integrací“,³⁰ začala opozice vůči Horákovu vedení, kriticky naladěná volebními výsledky a vyloučením

²⁸ Formulace pochází z usnesení výkonného výboru klubu Obroda o dalším působení klubu v rámci Občanského fóra ze 7. 1. 1990 (viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka - KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Obroda - Klub za socialistickou přestavbu: Dokumenty*. Praha, Maxdorf 1996, s. 195 n.).

²⁹ Vstup Obrody do ČSSD vylíčil Miloš Hájek po patnácti letech v rozhovoru s historiky (VANĚK, M. - URBÁŠEK, P. (eds.): *Vítězové? Poráženi? Životopisná interview*, sv. 1, s. 99-121).

³⁰ Zprávu vydala téhož dne Československá tisková kancelář a druhý den ji přinesla většina deníků. Viz též vysvětlující rozhovor s vedoucím tiskové komise ČSSD Jiřím Markem Levice? Pro koho, s kým a proč? In: *Tvorba*, roč. 38, č. 47 (21. 11. 1990), s. 4 n.

Rudolfa Battěka, hovořit o „bolševizaci ČSSD“. Předpovědi kritiků, podle nichž měli zkušení funkcionáři soustředění v Obrodě stranu ovládnout, se nenaplnily.³¹ Pro většinu členů Obrody spojení se sociální demokracií neznamenal víc než jen nové politické ukotvení jejich veřejné činnosti. Skutečnost, že značná část aktivistů Obrody, spjatých s ideologickými spory v Československu padesátých a šedesátých let, měla blízko k politickým a společenským vědám, se na chodu strany příliš neprojevila a její intelektuální a odborné zázemí nijak viditelně neposílila. Aktivně v sociální demokracii působily pouze desítky „obrodářů“ a do vrcholných grémíů vstoupili jen jednotlivci. Se vstupem Obrody však získal v Lidovém domě domovské právo vlivný názorový proud spjatý nejen s reformou KSČ v roce 1968, ale také s ustavením komunistického režimu v roce 1948, vždy připravený hájit svou minulost jako do značné míry úctyhodný omyl.

Rozhodující události pro další vývoj sociální demokracie se od léta 1990 začaly dít uvnitř Občanského fóra. Po vzoru Obrody se začali hlásit k sociální demokracii další politici, kteří usoudili, že pokud nastal čas vytvářet tradiční stranické spektrum, bude v něm patřit sociální demokracii významná úloha. Do strany tak vstoupil Valtr Komárek nebo Ivan Fišera, a Jiří Horák neskrýval uspokojení nad tímto vývojem. „Proces profylaxe OF, jeho diferenciacce a přeměn v klasickou politickou stranu jsme přivítali jako podporu rozvíjení demokracie,“ vysvětloval v lednu 1991 místním funkcionářům v Příbrami a vyzýval je k náboru mezi místními aktivisty Občanského fóra.³²

Roční mandát vedení Československé sociální demokracie se blížil ke konci, na začátek dubna 1991 byl do Ostravy svolán její druhý polistopadový sjezd. Vnitřní situace strany byla před sjez-

³¹ Například Jiří Loewy tehdy napsal: „Kdo se nechce z dějin poučit, musí si je zopakovat. Hrobaři sociální demokracie z let 1945 až 1948 zřejmě našli pokračovatele – a neveselé konce nových námluv s komunisty jsou naprogramovány.“ (Znovu prudce aktuální? In: *Pól: Revue bez hranic. Nezávislý čtvrtletník za sjednocenou Evropu*, roč. 1, č. 4 (1990), s. 10.)

³² Projev předsedy ČSSD Jiřího Horáka na okresní konferenci v Příbrami. In: *Informační zpravodaj*, č. 32 (15. 2. 1991), s. 3 n.

dem málo přehledná. Popsat ji z jistého nadhledu a najít příčiny stavu chápaného všeobecně jako neuspokojivý se před sjezdem pokusil Josef Landergott, předseda místní organizace v Praze 1. Předně upozornil, že poměry v sociální demokracii, prožívané aktéry vnitrostranických sporů jako katastrofické, se podobají stavu, v němž se nacházejí i jiné strany, učící se za pochodu politické práci a s ní spojeným organizačním povinností, a pokračoval: „V názorových hranicích ČSSD se od samého začátku pohybují např. zastánci určitého kompromisu s komunisty, ideologové silných levicových stran, přívrženci ‚autentického‘ sociáldemokratismu v intencích godesberského programu, zastánci sociálnědemokratické strany jako strany vyhraněně dělnické, a naopak zase ti, kteří vidí budoucnost sociální demokracie v novoliberálním spojení s podnikateli, anebo prostě ti, kteří vstoupili nebo se jen přihlásili ke straně svých rodičů nebo na základě svých zkušeností intelektuálních či životních. (...) Sociální demokraté se ještě nesjednotili na svém pojmovém slovníku, na rozpětí tolerance a pochopitelně ani na svých cílech.“³³

Ze všech předsjezdových různic dostal nejzřetelnější podobu spor o začlenění Obrody. Vystoupilo proti němu vedení exilové sociální demokracie a snažilo se kolem tohoto tématu semknout opozici proti Jiřímu Horákovi. Karel Hrubý kritizoval spojení s Obrodou jako morálně nepřijatelné: „Sociální demokraté, kteří byli za své přesvědčení komunistickým režimem odsuzováni na dlouhá léta do žaláře, by se tak mohli setkat pod střechou strany se svými bývalými věznicemi či jejich pomahači!“³⁴ V předvečer sjezdu se Karel Hrubý setkal s Jiřím Horákem, vyřikali si svá stanoviska a rozešli se „bez náznaků sblížení“. Hrubý varoval před „vydáním se do rukou profesionálních exkomunistických politiků, kteří spolu se zostřující se sociální situací budou tlačit stranu i její vedení do stále větší blízkosti dnešních komunistů,

³³ Josef Landergott svůj příspěvek otiskl v diskuzi na téma „Nový jízdni řád ČSSD“ v časopise *Pól: Revue bez hranic*, roč. 2, č. 1 (1991), s. 4.

³⁴ HRUBÝ, Karel: Mezi demokracií, úzkostmi a ambicemi: Před XXV. sjezdem Československé sociální demokracie. In: *Tamtěž*, s. 8.

jimž nebude zatěžko změnit časem jméno a tvářit se sociálnědemokraticky“. Horák svůj postup vysvětloval nezbytností získat napříště část voličů komunistické strany („nejméně 300 000“) a vyjádřil přesvědčení, že situaci uvnitř sociální demokracie udrží pod kontrolou a „intelektuální a politické konkurence obrodářských poslanců a funkcionářů se nebojí“.³⁵

Argumentace nabízená exulanty se ve sjezdové debatě objevila jen v nepatrné míře. Hned na úvod odpověděl Jiří Horák na kritiku, že vede stranu k „bolševizaci“. Prohlásil, že spolupráce s KSČM je v dané chvíli vyloučená a že sociální demokracie se otevřela pouze jejím řadovým členům, kteří se v minulosti ničím neprovinili. Polistopadové komunistické straně adresoval slova, že podle jeho názoru ztratila smysl existence a „měla by se rozjet“.³⁶ Horákova základní teze o nutnosti učinit ze sociální demokracie „koncentrační bod levého středu“ české politiky,³⁷ a zejména varování určené „restitučním“ delegátům, že „nelze jen stavět na minulosti“, poněvadž „je velmi těžké po děsivé propasti dvou generací na minulost bezprostředně navázat“,³⁸ se opakovala ve vystoupení několika dalších řečníků. Vlídneho přijetí se dostalo poslancům zvoleným za Občanské fórum, které Jiří Horák představil jako nové členy strany. Tento tah, chápaný jako úspěch na cestě z politické bezvýznamnosti, rozhodl. Sjezd schválil spojení s Obrodou a ve vystoupení Ivana Fišery se k radosti přítomných poprvé zabýval problémem vztahu svých poslanců k vládní většině. Jiří Horák obhájil předsednickou funkci i svou dosavadní politiku a mohl sjezd uzavřít optimistickým prohlášením, že „překračujeme úzce stranické meze“.³⁹

³⁵ *A ÚSD*, f. Jiří Loewy, Sociální demokracie, zpráva Karla Hrubého členům vedení exilové ČSSD „XXV. sjezd ČSSD, Ostrava 6.-7. dubna 1991“.

³⁶ Přehled politického vývoje u nás a v zahraničí: Předseda strany př. J. Horák. In: *Protokol XXV. sjezdu ČSSD konaného 6. a 7. dubna 1991 v Ostravě*. Praha, Československá sociální demokracie 1993, s. 14.

³⁷ *Tamtéž*, s. 17.

³⁸ Zahajovací projev předsedy strany př. J. Horáka. In: *Tamtéž*, s. 6.

³⁹ Závěrečný projev předsedy strany př. J. Horáka. In: *Tamtéž*, s. 93 n. Exiloví delegáti na protest proti výsledkům sjezdu z jednání předčasně odešli a vydali prohlášení, že po integraci Obrody nepovažují Horákovu ČSSD za svou stranu (Prohlášení zahraničních delegátů XXV. sjezdu ČSSD v Ostravě. In: *Pól: Revue bez*

V říjnu 1991 pověřil Jiří Horák vedením blížící se volební kampaně strany nejznámějšího z nově příchozích – Valtra Komárka, ředitele Prognostického ústavu Československé akademie věd a bývalého místopředsedu federální vlády, krajně kritického vůči počínání svých bývalých kolegů a nástupců. Svě názory Komárek shrnul do knihy *Ohrožená revoluce*, v níž mluvil hlasem příslušníka předlistopadové expertní elity, která se ráda zbavila dosavadních omezení vyplývajících z dogmat komunistické vlády. Zaskočila ji však skutečnost, že část veřejnosti ji nepočítala mezi spoluzakladatele nových časů a vylučovala ji z rozhodování, na něž se cítila připravena. V knize nalezneme pojmy a obraty patřící do jazyka předlistopadové politiky, ale žádnou nostalgii po vládě KSČ, jejímž členem byl autor v letech 1946 až 1989. Obraz minulosti podávaný Valtrem Komárkem se lišil od výkladů pocházejících z prostředí Obrody. Nebylo v něm místo pro „naděje“ ani „zklamání“, vévodily mu neosobní dějinné síly (nacismus, postup Sovětského svazu do střední Evropy), v jejichž důsledku se v Československu v roce 1948 ustavil režim podle sovětského vzoru. Pokus o marxismem inspirovanou zkrácenou cestu k modernitě se však nezdařil, nastolený mechanismus vyčerpал své vývojové možnosti a byl přirozeně odstraněn. Odsuzování minulého režimu jako zločinného, „lustrační hysterii“ a antikomunistické nálady vůbec popisoval Komárek jako omyl, osobní selhání bývalých disidentů v politice, znemožňující racionální debatu, jež se měla vést o současnosti a budoucnosti – v minulosti žádné naléhavé

hranic, roč. 2, č. 2 (1991), s. 8). O tři dny později publikovali sociální demokraté angažovaní v OF jiné prohlášení, že po posouzení výsledků ostravského sjezdu zakládají samostatnou sociálnědemokratickou stranu, protože ČSSD se přiblížila „úplnému zkomunizování“ (*tamtéž*, s. 8). Asociace sociálních demokratů se ustavila 25. května 1991 v Praze. K dosavadnímu jádru kolem Rudolfa Battěka a dalších čtyř poslanců zvolených za OF se připojilo několik desítek funkcionářů ČSSD a exilových sociálních demokratů. V parlamentních volbách se strana chtěla stát součástí demokratického protikomunistického bloku, k jehož ustavení vyzývala. V této snaze však neuspěla a po vypršení poslaneckých mandátů svých členů v roce 1992 ztratila politický význam. Historii této platformy, profilující se „konstruktivním antikomunismem“ a hlasující v parlamentech shodně s ODS a ODA, lze podrobně studovat ze sbírky dokumentů jejího tajemníka Josefa Landergotta, uložené v Archivu Ústavu pro soudobé dějiny.

téma nenacházel.⁴⁰ *Ohrožená revoluce* Valtra Komárka vyšla nákladem Československé sociální demokracie a stala se základem jejího volebního programu i dalších textů vydávaných stranou v předvečer voleb. Přesto ji nemůžeme číst jako objasnění vztahu sociálních demokratů k minulosti. Pokud by její teze procházely oponentním řízením uvnitř strany, nezůstal by z nich kámen na kameni. Mnohem víc je dokladem taktizování Jiřího Horáka ve vztahu ke komunistickým voličům, nemožnosti formulovat v sociální demokracii společné stanovisko vůči minulosti – a vlastně i dokladem rezignace vedení strany na takové snažení.

Směrem k vnitřní integraci a profesionalizaci

Druhé parlamentní volby měly napravit prvotní nezdar. Před začátkem volební kampaně stranu ještě posílili další poslanci někdejšího Občanského fóra, Zdeněk Jičínský, Petr Kučera a Miloš Zeman. Dosažený sedmiprocentní výsledek proto zůstal za očekáváním. Skutečnost, že se Československá sociální demokracie stala třetí nejúspěšnější stranou, byla znehodnocena řadou okolností. Propastná ztráta na vítěznou Občanskou demokratickou stranu i na druhé komunisty (Levý blok) ukazovala na malý

⁴⁰ „Denně dochází k projevům chaosu, politické a správní neschopnosti legálních institucí. Přitom tato politika rozvratu se přikrývá legendami o temných silách staré Státní bezpečnosti, které jsou prý téměř všemocné a tento rozvrat cílevědomě způsobují. Tím se jen odvádí pozornost, neboť politika rozvratu pramení ze všech hlavních ohnisek současné oficiální politiky jako výraz její malé programovosti, bezuzdné improvizace, agresivního individualismu, přemíry ješitnosti a osobních ambicí různých vysokých činitelů bez účinných korektivů v reálných politických mechanismech.“ (KOMÁREK, Valtr: *Ohrožená revoluce*. Bratislava, Bradlo 1991, s. 32; srv. též předvolební ohlédnutí za vlastním působením v OF z jara 1992 v brožůře Valtra Komárka *Mé pády a vzestupy*. Praha, Nakladatelství dopravy a spojů 1992, s. 57 n.) Srv. též výklad Michala Kopečka o velice podobných prohlášeních členů reformního vedení českých komunistů po jejich odchodu do opozice v létě 1990, viz KOPEČEK, Michal: *Stigma minulosti, pouto sounáležitosti v této monografii*.

úspěch sociálních demokratů na obou hlavních frontách. Proti občanským demokratům se neprosadili se svými představami o sociálně únosnější verzi hospodářských reforem. Na druhé straně se jim nepodařilo dosáhnout hlavního strategického cíle a získat na svou stranu podstatnější část voličů KSČM. Slabé zastoupení v obou parlamentech (Federálním shromáždění a České národní radě) nedávalo naději, že by strana mohla v počínajícím volebním období sehrát vážnější úlohu.⁴¹

Následná diskuze uvnitř strany prozrazovala rozpolcenost. Část funkcionářů označovala za zdroj neúspěchu ukvapený příchod nových tváří. Do čela se jim postavil sám průkopník této politiky Jiří Horák a z úst jeho věrných zazněl názor, že by bývalým členům KSČ měly být zapovězeny funkce v užším vedení strany. Jiná byla optika poslanců Komárka, Jičínského, Fišery, Dostála či Zemana. Těžko mohli přehlédnout, že vstup do sociální demokracie pro ně znamenal úspěch: jako jediní z poslanců někdejšího středu a levice Občanského fóra dokázali obhájit své mandáty (ve Federálním shromáždění byla znovu zvolena jen pětina poslanců). Výsledky sociální demokracie v krajích, kde kandidovali, patřily zřetelně k nejlepším, což připomínali ve vnitrostranické diskuzi a své kritiky vinili z „primitivního antikomunismu“. Stále častěji zazníval požadavek na předčasné svolání sjezdu, který by vyřešil rozpory ve vedení strany, jehož členové jednali každý na vlastní pěst, přicházeli s protikladnými stanovisky, v tisku své postoje vzájemně kritizovali a vyzývali se k vystoupení ze strany. Koncem srpna 1992 se širší vedení strany na vzrušeném zasedání dokázalo shodnout

⁴¹ Rozbor získaných hlasů upozorňoval na skutečnost, že sociální demokraté nemohou počítat s významnější skupinou věrných příznivců: pouze 12 % jejich voličů dalo hlas ČSSD už v roce 1990. Největší počet hlasů (42 %) přibyl od někdejších voličů OF, zatímco zisk voličů KSČM byl zanedbatelný. Tyto údaje patrně vedly Jiřího Horáka - připomeňme, že profesí politologa - k následnému obratu v jeho vztahu k „novým“ členům s komunistickou minulostí. Posuny voličské přízně analyzoval Pavel Pšejja v práci *Stranický systém České republiky: Politické strany a jejich vývoj 1989-1998*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, s. 84.

na jediném - na nutnosti uspořádat další sjezd už na začátku roku 1993.⁴²

Předsjezdová debata nevyunikala pestrostí témat. Hovořilo se vlastně jen o dvou věcech: o bývalých komunistech ve stranických řadách a stylu opoziční politiky. Jiří Horák oznámil, že se nebude ucházet o znovuzvolení. Připustil, že „dílčí orientace ve volbách na komunistické voliče byla chybná“, kvůli lidem jako Komárek straně média „nasazují psí hlavu kryptokomunistů“ a jejich vliv i zastoupení ve vedení strany by měl sjezd zeslabit.⁴³ A to nejen kvůli jejich minulosti, ale i způsobům politického jednání, které Horák charakterizoval jako příliš agresivní vůči vládě, což přičítal jejich někdejšímu členství v KSČ. Osten Horákových výroků mířil zejména proti Miloši Zemanovi, od června 1992 předsedovi pražské organizace sociální demokracie, pokládanému za nejvýznamnějšího uchazeče o předsednický post ve straně.

Tón sjezdové diskuzi koncem února 1993 v Hradci Králové udal odstupující předseda. V úvodním projevu shrnul debatu uvnitř strany jako spor o charakter opozice: na jedné straně solidní a státotvorná, na druhé straně neodpovědná, používající „verbální pyrotechniku“, což ohrožuje „naš mladý stát“, v němž „jde ještě stále o demokracii“.⁴⁴ Avšak varování před volbou Miloše Zemana, přicházející ze všech stran, mělo na delegáty nakonec menší účinek než Zemanovo vystoupení na sjezdu, zejména jeho kandidátská řeč. Zopakoval v ní svůj mnohokrát

⁴² Tehdejší atmosféru zachytil zpravodaj: „Často se nediskutovalo k věci, ale k osobám. (...) Lidé se navzájem cejchovali podle toho, kdo, kdy a odkud přišel do sociální demokracie. Předseda strany Jiří Horák kritizoval některá veřejná vystoupení bývalých členů KSČ, kteří do ČSSD přišli z Občanského hnutí. (...) Poslanec Pavel Dostál podal návrh, aby se ve straně přestalo hlasovat a aby ve stanovách bylo zakotveno, že předseda má vždy pravdu. (...) Volební lídr Valtr Komárek musel rozdováděné osazenstvo uklidňovat poukazem na přítomnost nás, novinářů...“ (Cíl a cesta. In: *Deník Právo lidu* (24. 8. 1992), s. 2.)

⁴³ Citováno podle článku Jak je to s exkomunisty v ČSSD. In: *Tamtéž* (10. 9. 1992), s. 9. Cenný obraz událostí s mnoha barvitými detaily a charakteristikami hlavních aktérů přinesl novinář Alexandr Mitrofanov v publikaci *Za fasádou Lidového domu: Česká sociální demokracie 1989–98. Lidé a události*. Praha, Aurora 1998.

⁴⁴ Zpráva předsedy ČSSD o činnosti strany. In: *Protokol XXVI. sjezdu ČSSD konaného ve dnech 26. až 28. února 1993 v Hradci Králové*. Praha, ČSSD 1995, s. 13.

kritizovaný výrok, že sociální demokracie má jít „vládě po krku“: má se stát sebevědomou stranou plnící bez váhání opoziční roli, silnou svým programem. Nabízel tak východisko z neřešitelného dilematu Jiřího Horáka, kolísajícího ve vztahu k politickému hegemonovi (Občanskému fóru, později ODS) i komunistům. Ve snaze o ukotvení strany se Horák nejprve připojil k požadavku zakázat KSČM (v květnu 1990), po neúspěchu této politiky postavil do čela volebního štábu Valtra Komárka (od podzimu 1991 do jara 1992), a jakmile zjistil, že navzdory této kampani jsou komunističtí voliči vůči sociální demokracii většinou neteční, začal prosazovat politiku konstruktivní opozice, jež měla přebírat zklamane voliče vládních stran (na podzim 1992). Proti Horákově strategii hledání nejdostupnější kořisti, jež měla kvůli častým proměnám vztahu vůči vládě i opozičním komunistům destruktivní důsledky pro rodící se identitu strany, postavil Zeman projekt stálého soupeření na obou frontách a přesvědčoval delegáty, že pod jeho energickým vedením bude úspěšný. K nedobré vnitřní situaci ve straně řekl: „Zastávám názor, že intriky jsou projevem pracovní nevytíženosti, a že když mezi poměrně málo lidí, kteří dosud v sociální demokracii jsou, rozdělíme mnoho užitečné práce, přestanou mít čas intrikovat.“⁴⁵ S tímto programem byl zvolen novým předsedou sociální demokracie, přejmenované sjezdem z československé na českou. Před obavami delegátů, že případný neúspěch povede ČSSD k závislosti na komunistech, ochraňovala nové vedení sjezdová rezoluce navržená Jaroslavem Mezníkem, která je zavázala nespojovat se s extremisty (konkrétně uváděla republikány, komunisty a moravské nacionalisty).

S odstupem je patrné, že hradeckým sjezdem a volbou Miloše Zemana se uzavřela více než dvouletá etapa obnovování sociální demokracie. Volba výrazné postavy, energického solitéra přicházejícího zvenčí, se pro stranu ukázala úspěšná. Hned po svém zvolení nabídl Miloš Zeman spolupráci všem znesvářeným skupinám

⁴⁵ Kandidátský projev Miloše Zemana před prvním kolem volby předsedy strany. In: *Tamtéž*, s. 135.

v sociální demokracii a překvapivě snadno dosáhl některých úspěchů, když se mu například podařilo na svou stranu získat část exulantů v čele s tajemníkem jejich organizace Jiřím Loewym. Nový předseda vládl širokým rejstříkem. Vydal subtilní esej o stavu posttotalitní společnosti, v němž přesvědčivě varoval před nástupem populismu a nacionalismu,⁴⁶ a současně nešetřil výroky naplňujícími tato varování. Brzy po jeho zvolení zaznamenala sociální demokracie růst volebních preferencí a množství se náznaky budoucího úspěchu zapůsobily ve straně jako účinný integrační faktor. Nezmenšil se však rozdíl mezi východisky a názory. Česká sociální demokracie ještě dlouho působila jako různorodé společenství, pro něž bylo obtížné nacházet shodu.⁴⁷ Naděje na společný vzestup ovšem alespoň zvětšovala ochotu mluvčích jednotlivých proudů a tradic podřízovat se Zemanově autoritě, vést diskuze uvnitř strany a zachovávat navenek loajalitu vůči postojům, s nimiž třeba nesouhlasili. Můžeme to nazvat profesionalizací politické činnosti?

Závěrečné poznámky

Sledovali jsme střetávání několika historicky vzniklých skupin, které se scházely na půdě sociální demokracie a přitom zjišťovaly, že nemají společnou minulost a že je všechna témata z ní odvozená rozdělují. Nejpočetnější proud, nazvaný zde „restituční“, vycházel ze vzpomínky na ovládnutí strany prokomunistickou frakcí a následné represe. „Pokračovací“ sociální demokraté z exilu a z okruhu chartistických „nezávislých socialistů“ za sebou měli dlouhá léta angažovaného odporu proti komu-

⁴⁶ ZEMAN, Miloš: *Naše posttotalitní krize a její možná východiska*. Praha, Alternativy 1991.

⁴⁷ Zlepšení to však bylo pouze relativní. Politologové spočítali, že poslanecký klub sociální demokracie vykazoval ještě v letech 1992–1996 nejmenší soudržnost při hlasování ze všech politických skupin zastoupených v parlamentu. (Viz KOPECKÝ, Petr - HUBÁČEK, Pavel - PLECITÝ, Petr: Politické strany v českém parlamentu (1992–1996): Organizace, chování, vliv. In: *Sociologický časopis*, roč. 32, č. 4 (1996), s. 443.)

nistické vládě. Tato základní východiska, směřující „od komunismu“, byla konfrontována s reálným polistopadovým postavením sociální demokracie, určeným několika vnějšími faktory: Zaprvé, Občanské fórum nepřálo rozvoji politických stran – jak svou vůdčí myšlenkou občanského angažování bez politických stran, tak svou praktickou politikou vůči nim. A platilo to i pro strany, které se rodily v jeho lůně, i pro ty, které se k němu hlásily jako spojenci. Zadruhé, veřejné mínění české společnosti, reagující na podzim 1989 převážně kladně na hesla „socialismu“ a „sociální demokracie“, prodělalo v této věci rychlý a dlouhodobý obrat. Zatřetí, komunistická strana přešla do nových poměrů a ucházela se o zastupování nejen svého tradičního členstva, ale všech levicových voličů. Tato situace vyžadovala od sociální demokracie politické jednání v prostoru mezi Občanským fórem a KSČM, na něž vznikající strana nebyla připravena. Vedení mělo slabou pozici, vedle něj se prosazovalo mnoho autorit: význační předúnoroví straníci, potomci sociálnědemokratických veličin, pracovníci vznikajícího profesionálního aparátu, redaktori *Práva lidu*, členové stranických grémií, bývalí političtí vězni, funkcionáři exilové strany, „nezávislí socialisté“, později také příslušníci Obrody a poslanci vstupující do sociální demokracie, ti všichni chtěli naplňovat tradiční značku strany vlastním obsahem. Nefungovaly přitom účinné mechanismy vnitrostranické diskuze ani vzájemného informování. Strana, působící fakticky na okraji politických událostí, nebyla zatížena reálnou agendou ani odpovědností. Naprostá většina aktérů se, alespoň na počátku, do debat pouštěla s nasazením amatérů, kteří vyslovují svá niterná přání a osobní názory.

Tím vyvstává závěrečná otázka, co vlastně drželo tak různorodé uskupení pohromadě a způsobovalo, že do něj přicházeli další a další politici. Sociální demokracie vládla dvěma aktivy: mezinárodním zakotvením v Socialistické internacionále a majetkem, převzatým v březnu 1990 od KSČ. Příslušnost k mezinárodnímu sociálnědemokratickému proudu působila od samého počátku. Československá strana získala od sesterských

stran na Západě finanční příspěvky i další užitečnou pomoc ve formě školení kandidátů a pracovníků aparátu, pomoci při volebních kampaních a podobně. Význační politici ze západní Evropy, kteří při svých cestách do Prahy nezapomněli na návštěvu Lidového domu, dávali svým počínáním najevo, že jí předpovídají lepší budoucnost. Mezinárodní zakotvení silně zapůsobilo například v diskuzích uvnitř Obrody na téma, zda se spojovat právě se sociální demokracií. Podstatnou roli sehrál také fakt, že KSČ v březnu 1990 vrátila sociální demokracii její tradiční sídlo, Lidový dům.⁴⁸ Byl to sice jen zlomek majetku předúnorové ČSSD, který si komunistická strana přivlastnila, ale rozsáhlý areál v centru Prahy stranu citelně posílil. Pomoc ze zahraničí a vlastní majetková základna působily jako stabilizační faktor, který odlišoval sociální demokracii od jiných politických skupin, stojících na slabších základech a ohrožených v případě politického neúspěchu takřka okamžitým zánikem. Hmatatelně potvrdzovaly tezi o síle tradiční politické značky a jejích perspektivách.

Historii sociální demokracie z let 1989 až 1992 můžeme sledovat jako ujasňování jejích představ o tom, jaké perspektivy to vlastně jsou. Kdyby záleželo na obnovitelích sociální demokracie, vstoupili by v prosinci 1989 do vlády a snažili by se „zpětně včlenit Československo do pásma vyspělých evropských zemí“,⁴⁹ na nich ale záleželo jen málo. Vývoj v polistopadové sociální demokracii se ubíral směrem k akceptaci logiky politického soupeření. A také k přijetí role opoziční strany. Váhání a debaty o formách opozičního působení odhalovaly, že sociální demokracie ani česká politika jako taková vlastně nemají tradici systémové parlamentní opozice: panteon vůdců, přivolaných ve straně jako kladné či výstražné příklady, zahrnoval řadu předsedů vlád a ministrů, ale nikoho, kdo by proslul jako schopný opoziční pře-

⁴⁸ V době počínajících snah o konfiskaci majetku KSČ se na jaře 1990 vedení komunistické strany urychleně zbavilo některých nemovitostí, jejichž vlastnictví se nedalo nijak obhájit, vedle Lidového domu třeba i Arcibiskupského paláce.

⁴⁹ Program Československé sociální demokracie z 27. listopadu 1989. In: *Právo lidu* [pražské], č. 1 (1989), s. 2.

dák. Tato okolnost může ozřejmit poněkud úmornou diskuzi o tom, jakou kritiku vlády lze pokládat ještě za „státotvornou“ a kde začíná „komunistický radikalismus“.

Závěrem se zbývá ohlédnout, jak se v sociální demokracii v prvních dvou letech její obnovené existence vyvíjelo soužití jednotlivých proudů, popsaných v úvodu jako „restituční“, „pokračovací“ a „nový“.

„Restituční“ program se vyčerpal obnovovacím sjezdem, jemuž vystoupení nejstarších delegátů dávalo ráz oslavy. V představách o budoucnosti se jeho příslušníci rozcházel. Jedni by dali přednost důstojné existenci staré strany jako třeba i málo významné politické síly s odůvodněním, že v dobách, kdy se v politice vítězí radikalismem a demagogií, není hanba nevyhrávat volby. Druzí soudili, že přejaté dědictví zavazuje k největším ambicím, a jaká doba, takové cesty k úspěchu. Druhý hlas postupem času převážil.⁵⁰ Současně se zmenšovalo zastoupení „restitučních“ členů ve stranických grémiích, stále však tvořili podstatnou část členstva. Na to, aby se mohla systematicky věnovat politické činnosti, přišla pro tuto generaci „sametová revoluce“ příliš pozdě. Slavomír Klaban se na podzim 1992 podílel na založení Klubu seniorů ČSSD a spočítal, že starobní důchodci představovali třetinu a v Praze bezmála polovinu všech členů.⁵¹

V osudech „pokračovacích“ sociálních demokratů je patrný značný vliv předchozích zkušeností a svazků. Rudolf Battěk se ve straně neprosadil také proto, že se v ní neprosazoval. Do své neúspěšné kandidatury trávil většinu času mezi starými přáteli v Občanském fóru, na sjezdu potom působil jako autorita přicházející zvenčí, jíž se delegáti nepodrobili. Druhý příklad: nástup Jiřího Horáka do čela sociální demokracie způsobil, že se

⁵⁰ Vliv na tento vývoj měla rétorika Václava Klause a jeho ODS. Značný ohlas měl v ČSSD např. Klausův výrok, v němž rozdíl mezi komunisty a sociálními demokraty přirovnal k rozdílu mezi nebezpečnými zmijemi a otravnými ovády (10. 10. 1991 o něm referoval všechen denní tisk).

⁵¹ Viz KLABAN, Slavomír: Zpráva o činnosti klubu seniorů. In: *Protokol XXVI. sjezdu ČSSD konaného ve dnech 26. až 28. února 1993 v Hradci Králové*, s. 165.

do opozice vůči stranickému šéfovi dostala většina aktivistů exilové strany, kteří s ním v předchozích deseti letech sváděli boje; ty se v exilové komunitě, pěstující politiku jako volnočasovou aktivitu, přenášely značnou měrou do osobních vztahů. Kvůli připojení Obrody vedení exilové organizace prohlásilo, že stranu přestává považovat za svou. Když Jiří Loewy jako jeden z organizátorů protestu o dva roky později uvítal zvolení Miloše Zemana, Obroda v sociální demokracii dál působila – a vedle ní stále početnější zástup „nových“ politiků, z nichž mnozí teprve nedávno opustili řady komunistické strany. Zemanovo vítězství však s sebou přineslo odchod někdejší exilové frakce z rozhodujících pozic v Lidovém domě.

Tím nemá být řečeno, že argumenty založené na rozdílech ve vztahu k tradici můžeme brát na lehkou váhu. Své konflikty tak jejich aktéři prožívali. Rozdíly v životopisech byly stále po ruce jako srozumitelný výklad neshod. V prostředí strany opakovaně zklamávané dosaženými volebními výsledky, hledající své místo i formy působení, se vstupní rozdíly v diskuzích stále vracely jako vysvětlení společných nezdarů. V prvních dvou polistopadových letech se sociální demokracie jako samostatná síla také vůbec nedokázala uplatnit v diskuzích o minulosti. Působili v ní zastánci snad všech myslitelných postojů vůči komunistickému režimu, lustracím, restitucím, odsunu sudetských Němců i dalším probíraným tématům. Každá snaha promluvit jménem strany narážela na odpor vnitrostranických názorových oponentů a ústila do polemik mezi mluvčími jednotlivých sociálnědemokratických proudů a skupin.

V éře Miloše Zemana se situace rychle změnila. Nedlouho po jeho nástupu se strana – byť zatím jen v průzkumech veřejného mínění – stala nejdůležitější silou opozice a směřovala k roli druhého pólu české politiky. Nový předseda nesplnil očekávání žádné ze stávajících skupin, které doufaly, že se do sporů o minulost autoritativně zapojí a přikloní se na jejich stranu. Pokusy o ujasnění stranické doktríny v tomto směru nepodnikal. Naopak, systematicky do sociální demokracie přibíral další a další

nositele různých politických tradic a názorů, a rozšiřoval tak řady „nesourodé armády“.⁵² Ačkoli si později postěžoval, že v té době „osmdesát procent své energie věnoval tomu, aby hasil vnitřní konflikty“,⁵³ různorodosti vlastního tábora obratně využíval. Brzy nemohlo z vládní koalice zaznít žádné stanovisko, které by uvnitř sociální demokracie nenalezlo výmluvného oponenta – a právě jemu hned předseda uděloval slovo.

⁵² Tento výraz Miloše Zemana pochází z jeho memoárů *Jak jsem se myšlil v politice* (Praha, Ottovo nakladatelství 2005, s. 153).

⁵³ *Tamtéž*, s. 137.

Adéla Gjuričová

**Dvě cesty
křesťanské politiky.
Československá
strana lidová
a Křesťanskodemokratická
strana v první polovině
devadesátých let**

Zařazení polistopadového vývoje Československé strany lidové (ČSL) a Křesťanskodemokratické strany (KDS) do společného výkladu o „křesťanských stranách“¹ lze obhájit jen zčásti. Pro zvolený postup hovoří skutečnost, že se obě strany vyrovnávaly s požadavkem reprezentace křesťanů a křesťanských hodnot v české porevoluční společnosti, uzavřely mezi sebou politické spojení ve společné koalici pro volby v roce 1990, řadu let byly součástí téže vládní koalice a nikoli nepodstatné části jejich členstva usilovaly o sjednocení obou stran. Ale jedním dechem je nutno při použití zastřešujícího výrazu „křesťanské strany“ uvést i zásadní odlišnosti mezi nimi. Týkají se centrálního tématu této knihy, totiž úlohy minulosti politických aktérů a jejich vztahu k ní při hledání nové vlastní identity v prvních letech po pádu komunismu. Tedy: ČSL byla jednou z vůbec nejstarších politických stran v českých zemích a tvořila jeden z tradičních fenoménů českého stranického systému; směla v okleštěné podobě existovat i v éře Národní fronty a v devadesátých letech se počtem členů znovu zařadila na druhé místo za komunistickou stranu. Naopak KDS neměla významnější členskou základnu ani institucionální tradici a její politický vliv po roce 1989 byl dán kombinací chytrých politických spojení a nekompromisní politiky v několika málo oblastech; na rozdíl od lidové strany zcela postrádala vazbu na meziválečný politický katolicismus a neznala ani zkušenost přežívání v socialistické diktatuře po roce 1948.

Obě strany se přihlásily k projektu evropské křesťanské demokracie, jakkoli v různém čase i smyslu. Každá z nich v skrytu doufala, že by se právě ona mohla v porevoluční situaci stát klíčovou stranou středu, či přesněji pravého středu, jako se to podařilo křesťanskodemokratickým stranám v sousedním Německu

¹ Srv. FIALA, Petr – FORAL, Jiří: Český politický katolicismus v demokratické společnosti (1989–2005). In: FIALA, Petr a kol.: *Český politický katolicismus 1848–2005*. Brno, CDK 2008, s. 445–509. Autoři pojem politický katolicismus používají pouze v titulku, v textu hovoří o vývoji KDU-ČSL „jako nyní jediné explicitně křesťanské politické straně“ a KDS zmiňují pouze tam, kde zasahovala do situace v KDU-ČSL.

a Rakousku po druhé světové válce. Mysleli si to ostatně i mnozí západoevropští křesťanští demokraté a sesterské strany i jim blízké nadace oběma českým protějškům poskytovaly materiální podporu a politické školení. Avšak leccos dopadlo jinak: česká společnost nebyla ochotná takto široce přijmout stranu s proklamovanou náboženskou identitou a také konkurence „občanských“ pravicových stran se ukázala jako příliš silná. A zatímco v poválečném politickém řádu byla pravice oslabena pro svou předchozí vazbu na nacismus a fašismus, zhroucení komunistického bloku podobně znevýhodňovalo levici.

V tomto textu tak vedle sebe nestojí jen dvě strany a jejich – různě oficiálně popisované – minulosti, ale především četné osobní vazby, staré skupinové strategie i tradice a odkazy, které různé vrstvy straníků a voličů vnímaly jako různě nosné. Teprve to vše dohromady tvoří dvojici odlišných, leč vzájemně provázaných polistopadových příběhů hledání nové stranické identity spojených s proměňujícími se strategiemi, jak zacházet s vlastní minulostí.

Dvakrát obrozená: hledání identity Československé strany lidové od roku 1989²

Zatímco sociální demokracie, další tradiční česká politická strana, v roce 1948 ovšem na rozdíl od lidovců rozprášená komunisty, mohla při své obnově v roce 1989 stavět na panujících – obecných i vlastních – idealizovaných představách o předúnorové minulosti strany, lidovou stranu tížilo břemeno „práce ve strukturách“ komunistického režimu. Jakožto součást Národní fronty o sobě celá desetiletí prohlašovala, že hájí zájmy křesťanů

² Srv. GJURIČOVÁ, Adéla: Dvakrát obrozená: Československá strana lidová 1989–1992. In: MAREK, Pavel (ed.): *„Bílá místa“ v dějinách Československé strany lidové*. Olomouc, Centrum dějin křesťanské politiky na Katedře historie FF UP - Gloria Rosice 2010, s. 214–223.

v zemi, a přitom v jejím čele po léta stál exkomunikovaný kněz Josef Plojhar, její konference se odehrávaly pod hesly vyzývajícími k další výstavbě socialismu v souladu s příslušnými sjezdy KSČ a její poslanci jednotně hlasovali pro další liberalizaci interrupcí.³ Přitom ani předúnorová, ani meziválečná tradice strany nebyly jasným světlem zářícím kdesi v dáli a jasně určujícím směr. Lidovecké milieu spíše než politická strana, totiž ona komplexní struktura kombinující členství v lidové straně s aktivitou v lidoveckých sportovních, ženských, studentských a dalších zájmových organizacích, jež kdysi vytvářela automatické spojení „katolík, tedy lidovec“, nebylo po čtyřech desetiletích povinné organizovanosti občanů jednoznačně přitažlivou alternativou. Navíc tu působily negativní obrazy minulosti lidového hnutí, redukovaného ve vlivném komunistickém výkladu dějin politického katolicismu na strašáka „politického klerikalismu“, spřízněného s fašizujícími slovenskými luďáky. Ideová náplň předválečného lidovectví se přitom pnula od křesťanského socialismu přes masarykovský demokratismus, pragmatický nacionalismus až po korporativistické projekty. A přece byly počátky snazší, než by kdokoli čekal.

Ráno po násilném policejním zásahu na Národní třídě vyšla *Lidová demokracie*, tiskový orgán ÚV ČSL, navzdory vůli vedení strany se zprávou ČTK doplněnou o vlastní reportáž, jež vůbec poprvé v oficiálním tisku popisovala protirežimní demonstraci výrazně jinak než jako pokus protisocialistických živelů narušit pořádek v centru města: „Pro všechny shromážděné (...) bylo shromáždění nejen pietním aktem, ale i stvrzením poselství obrany svobody, národní sebeúcty, individuální i společenské mravnosti, obrany nezadatelných občanských práv, bez nichž nelze plnohodnotně žít. (...) Po skončení pietního aktu na Vyšehradě se většina účastníků nechala unést spontánností atmosféry a několikakilometrový průvod (...) se vydal do centra. Na Perštýně průvod

³ Viz např. projednávání novely zákona o interrupcích v ČNR v r. 1986, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, ČNR 1986-1990 - stenoprotokoly, 3. schůze, 20. 10. 1986 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

zastavily pořádkové jednotky a vyzvaly shromážděné, aby se vrátili na nábřeží. Ústupová cesta zpět však byla zatarasena. Lidé znovu zpívali státní hymnu a lidovou píseň Ach synku, synku. Sedali si na zem (...) a někteří podávali příslušníkům VB květiny (...) Přibližně za hodinu pořádkové síly po několikanásobně opakovaných výzvách k rozchodu a uvolnění Národní třídy tvrdě zasáhly.“⁴

Pozoruhodné bylo, jaký měla tato zpráva ohlas, kolik lidí si článek bezprostředně po vydání přečetlo. Připomíná to skutečnost, že *Lidovou demokracii* si už léta předtím i mnoho nelidovců kupovalo jako „nejslušnější noviny“ z oficiální nabídky. Přetrvávající pozitivní konotace spojené s lidovectvím jako předúnorovým, nekomunistickým fenoménem se v listopadu 1989 posílily tím, že veřejnost ani aktivní opozice nebyly připravené uvažovat o stranickém systému mimo existující politické strany. Zakladatelé OF tudíž využili kontaktů s částí lidovecké elity tvořící tehdy reformní křídlo ČSL, tzv. obrodný proud, formálně ustavený v říjnu 1989.

Předsednictvo ČSL se sešlo až 21. listopadu a konstatovalo své znepokojení vývojem (na rozdíl od vedení Čs. strany socialistické, které se tou dobou už distancovalo od ÚV KSČ). Mezitím se však již mluvčí obrodného proudu jednoznačně vyslovili proti „brutálnímu zásahu“ na Národní třídě,⁵ byli zváni na jednání Občanského fóra, 23. listopadu hovořil Richard Sacher z balkonu Melantrichu proti vedení ČSL „krčícímu se na sekretariátě ÚV“, proti němuž stála podle Sacherova výkladu ozdravená strana: „Obstáli jsme! Vznikl obrodný proud!“⁶ Shromážděný dav jednoznačnou podporu požadavkům OF nadšeně uvítal. O tři dny později se předsednictvo ÚV rozhodlo odstoupit, to už

⁴ Síla studentské solidarity. In: *Lidová demokracie* (18. 11. 1989), s. 1 a 3.

⁵ *Archiv KDU-ČSL* (dále jen *A KDU*), karton (k.) Historie ČSL 1988–1989, Prohlášení obrodného proudu v Čs. straně lidové k událostem 17. listopadu 1989, 20. 11. 1989. Srv. *tamtéž*, Všem členům Československé strany lidové, nedat., a Prohlášení předsednictva ÚV ČSL, 26. 11. 1989.

⁶ Cit. dle DANĚK, Břetislav: *Československá strana lidová, její krize a obroda*. Praha, Vyšehrad 1990, s. 127–128.

ale členové reformního křídla beztak obsazovali kanceláře v ústředí. Na zasedání ústředního výboru 27. listopadu byl do čela ÚV zvolen Josef Bartončík. V přijatém programovém prohlášení se pravilo: „Obrodný proud (...) se prosadil. Na ideovou a politickou základnu obrodného proudu přešla s nadšením celá členská základna.“⁷

Jak uvidíme, nebyla tato *obroda lidové strany* první ani poslední. Ostatně právě pochopení tohoto způsobu rétorické práce s vlastní minulostí i aktuální politickou změnou je možným výkladovým klíčem k úspěšné reinterpetaci dědictví a transformaci ČSL po roce 1989. Symbolickým a politickým obsahům tohoto zacházení s minulostí, stejně jako jeho nerefektovaným, avšak široce sdíleným předpokladům se nyní budeme věnovat podrobněji.

Kde se vzal obrodný proud?

V některých pražských organizacích ČSL, na Ústřední politické škole ČSL v Klínici (jejímž politickým vedoucím byl Richard Sacher) a kolem letitého krajského tajemníka jihomoravské ČSL Josefa Bartončíka se v poslední třetině osmdesátých let začali soustřeďovat straníci nespokojení se stavem oficiální politiky ČSL. Pražská větev se pokoušela podávat svou kritiku jako formální podněty pro jednání stranických grémií.⁸ Poté, co vedení strany na nežádoucí aktivity reagovalo vyhazovem Sachera, konstituovala se skupina nejvýrazněji při Sacherově podpoře v jeho pracovněprávním sporu s vedením strany.

Bartončíkovy snahy se více zaměřovaly na suplování aktivit, které normálně zajišťují církve (výlety, poutě, dobročinnost,

⁷ *A KDU*, k. Historie ČSL 1989–1990, Programové prohlášení ČSL přijaté ÚV ČSL, 28. 11. 1989.

⁸ *A KDU*, k. Obrodný proud, Dopis R. Sachera ústřednímu výboru ČSL, 22. 10. 1988. *Tamtéž*, Otevřený dopis: Náměty a podněty MO ČSL v Říčanech u Prahy ke zkvalitnění stranické činnosti ve smyslu 5. a 6. zasedání ÚV ČSL jako pracovní podklad k blížícím se konferencím strany, případně za dřívější svolání sjezdu ČSL, 10. 1. 1989.

křesťanská výchova mládeže, social networking). Pokusy, včetně jeho vlastních, interpretovat tuto činnost jako politickou opozici nevyznívají zcela přesvědčivě.⁹ Postava Josefa Bartončíka dokonale symbolizuje vrstevnatost lidoveckých existencí za normalizace i jejich dnešní paměti té doby. V Bartončíkově domovské farnosti v Pozlovicích, kde bylo všem jasné, že jsou vzhledem ke svému otevřeně praktikovanému křesťanství „ztracenými případy“ pro veřejnou kariéru, znamenalo velkou posilu, pokud v kostele do první lavice každý týden se svou rodinou usedal dobře oblečený pán, právník. Lidoveckým rodinám uměl dokonce díky svým konexím „dostat dítě na brněnská práva“. A zároveň s tím jezdil do Prahy poslancovat ve Federálním shromáždění. Tam, kde by někdo viděl kolaboraci s režimem, cítil jiný nezištnou pomoc a důležitou ochranu.

Vraťme se však k reformním pokusům na konci osmdesátých let. Formální podněty pražských organizací a okresní organizace v Kroměříži shrnul v lednu 1989 dokument nazvaný „Pro křesťanský, demokratický, vlastenecký a socialistický charakter ČSL: Křesťané pro přestavbu“. Dokument kritizoval tehdejší podobu stranického života, včetně potlačování kritiky, a požadoval svolání mimořádného sjezdu, jenž by projednal demokratiizační úpravy stanov, prohloubil křesťanský charakter strany a zavázal k jeho reprezentaci stranické představitel, to vše údajně proto, aby se ČSL mohla účinněji podílet na procesu přestavby.¹⁰ Další dokumenty z první poloviny roku 1989 už mnohem otevřeněji kritizují stávající stranické vedení, zejména „představitel ateistických tendencí ve straně“, ústředního ta-

⁹ Viz zejm. DOČKAL, Vít: *Vratký vzlet Fénixe: Československá strana lidová 1988-1990*. Brno, MU v Brně, MPÚ 2004, s. 10-15, 24-25 aj. Dočkal vyčítá českým autorům, že přes vlastní pragocentrismus nevidí „silnou a dobře organizovanou obrodnou strukturu na jižní Moravě, jejíž kontinuita nebyla od roku 1948 prakticky přerušena“, cit. s. 25. Srv. *Archiv bezpečnostních složek*, Denní situační zpráva FMV č. 149, 10. 10. 1989, Příloha: Situace v obrozených stranách Národní fronty, <http://www.ustrcr.cz/cs/denni-situacni-zpravy>.

¹⁰ *A KDU*, k. Obrodný proud, Pro křesťanský, demokratický, vlastenecký a socialistický charakter ČSL: Křesťané pro přestavbu.

jemníka Josefa Andře.¹¹ Dlouho tyto snahy formálně nepřekračovaly horizont vlastní strany; kontakty na disent, zejména na Václava Malého a Václava Bendu, však existovaly a postupně se objevovaly jemné náznaky disidentského legalismu a požadavku, aby vedení strany vedlo s kritiky dialog. Naopak příznakem komplikovaného vztahu k občanským aktivitám mimo ČSL a také odlišné situace na Moravě byla skutečnost, že Bartončík neuznával, ba přímo podrýval petici Augustina Navrátila¹², a i pražští „obrodoví“ historici popisovali Chartu či VONS i přes uctivý tón ještě dlouho po roce 1989 jako „nelegální aktivity“.¹³

Zajímavá je také hysterická reakce vedení strany, podle něhož měly všechny reformní snahy společný cíl, totiž „pošpinit (...) jedenačtyřicetiletou minulost [ČSL] a připravit postupně přechod na stranu politického klerikalismu s popřením všech základních hodnot, za kterých byla v roce 1948 obnovena“.¹⁴ Prorežimní vedení ČSL totiž cítilo, jak se mu pracně budovaná formální identita ČSL jako strany oddělené od předúnorové „klerikální“ strany hroutí pod rukama, neboť pokud byla nějaká tradice živá, pak to byla právě tradice Šrámkova lidovectví, které dělalo vysokou politiku, ale řadové členy prostě nechávalo podle jejich uvážení společensky působit v místech, kde žili.

Průlom hned v několika ohledech představovalo konspiračně svolané setkání v pražské restauraci Savarin 14. 10. 1989. Více než sedmdesát účastníků pocházelo tentokrát z celé České republiky (Bartončík poslal pozdrav) a kromě ideových a politických zásad činnosti ČSL, přípravy a konání sjezdu a kýžených organizačních principů projednávali i náměty k nové ústavě.

¹¹ A KDU, k. Obrodný proud, Otevřený dopis Ústřednímu výboru Čs. strany lidové a všem členům strany, 2. 3. 1989. Srv. *tamtéž*, Richard Šacher: Dopis delegátům okresní konference Čs. strany lidové v Trutnově, 4. 3. 1989; Josef Andř: Dopis předsednictvu ČSL k „hanopisné podpisové akci“, 17. 4. 1989; Členové ČSL pro přestavbu: Prohlášení k situaci v Čs. straně lidové, 15. 6. 1989.

¹² DOČKAL, V.: *Vrátký vzlet Fénixe*, s. 14–15. Pod Navrátilovu petici *Podněty katolíků k řešení situace věřících občanů* se v roce 1988 podepsalo asi 600 tisíc lidí.

¹³ DANĚK, B.: *Československá strana lidová...*, s. 41.

¹⁴ A KDU, k. Obrodný proud, Josef Andř: Dopis předsednictvu ČSL k „hanopisné podpisové akci“, 17. 4. 1989.

V přijaté *Deklaraci obrodného proudu v Československé straně lidové* se shromáždění delegáti ujali „mohutného proudu aktivit našich členů, směřujících k obrodě strany“, a jasně postulovali požadavky rezignace nejužšího vedení a založení ideologie a politiky strany na principech křesťanství, demokracie a lidských práv. Institucionalizovaný obrodný proud získal formální mluvčí Jiřího Karase, Michala Karlického, Karla Reka, Richarda Sachera, Bohumila Svobodu a Cecílii Trojanovou.¹⁵ Podle Bohumila Lukeše tak „listopadové události r. 1989 našly ČSL plně připravenou zúčtovat s minulostí“.¹⁶

Krátké líbánky s Občanským fórem

Všechny podstatné atributy těsně porevoluční představy vlastní obrody jsou obsaženy v několika následujících větách, jež si dovolím citovat v úplnosti: „Komunisté Čs. straně lidové prostřednictvím dosazených vůdců vnutili nedůstojnou a klamnou úlohu, kterou měla vytvářet před světovou demokratickou veřejností zdání svobody náboženství. Prostí členové strany však ideály pravé víry, demokracie a svobodné křesťanské a demokratické strany nikdy neopustili. Rozvíjeli je ve svých řadách, až se posléze otevřeně odvrátili od zkompromitovaného vedení strany a v podobě obrodného proudu dovedli toto úsilí k vítězství. Představitelé obrodného hnutí – J. Bartončík, R. Sacher a B. Svoboda – se připojili k hnutí studentů, umělců i občanské veřejnosti za demokracii a svobodu. Navrátili tak Čs. stranu lidovou znovu k těm principům, na jejichž základech vznikla. Tím se stali faktickými reprezentanty ČSL a na posledním zasedání ÚV ČSL byli do čelních stranických funkcí zvoleni.“¹⁷

¹⁵ *A KDU*, k. Historie ČSL 1989–1990, Deklarace obrodného proudu v Československé straně lidové.

¹⁶ LUKEŠ, Bohumil: *Historie křesťanské demokracie ve středoevropském prostoru: Československá strana lidová*. Jihlava, Evropská akademie pro demokracie – Praha, Konrad Adenauer Stiftung 2002, s. 25.

¹⁷ *A KDU*, k. Historie ČSL 1989–1990, Dopis R. Sachera a J. Bartončíka prezidentovi USA, nedat. [krátce po ÚV ČSL 27.–28. 11. 1989].

Tyto úvahy zdůrazňovaly, že okamžikem, kdy obrodny proud převzal otěže strany, „skončila více než čtyřicetiletá krize lidové strany a strana opět našla svou identitu“.¹⁸ Povšimněme si, že lidová strana v takovém výkladu může mít jen jedinou identitu, tu předválečnou a předúnorovou, zatímco její způsob existence v rámci systému Národní fronty žádnou „její“ identitou nebyl. Podobně je řešen problém kontinuity a diskontinuity s nedávnou minulostí: obroda je pojímána jako obnovení čehosi původního, pravého a zároveň zrušení, vymazání toho nedávného, nepravého. Obdobně přitom nabídl v únoru 1948 Alois Petr loajalitu „obrozené ČSL“ Gottwaldovi (a stejně se v téže době „obrodila“ Národní fronta).¹⁹

Kontinuita s minulostí dávnější, totiž předúnorovou ČSL, byla naopak všemožně stvrzována a propagována. Předseda Bartončík před sjezdem v dubnu 1990 výslovně prohlásil: „Činnost Čs. strany lidové nyní začíná tam, kde byla po únoru 1948 přerušena a kde nemohla pokračovat ani v roce 1968. Ve svobodných podmínkách a s poučením z uplynulých více než čtyř desetiletí se vrací ke kořenům (...) ke své šrámkovské demokratické tradici.“²⁰ Stranické orgány začaly okamžitě podporovat obnovu lidoveckých spolků a klubů, a dokonce i zemského uspořádání strany.²¹ Restaurační lidovecká identita se prosazovala také v dalších oblastech. Například členská základna, jež namísto předúnorových 400 000 dosahovala na konci komunistické éry pouhé desetiny tohoto počtu, se měla i nadále rozšiřovat „kontrolovaně“. S výjimkou uvolnění v roce 1968 byla ČSL před rokem 1989 v rámci Národní fronty přidělována pouze jistá směrná čísla na počty nových členů. Porevoluční zájemci o vstup do strany

¹⁸ DANĚK, B.: *Československá strana lidová...*, s. 130. Znovunalezení identity ČSL byl cíl zmíněný v mnoha předrevolučních textech R. Sachera.

¹⁹ Přerývů a záměrných diskontinuit bychom našli více: do roku 1968 byly nejvyšším orgánem strany konference, normalizační ČSL, aby se oddělila od demokratizačního pokusu 1968, je začala nazývat sjezdy (I. sjezd ČSL se sešel v roce 1972), ovšem od mimořádného sjezdu na podzim roku 1990 strana sjezdy přestala číslovat, aby tak nevznikal dojem návaznosti.

²⁰ *A KDU*, k. Bartončík, Josef Bartončík: Na prahu sjezdu ČSL, jaro 1990.

²¹ Zemské organizace ČSL byly skutečně ustaveny v březnu 1991, avšak na sjezdu 30. 9. 1995 zase zrušeny a zavedena znovu struktura krajská.

museli však až do roku 1995 předkládat doporučení dvou členů strany. Není těžké odhadnout, že na takové doporučení dosáhli snáze vrstevníci a rodinní příslušníci stávajících členů než lidé úplně odjinud. Přesto však již v květnu 1990 vystoupil počet členů na 92 000.²²

Zajímavý odraz restauračních tendencí v ČSL nabízí rovněž napětí mezi redakcí *Lidové demokracie* a vedením strany. Prakticky po celá léta 1990–1992, i přes proměny složení redakce a vedení ČSL, probíhal boj o to, zda se deník změni zpět v úzce stranický orgán jako za první republiky (o „závislost“ stranického tisku na názoru vedení bojoval ještě i Josef Lux), nebo zda budou moci redaktoři tvořit nezávislý deník křesťanské orientace.²³ Ani první půlrok po listopadu tak *Lidovou demokracii*, včetně například otištěných dopisů čtenářů, neplnily oficiální obrazy stranické obrody, nýbrž obecněji sdílený diskurz návratu k normalitě (řádové sestry se vracejí ke své práci, občané se ujímají rozhodování apod.).

Za nedávnou minulost se Bartončikova ČSL kála rychle a stručně („Nelze toto čtyřicetileté období jednoduše smazat.“), soustředila se však především na „novou kapitolu svědčící o zdravé podstatě strany. (...) Personálně i politicky bylo nutno rozejít se s neblahým dědictvím vlastní minulosti a současně se plně zapojit do boje za demokracii v době, kdy jeho výsledek byl ještě nejistý. V tomto čase ČSL zasáhla po boku Občanského fóra do dějin naší vlasti tak jako snad ještě nikdy.“²⁴ Na dubnovém sjezdu byla ČSL představena jako fénix povstávší z popela, jako strana,

²² LINEK, Lukáš – PECHÁČEK, Štěpán: *Základní charakteristiky členské základny KDU-ČSL*. Praha, SoÚ 2006, s. 13. Srv. BALÍK, Stanislav: Proměny českého politického katolicismu za komunismu. In: *Obzory*, roč. 4, č. 1 (2007), s. 30–37, kde autor zdůrazňuje naprosto zásadní proměny členské základny v letech 1948–1968–1989 a argumentuje, že v ČSL zůstal po letech komunismu jen úzký a velmi specifický segment původního členstva: výrazně levicoví lidovci a dále členové zcela nevýrazní, politicky neprofilovaní.

²³ Viz např. K situaci v LD. In: *Lidová demokracie* (14. 6. 1990), s. 1; [re]: K situaci v LD. In: *Lidová demokracie* (12. 9. 1990), s. 1; Dementi Josefa Luxe. In: *Lidová demokracie* (29. 9. 1990), s. 3.

²⁴ *A KDU*, k. Bartončík, Josef Bartončík: Na prahu sjezdu ČSL, jaro 1990.

jež „cestou vlastní obrody přispěla k obrodě celého národa“. Obrodné hnutí bylo už v Bartončikových projevech jasně navázáno na disent, „rozšiřovalo (...) frontu odporu proti totalitnímu režimu“.²⁵ Jen ojedinělé diskuzní příspěvky poukazovaly na absenci otevřené analýzy minulosti ČSL i jasné strategie pro dalších několik let, včetně změny názvu strany.²⁶ Nesetkaly se s kladným přijetím, a nejradikálnějšími projevy odsouzení kolaborace ČSL s komunistickým režimem tak zůstaly texty obrodného proudu z listopadu 1989.

Historickou legitimitu nového vedení dále posiloval motiv *spodního proudu* v ČSL, který s sebou nesl kontinuitu se šrámkovskou demokratickou lidovou stranou a přerostl v obrodné hnutí v závěru osmdesátých let: to jsou oni „prostí členové strany“ z citovaného dopisu prezidentovi USA, to jsou Daňkovi „lidové vrstvy“, které režim nikdy nepřijaly za svůj, odtud onen obrodným proudem vyzdvižený rozpor mezi politikou vedení a „cítěním členské základny“.²⁷ ČSL jako by žila zároveň ve dvou rozměrech – v dimenzi kompromisní a prospěchářské existence nejvyšší stranické reprezentace a v oddělené dimenzi lidoveckých rodin a reformních snah nižších funkcionářů.²⁸ Jak jsme již viděli, Bartončík sám dokládá prostupnost těchto hranic, avšak paměť „dvojí lidové strany“ je živá a plná barev. Spisovatel Věroslav Mertl, který byl v letech 1971–1991 okresním tajemníkem

²⁵ *A KDU*, k. V. sjezd ČSL 3.-5. 4. 1990, Projev předsedy ČSL J. Bartončíka na V. sjezdu ČSL 3.-5. 4. 1990.

²⁶ Viz např. *A KDU*, k. V. sjezd ČSL 3.-5. 4. 1990, Diskuzní příspěvek ing. Šafaříka na V. sjezdu ČSL 3.-5. 4. 1990.

²⁷ *A KDU*, k. V. sjezd ČSL 3.-5. 4. 1990, Projev předsedy ČSL J. Bartončíka na V. sjezdu ČSL 3.-5. 4. 1990. DANĚK, B.: *Československá strana lidová...*, s. 6, 39 aj.

²⁸ Srv. současné interpretace historika Michala Pehra, který říká: „Lidovci byli v té době dvojí. První částí bylo nomenklaturní vedení, které bylo kvůli státní moci trpěno řadovými členy. Druhá část byli prostí členové, kteří žili svým obyčejným životem, a pokud jim to okolnosti jenom trochu dovolily, snažili se trochu ovlivňovat místní dění. Mezi těmito členy se začala tvořit v 80. letech odbojná lidová strana.“ PEHR, Michal: Dilemata lidové strany v dějinách a současnosti. In: *Obzory*, roč. 4, č. 1 (2007), s. 20–22. Srv. PEHR, Michal: ČSL na konci komunismu. In: ZNOJ, Milan – PEHR, Michal: *Josef Lux a česká politika 90. let*. Praha, Ústav politikologie FF UK 2005, s. 26–30.

ČSL v Českých Budějovicích, popisuje okresní výbor ve vrcholných letech normalizace jako „svěbytné lidské společenství, opírající se o náboženské aspekty víry“, spíše než strana to byl „spolek suplující dávná, převážně katolická sdružení. (...) Nikde žádné prověrky, žádné flagelantské odvolávání omylů, žádné ‚prácecestování‘ ani soudruhování. I to oslovování ‚bratře, sestro‘ znělo archaicky sladce. Jedním slovem, konsolidační proces v ČSL (...) probíhal v podstatě jen verbálně na stránkách Lidové demokracie.“²⁹

První polistopadový sjezd strany za pomoci figury „dvojí ČSL“ umožňoval většině delegátů a členů radovat se z nových časů. Blížily se ale volby, sjezd tedy schvaloval rovněž uzavření předvolební koalice s Křesťanskodemokratickou stranou (KDS) a slovenským Křesťansko-demokratickým hnutím (KDH) nazvané Křesťanská a demokratická unie (KDU)³⁰ a - později již pro lidovou stranu nepřijatelné - heslo volební kampaně „Svoboda místo socialismu“. Projevy vyzývaly studenty a mládež a stavěly stranu do hlavní fronty demokratických sil po bok Občanského fóra. V květnu se pak lidová strana dokonce pokusila svést na sílící antikomunistické vlně, když spolu s dalšími „historickými“ stranami vydala prohlášení požadující zákaz KSČ.³¹

Tou dobou přitom už vztah s OF dávno nebyl prost vnitřních rozporů. Kdysi na počátku zprostředkovala ČSL Občanskému fóru přístup k Národní frontě a v klíčových časech kolem volby Václava Havla prezidentem a po hlavní vlně kooptací poslanců podporovala fungování OF ve Federálním shromáždění. Občanské fórum se ovšem zároveň lidové strany vzhledem k tradiční a rozsáhlé voličské základně i slibné koaliční taktice zcela vážně obávalo. Projevů náklonnosti tedy s pokračující volební kampaní ubývalo.

²⁹ HRDLIČKA, František - BRATRŠOVSKÁ, Zdena (eds.): *Jak chutná nezávislost: 33 životních ohlédnutí*. Praha, Votobia 1998, s. 146. Sr. MERTL, Věroslav: *Časy a nečasy: Malé paměti*. České Budějovice, Růže 2005.

³⁰ Na kandidátkách KDU byli dále členové několika menších uskupení.

³¹ Viz studii v této monografii SUK, Jiří: *Politické hry s „nedokončenou revolucí“*.

Bartončíkova aféra

Paradoxem tzv. Bartončíkovy aféry je, že o odhalení démonického působení zkušeného tajného agenta, jak by velela automatická asociace, v ní ve skutečnosti vůbec nejde. Mnohem spíše se jedná o součást obecnějšího dramatu první půle roku 1990, kdy česká společnost objevovala antikomunismus, aniž by přitom rozuměla vlastnímu podílu na udržování bývalého režimu. Občanské fórum se potácelo v nejednotě, ztrácelo kontakt se svým zakladatelem, nyní prezidentem Václavem Havlem, a zároveň bylo zaplavováno dekomunizačními požadavky z regionů. Od konce března pak zmítala Federálním ministerstvem vnitra i celou českou (a slovenskou) veřejností jiná aféra, tzv. Sacherova.³² Tento zásadní střet, inspirovaný prováděním tajných lustrací členů vlád, parlamentů a jejich ústředních kanceláří bez vědomí nejvyšších státních orgánů, ukazoval jak na to, že ministr Sacher neměl situaci na ministerstvu vnitra pod kontrolou, tak na nové vzdálenosti i nové blízkosti na politické scéně: zatímco poslanec Ladislav Lis (OF) byl hlavním mluvčím kritiky stávající podoby lustrací, OF se pod tlakem regionů rozhodlo lustrvat své kandidáty pro červnové volby – a Václav Havel těžil z osobní přízně ministra Sacher, který mu na Hrad nosil zajímavé informace z prověřovaných svazků.

Jeden z cílených úniků informací z ministerstva způsobil, že 14. května 1990 vyšel v rakouském časopise *Profil* článek nazvaný „Bomba z Prahy“, jenž předsedu ČSL Bartončíka označil za letitého spolupracovníka StB. Bartončík nařčení odmítl a až na radikální antikomunistické skupiny nikdo celou záležitost zatím

³² ŽÁČEK, Pavel: „Sachergate“: první lustrační aféra. Nesnáze postkomunistické elity (nejen) se svazky Státní bezpečnosti. In: *Paměť a dějiny*, roč. 1, č. 1 (2007), s. 50–81, kde Bartončíkova aféra figuruje jako vedlejší produkt napětí na ministerstvu vnitra. Srv. CUHRA, Jaroslav: Aféra Sachergate – konec smířující minulosti. In: KOCIAN, Jiří – OŤÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: *Historie prožité minulosti: K šedesátinám Oldřicha Tůmy*. Praha, ÚSD AV ČR – IMS FSV UK 2010, s. 28–33, kde je celá Sacherova aféra interpretována jako součást obecnějšího rozkladu raného polistopadového konsenzu o minulosti.

nevzal za svou. Lidovci i jejich koaliční partneři pouze doufali, že bomba do voleb nevybuchne. Avšak 6. června večer, již v čase předvolebního moratoria, vystoupil náměstek federálního ministra vnitra Jan Ruml (OF) v televizi s prohlášením, v němž Bartončíka označil za bezcharakterního člověka, který skrývá svou minulost a nesplnil slib daný prezidentu Havlovi. Den předtím prý měl Havlovi slíbit odstoupení z kandidátky i veřejných funkcí výměnou za mlčení prezidentské kanceláře o Bartončíkově spolupráci s StB; mezitím byl hospitalizován. Efekt byl dramatický. KDU ve volbách do FS a ČNR získala 8,7 a 8,4 %, tedy výrazně méně, než koaliční strany doufaly. Především ale ČSL v důsledku této události „přepnula“ do zcela nového režimu.

Strana celkem pochopitelně rázem vypadla ze šrámkovské image velké a důležité strany s nekonečným koaličním potenciálem a ponořila se do pocitů ublíženosti. Významně se na tom podílelo nejen Rumlovo skandálně načasované prohlášení, ale i to, o kolik měl snazší přístup do médií než představitelé ČSL se svým protestem proti němu. Navíc materiál, z něhož v tomto okamžiku obvinění vycházelo, byl velmi kusý. Následovala série trestních oznámení ze strany ČSL, jež byla přesvědčena o tom, že celá záležitost, klíčové svědectví i vše ostatní bylo vytvořeno na objednávku. Bartončík celou aféru vysvětloval jako předvolební útok na nadějný politický subjekt a své vztahy k StB označil za vztahy „na úrovni obvyklé v bývalém totalitním režimu“.³³ *Lidová demokracie* pochvalně kvitovala náznaky republikána Miroslava Sládka o domluveném převzetí moci mezi ÚV KSČ a OF a o nadvládě Jana Rumla a několika disidentských klanů.³⁴ Ze stranických diskuzí vyplývalo, že „kolaborace některých z býva-

³³ *A KDU*, k. Bartončík, Prohlášení J. Bartončíka, nedat., JUDr. J. Bartončík – tisková konference, 9. 8. 1990. V roce 1993 Bartončík odmítl soudní spor o svou rehabilitaci.

³⁴ Viz např. ČERNÝ, Jiří: Nevracíme se k totalitě? In: *Lidová demokracie* (8. 6. 1990), s. 1; Výsledky lustrace: dr. Bartončík nespolečně pracoval s StB. In: *Tamtéž*; [Id.] Ministři zpochybňují lustrace. In.: *Lidová demokracie* (18. 6. 1990), s. 1; Převzetí moci domluveno? In: *Lidová demokracie* (29. 9. 1990), s. 1. O Sládkově *Republice* jako platformě názorů radikálního probartončíkovského křídla viz studii ROUBAL, Petr: „Smět to všechno do Vltavy“ v této knize.

lých špiček strany“ byla „nezbytnou kolaborací k zajištění holé existence této strany v podmínkách komunistické diktatury, kde byli zpacifikováni všichni vyjma hrstky disidentů vláčených z nařízení KSČ úřadovnými StB, soudy a vězeními“.³⁵ Odlišné názory zůstávaly izolované.³⁶ Zdálo se, že se ČSL nadlouho zatvrzuje v opozici vůči širokému transformačnímu mainstreamu: nejen vůči lustracím či stávajícímu vedení OF, nýbrž obecně vůči jeho disidentskému étosu a minulosti i vůči nově vznikajícím občanským stranám.

Luxovská obroda

Na konec září 1990 byl svolán mimořádný sjezd. Jeho usnesení ještě uložilo „ÚV ČSL podílet se na plné politické a společenské rehabilitaci dr. Bartončíka. Mimořádný sjezd požaduje, aby osoby, které se podílely na porušení volebního zákona a tím poškodily KDU, odstoupily ze státních funkcí a nesly za svoje jednání plnou odpovědnost.“³⁷ Nic z toho už se však nestalo. Projednávané materiály, které pro sjezd v létě připravila komise vedená Josefem Houškou, zároveň odváděly pozornost od samotné Bartončíkovy aféry a kritizovaly jeho vedení za politické chyby, za nekritický vztah k OF, přílišnou vazbu na katolickou církev, neúspěšnou volební kampaň; předkládaly návrhy nových názvů strany, rozpracovaly zavedení zemské struktury.³⁸

³⁵ Polák, Jaroslav: Evropa je daleko? In: *Lidová demokracie* (18. 9. 1990), s. 6.

³⁶ *A KDU*, k. Historie ČSL 1989–1990, Prohlášení spojených reformních proudů ČSL k situaci ve straně, 25. 8. 1990; Morálka, svoboda, síla. In: *Lidová demokracie* (22. 6. 1990), s. 3. Srv. Morálka, svoboda, síla podruhé. In: *Lidová demokracie* (18. 9. 1990), s. 6.

³⁷ *A KDU*, k. Mimořádný sjezd ČSL 29.–30. 9. 1990, Usnesení z mimořádného sjezdu konaného ve dnech 29.–30. 9. 1990 ve Žďáru nad Sázavou.

³⁸ *A KDU*, k. Mimořádný sjezd ČSL 29.–30. 9. 1990, Zpráva za minulé období a nástín politické linie [Politická zpráva], 23. 7. 1990, Hodnocení voleb[ní kampaně] pro mimořádný sjezd ČSL, 23. 7. 1990, Harmonogram přechodu na zemské zřízení ČSL, nedat.

Nově zvolený předseda Josef Lux pak tento potenciál plně rozvinul. Na sjezdu se nijak výrazně neprofiloval, ale Bartončíka i dalších šest předsednických kandidátů porazil a zajistil, aby se do nejužšího vedení nedostal žádný z čelných představitelů „starého“ obrodného proudu. Jím vedená strana už nestavěla na otevřeném konfliktu, Bartončíkovo agentství přestalo být záležitostí konstitutivní, identitotvornou. Na tom, zda ano, či ne, „se nemohl zastavit vývoj strany“, když přece „StB pronikla v době totality prakticky do všech legálních i nelegálních struktur společnosti“.³⁹ Obrannou mentalitu strany dokázal Lux přetavit v jednotu potřebnou k transformaci. ČSL začal chytře představovat jako moderní stranu reprezentující ověřený evropský projekt křesťanské demokracie a zároveň přínášející novou ideologii sociálně tržního hospodářství, onu „tradiční střeoevropskou alternativu“ vůči anglosaskému kapitalismu.⁴⁰ Tímto vymezením na půli cesty mezi liberalismem a sociální demokracií byla představa sociálně tržní ekonomiky na jedné straně určitým návratem k meziválečnému lidovectví a na straně druhé cestou zpět do vládních koalic. A také účinným způsobem, jak se vymezit vůči neoliberalní ekonomické rétorice ODS a ODA.

Nové oficiální stranické dějiny z pera Bohumila Lukeše, které nahradily těsně porevoluční interpretaci Břetislava Daňka,⁴¹ akcentovaly opět první republiku, velké osobnosti J. Šrámka, B. Staška, F. Noska a F. Světlíka a z výkladu retušovaly veškeré koketerie části předválečné lidové strany s korporativismem. Velmi laskavé byly také k období 1945–48, kdy do popředí vy-

³⁹ LUKEŠ, B.: *Historie křesťanské demokracie...*, s. 26.

⁴⁰ Viz např. LUX, Josef: Kdo chce, vidí, kdo nechce, nevidí. In: *Respekt*, roč. 3, č. 18 (1992), s. 9. Srv. PILIP, Ivan: Střeoevropská vize Josefa Luxe. In: *Lidové noviny* (4. 10. 1996), s. 11.

⁴¹ *Stručná historie Československé strany lidové* Bohumila Lukeše vyvěšená na stranickém webu byla knižně vydána jako *Historie křesťanské demokracie ve střeoevropském prostoru* (!) (2002) a je vynikajícím dokladem luxovského obratu (nejen) v interpretaci stranické historie, v jehož rámci byl ovšem také vedením ČSL zlikvidován zbytek nákladu Daňkovy knihy. Srv. DOČKAL, Vít: *Vratký vzlet Fénixe: Československá strana lidová 1988–1990*. Brno, MÚ v Brně, MPÚ 2004, s. 10.

stoupili mladí aktivisté a publicisté kolem revue *Vývoj* či *Obzory* a vyloučení Heleny Koželuhové ze strany padlo vlastně na vrub komunistů. V únoru 1948 „došlo v podstatě k rozpadu ČSL“, „samostatná politika ČSL končí na dlouhé období 40 let“; jádro stranického života se odehrávalo na úrovni perzekvovaných členů ČSL. Obrodné hnutí v osmdesátých letech nazvaly luxovské dějiny už hnutím „opozičním“ a „demokratickým“.⁴² Identitotvorný náhle nebyl ani listopad 1989, byla pouze silná předúnorová tradice a pak už jen politická přítomnost a budoucnost strany. Její součástí bylo i přejmenování. V červnu 1991 požádali lidovci o úřední registraci politického hnutí Křesťanská a demokratická unie, s nímž se následně ČSL sloučila. V parlamentech přitom v té době ještě působily společné poslanecké kluby KDU jakožto stále funkční koalice – pro KDS, včetně jejích členů podporujících sloučení s ČSL, nemohl být tento krok ničím jiným než krádeží společné značky.⁴³ Přejmenování nazývané sloučením s novým hnutím schválil sjezd ČSL v březnu 1992; zde došlo také k odpojení stoupenců Josefa Bartončíka, kteří založili Křesťanskosociální unii jakožto „jediného pravého pokračovatele Šrámkovy ČSL“.⁴⁴

Nesnesitelně lehká minulost

Viděli jsme, že těsně polistopadové pokusy o vytvoření nové identity ČSL nastolovaly kontinuitu: předúnorová strana – obrodný proud 1988–89 – nová demokratická strana po roce 1989. Veřejné aktivity z úplného závěru osmdesátých let navíc tento výklad propojoval s něčím, co členové strany autenticky prožívali a sdíleli,

⁴² LUKEŠ, B.: *Historie křesťanské demokracie...*, s. 19–24. Srv. RENNER, Jan: *Československá strana lidová 1945–1948*. Brno, Prius 1999.

⁴³ Viz např. BUŽGA, Jiří: Prohlášení k svévolné akci ČSL vedoucí k pokusu o usurpaci signa KDU. In: *Zpravodaj KDS*, roč. 1, č. 28–29 (1. 8. 1991), s. 3.

⁴⁴ Cit. dle SÚCHÝ, Petr: Proces transformace KDU-ČSL ve stranu moderního typu. In: *Středoevropské politické studie – CEPSR*, roč. 1, č. 1 (1999), <http://www.cepsr.com>.

totiž s lokálním působením řadových lidovců, nahrazujícím od roku 1948 omezené aktivity církve i komunální politiky (péče o památky a prostředí obcí, poutě, zájezdy, plesy). Porevoluční reformní vedení ČSL pomocí něj legitimizovalo prorežimní aktivismus strany po únoru 1948.

Na hodnotě tohoto „komunálního lidovectví“ stavěl i Josef Lux. Křesťanskou demokracii nenabízel jen jako projekt mírové Evropy a sociálně tržní hospodářství nevysvětloval primárně jako ekonomický systém, nýbrž jako rámec vzájemné důvěry a spolupráce mezi občany. „Slušnost a poctivost se musí vyplácet,“ říkal Lux.⁴⁵ KDU-ČSL i sám sebe prezentoval jako ty, kdo nechťejí s druhými soupeřit o to, kdo je nejlepší a nejchytřejší, ale nezištně jim zprostředkovávat názor zdola: takto podle vlastních vzpomínek například kolegy ministry z Klausových koaličních vlád, kteří na problémy nahlíželi výhradně z perspektivy městských lidí, překvapoval tím, kolik stojí na venkově dovážení dětí do školy, a litoval těch mnoha skutečností, které se Václavu Klausovi marně „snažil vysvětlit“, přičemž od něj na oplátku slyšel jen stále tytéž pravo-levé konfrontační výklady.⁴⁶

Současně s tím v rámci své druhé „obrody“ ČSL odváděl Lux efektivní politickou práci: využil obranné mentality panující ve straně po aféře Bartončík, potlačil alternativy ve straně, ovšem tuto jednotu směřoval někam zcela jinam než na ospravedlnování národněfrontovní minulosti či předsedy Bartončíka. Eliminoval konkurenci KDS, vrátil stranu k podpoře dekomunizační legislativy a do vládní koalice – a tím i k podílu na nejdůležitější fázi české politické a ekonomické transformace.⁴⁷

Zajímavý ovšem byl i Luxův další politický vývoj. V letech prvních Klausovy vlády musel ještě před vlastní členskou základnou koaliční účastí lidovců ospravedlnovat tím, že jim projekt sociálně tržního hospodářství umožňuje podílet se na re-

⁴⁵ LUX, Josef: *Proč budu volit KDU-ČSL*. Praha, Duel 1998, s. 37.

⁴⁶ *Tamtéž*, s. 15–16, 21 aj.

⁴⁷ Srv. FIALA, Petr: Josef Lux a proměny postavení KDU-ČSL v politickém systému České republiky. In: ZNOJ, M. – PEHR, M.: *Josef Lux a česká politika 90. let*, s. 41–49.

formní politice vlády a zároveň hrát úlohu jejího „sociálního svědomí“. ⁴⁸ Po volbách v roce 1996 již nepochybně kraloval v prostoru mezi Václavem Klausem, zaskočeným nedominantním postavením ODS, a Milošem Zemanem, jenž zatím nevěděl, jak naložit s nabytou silou. Lux sebevědomě nabízel alternativu stojící mezi liberalismem a socialismem. Stranu s tradiční a velmi stabilní voličskou základnou dokázal tehdy otevřít osobnostem typu Petra Pitharta, Jana Sokola, Dagmar Burešové či Martina Bursíka, což by na počátku devadesátých let bylo něčím zcela nemyslitelným. Odkouzlil dokonce démonizovaný pojem „třetí cesty“, když se k němu otevřeně a suverénně přihlásil. ⁴⁹ V roce 1997 demaskoval Klausův transformační optimismus i ekonomickou kompetenci, jež se podle Luxe zakládaly na zatajování skutečných hospodářských výsledků (viz Luxovo odtažení kritické zprávy Mezinárodního měnového fondu). Zároveň vystoupil s magickým souslovím o významu „politického stylu“, s nímž dokázal proplout vládní krizí. Teprve uzavření opoziční smlouvy mezi ČSSD a ODS bylo pro Luxe ránou, po které výjimečně ztratil klid, když ji označil za protiústavní a odporující Listině základních práv a svobod.

Ve stejné době, kdy Klausova ODS pracně objevovala v historicko-filosofických konstrukcích motivy národní historie a zájmů, nabídl Lux historickou identitu lidové strany jako *zrcadlo identity národní*. Komplikovaná minulost strany se tak stala vlastně předností, neboť „nejhlouběji odrážela výšiny i propasti, slávu i prohřešky českého národa v tomto století. Je to strana obyčejných lidí, z nichž někteří se stali hrdiny a oběťmi, jiní kolaboranty a přísluhovači moci. Přiznám se, že to mne k této straně poutá. Je taková jako tento národ.“ V témže textu z roku 1998 citoval Lux Havlův výrok, že lidová strana byla znásilněna. „Myslím, že toto

⁴⁸ Viz např. LUX, Josef: Plnit závazky není zásluha, ale povinnost. Projev na sjezdu KDU-ČSL v Brně, 30. 9. 1995. In: *Historii si neodmyslíme, ta tady je... Z projevů a rozhovorů Josefa Luxe*. Choceň, Nadační fond Josefa Luxe 2006, s. 34–45, cit. ze s. 40.

⁴⁹ „Odmítáme zjednodušené vidění světa, které vyhovuje Václavu Klausovi a Miloši Zemanovi,“ říká Josef Lux. In: *Právo* (28. 3. 1998), s. 14.

slovo odpovídá pocitům, které mají lidovci vůči své minulosti. (...) Nesdílím pocit, že znásilněná žena je spoluviníkem jen proto, že se nedala raději zabít.“ A zcela překvapivě vyjadřuje Lux jakožto sebevědomý dědic tradic českého politického katolicismu v celé jeho velikosti i bídě pocit převahy nad Křesťanskodemokratickou stranou. Podle něj se po roce 1989 mnozí rozhodovali, zda „založit novou stranu čistou jako bianco papír, tedy dát se cestou, kterou zvolila KDS, anebo přijmout minulost se vším dobrým i špatným a snažit se poučit z minulých chyb“. Tato druhá cesta „nám připadala poctivá“. ⁵⁰ S touto lehkostí pak mohli Luxovi blízcí po jeho předčasné smrti vydat pamětní edici předsedových projevů a rozhovorů pod titulem *Historii si neodmyslíme, ta tady je*.

KDS – křesťanská demokracie nejen pro křesťany

K úvodním námitkám proti zařazení Křesťanskodemokratické strany do výkladu o „křesťanské politice“ je třeba konečně uvést tu nejpádňější: sama KDS se označování za „křesťanskou stranu“ po celou dobu své existence výslovně a závažnými argumenty bránila, považovala je za zavádějící, směřující k představě, že se jedná o stranu křesťanů a pro křesťany. Sama chtěla být „univerzální stranou rozhodnutou řešit problémy společnosti, a ne partikulární skupinou preferující zájmy jen určité skupiny obyvatelstva“. ⁵¹

První institucionální krok učinili její zakladatelé 15. listopadu 1989, když vyhlásili utvoření Křesťansko-demokratického klubu Hnutí za občanskou svobodu. Události následujících dnů insti-

⁵⁰ LUX, J.: *Proč budu volit KDU-ČSL*, s. 9–10, 11 a 12.

⁵¹ Viz např. BENDA, Václav: Křesťanství a demokracie. In: *Žpravodaj KDS*, roč. 1, č. 34 (18. 9. 1991), s. 1 a 3; Otázka pro... Marka Bendu. In: *Křesťanský demokrat*, roč. 1, č. 11 (17. 4. 1992), s. 3. Obě tiskoviny jsou zčásti dostupné v *Archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.* (dále jen *A ÚSD*), sbírka Soudobá dokumentace (dále jen *SD*), PV92/126 a KV94/II/47.

tucionalizaci urychlily, a tak se už 3. prosince KDS deklarovala jako samostatná politická strana, prozatím plně začleněná do OF. Zakladatelský okruh tvořilo několik výrazných osobností, jejichž autorita plynula i z osobní historie. Stranu zakládali intelektuálové, křesťanští aktivisté, signatáři Charty 77; oni sami i jejich rodiny byli často terčem komunistické perzekuce. Z nich nejvýraznější byli dva: Václav Benda, samorostlá postava pražského disentu a autor konceptu paralelní polis jakožto zásadního příspěvku k formulaci strategie disentu vůči komunistickému režimu, a Josef Cuhra, jenž se k založení KDS cítil být zavázán podobným pokusem z roku 1968 a rodinnou vězeňskou anabází v předcházejících dekádách.⁵² Je zajímavé, že Benda byl zřejmě z otců-zakladatelů KDS nejméně přesvědčený o konceptu křesťanské demokracie a také jej vždy používal ve velmi specifickém smyslu; ještě pár týdnů před založením KDS uvažoval o společné organizaci s nejbližšími disidentskými spojenci Pavlem Bratinkou a Danielem Kroupou, kteří byli ovšem zcela jednoznačně proti názvu obsahujícímu odkaz na křesťanství. Benda se zřejmě nakonec pragmaticky rozhodl pro možnost „vzít vítr z plachet lidovcům“ a získat pod vlastní vedení onu křesťanskou většinu národa, o jejíž existenci byl přesvědčen.⁵³ Cuhruv okruh zase zřejmě doufal, že využije Bendova jména známého z disentu k naplnění odkazu vězňů padesátých let a realizaci jejich žalářních snů o křesťanskodemokratické straně.

Počáteční shoda při budování KDS spočívala na několika principech, jimiž se strana implicitně vymezovala vůči ČSL. Již samo ospravedlnění existence strany nevyplývalo z potřeby reprezentovat zájmy křesťanů, tedy z pomyslné konfesní identity,

⁵² CUHRA, Jaroslav: *Proces s ilegální „křesťanskodemokratickou stranou“ v roce 1961.*

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1997. Autorovi rovněž děkuji za zpřístupnění pozůstalosti Josefa Cuhry a řadu cenných připomínek a nápadů.

⁵³ Viz rozhovor s Danielem Kroupou in: VANĚK, Miroslav - URBÁŠEK, Pavel (eds.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. I. díl: Disent v období tzv. normalizace.* Praha, Prostor 2005, cit. ze s. 306. Srv. PUTNA, Martin C.: Zápiskník XXXII: Václav Benda aneb „Václav Havel catholicus“. In: *Souvislosti*, roč. 20, č. 3 (2009), s. 250–256.

nýbrž z pocitu povinnosti občansky se angažovat a aktivizovat zejména ty křesťany, kteří se dosud politicky neprojevovali nebo pokládali politiku za cosi mravně nepřijatelného (rozuměj: politiku v ČSL jako satelitní straně KSČ). KDS nabízela projekt křesťanské demokracie, „u nás dosud nezastoupený“, neboť „klade prvotní důraz na svobodu a na dostatečný prostor pro lidskou osobu i pro přirozené společenství ve společnosti vznikající“. Ve svébytné verzi konzervatismu kombinovala důraz na tradiční hodnoty (rodina, církev, křesťanská morálka atd.) se scrutonovskou pragmatickou otevřeností politiky: „Jako strana orientovaná na tradiční hodnoty nepředkládáme svým voličům podrobně vypracovaný program, který by jim určoval, jak se uspořádá svět kolem nich a jak oni sami mají žít. Zveme lidi ke spolupráci a vysvětlujeme principy, na jejichž základě je možno tuto spolupráci realizovat.“⁵⁴

V rámci této otevřenosti se kolem strany na čas sešla řada výrazných, ovšem dlouhodobě politicky nekompatibilních osobností. Uvedme například dvojici předních křesťanských aktivistek Michaelu Freiovou a Marii Kaplanovou, jež v dřevních časech roku 1990 zakládaly konzervativní ženskou organizaci. A připomeňme také Ivana Dejmala, v letech 1991–1992 českého ministra životního prostředí za KDS a pozoruhodného ekologického myslitele; díky němu nešla KDS do voleb v roce 1990 s obvyklým křesťanským pokorným ekologickým programem pouhých správců Bohem stvořeného světa, nýbrž z tohoto východiska vyvozovala radikální projekt změny způsobu života, hledání kulturního vzorce, který by krajinu nezatěžoval a navíc jí vracel krásu: „materiální podobou tohoto stylu života je trvale udržitelný rozvoj“, což je koncept, který byl kromě této výjimky v pravicovém českém politickém diskurzu ještě řadu let tabu.⁵⁵

⁵⁴ Křesťanská demokracie – proč, kudy a jak?, 8. 12. 1989. Křesťansko-demokratická strana: Programové prohlášení, prosinec 1989. *Pozůstalost Josefa Cuhry*.

⁵⁵ *A ÚSD, SD, PKV90, karton 10, KDS a ekologie. Materiál pro volby 1990.* Dejmálův pohled na otázky životního prostředí byl přitom bytostně politický, viz např. jeho kritika jaderné energetiky jako – vzhledem ke své nebezpečnosti a nutnosti kontroly – implicitně totalitní technologie.

Podpora transformace jako cesta k zániku

Od počátku roku 1990 stranou zmítaly spory, jejichž jádrem byl další vztah k Občanskému fóru, potažmo k lidové straně. První sjezd KDS v březnu 1990 po dramatickém jednání rozhodl, že strana opustí ochranná křídla OF a do voleb půjde samostatně. Václav Benda neváhal a v rámci boje o přežití strany získal o pár dnů později od jejího republikového zastupitelského výboru mandát sjednat trojstrannou koalici s ČSL a KDH pod společným názvem Křesťanská a demokratická unie (KDU). Bendova navenek neotřesitelná autorita byla ovšem uvnitř zpochybňována hned z několika stran. Významná část KDS na sjezdu hlasovala pro samostatnou kandidaturu strany právě proto, že nechtěla do koalice s lidovci s jejich minulostí. Postupně, zejména po zvolení Josefa Luxe předsedou ČSL, však v KDS krystalizovala také skupina, která by naopak s pobartončikovskou lidovou stranou ráda tvořila KDU jako trvalý společný subjekt (viz akce Iniciativa KDU či Akce Křesťanská a Demokratická).⁵⁶ Cuhrovo více křesťansko-sociální křídlo navíc chtělo stranu odintelektualizovat, učinit srozumitelnější a především oslovit také voliče, kteří „pocitují úzkost z dalšího ekonomického vývoje a ze své budoucnosti“.⁵⁷

Václav Benda odpor v této fázi efektivně dusil, a vybuďoval tak tvář KDS, jež v kolektivní politické paměti zřejmě nejvíce utkvěla – tvář loajálního koaličního partnera ODS, brojícího dokonce spolu s Václavem Klausem proti lidoveckému „nespolehlivému levičáctví“. Tvář menšího bratra, který do své ideologie vpouští ekonomický liberalismus (přinejmenším v podobě bezvýhradné podpory vládního scénáře hospodářské reformy včetně zásady „nejprve trh a prosperita, pak sociální ohledy“)⁵⁸ a přitom

⁵⁶ Viz např. BUŽGA, Jiří: Úvaha o křesťanském demokratickém politickém hnutí a dalších možnostech KDS, ČSL a křesťanů v OF. Úvaha o koncipování nové politické strany – KDU, 17. a 24. 6. 1990. *Pozůstalost J. Cuhry*.

⁵⁷ Kandidátský projev Josefa Cuhry pro 2. sjezd KDS 15.–16. 9. 1990. *Pozůstalost J. Cuhry*.

⁵⁸ Viz např. V. Benda in Zápis z jednání KDS a ČSL, 15. 11. 1990. *Pozůstalost J. Cuhry*.

se soustřeďuje na své hlavní agendy spojené s konkrétními osobami politiků: nápravu křivd (Václav Benda), zemědělskou politiku (Miroslav Tyl), školství (Petr Piřha) atd. Posun od dejmalovské radikality rané KDS příznačně dokládá nová ekologická politika KDS Miroslava Tyla a Františka Bendy, jež už přesvědčuje, že „neexistuje rozpor mezi ekologickým chováním a lidsky přirozenou ekonomikou“.⁵⁹ Zatím se však představitelé strany stále ještě občas neváhali ozvat s nepopulárními, leč zásadními tématy, viz například řeč předsedy Bendy ve Federálním shromáždění před přijetím československo-německé smlouvy v dubnu 1992, v níž o poválečném vysídlení Němců z Československa prohlásil: to nebyly excesy, ale „těžké a vážné zločiny proti lidskosti“: „I na té nejoficiálnější úrovni byl celý odsun prováděn s až výslovným a ironicky zdůrazňovaným podtextem přesného kopírování zločinných transferů židovského obyvatelstva v době druhé světové války.“ Obě strany „se dopustily různých vin a (...) obě jsou povinny hledat cestu vzájemného usmíření a vzájemného zapomení“.⁶⁰

Spojenectví s transformačním optimismem ODS se však v jistém smyslu stalo Václavu Bendovi osudným. Na sjezdu KDS v prosinci 1993 jej v boji o předsednické křeslo porazil Ivan Pilip, prototyp nového, mladého straníka, ekonom bez disidentské minulosti, zato s jasnou představou, jak má vypadat populární politik. Pilip dal straně hezčí předsednickou tvář a potlačil Bendovy pravičácké výstřelky (jeho kouření „jaksi ze zásady“ či notoricky známé pozvání diktátora Pinocheta na oběd), ovšem s nimi vymazal i momenty, v nichž KDS říkala odvážné věci – o minulosti či o ODS a jejím spojenectví s podnikatelskými lobby a velkými monopoly. Po neúspěchu KDS v komunálních volbách v roce 1994 vyjednálo Pilipovo vedení připojení k ODS, které se jakožto „integrace s ODS“ uskutečnilo v roce 1996.

⁵⁹ Základní rysy ekologické politiky KDS. In: *Křesťanský demokrat*, roč. 1, č. 15 (14. 5. 1992), s. 3.

⁶⁰ *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1990-1992 – stenoprotokoly, 22. společná schůze SL a SN, 22. 4. 1992 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

Lovec komunistů

Přetrvávající obraz Václava Bendy coby ztělesnění snahy o přísnější postižení komunistických vůdců a agentů StB či o „důslednější vyrovnání se s minulostí“ podstatu Bendova antikomunismu spíše zamlžuje. Stereotyp „lovce komunistů“ vychází z údajně určující Bendovy nenávisti ke komunismu a komunistům obecně, disidentského radikalismu a osobního vztahu k politickým vězňům všech generací. Nebo také z traumatu někdejší Bartončíkovy aféry, která předsedovi KDS do značné míry zhatila jeho – uvnitř strany těžce obhájenou – předvolební taktiku. Jak ale uvidíme, hlavní náboj Bendova antikomunismu zdaleka nebyl osobní, moralizující a historizující. Naopak, měl překvapivě blízko pragmatickému uvažování a politické strategii – a tím i k *antikomunismu budoucnosti*, jak o něm na jiném místě této knihy mluví Petr Roubal.⁶¹

Zakládající prohlášení Křesťansko-demokratického klubu HOS uvádělo „úctu k historickému kulturnímu dědictví i k obětem předchozích generací za základ života společnosti a za výzvu ke smysluplnému pokračování“.⁶² Tato „úcta k obětem“ byla nepochybným a bez výjimky sdíleným předpokladem dlouhodobé podpory KDS pro celý komplex „nápravy křivd“, tedy soudní i mimosoudní rehabilitace obětí perzekucí za komunismu a majetkové restituce, včetně návrhů na rozšíření či změny vládních předloh (např. zrušení požadavku trvalého pobytu na území státu jakožto předpokladu nároku českých a slovenských krajanů na majetkové restituce a volební právo).

Úcta k obětem komunismu však nejspíš nebyla původně Bendovou prioritou. V jeho provokativních textech a odvážných aktivitách v disentu se projevoval otevřený a intenzivně prožívaný odpor vůči komunistické ideologii i praxi, avšak šlo mu vždy primárně o *boje o budoucnost* – ať už ve smyslu aktuální ochrany

⁶¹ Viz ROUBAL, Petr: Konzervativní kontrarevoluce: Občanská demokratická aliance a postkomunistická transformace.

⁶² Zakládající prohlášení Křesťansko-demokratického klubu HOS, 15. 11. 1989. *Pozůstalost J. Cuhry*.

perzekvovaných v rámci práce Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, nebo ve smyslu bojů o strategie „zachování či obnovení národního společenství“.⁶³ Právě odtud vede přímá linka k Bendovu specifickému zdůvodnění lustrací, jež je učinilo široce akceptovatelnými jakožto záležitost budoucnosti, a nikoli minulosti.

Na jaře 1990, kdy zuřily „divoké lustrace“, stál Václav Benda jednoznačně na té straně, která považovala za potřebné provedení lustrací všech kandidátů do parlamentu, klidně bez zveřejnění výsledků a s pouhým tichým stažením postižených z veřejného života: „Prý by destabilizovalo politickou situaci, kdyby z kandidátek hlavních politických stran náhle bez vysvětlení zmizela čtvrtina lidí. Obávám se, že čtvrtina agentů v budoucím parlamentu může politickou situaci destabilizovat nesrovnatelně hůře.“⁶⁴ Lustracím dobrovolně vydaly své kandidáty jen některé strany a v lednu 1991 bylo ve Federálním shromáždění znovu na stole prověření stávajících poslanců, ministrů, jejich náměstků a úřadů vlád na federální i republikové úrovni. Benda v souvislosti s tím pronesl obecnou úvahu o perspektivách lustrací,⁶⁵ v níž načrtl dvě možné cesty.

První z nich by bylo zveřejnění úplného seznamu tajných spolupracovníků Státní bezpečnosti, ovšem až po pečlivém prověření a vyloučení všech těch případů, které by byly z jakéhokoliv důvodu nejasné, neúplné nebo kde by spolupráce nebyla významná nebo dobře prokazatelná. Tato varianta měla podle Bendy jednu zásadní přednost: „Především by mohlo být aktem jednorázovým, znamenalo by tedy definitivní skoncování s minulostí, definitivní tečku za celou problematikou, nepřicházelo by v úvahu, aby se věci za rok nebo za pět let nějakým způso-

⁶³ Viz např. jeho text O situaci, perspektivách a smyslu paralelní polis (1987). In: BENDA, Václav: *Noční kádrový dotazník a jiné boje: Texty z let 1977–1989*. Praha, Agiète/Fra 2009, s. 239–249.

⁶⁴ Otevřený dopis Václava Bendy. In: *Lidové noviny* (2. 5. 1990), s. 1 a 2.

⁶⁵ *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1990–1992 – stenoprotokoly, II. společná schůze SL a SN, 10. 1. 1991 (viz <http://www.psp.cz/eknih>). Srv. 7. společná schůze SL a SN, 24. 10. 1990. Viz též *tamtéž*, FS 1990–1992 – stenoprotokoly, II. společná schůze SL a SN, 8. 1. 1991.

bem znovu otevíraly, a bylo by do značně míry očištné i pro spolupracovníky bezpečnosti samotné. Tím, že by byli zveřejněni, přestali by být potenciálním nebezpečím, přestali by být vydíratelní a celkem by jim nic nebránilo v tom, aby se třeba i do veřejného nebo politického života za nějaký čas vrátili.“

Druhá možnost spočívala ve vytvoření „jakéhosi ochranného štítu (...) nad určitými citlivými místy politického a veřejného života“ a prověřován by byl jen člověk, který by na nich chtěl působit. Jeho nevýhodou podle Bendy je „jistý moment trvalé diskriminace“, chybí zde onen „moment osvobození pro agenty“ a navíc by „tato metoda patrně otravovala atmosféru v naší zemi dalších 10 nebo 15 let“. Dodejme, že zde skutečnost předčila i nejbujnější fantazii. Každopádně na tomto principu vznikla vládní předloha lustračního zákona. Protože se jednalo o „problém stability a bezpečnosti tohoto státu“, KDS návrh podporovala s tím, že se snažila rozšířit kategorie občanů zákonem zasažené. Začínalo být ale jasné, že jako politická priorita patří lustrace už mnohem více Václavu Bendovi než celému zakladatelskému okruhu KDS. Navíc ona nikoli morální a historická, nýbrž pragmatická argumentace zůstala pro Bendův přístup charakteristická ještě mnoho let po zániku KDS. Právě tak měly například restituce fungovat jako „nejlepší forma privatizace“, a to včetně restitucí církevního majetku.⁶⁶ Stejně prakticky zdůvodňoval i odmítnutí představy o vyloučení bývalých komunistů ze společnosti či jejich nepřipuštění do demokratických politických stran. Bylo jich tolik, řekl Benda, že nenalézt s nimi společnou řeč by ohrožovalo stabilitu demokracie u nás.⁶⁷

Výjimku zdánlivě tvořili ti, kdo se dopustili závažných zločinů. Avšak znovu platilo, že Bendu při vyšetřování komunistických zločinů nevedl žádný pomyslný odkaz komunistických

⁶⁶ Viz např. BENDA, Václav: Restituce jsou nejlepší formou privatizace.

In: *MF dnes* (22. 6. 1994), s. 6. TÝŽ: Ještě k restitucím církevního majetku.

In: *Český deník* (25. 5. 1993), s. 3

⁶⁷ Živoucí omyl Petra Pitharta. Rozhovor s Václavem Bendou. In: *Český deník* (27. 6. 1992), s. 5. Bývalé komunisty není vhodné vyloučit z politiky. Rozhovor Václavem Bendou. In: *Rudé právo* (14. 4. 1995), s. 1 a 4.

žalářů, nýbrž praktický účinek. Bendu padesátá léta vlastně moc nezajímala, čímž stranu vzdaloval původnímu zakladatelskému okruhu. V pracně vytvořeném právním pojetí bylo žádoucí pronásledovat jen pachatele těch trestných činů, které byly trestnými činy už podle tehdejších zákonů, avšak vzhledem k mocenskému krytí nebyly potrestány – neboť jen takto nebyla porušena zásada promlčitelnosti a s ní i kontinuita právního řádu. S tímto zdůvodněním začal v roce 1995 pod Bendovým řízením pracovat Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, který sám Benda mnohokrát popsal jako „jediný podobný úřad s pravomocemi orgánu činného v trestním řízení ve střední a východní Evropě“: „Chceme obnovit vědomí, že každý zločin, byť by požíval sebevětšího mocenského krytí, může být jednou potrestán. Chceme, aby každý, kdo se takového činu dopustí, šel do smrti ve strachu, že se ze svého jednání jednou bude muset zodpovídat.“⁶⁸

Z bezpočtu projevů tohoto typu myšlení uvedme ještě Bendův názor na rok 1968. Jako student ho prožíval aktivně a s obrovským emočním i jiným nasazením. V devadesátých letech však svou vlastní zkušenost odsunul stranou, právě přece probíhal aktuální boj s osmašedesátníky o transformaci. Benda proto odmítl považovat rok 1968 za dějinný přelom, avšak zdržel se i druhého extrému, který má tendenci poukazovat jen na padesátá léta a vidět rok 1968 jako vnitřní střet komunistů. Odkaz je podle Bendy jiný, totiž poznání, „že komunistická nomenklatura není morálně ani politicky schopna reformace“.⁶⁹ Bendův explicitní antikomunismus měl tedy řadu skrytých vedlejších efektů i cílů. Zaprvé kanalizoval Bendovy (v obecném smyslu) autoritářské sklony a činil je navelek přijatelnějším: zde byl namířen kamsi „mimo počestné občany“, zatímco v jiných oblastech – viz jeho zvolení do zastupitelstva hlavního města Prahy v roce 1994 – byl obtížně přijatelný.⁷⁰

⁶⁸ Většina zločinů je promlčena. Rozhovor s Václavem Bendou. In: *Lidové noviny* (28. 12. 1996), s. 2.

⁶⁹ Rok 1968 nebyl dějinným přelomem. Rozhovor s Václavem Bendou. In: *Lidové noviny* (21. 8. 1995), s. 1.

⁷⁰ Viz např. Podle V. Bendy jsou petice bezvýznamné. In: *Právo* (12. 4. 1996), s. 2. Václav Benda ve svém vystoupení navrhl ignorovat petice proti stavbě pražského expresního okruhu jako „dílo několika málo lidí“.

Sloučení KDS a ODS znamenalo definitivní konec původní mnohotvárné KDS. Do ODS přešlo jen – ODS skutečně blízké – Bendovo a Pilipovo křídlo; sám Benda jím získal relevantní politické zázemí pro svou agendu očisty společnosti a zároveň posílil „očistné“ křídlo v ODS, ale překvapivě nejvíce podpořil – ve formě oné dlouhodobé absolutní loajality bývalých „kádecsáků“ – Václava Klause.

Bendův pragmatický, nikoli morální přístup ke komunistické minulosti, varující každého autoritáře před jeho budoucím odhalením, tehdy přirozeně vplynul do širšího proudu středoevropského myšlení nad tématy minulosti a vyrovnávání se s ní. Z identických pozic byla původně zdůvodněna potřeba dokonalé dokumentace minulosti při zakládání slovenského Ústavu paměti národa. Jeho čeští pokračovatelé už Bendův a Langošův antimoralistní náboj více či méně vědomě pominuli. Vyzývají k uctívání odkazu Václava Bendy a udělují cenu po něm pojmenovanou, již hodlají doložit, že „nejme národy bez osobností, či dokonce bez historie“ a že „stejně jako ostatní evropské národy ctíme svou historickou paměť“.⁷¹ Od Bendových „bojů o budoucnost“ se tak dostali daleko – až k boji o minulost a její výklad.

⁷¹ Projev ředitele Ústavu pro studium totalitních režimů P. Žáčka při předávání Ceny Václava Bendy 16. 11. 2009, <http://www.ustrcr.cz/cs/cena-vaclava-bendy>.

Petr Roubal

**Konzervativní
kontrarevoluce.**

Občanská demokratická
aliance a postkomunistická
transformace

Občanská demokratická aliance se svým nepatrným členstvem a rolí nejmenší koaliční strany „poštěkávající v mezích zákona“¹ neurčovala hlavní trendy politického vývoje první polistopadové dekády. Z hlediska *politiky dějin* nicméně patří mezi klíčové hráče, kteří udávali tón v diskuzi o nedávných dějinách, a to především díky své vlastní minulosti. Jádrem politické elity ODA totiž tvořila specifická skupina disentu, která si zvolila již dlouho před pádem komunismu neokonzervativní ideologii jako nástroj boje s komunismem a po listopadu 1989 uzavřela intelektuálně i mocensky silnou koalici s několika neoliberálními ekonomy.

Následující text sleduje, jak tito neokonzervativní disidenti, kteří sdílejí velmi podobné biografie pražských katolických intelektuálů, prosazovali radikální vizi neokonzervativní (kontra)revoluce v několika zásadních oblastech. Zaprvé, ODA usilovala prostřednictvím obecného „historického zákona“ o nelegitimitu komunistického režimu legislativně prosadit koncept diskontinuity mezi předlistopadovým a polistopadovým společenským a politickým vývojem. Zadruhé, ODA prosazovala koncept funkční federace, kdy nejen odmítala ustoupit slovenským požadavkům, ale naopak navrhovala ústavní změny omezující vliv republik na federální rozhodování. K tomuto radikálnímu postoji, který jí přinesl mnoho politických bodů, ji mnohem spíše než národní šovinismus vedla představa „levicovosti nacionalismu“, který chápala jako pokus bývalých komunistů o zvrát transformčního vývoje. Zatřetí se text věnuje roli ODA v procesu privatizace, jejímž hlavním cílem měl být co nejradikálnější rozchod s komunistickou minulostí. Naráz mělo dojít k posílení hospodářské moci individua i – slovy Tomáše Ježka – „zlomení ekonomické moci komunistického státu“.² Do tohoto rámce zapadá i úspěšná snaha o prosazení restitucí a neúspěšný pokus o rozbití

¹ Projev odstupujícího předsedy ODA Jana Kalvody na celostátní konferenci ODA v Mostě 22.–23. 3. 1997. Plné znění projevu uvádí DIMUN, Petr - HAMERSKÝ, Milan J.: *10 let na straně svobody. Kronika ODA z let 1989–1999*. Brno, Bachnat 1999, s. 149–155.

² HUSÁK, Petr: *Budování kapitalismu v Čechách: Rozhovory s Tomášem Ježkem*. Praha, Volvox Globator 1997, s. 195.

jednotných zemědělských družstev – obojí vyvolalo zásadní konflikty s koaličními partnery, které je možné shrnout do základního sporu o to, zda „tlustá čára za minulostí“ má vést listopadem 1989, nebo únorem 1948.

Všechny tyto politické cíle ODA spojuje specifická forma antikomunismu motivovaného mnohem spíše pohledem vpřed než vzad, který můžeme nazvat *antikomunismem budoucnosti*. Zásadním prvkem tohoto *antikomunismu budoucnosti* byla víra v neoliberální řešení transformace. Tato víra měla „očistnou“ funkci, protože z hlediska budování nového konzervativního řádu nehrála bývalá příslušnost či nepřislušnost ke komunistické straně žádný zásadní význam. Neoliberální ideologie smývala hříchy a dovozovala konverzi bývalých komunistů (i ne příliš aktivních nestraníků), protože byla součástí *antikomunismu budoucnosti*, který viděl nebezpečí nikoliv v bývalých, ale v budoucích komunistech. Po povinném rituálním rozhršení³ se tak mohl stát členem a později místopředsedou strany Vladimír Dlouhý, bývalý náměstek ředitele Prognostického ústavu a předseda tamní stranické organizace, protože byl „objektivně“ antikomunistou, a tedy svou popularitou i politickým programem umožňoval straně dosáhnout hlavního politického cíle, co nejrychlejšího rozchodu s komunistickou érou. Závěrečná část textu se věnuje hluboké krizi této neoliberální víry a rozbití neokonzervativního konsenzu pravcových elit v druhé polovině devadesátých let, který znamenal konec silné mocenské aliance disidentských intelektuálů a neoliberálních ekonomů, nejdříve uvnitř vládní koalice a následně v ODA samotné. Z politického programu *antikomunismu budoucnosti*, který usiloval co nejrychleji vybudovat nový společenský

³ Bývalí členové a kandidáti členství KSČ museli v přihlášce do ODA vyplnit údaj o svém členství a zažádat o udělení výjimky ústřední sněm ODA, v roce 1995 bylo v ODA 4,5 % bývalých členů KSČ (viz DIMUN, P. - HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 110.). Na IX. celostátní konferenci ODA v Ostravě se vedl bouřlivý spor o zrušení této výjimky, nicméně v závěrečném hlasování bylo pro zrušení pouze něco málo přes třetinu delegátů. Viz *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.* (dále jen *A ÚSD*), sbírka Soudobá dokumentace (dále jen *SD*), fond Občanská demokratická aliance (dále jen ODA), karton 18, Videozáznam IX. celostátní konference ODA v Ostravě (VHS č. 3).

řád zabraňující recidivě komunismu, se stává *politika paměti*, pro niž je minulost nástrojem politické legitimizace a delegitimizace.

Disidentské kořeny

Přestože Občanská demokratická aliance vznikla až 17. prosince 1989 v bytě Pavla Bratinky, řada z jejích třinácti „otců zakladatelů“⁴ tvořila již několik předchozích let poměrně koherentní a svébytný politický směr českého disentu. Jak ukazuje Sean Hanley, budoucí zakladatelé ODA (které nazývá *dissident neo-conservatives*) patří ke katolicko-konzervativnímu proudu disidentského hnutí (koneckonců v bytě Daniela Kroupy se vedly diskuze o založení Bendovy KDS)⁵ a sdílejí s ním starost o morální hodnoty a společenskou soudržnost. Na rozdíl od konzervativního disentu však nenacházeli řešení v morální obrodě, ale v obnově tržního prostředí.⁶

Pro ideové zrání a vytváření kontaktů této disidentské skupiny hrály zásadní roli bytové filosofické semináře Kampademia, organizované od počátku sedmdesátých let Danielem Kroupou a Martinem Paloušem, i Kroupův vlastní filosofický seminář. Podobně důležitá byla účast budoucích zakladatelů ODA na přednáškovém cyklu „podzemní univerzity“ organizovaném Vzdělávací nadací Jana Husa,⁷ kde se mohli seznámit s řadou výrazně pravicových západních intelektuálů. Pro budoucí neokonzervativní disidenty byl nejdůležitějším momentem kontakt s Rogerem Scrutonem, který později ODA podporoval nejen intelektuálně, ale

⁴ Pavel Bratinka, Roman Česka, Viktor Dobal, Tomáš Ježek, Jiří Kabele, Eva Klvačová, Daniel Kroupa, Petr Malý, Ivan Mašek, Jan Payne, Josef Reichman, Jiří Skalický a Jaromír Žegklitz.

⁵ Viz rozhovor s Danielem Kroupou in: VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel (eds.): *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. I. díl: Disent v období tzv. normalizace*. Praha, Prostor 2005, s. 306; viz též GJURIČOVÁ, Adéla: *Dvě cesty „křesťanské politiky“: Československá strana lidová a Křesťanskodemokratická strana v první polovině devadesátých let v této knize*.

⁶ HANLEY, Sean: *The new right in the new Europe: Czech transformation and right-wing politics, 1989–2006*. London, Routledge 2008, s. 57.

⁷ Viz DAYOVÁ, Barbara: *Sametoví filosofové: Podzemní univerzita v Československu a role Vzdělávací nadace Jana Husa v letech 1979–1989*. Brno, Doplňek 1999.

i finančně. Daniel Kroupa, ale i Sean Hanley uvádějí, že vliv Scrutona a dalších postav z britské konzervativní skupiny kolem *Salisbury Review* nebyl výrazný, protože jejich důraz na stoleté tradice a autoritářství nerezonovaly s českým politickým diskurzem.⁸ V části ODA však nacházíme poměrně silnou odezvu britského konzervatismu, zejména v nezastírané skepsi vůči demokratickým procedurám, ať už při zásadním odporu vůči institutu referenda,⁹ zdůrazňování limitů demokratického rozhodování („o pravdě se nehlasuje“)¹⁰ či chápání demokracie jako pouhého nástroje pro dosažení osobní svobody.¹¹

Neokonzervatismus, který do disidentského prostředí přinesl Pavel Bratinka, pravidelný a dlouholetý čtenář knihovny amerického velvyslanectví,¹² tedy odděluje budoucí zakladatele ODA od ostatních intelektuálních proudů disentu a zároveň vytváří most k neoliberálním ekonomům v oficiálních strukturách. Hanley vyjmenovává řadu důvodů, proč neokonzervatismus představoval atraktivní nástroj k odsouzení komunismu: Nekompromisní, jestřábí politika vůči „sovětské říši“ nejen vylučovala možnou další „zradu Západu“, ale dávala politický prostor pro aktivní roli východoevropského disentu (na rozdíl od *Ostpolitik* či *détente*). Pro disidentské prostředí bylo také zásadní, že na rozdíl

⁸ HANLEY, S.: *The new right in the new Europe*, s. 56; KROUPA, Daniel: *Svoboda a řád*. Praha, Éós 1996, s. 17.

⁹ KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 88: Podle Kroupy „největším zlem“ hrozícím české společnosti je přímá demokracie, která se poprvé v historii stává technologicky dostupnou a umožňuje realizaci totalitní verze demokracie.

¹⁰ MAŠEK, Ivan: *Tak pravil Ivan Mašek aneb Maškaráda*. Praha, Votobia 1998, s. 23: „Pravda je ovšem kategorií, o které se nehlasuje. Pravdu je možné hledat, je možné jí naslouchat, ale hlasovat o ní nelze.“

¹¹ Slovy Daniela Kroupy: „Na první místo stavíme svobodu, na druhé zákon, který jí garantuje, teprve na třetí místo demokracii jako proceduru, která má garantovat zákony a udržení svobody.“ KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 71. Viz také text Konzervativní smlouvy Ivana Maška, přetištěn in: MAŠEK, I.: *Tak pravil Ivan Mašek*, s. 118 n. Hofhanzl pak požaduje, aby zákon o protiprávnosti komunistického režimu předcházel samotnému ustavení demokratického řádu, s komunistickými zločiny je třeba se vyrovnat „[k]orektně, podle zákona. Jedině odtud lze začít cestu morální a etické společnosti a k demokracii.“

HOFHANZL, Čestmír: *Tak pravil Čestmír Hofhanzl*. Praha, Votobia 1998, s. 33.

¹² DAYOVÁ, B.: *Sametová filosofové*, s. 12.

od tradičního konzervatismu americký neokonzervatismus vědomě budoval na idejích demokracie a všeobecných lidských práv. Vedle toho, že středoevropský původ mnoha neokonzervativních myslitelů zaručoval určitou citlivost pro specifickou regionu, hrálo velkou roli, že neokonzervativní literatura se mnohem spíše oddávala boji s novou levicí než s tradičním marxismem, a rezonovala tak se spory uvnitř disentu o „socialismus s lidskou tvář“. Neméně důležitý byl neokonzervativní důraz na schopnost kapitalismu přispívat k obecnému dobru za předpokladu, že je zakotven v náboženské morálce a tradičních hodnotách, což pro tyto mladé katolické intelektuály představovalo oporu proti tradiční skepsi českého katolického myšlení vůči trhu. Neokonzervativní představa šíření „demokratického kapitalismu“ navíc rezonovala s Masarykovou představou české státnosti jako součásti demokratické „světové revoluce“, ale nabourávala zároveň pevně zakotvené rovnítko mezi socialismem a demokracií v českém politickém diskurzu.¹³

Ideová příbuznost neokonzervatismu s ekonomickým neoliberalismem umožnila ODA také velmi brzy vytvořit intelektuálně a později i politicky silnou koalici s některými z liberálně orientovaných režimních ekonomů, zejména s Tomášem Ježkem, ale také s Romanem Češkou, Evou Klvačovou či Karlem Křížem. Implantací neokonzervatismu do disidentského prostředí se z těchto ekonomů rázem stávají svého druhu „doktoři dějin“. Protože „cesta do otroctví“ vede podle Hayeka skrz omezování a zničení trhu, tak i cesta ven musí vést skrz jeho obnovení. Ekonomové, a nikoliv literáti, historici či filosofové ovládají potřebnou terminologii pro pojmenování nezbytných kroků k obnovení svobodného trhu, tohoto *panacea*, které vyléčí české dějiny od nemoci komunismu. Není proto náhoda, že na překladech Hayekovy *Cesty do otroctví* nezávisle na sobě pracovali jak Tomáš Ježek (v Prognostickém ústavu), tak Pavel Bratinka (v kotelně Na Palmovce).¹⁴

¹³ HANLEY, S.: *The new right in the new Europe*, s. 56.

¹⁴ DIMUN, P. – HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 10.

V neposlední řadě pak neokonzervatismus rezonoval s teorií totalitarismu a umožňoval chápat komunismus jako ztělesněné „zlo“ a vyjmout jej z kontextu českých dějin (i české budoucnosti). Zakladatelé ODA se neúčastnili disidentských sporů o smysl českých dějin a nepřeli se o historické příčiny komunismu.¹⁵ Časová osa se pro ně změnila v osu prostorovou, příčiny komunismu nehledali v české minulosti, ale „na Východě“, stejně jako nepátrali po alternativách ke komunismu v minulosti, po těch bylo třeba se poohlédnout „na Západě“.¹⁶

Neokonzervatismus představoval pro budoucí zakladatele ODA nástroj, jak se s dědictvím komunismu vyrovnat, ale jejich zásadní antikomunistický postoj měl své hlubší rodinné, generační, sociální a náboženské kořeny. Velká většina zakladatelů ODA se narodila koncem čtyřicátých let ve středostavovských katolických rodinách,¹⁷ jejich otcové byli postiženi znárodněním, často i vězněním (otec Jiřího Křížana, „nejtvrdšího z prezidentových mužů“, který se k ODA přidal o něco později, byl dokonce v roce 1951 popraven). Například pro Čestmíra Hofhanzla byla zkušenost uvěznění jeho otce „kulaka“ v padesátých letech natolik určující, že jeho antikomunistické přesvědčení nevyžadovalo žádné další potvrzení. Hofhanzl, dlouho jediný mimopražský člen ODA, který se ke straně přidal ještě v prosinci

¹⁵ Nicméně v ODA přežívá kult první republiky, viz například vyjádření Karla Ledvinky: „Komunisté navázali na nejhorší sklony naší povahy a vypěstovali nejodpudivější variantu malého českého člověka, nezodpovědného, netvořivého, líného a všestranně zkorumpovaného. Tedy pravý opak pracovitého, šikovného a obecně velmi vzdělaného českého člověka z dob první republiky.“ DIMUN, P. - HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 244.

¹⁶ Odtud pramení často zcela xenofobní postoje k Rusům a k „Východu“ obecně. Tomáš Ježek tak například říká: „Na matematické ekonomii ve vypjaté podobě, předkládané za socialismu, je právě cosi šílené ruského - taková ta sama o sobě bezúčelná inteligenční hra - inteligenční hrátky z nudy - který se snad svou podstatou blíží jen hra v šachy. Když jsem kdysi pozoroval Rusko, takový ty dojičky, fronty u mauzolea Lenina a kreténismy jiného druhu, tak jsem si vždycky říkal: To musí být tak blbej národ, a nešlo mi pořád do hlavy, že přitom se tam rodí géniové šachu. Teď vím, že to vlastně v rozporu vůbec není.“ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 65.

¹⁷ Například Kroupův otec byl majitelem prosperujícího zasilatelství, Maškův zase právníkem.

1989, tak o sobě hovořil jako o jednom z mála disidentů na Vysočině, přestože přesnější označení by bylo místní „revolucionář poslední hodiny“.¹⁸ Hofhanzl nikdy nepodepsal Chartu 77 ani se jinak v disentu neangažoval, nikdy nebyl uvězněn, nikdy nebyl vyhozen z práce, většinu normalizace pracoval ve svém oboru a jeho prvním politickým aktem bylo kritické vystoupení na podnikové schůzi necelý týden před 17. listopadem.¹⁹ Toto „disidentství“ spočívalo spíše než v aktivním odporu v zásadním vnitřním odmítnutí komunismu jako kulturního kódu, který nutně musel prohrát v civilizačním střetu s křesťanským Západem.²⁰

Výjimkou potvrzující pravidlo byl jeden z mála bývalých komunistů mezi „otci zakladateli“ Tomáš Ježek, který svůj vstup do strany vysvětloval jako kombinaci nízkého sociálního původu a protestantské víry: „Já jsem se s praktickým komunismem nikdy nesetkal, aby mně byl tak zřetelně odporný. Byl jsem z učitelско-poštácké rodiny, nikdy jsme nic nevlastnili, nikdo nám nic nevzal, neměl jsem tedy v sobě zakořeněn nějaký trvalý a nezapomenutelný osobní zážitek, abych komunismus již v raném věku tvrdě a definitivně odmítl. Já jsem ho znal z knih. Marxův kapitál jsem prostudoval jako pilný student podrobně, protože to je intelektuálně impozantní dílo a jeho ideje jsou na první pohled svádivé a vzrušující. Bohužel, a to říkám s plnou vahou poznání, zejména česká protestantská konfese má určité styčné body, kterých se může komunismus chytit a evangelíky svést. (...) To husitské sociálno, ty tábořské kádě ve mně asi musely být

¹⁸ HOFHANZL, Č.: *Tak pravil Čestmír Hofhanzl*, s. 50.

¹⁹ *Tamtéž*. Tato tendence k heroizování běžného normalizačního života se přenášela i do pozdějšího období. Hofhanzl popisoval sedmileté strádání na poslanecké ubytovně na Opatově, kde se „nedalo dělat nic jiného než přijít pozdě večer a lehnout do postele, přečkat noc a ráno vstát a jít znovu do sněmovny“. *Tamtéž*, s. 47.

²⁰ Tomuto vidění studené války jako civilizačního konfliktu odpovídají také Bratinkovy časté odkazy na černobílý svět Tolkienova *Pána prstenů*, srv. např. rozhovor s Pavlem Bratinkou, jenž vznikl v rámci projektu České televize *Labyrintem revoluce* (2006) a je dostupný na webových stránkách Ústavu pro soudobé dějiny *Demokratická revoluce 1989* (viz <http://www.89.usd.cas.cz/cs/video.html>).

zakořeněny nějakou odnoží, na kterou se vstup do KSČ lehce narouboval.“²¹

Kádrový profil nedovoľoval většině budoucích zakladatelů ODA studium humanitních oborů. S uvolněním poměrů koncem šedesátých let se většině podařilo vystudovat technické obory či medicínu. Jako technická inteligence však během normalizace často dosahovali překvapivě vysokých pozic (Ivan Mašek, krátce vězněný v roce 1969, byl například celá osmdesátá léta vedoucím výpočetního střediska v podniku META, kde měl asi čtyřicet podřízených, mezi nimi byli např. Martin Palouš, Zdeněk Pinc či Filip Topol).²² To byl další z faktorů, který jim usnadňoval kontakty a společnou řeč s neoliberálními ekonomy. Antikomunismus budoucích zakladatelů ODA tak nebyl i přes neokonzervativní zázemí ani tak ideologickým názorem jako životním postojem. Kroupa popisuje své setkání s Bratinkou v roce 1972 následovně: „Pavel Bratinka tehdy působil trochu směšně, protože měl plnovous, nosil dlouhý kabát, sombrero a do kostela chodil s puškou. Byla to vzduchovka, a jak jsme se dozvěděli, chodil s přáteli někam za Prahu, kde si z hlíny modelovali komunisty a odstřelovali je. Byli při tom také několikrát přistiženi policií. Bez následků.“²³

Stejně jako u ostatních disidentských proudů se základním sebedefinujícím postojem stal vztah k Pražskému jaru. Daniel Kroupa například popisuje, jak pro jeho další politické uvažování měl základní význam spor Václava Havla s Milanem Kunderou o povaze roku 1968, zda se jednalo o jedinečný český pří-

²¹ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 272. T. Ježek byl členem KSČ od počátku šedesátých let do roku 1968. Jeho otec, gymnaziální učitel, byl v posledních dnech války popraven nacisty, srv. JEŽEK, Tomáš: *Ježkovy voří*. Praha, Gasset 2007, s. 7 n. Do styku s disidentským prostředím se dostal díky kontaktu s Ritou Klímovou, se kterou se znal z Ekonomického ústavu ČSAV v šedesátých letech. HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 30.

²² MAŠEK, I.: *Tak pravil Ivan Mašek*, s. 48. Srv. též novinové články Petra Pavlovského z let 1991 a 1992, zejm. O kolaboraci aktivní, pasivní a kompenzované a Kdo má a kdo nemá právo do „toho“ mluvit, přetištěné in: PAVLOVSKÝ, Petr: *Chodte vpravo! Výběr článků z let 1990-1992*. Praha, H&H 1992, s. 25-26 a 55-57.

²³ VANĚK, M. - URBÁŠEK, P.: *Vítězové? Poražení?*, s. 290.

spěvek ke světové politice ve formě „demokratického socialismu“, či o neúspěšný a polovičitý pokus o návrat k politické normalnosti.²⁴ Dubček se pro budoucí představitele ODA stal ztělesněním netransformovatelnosti komunismu a jeho návratu do aktivní polistopadové politiky vehementně bránili. Kroupa vyčítal Dubčekovi, že podepsal pendrekové zákony a dalších dvacet let se svých perzekvovaných stoupenců nikdy nezastal. Dubčekova pozice v roce 1989 by podle Kroupy byla totožná s rolí Beneše po roce 1945 – „vracejícího se vůdce, který všechno pokazí“.²⁵ Reformní komunismus pro budoucí zakladatele ODA představoval větší společenské nebezpečí než evidentně upadající reálný socialismus, protože podle nich zastíral sociálněinženýrské ambice každého komunistického projektu a otvíral dveře budoucím mutacím komunistického režimu.

Konzervativní kontrarevoluce

Krátce po svém formálním ustavení ODA představila svůj základní programový dokument *Cesta ke svobodné společnosti*, který se stal východiskem všech dalších programových materiálů a po relativně dlouhou dobu jediným základním stranickým programem u nás.²⁶ Zhruba desetistránkový dokument připomíná spíše než program politické strany univerzitní přednášku z politické teorie, představující v abstraktní rovině „pojetí společnosti a zásad

²⁴ KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 9, cit. dle HANLEY, S.: *The new right in the new Europe*, s. 55. Ke sporu Havel – Kundera viz HAVELKA, Miloš: První diskuze o tzv. normalizaci: Polemika Václava Havla a Milana Kundery 1968–1969. In: KOSTLÁN, Antonín (ed.): *Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)*. Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2002, s. 35–53 a KOPEČEK, Michal: Polemika Milan Kundera – Václav Havel. Spory o českou otázku v letech 1967–1969 a jejich historický obraz. In: KUPCOVÁ, Helena: *Pražské jaro 1968: Literatura-Film-Média*. Praha, Literární akademie 2009, s. 129–138.

²⁵ Rozhovor s D. Kroupou, který vznikl v rámci projektu České televize *Labyrintem revoluce* (viz pozn. 20).

²⁶ PŠEJA, Pavel – MAREŠ, Miroslav: Programatika a členská struktura ODA. In: *Politologický časopis*, roč. 5, č. 4 (1998), s. 406–418. Text dokumentu je přetištěn in: DIMUN, P. – HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 256–263.

jejího uspořádání, jež podle našeho přesvědčení nejlépe odpovídá potřebám svobodné obce“. V úvodu se ODA zakotvuje v intelektuální tradici Charty 77 a HOS, zdůrazňuje svoji vazbu na Prognostický ústav a sebedefinuje se jako „strana programová, námětová“, která neusiluje o masovou členskou základnu.²⁷ V situaci, kdy „po dlouhých letech totality všichni včetně komunistů skloňují ve všech pádech slova jako svoboda, demokracie, právní stát atd.“, je úkolem programového textu objasnit, jak tyto pojmy chápe ODA. Text postupně definuje obsah pojmů politika (hledání zájmů společných všem občanům – současným, minulým i budoucím), svoboda (schopnost jedince vytvářet příležitost pro druhé), právní stát (právní ochrana důstojnosti jednotlivce a lidské vzájemnosti, důsledné oddělení soukromého a veřejného práva) a rozebírá prostředky pro udržení těchto hodnot: parlamentní demokracie, tržní hospodářství, sociální, mravní a environmentální odpovědnost. Co se vlastního politického programu týče, je z textu zřejmé pouze to, že ODA usiluje o co nejmenší stát, jehož jedním z hlavních úkolů je ochrana před sebou samým, maximální prostor pro volné působení tržních sil, odmítnutí všeobecného sociálního zabezpečení (občané přесouvají své závazky vůči druhým na stát a starají se rostoucí měrou jen o sebe)²⁸ a daňové úlevy pro nevládní organizace.

Vysoký stupeň zobecnění a absence analýzy výchozího stavu (v textu není jedinkrát zmíněn komunismus či socialismus) a konkrétního politického programu nevypovídá ani tak o intelektuální bezradnosti autorů jako o (kontra)revolučním chápání změn prvních polistopadových týdnů. Pro autory programu je v tuto chvíli společnost jako *tabula rasa*, na kterou je možné přetisknout hotový koncept nového společenského, ekono-

²⁷ Text implikuje, že ODA o běžné straníky nestojí: „Posláním ODA je sdružovat politiky, odborníky a organizátory schopné tvořit, předkládat a prosazovat fundované návrhy...“ DIMUN, P. - HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 256.

²⁸ Například sociální pojištění nemá být úkolem státu, ale pouze státem podporováno jako „spontánně vzniklé řešení“. DIMUN, P. - HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 261.

mického, politického, ale i morálního řádu. Přes svou suchopárnost tak *Cesta ke svobodné společnosti* představuje (kontra)revoluční dokument. Daniel Kroupa mluví o roce 1989 jako o mimořádném historickém okamžiku způsobem, který připomíná eschatologické vize Waltera Benjamina: „Z kuřárny Laterny magiky jako by expandoval do celé země nový společenský řád. Čas se začal určovat jiným způsobem. Byl to čas tvorby, který doprovázelo vědomí, že zde vznikají základy nového společenského pořádku.“²⁹ Tato vize příchodu nového konzervativního společenského řádu v sobě nevyhnutelně obsahuje představu radikálního historického zlomu, diskontinuity s komunistickou minulostí.

Historické zákonitosti a historické zákony

K radikálnímu historickému zlomu v roce 1989 však v očích ODA kvůli reformním komunistům nakonec nedošlo. Boj proti kontinuitě starého a nového režimu se stal jedním z nejdůležitějších politických cílů ODA, který formoval mnoho z jejích politických stanovisek. Kroupa například vysvětloval svůj odpor proti Havlově snaze o rozpuštění OF ještě před prvními volbami tím, že je třeba, aby „komunismus v naší zemi alespoň jednou otevřeně a jasně prohrál ve svobodných volbách (...) aby národ jasně odmítl komunismus.“³⁰ Volby 1990 tak měly nahradit selhání listopadu 1989, který nebyl „žádným revolučním aktem“, a jasně oddělit komunistickou minulost od demokratické budoucnosti. Po volbách 1990 se ODA pasovala do role pravicové avantgardy a – bez ohledu na mizivý počet

²⁹ KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 48. Pohled na listopad 1989 jako na skutečně revoluční moment nebyl sdílen všemi politiky ODA, například interpretace Bohumila Kubáta či Čestmíra Hofhanzla se mnohem spíše blížila konspirativní verzi Miroslava Dolejšího. K Dolejšího *Analýze 17. listopadu* blíže viz SUK, Jiří: Politické hry s „nedokončenou revolucí“: Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (1989-1992) v této knize.

³⁰ KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 29.

členů (70) a skromný počet poslanců (7)³¹ – iniciovala vznik Meziparlamentního klubu demokratické pravice. ODA využívá tuto platformu, stejně jako platformu OF, k nastolování neoliberalních a antikomunistických témat, jako jsou mimosoudní rehabilitace, odvolávání prokurátorů s komunistickou minulostí, zamítnutí zákona o státním plánování³² a samozřejmě očista ústavních institucí pomocí lustrací (Ivan Mašek například sehrál důležitou roli v lustrační komisi ČNR).³³

ODA usilovala o zakotvení praktických kroků antikomunistické politiky v „historickém zákoně“, který by legislativní cestou dokončil sametovou revoluci tím, že by uzákonil a zdůvodnil historickou diskontinuitu s komunistickým obdobím. ODA tak iniciovala v říjnu 1990 první pokus o „dějinný zákon“ odsuzující komunistický režim jako „nelegitimní a hodný zavržení“ v podobě usnesení Federálního shromáždění o „době nesvobody“. Formu parlamentního usnesení zvolila ODA z taktických důvodů, protože na rozdíl od zákonů nevyžadovalo jeho schvá-

³¹ Do Federálního shromáždění byli na kandidátkách OF zvoleni za ODA Pavel Bratinka, Daniel Kroupa a Jiří Skalický, do České národní rady Tomáš Ježek, Čestmír Hofhanzl, Ivan Mašek a Viktor Dobal. Do voleb 1992 se postupně přidali další sirotci OF, ve FS Antonín Blažek, Vladimír Dlouhý, Libor Kudláček, Karel Novosád, Vlasta Parkanová, Jan Štern, Pavel Vandas, v ČNR Pavel Dušek, Josef Ježek, Jan Kalvoda, Oldřich Kužílek, Ivo Palkoska, Vladimír Šuman a Hana Vrchlavská.

³² Podle Miloše Zemana se v tomto případě poprvé artikulovaně projevil „odpor tržních komsomolců“ v čele s Pavlem Bratinkou, který zákon označil za „dračí vejce komunismu“. ZEMAN, Miloš. *Jak jsem se myšlil v politice*. Praha, Ottovo nakladatelství 2005, s. 104. Viz též Bratinkovo vystoupení ve FS 13. prosince 1990, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1990-1992 – stenoprotokoly, 9. společná schůze SL a SN, 13. 12. 1990 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

³³ Nicméně v otázce lustrací většina poslanců ODA nepatřila k nejradikálnější skupině, možná právě díky osobní zkušenosti z praktické práce v disentu. Kroupa při projednávání lustračního zákona v říjnu 1991 prosadil, aby z jeho dosahu byli vyjmuti funkcionáři KSČ z doby pražského jara. Viz Kroupovo vystoupení ve FS 3. října 1991, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1990-1992 – stenoprotokoly, 17. společná schůze SL a SN, 3. 10. 1990 (viz <http://www.psp.cz/eknih>). Srov. též KOPEČEK, Lubomír: *Éra nevěmosti: Česká politika 1989-1997*. Brno, Barrister & Principal 2010, s. 118. ODA také na rozdíl od ODS byla proti zveřejnění seznamů spolupracovníků StB a navrhovala pouze umožnit každému sebelustraci, viz např. ŠTERN, Jan: *Jednotná pravice*. In: *Mladá fronta* (19. 9. 1991), s. 3.

lení kvalifikovanou, ale prostou většinu a neplatil zde zákaz majorizace. Složitá cesta návrhu parlamentem i bouřlivé celodenní projednávání na 15. společné schůzi, ke kterému došlo až v květnu 1991, ukazují, že si jednotliví političtí aktéři byli vědomi, že se nejedná pouze o interpretaci jednoho dějinného období, ale o otázku právní (dis)kontinuity s potenciálně dalekosáhlými důsledky pro dosavadní „politiku usmíření“.³⁴ Nešlo tedy o období *lex Masaryk*, o kterou se paralelně pokoušela skupina poslanců ODS a která byla nakonec bez aktivní spolupráce poslanců ODA schválena jako zákon o době nsvobody,³⁵ ale o součást dlouhodobé strategie legislativních kroků směřujících k „vyrovnaní se s minulostí“. Usnesení mělo těmto krokům zajistit obecnější právní rámec a mělo se stát „preambulí ke všem zákonů zaměřeným k nápravě krivd a zločinů, které FS již přijalo nebo teprve přijme“, a dokázat tak, že tyto zákony nebyly pouhým humanitárním gestem, ale především „nápravou instituce parlamentu jako takové“.³⁶

Usnesení, které zformuloval Pavel Bratinka, první předseda ODA (do března 1992), zakládá tvrzení o nelegitimnosti a zavrženíhodnosti komunistického režimu na čtyřech základních bodech: zaprvé byla občanům upírána možnost svobodného vyjádření politické vůle pod hrozbou různých forem perzekucí, zadruhé vedle porušování lidských práv obecně docházelo ke zvlášť těžkému útlaku některých skupin obyvatelstva, zatřetí komunistická strana dosáhla faktického obnovení nevolnictví, když

³⁴ Usnesení bylo předloženo jako tisk 525, projednáno a schváleno 23. května 1991 pod číslem 142. Rozprava k usnesení, z níž se dále cituje, viz *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1990-1992 - stenoprotokoly, 15. společná schůze SL a ŠN, 23. 5. 1991 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

³⁵ Tento „zákon“ spočíval ve větě „Komunistická diktatura bezprávím i zločiny zhanobila lidskost a stát“ a v umístění tabulky stejného znění ve vstupní síni FS, jež měla „provést“ vláda ČSFR. Termín „doba nsvobody“ již v československém právním řádu existoval, a to v Benešových dekretech, ale vztahoval se k období druhé republiky a protektorátu, viz PECINA, Tomáš: Doba nsvobody na http://iuridictum.pecina.cz/w/Doba_nsvobody (přístup 15. 6. 2010).

³⁶ Tento návrh v rozpravě neprošel a nahradila ho formulace: „Federální shromáždění zavazuje vládu ČSFR, aby z tohoto usnesení vycházela při vytváření právních norem, případně při jejich výkladu.“

„možnost vycestování z naší republiky (...) byla vydána na popas z vůli mocenského aparátu této strany.“ A konečně začvrťe občané byli nuceni „skrývat svůj mravní úsudek o situaci ve státě a společnosti, a to často i před svým nejbližším okolím, nebo byli dokonce nuceni z existenčních důvodů předstírat souhlas s panujícími pořádky. Hrozba perzekucí se přitom vztahovala i na jejich děti a příbuzné. Tento stav pro mnohé občany znamenal, že museli vyjadřovat souhlas s něčím, co považovali za lež nebo zločin, popř. byli nuceni k tomu mlčet. Tím byla občanům upírána jejich základní lidská důstojnost, totiž schopnost mravního a rozumového úsudku a možnost tento úsudek projevit.“ Tato taxativní definice komunismu – a zejména její posledně jmenovaný bod – měla za úkol nejen vykreslit tento režim jako nelegitimní tyranii v rozporu s obecně lidskými hodnotami, ale také vysvětlit absenci aktivního a trvalého odporu proti tomuto režimu, na jehož místo nastoupila právní fikce potenciálního odporu, který se v důsledku komunistického teroru neuskutečnil.

V průběhu celodenní bouřlivé rozpravy právě tento bod přitahoval největší pozornost. Předseda KSČM Jiří Svoboda rozvinul otázku „kolektivní neviný“³⁷ obsaženou v usnesení, která je podle něj „laciným vyviněním a potvrzením nebezpečné národní iluze, která provází naše dějiny: iluze o tom, že stačí v pravou chvíli se přihlásit k vítězům a odsoudit poražené, abychom se stali na mravním vítězství spolupodílníky“. Problematičnost principu „kolektivní neviný“ konkretizoval Pavel Dostál,³⁸ když připomněl jednomu z nejbojovnějších zastánců usnesení Milanu Pohankovi (ODS), že to byl on, kdo před pěti lety odsoudil k nepodmíněným trestům několik mladých lidí za poškození busty Klementa Gottwalda. Miloš Zeman pak navrhl místo usnesení ustavit morální tribunál, který by nejen soudil komunistické období, ale i konkrétní viny a konkrétní viníky. Levice také navrhovala zřízení specializovaného historického pracoviště, které

³⁷ Termín zazněl ve vystoupení poslance Bohumila Tichého (HSD-SMS).

³⁸ Pavel Dostál, stejně jako Miloš Zeman byli členy čerstvě ustaveného Klubu poslanců sociálně demokratické orientace.

by toto období studovalo a zhodnotilo. Opakovaně také zazněla snaha inkorporovat do textu usnesení reflexi Pražského jara, což však naráželo na oba základní principy předloženého návrhu: a) komunistický režim byl svou povahou totalitní a b) jakékoliv snahy o jeho změnu byly marné.

V rozpravě se několikrát ukázalo, že není jasné, *či* komunismus se v usnesení hodnotí. Komunističtí poslanci poukazovali na pluralitu zkušeností života za komunismu, kdy lidé nejen trpěli, mlčeli, předstírali souhlas či mravně upadali, ale také „docela obyčejně žili, pracovali, radovali se, vychovávali své děti, usku-tečňovali své sny a ideály“.³⁹ Moravisté prosazovali, aby usnese-ní uznalo, že největším komunistickým zločinem bylo zrušení Země moravskoslezské.⁴⁰ Poslanci Slovenské národní strany zase argumentovali, že komunistický režim byl nelegitimní pouze na Slovensku, kde v roce 1946 zvítězily demokratické síly, a že zde byl slovy Juraje Molnára „vnútený českými komunistami a ich slovenskými prisluhovačmi“. Tato historická zkušenost tak prý měla nabádat slovenský národ k důsledné obhajobě svého práva na sebeurčení. Tato slovenská verze komunistické minulosti ale hned ve vystoupení řečníkova jmenovce Ladislava Molnára nara-zila na maďarskou verzi, která zpochybňovala legitimitnost voleb v roce 1946 na Slovensku, neboť z nich byli vyloučeni ob-čané maďarské národnosti. Přes všechny námítky ODA dokázala, že je schopna určovat tón veřejné diskuze o komunismu a strhnout svou iniciativou drtivou většinu poslanců. Text usnesení doznal jen minimálních změn, ačkoli nereflekoval pluralitu komunis-tických minulostí zastoupených v parlamentě a přestože nebyl – slovy Jana Sokola – „vrcholem stylistického umění“. Drtivá vět-šina poslanců se řídila logikou kolegy Alberta Černého (ASD), že „zlo může neodsoudit jenom ten, komu zlo nevadí“, a proti usnesení se zvedlo pouhých dvacet hlasů.

³⁹ Vystoupení poslance M. Grebeníčka.

⁴⁰ Vystoupení poslance V. Váni. Moravisté se odvolávali na Usnesení Federálního shromáždění z 9. 5. 1990 a České národní rady z 15. 5. 1990, kde bylo zrušení Moravsko-slezské země označeno za akt totalitního režimu poplatný době nesvobody.

Tato „vedoucí úloha“ ODA v agendě vyrovnávání se s minulostí o dva roky později vyvrcholila přijetím zákona o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu, který svou logikou i řadou formulací navazoval na Usnesení o době nesvobody.⁴¹ Tento zákon, který 9. července 1993 předložil sněmovně Ivan Mašek, rozšiřoval argumentaci usnesení o právní kroky s praktickými dopady: zrušení promlčecí doby trestných činů spáchaných od roku 1948 do roku 1989 a odstranění povinnosti prokazovat tíseň u převodů nemovitostí v restitučních nárocích. Tento druhý požadavek byl na návrh ODS vypuštěn. Neprošel také návrh poslance ODA Čestmíra Hofhanzla na zařazení nového paragrafu s textem „Komunistická strana se dnem účinnosti zákona zakazuje“, mj. proto, že žádná strana s takovým názvem v České republice registrována nebyla.⁴²

Rozpad federace

Ze všech politických otázek to byl nekompromisní postoj vůči slovenským požadavkům, který zajistil ODA největší počet politických bodů, stejně jako absolutně největší počet preferenčních hlasů pro Jana Kalvodu ve volbách 1992. Pro Kalvodu, od března 1992 předsedu ODA, se tvrdý postoj ke slovenským požadavkům stal základním znakem odlišujícím ODA od ODS. V televizním volebním spotu z jara 1992 ODA prohlašovala, že rozdíl mezi oběma stranami pozná i Vladimír Mečiar: zatímco s ODS se po volbách dohodne, s ODA nikoliv.⁴³

Řada politických oponentů proto obviňovala ODA ze šovinismu a rozbíjení společného státu v zájmu politického přežití

⁴¹ Důvodová zpráva k zákonu o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu (Tisk PS PČR 1993–1996 č. 376) přímo přebírá argumentaci Pavla Bratinky při projednávání Usnesení o době nesvobody v otázce principu nelegitimity.

⁴² *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, PS 1993–1996 – stenoprotokoly, II. schůze, 9. 7. 1993 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

⁴³ *A ÚSD, SD, ODA*, karton 18, Volební spoty ODA 1992 (VHS č. 1).

malé strany. Miloš Zeman tak například prohlásil: „Největší hrozbu pro rozpad státu vidím v ČR, kde ODA, poněkud rozlícená svým neúspěchem na federální úrovni, učiní vše, aby obhájila poslední myšlenku, která jí ještě zbyla: Jestliže v jedné části dříve společného státu zvítězí můj politický protivník, je zapotřebí se od této části oddělovat. Zřejmě je to politická aplikace Wolkerovy ideje: Stanu se menším a ještě menším, až budu nejmenším na celém světě...“⁴⁴ Šovinismus v politice ODA naznačoval také fakt, že tato strana neváhala proti ODS používat sudetoněmeckou kartu.⁴⁵ Nicméně ODA svým ideovým zázemím i drtivou většinou politických postojů (Romové,⁴⁶ imigrace, evropská integrace) měla k šovinismu daleko. Její ostře protislovenský postoj je třeba chápat jako součást myšlenkového světa politického antikomunismu a politiky vyrovnávání se s minulostí.

V očích ODA znamenala ekonomická transformace radikální rozchod s komunistickou minulostí, kterému se budou (bývalí) komunisté bránit za použití jakýchkoliv prostředků. Slovenská otázka se stala největší překážkou rychlé transformace, musela tedy nutně být dílem „levicových sil“. Společné prohlášení ODA, českého a slovenského KAN a Hnutí československého porozumění z března 1991 varuje, že se v různých slovenských stranách a hnutích „aktivizují bývalí komunisti“ včetně Vladimíra Mečiara a „usilují o rozbitie ČSFR a prevzatie moci“.⁴⁷ Místo evropsky orientované radikální reformy tito bývalí komunisté

⁴⁴ DIMUN, P. - HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 47.

⁴⁵ Viz např. *tamtéž*, s. 70-71.

⁴⁶ Nicméně i vstřícný postoj k Romům byl součástí antikomunistického světonázoru. Například Petr Pavlovský se zastává Romů proti rasistickým útokům odkazem na jejich „permanentní občanskou neposlušnost“ za komunismu: „Romové jsou vlastně jedinou skupinou obyvatelstva, kterou se komunistům nepodařilo zmanipulovat. V nomenklaturních funkcích jich bylo minimum a komunistickým pořádkům vzdorovali neuvěřitelně úspěšně. Jejich styl života byl sice narušen, většinou však si ponechali dřívější hierarchii hodnot. Nedali se zkorumpovat hmotnými výhodami, nebylo možno apelovat na jejich ctižádost.“ PAVLOVSKÝ, Petr: Racionální kořeny našeho „sametového“ rasismu a šovinismu (1990). In: TÝŽ: *Chodte vpravo!*, s. 8-11.

⁴⁷ *A ÚSD, SD, ODA, karton 1, „Prehlásenie“*, 9. 3. 1991.

zavádějí „akúsi perestrojku“, která má zakonzervovat hospodářský systém. Konečným cílem této politiky je snaha politicky rozdrobit střední Evropu, aby ji bylo možné opět ovládnout zvenčí. Je příznačné, že jako cestu ze státoprávní krize navrhovali autoři prohlášení urychlenou lustraci všech ústavních činitelů.⁴⁸

Blížkost mezi nacionalismem a komunismem měla podle ODA hlubší kořeny než jen politické zneužití národního citění ze strany bývalých „nomenklaturních kádru“. Jak uvádí sedmibodové *Prohlášení ODA* z března 1992, „spor mezi principem nacionálním a principem občanským, konflikt kolektivismu s respektem k jednotlivci odhaluje samotné jádro sporu mezi komunismem a demokracií“.⁴⁹ Tento spor v očích ODA nabyl podoby civilizačního střetu, jak názorně ilustroval článek *Do které Evropy?*⁵⁰ člena vedení ODA a jednoho z jejích klíčových publicistů, Petra Pavlovského. Podle něj na evropském kontinentu probíhaly dva procesy. Zatímco západní Evropa se sjednocovala „jako jeden stát regionů“ na občanské bázi, východní, převážně pravoslavná Evropa šla zcela opačným směrem vytváření národních států shora, „od nejasného kolektivu zvaného národ“. „Tyto dvě koncepce,“ psal Pavlovský, „se zřejmě střetly právě u nás, na našem území, a v jejich rozdílnosti je třeba spatřovat zdroj všech odstředivých tendencí obou částí našeho dosud společného státu.“ Představa „levicovosti“ nacionalismu byla důležitým prvkem politického myšlení a sebechápání ODA, který dotvářel existující schéma konfliktu mezi levicí minulosti a pravicí budoucnosti a umožňoval jej vykládat jako osudový střet mezi Východem a Západem. Před následujícími volbami v roce 1996 ODA tento pohled názorně předvedla v animovaném spotu, který nejdříve znázornil přetahování koalice (zprava) a opozice (zleva) o voliče, aby poté tentýž obrázek předvedl z ptačí perspektivy jako přetahování o mapu Česka mezi Evropou a Asií.⁵¹

⁴⁸ *Tamtéž.*

⁴⁹ DIMUN, P. - HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 34.

⁵⁰ PAVLOVSKÝ, Petr: *Do které Evropy?* (2. 10. 1991). In: TÝŽ: *Chodte vpravo!*, s. 24-25.

⁵¹ *A ÚSD, SD, ODA, karton 18, Volební spot ODA 1996 (VHS č. 2).*

Fakt, že ze strany ODA nebyl protislovenský postoj projevem šovinismu, dokládá i pohled ODA na původ tehdejší státoprávní krize. Ta neměla podle ODA svůj počátek v rozdílném ekonomickém či společenském vývoji (viz Kroupovo „odmítám pojetí, že stát se rozpadl, protože česká a slovenská společnost byly radikálně odlišné“),⁵² politické praxi první republiky či Slovenského státu, nýbrž v ústavě z roku 1968, která neměla za cíl „vytvořit fungující systém na demokratických principech, ale demonstrovat světu, že se u nás zrodil společenský řád, který vyřešil odvěké problémy lidstva“.⁵³ Konkrétně spočíval podle Kroupy „kořen celého neštěstí“ v zákazu majorizace, který dával rozhodující postavení „malé skupině opozičních poslanců“⁵⁴ (rozuměj většině poslanců v jedné komoře Sněmovny národů). Základní chybou sametové revoluce tedy podle Daniela Kroupy bylo, že nezrušil komunistickou ústavu a nepoužil prozatímně prvorepublikovou verzi.⁵⁵ Kroupa tady argumentuje opačně než většina představitelů OF, pro které byla otázka postavení Slovenska silným argumentem pro zachování stávající federální ústavy. ODA přišla s několika ústavními návrhy, které měly za cíl zákaz majorizace odstranit a vytvořit dvoukomorový parlament, kde národní zájmy měl zastupovat pouze stejný počet českých a slovenských senátorů. Zablokovat zákon by mohla pouze celá slovenská, respektive česká reprezentace, nikoliv pouze její většina.⁵⁶ S jiným nápadem přišel Petr Pavlovský, a sice, že by se Česká republika, tento Husákův „danajský dar“, sama rozpustila a převedla své pravomoci na federální orgány.⁵⁷ Logickým vyústěním

⁵² KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 83.

⁵³ TÝŽ: Rozpadání Československa a návrat českého státu. In: *Literární noviny*, roč. 3, č. 28 (1992), s. 1 a 3.

⁵⁴ TÝŽ: *Svoboda a řád*, s. 32.

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 27. Praktické dopady takového kroku - osud obou republik, jejich vlád i Národních rad, otázku, kdo a jak bude volit nového prezidenta atd. - Kroupa nijak nerozebírá.

⁵⁶ *Tamtéž*, s. 33. Tento návrh z ledna 1992 ignoroval existenci maďarské menšiny na Slovensku.

⁵⁷ PAVLOVSKÝ, Petr: Česká republika - danajský dar (2. 11. 1991). In: TÝŽ: *Chodte vpravo!*, s. 31-32.

těchto postojů po volbách v roce 1992 pak byla snaha o co nejrychlejší rozdělení společného státu. Naopak pokusy o zpomalení tohoto procesu – například v podobě neschválení zákona o rozdělení federace ve Federálním shromáždění – nazvala politická rada ODA „nebezpečným výsledkem úsilí levicových sil“.⁵⁸

Privatizace

Rozchod s komunistickou minulostí byl pro politické vůdce ODA odchované hayekovským liberalismem možný pouze tehdy, pokud se podaří prosadit „zásadní zlomení ekonomické moci komunistického státu“.⁵⁹ Pro ODA tedy nebyla privatizace ekonomickým opatřením s cílem zvýšit efektivitu stávajících státních podniků, ale radikálním politickým a morálním krokem, který měl zajistit vznik „ostrůvků svobody“ soukromého vlastnictví a vytvoření trhu umožňujícího interakci těchto „pevností svobody“.

Centrální roli, kterou ODA připisovala principu vlastnictví, nejlépe vystihuje brožura Viktora Dobala *Etika a vlastnictví*, vydaná Občanským institutem v roce 1994 a citovaná opakovaně vrcholnými představiteli ODA na obhajobu privatizace.⁶⁰ Dobal, který nebyl neoliberální ekonom, ale katolický disident, shrnul základní neokonzervativní argumenty obhajující vlastnictví jako základ osobní svobody. Především vlastnictví vlastního těla konstituuje člověka jako samostatně jednající individuum, které si přivlastněním ostatních věcí osvojuje svět kolem sebe. Koncept vlastnictví tak plní stejnou funkci jako koncept práce v marxismu: vytváří člověka jako svébytný biologický druh. Slovy Viktora Do-

⁵⁸ DIMUN, P. – HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 52. Jan Kalvoda také předtím neúspěšně požadoval, aby předsednictvo ČNR volalo k odpovědnosti ministra Jaroslava Šabatu kvůli jeho separátnímu jednání s Vladimírem Mečiarem. Viz ŠABATOVÁ, Anna: Jak odříznout nemocnou nohu I: Obraz Slováků a Slovenska v českém tisku před patnácti lety. In: *Listy*, roč. 37, č. 5 (2007), s. 19–33 (publikovaná část diplomové práce *Obraz Slováků a Slovenska v českém tisku po volbách v roce 1992* obhájené v roce 1996 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze).

⁵⁹ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 195.

⁶⁰ DOBAL, Viktor: *Etika a vlastnictví*. Praha, Občanský institut 1994.

bala „mít předchází být, když nemám, nejsem“.⁶¹ Vlastnictví představuje právo nad věcí, které vylučuje právo kohokoliv jiného, a tím vytváří základní dimenzi individuální svobody. Jakékoliv omezení vlastnického práva je tedy útokem na svobodu jednotlivce. „Moderní doba,“ píše Dobal, „je jedním velkým a bohužel stále se rozšiřujícím útokem na soukromé vlastnictví, a tím také útokem na lidskou osobnost.“ Respekt k vlastnickému právu je podle Dobala také obsažen ve všech příkázáních desatera: v prvních třech Bůh deklaruje své vlastnictví, čtvrté chrání vlastnictví rodičů a zbylá jsou v zásadě zákazy útoku vůči osobnímu majetku ostatních, protože „cizoložství v kontextu polygamie a konkubinátu je krádeží soukromého vlastnictví“.

V rovině praktické politiky reprezentoval v prvních letech politiku ODA v otázce privatizace především Tomáš Ježek, který vycházel z téměř totožných teoretických východisek. Tomáš Ježek pracoval v Ekonomickém ústavu ČSAV, publikoval v samizdatu, pro exilové vydání přeložil Hayekovy spisy *Cesta do otroctví a Právo, zákonodárství a svoboda*. Po revoluci se stal poradcem federálního ministra financí Klause a jedním z autorů ideje kuponové privatizace. Díky kontaktům s Petrem Pithartem z disidentského prostředí se po volbách 1990 stal českým ministrem pro správu národního majetku a jeho privatizaci (Ježek si vynutil slova „a jeho privatizaci“ v názvu ministerstva). V české vládě prosazoval koncepci rychlé privatizace kuponovou metodou Klausova Federálního ministerstva financí proti českému místopředsedovi vlády Františku Vlasákovi. Díky němu se ODA v té době mohla stylizovat do role ekonomické avantgardy „radikálnější než ministerstvo pana Klause“, která dokáže nejlépe odolávat politickým tlakům na zpomalení ekonomických reforem a naopak je schopna vytvářet tlak, „aby [Klaus] ustupoval co nejméně“.⁶²

⁶¹ *Tamtéž*, s. 10.

⁶² Nejsme političtí provokatéři. Rozhovor s D. Kroupou. In: *Respekt*, roč. 1, č. 32 (1990), cit. dle DIMUN, P. - HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 19. Příklad kultu neoliberálních ekonomů můžeme najít například in PAVLOVSKÝ, Petr: Od poroučení větru a dešti k předpovědi počasí. In: *Literární noviny*, roč. 2, č. 3 (1991), s. 2, kde mj. říká: „Filosofové (ano, filosofové!) naší ekonomiky se už opět snaží svět především vysvětlit a případné změny už ponechávají na naší vůli.“

Nicméně v druhé polovině roku 1991 se Ježek začal stavět kriticky k metodám a tempu kuponové privatizace. Dosáhl toho, že se začátek privatizace odložil, a umožnil tak předkládání většího počtu konkurenčních privatizačních projektů. Součástí těchto privatizačních projektů byly i alternativní postupy vůči kuponové privatizaci: přímý prodej zahraničním investorům, ponechání části majetku ve Fondu národního majetku apod. I další Ježkovy kroky vedly k oslabení role kuponové privatizace, zejména prosazení „Ježkova“ malého restitučního zákona několik dní po nástupu do funkce a – po nátlaku Václava Havla – započetí malé privatizace, která výrazně ukrojila z koláče státních podniků určených pro kuponovou privatizaci.⁶³ Revoluční povahu těchto kroků i vliv ODA v parlamentech ilustruje fakt, že oba tyto zákony byly schváleny doslova na počkání.⁶⁴ V důsledku těchto kroků Václav Klaus přinutil ODA, aby po volbách 1992 nahradila Ježka Jiřím Skalickým, a bývalý ministr privatizace se stal předsedou výkonného výboru FNM a předsedou rozpočtového výboru Poslanecké sněmovny; v roce 1994 pak přestoupil do ODS.

Stejně jako u ostatních „otců zakladatelů“ byla představa privatizace pro Ježka nábožensky podložena, šlo o uskutečnění „božího plánu“. Protože „posledním testem významnosti vědeckého poznání je nakonec jeho soulad s Písmem“,⁶⁵ snaží se Ježek řadou citátů dokázat, že Hayekův neoliberalismus koresponduje s Biblií. Tržní systém je podle Ježka „pasovaný přesně na člověka, tak jak ho Pán Bůh stvořil“,⁶⁶ a naopak státní plánování je prací ďábla a opakem tohoto božského mechanismu. Jednoznačné odmítnutí komunistického dědictví v ekonomické oblasti bylo podle Ježka jádrem sporu mezi federální skupinou ekonomů a eko-

⁶³ Dušan Tříška mluví o restitucích jako o „útoku zprava“ na kuponovou privatizaci, viz TRÍŠKA, Dušan: Privatizace a kapitalismus v České republice. In: *Revue Politika*, roč. 4, č. 1 (2006), dostupné online (viz <http://www.cdk.cz/tp/clanky/292/privatizace-a-kapitalismus-v-ceske-republice>).

⁶⁴ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 119, 149–150.

⁶⁵ JEŽEK, T.: *Ježkovy voči*, s. 57–69.

⁶⁶ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 15.

nomy blízkými české vládě před volbami 1990. Nešlo ani tak o spor o cílový stav ekonomické transformace – pro všechny ekonomy byla vzorem prosperující západní ekonomika –, ale o popis výchozí situace.⁶⁷ Stejně jako v otázce politického programu se i zde uplatňovala představa *tabula rasa*, budování ekonomického řádu na zelené louce. Státní vlastnictví pro Ježka představovalo „beztvarou hmotu všelidového vlastnictví“, jindy mluvil o „mrtvém majetku státu“.⁶⁸ Absence soukromého vlastnictví nezpůsobila podle Ježka jen pokřivení ekonomických vztahů, ale jakousi ekonomickou pustinu. Také občané se zdáli být netknuti znalostí tržních mechanismů a největším přínosem malé privatizace podle Ježka bylo, že se stala „velkým společenským divadlem“, ve kterém lidé mohli „každý víkend v každém malém městečku pozorovat ‚práci‘ tržních sil a učit se jim rozumět“.⁶⁹ Tato představa *tabula rasa* umožňovala sebestylizaci do role hrdinného boje proti silám zla. Ježek tak svému fiktivnímu nástupci prorokoval: „Věz, že ses vydal na cestu, kterou ještě nikdo nešel, a musíš použít metody, které ještě nikdo nepoužil. Nezaletni se proto osamění.“⁷⁰

„Celkovým záměrem procesu privatizace,“ uvedl Ježek po nástupu do ministerské funkce v červenci 1990, „musí být co nejrychlejší a podstatné snížení váhy vlastnictví státu a rozptýlení vlastnické základny mezi velký počet občanů.“ Všechny ostatní úlohy privatizace, jako je kapitálové posílení podniků, příliv zahraničního kapitálu a know-how, investice do „dluhů minulosti“, jako je infrastruktura či ekologické škody, měly mít pouze druhotnou roli a největší nebezpečí spočívalo v „podlehnutí tlaku konkrétních potřeb“. Požadavku „odumírání státu“ nejlépe odpovídala kuponová metoda, protože jej zbavovala nejen

⁶⁷ JEŽEK, Tomáš: *Zrození ze zkumavky: Svědectví o české privatizaci 1990–1997*. Praha, Prostor, 2007, s. 43.

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 31 a 45.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 61. Ve skutečnosti se o žádnou velkou školu fungování tržních sil nejednalo, většina prodejí se uskutečnila za vyhlášenou účetní hodnotu privatizovaných jednotek.

⁷⁰ *Tamtéž*, s. 13.

vlastnictví podniků, ale i kapitálu. Tomáš Ježek popisoval okolnosti vzniku ideje kuponové privatizace během setkání ekonomů na zámku v Kolodějích v únoru 1990 následovně: „O polední přestávce jsme s Dušanem Třískou chodili po parku a tehdy nás napadla myšlenka kuponové privatizace. My už jsme o tom problému několikrát předtím mluvili. Pořád jsme řešili problém, že kdyby se to všechno prodalo, tak že moc státu zůstane stejná, nebude mít domy, továrny atd., ale bude mít peníze. A my jsme si přece přáli, aby moc státu dramaticky poklesla.“⁷¹ Na námitky oponentů, že kuponová privatizace vytvoří pouze formální vlastnictví bez možnosti reálně ovlivňovat chod podniků, Ježek v červenci 1990 v ČNR odpověděl, že tento „standardní socialistický argument“ v sobě skrývá snahu „obnovit společnost jako uzavřenou a přehlednou skupinu lidí“.⁷² Druhou námitku, že kuponová privatizace připravuje ekonomiku o zahraniční investice, Ježek neodrážel poukazem na potřebu zachovat „rodinné stříbro“ (i když je autorem tohoto termínu), ale argumentem, že je potřeba nejdříve vytvořit fungující trh, do kterého budou teprve zahraniční investoři vstupovat. Podle Ježka díky kuponové privatizaci zahraniční investor nemusí složitě jednat se státem, ale jedná s novými soukromými akciovými společnostmi, čímž se vstup zahraničního kapitálu „výrazně decentralizuje a především staví na tržní základ“.⁷³ Jedním z hlavních argumentů Tomáše Ježka pro kuponovou privatizaci byla rychlost této metody. Největším nebezpečím privatizace bylo setrvávání v „údolí smrti“ mezi plánovitým a tržním hospodářstvím, kdy s každým prodlením hrozilo, že „opoziční síly“ budou do privatizace zasahovat a „zavádět ji na scesti“. Důraz na rychlost byla v přímém rozporu s pozdějším požadav-

⁷¹ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 102, Z tohoto hlediska také není rozhodující, kdo majetek získá. K otázce „špinavých peněz“ Ježek uvádí: „Několika aukcí jsem se osobně zúčastnil a vnímal jsem, jak byli lidé skutečně nervózní, že majetek ve velkém získávají podivné obličejce. Rvalo mi to srdce, ale nedalo se s tím nic dělat. Teprve nyní, když začínají normálně fungovat finanční úřady a další v demokraciích běžně etablované instituce, se karta začíná obracet.“

HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 215.

⁷² JEŽEK, T.: *Zrození ze zkmavky*, s. 216.

⁷³ HUSÁK, P.: *Budování kapitalismu v Čechách*, s. 143.

kem ODA na účinný právní rámec transformace, nicméně v roce 1990 a v první polovině následujícího roku si ODA nepřipouštěla, že je to právě rychlost privatizace, která vytváří prostředí pro ovládnutí rozhodovacích mechanismů zájmovými skupinami.⁷⁴

Tomáš Ježek, alespoň v době svého ministerského působení, nepředstavoval v ODA se svými názory výjimku. Podle Jiřího Skalického, jeho následníka na postu ministra pro správu národního majetku a jeho privatizaci, tvořila privatizace osu morální dimenze reformu, byla „oním přirozeným základem étosu v reformním procesu“. Bez ohledu na ekonomické důsledky se samotná vůle přenést majetek do soukromých rukou stala „byť eticky počinem transformace“.⁷⁵ Skalický proto kritizoval koncept „veřejného zájmu“, který by neměl narušovat práva nad věcí budoucích vlastníků (například při privatizaci zdravotnických zařízení), podobně pak privatizace by neměla vytvářet „optimální ekonomickou strukturu“ řízenými zásahy do vlastnické struktury. Její funkcí bylo vytvořit ostrůvky svobody chránící před mocí státu.

Restituce a zákon o půdě

V otázce restitucí ODA zaznamenala výrazný úspěch. I přes odpor značné části ODS v čele s Václavem Klausem se jí podařilo prosadit vlastní představu tohoto procesu v podobě zákona o mimosoudních rehabilitacích z února 1991. V podstatě šlo o spor, kterým datem se povede tlustá čára za minulostí: zatímco Václav Klaus prosazoval 17. listopad 1989, ODA nakonec prosadila datum 25. únor 1948. V této době ODA chápala restituce jako otázku historické spravedlnosti, které je třeba učinit zadost i za cenu zpomalení privatizace, nikoliv jako součást ekonomické

⁷⁴ Je symptomatické, že se rozsáhlá debata o investičních privatizačních fondech v dubnu 1992 nevedla primárně o „ochranu drobných střádalů“ (jak se vyjádřil poslanec SN Milan Hruška), ale o tom, zda mohou agenti StB působit ve vedení těchto fondů.

⁷⁵ SKALICKÝ, Jiří: Etické ve světle procesu privatizace. In: *Zpravodaj ODA*, roč. 1995, č. 4., s. 8

reformy.⁷⁶ Později však pohlížela ODA na restituce jako na nejúspěšnější metodu nalezení odpovědného vlastníka. Zpočátku také ODA trvala na omezení restitucí na fyzické osoby s tím, že prosazovala rozšíření okruhu oprávněných osob na emigranty (zrušení podmínky občanství) a Židy postižené arizací (prolomení hranice 25. 2. 1948).⁷⁷ V otázce církevních restitucí se stavěla zpočátku spíše na stanovisko ODS a zdůrazňovala potřebu „nekomplikovat“ privatizační proces, v koaliční vládě však od roku 1993 postupně došlo ke sblížení stanovisek obou menších stran.⁷⁸

Nejostřejší politický konflikt se odehrál o transformaci zemědělství a byl personifikován jako spor Petra Pitharta s Bohumilem Kubátem. Na jedné straně stál (budoucí) člen ODA a kontroverzní ministr zemědělství české vlády Bohumil Kubát, který tvrdil, že „na vesnici dál existuje útlak“ a že právoplatní vlastníci „po restituci nastolí svůj pořádek“,⁷⁹ na druhé pak český premiér

⁷⁶ Provolání I. celostátní konference ODA 20. 10. 1990: „Chceme-li vrátit důvěru v nedotknutelnost vlastnického práva, musíme prosadit nápravu všech majetkových křivd i přesto, že... komplikuje proces privatizace.“ Viz DIMUN, P. – HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 20.

⁷⁷ Autorem této zákonné úpravy byl poslanec ODA Viktor Dobal.

⁷⁸ KDS a KDU-ČSL předložily 6. ledna 1993 návrh zákona o restituci církevního majetku. Politická rada ODA na to v lednu reagovala negativně s tím, že se jedná o změnu dosavadního smyslu restitucí jako navrácení majetku fyzickým osobám. Také finanční náhrady šly pryč za rámec dosavadních restitucí a „privatizaci by celkově zkomplikovaly a zpomalily“. Ale již 4. února se ODA postavila za „restituci církevního majetku. ÚS konstatoval, že jednat by se mělo i o navrácení majetku těm organizacím, u nichž je jasná kontinuita (např. Armáda spásy) – začlenit i majetek židovských obcí.“ Nyní již ODA trvala na tom, že církevní restituce „jsou nutným předpokladem pro urychlení privatizačního procesu, pro vlastní právní vyřešení majetkových vztahů a pro další postup ve snižování ekonomické závislosti předmětných právnických osob sui generis na státu“. O postoji ODS viz studie v této knize GJURÍČOVÁ, Adéla: Poněkud tradiční rozchod s minulostí: Občanská demokratická strana.

⁷⁹ *A ÚSD, SD, ODA, karton 18, Volební spot ODA 1992 (VHS č. 1), projev Bohumila Kubáta. Kubát se zde vyjadřuje typickou normalizační dikcí k 17. listopadu: „Po dvou letech ve vládě se vlastně na listopad '89 dívám úplně jinak. To nebyla revoluce, to byl podvod, podvod, který vymysleli komunisté, estébáci, aby moc vyplývající z ústavy chopili hospodářsky, aby se dostali k majetku, protože dobře věděli, že stav je neudržitelný. A bohužel v tomto hraji všichni Rychetští, Jičínské, Pithartové a další, které dobře známe, svoji úlohu. Chrání bývalé komunisty, chrání estébáky, rehabilitují lidi z 68. roku, a na to, aby byli odškodněni, konečně rehabilitováni, opravdu rehabilitováni ti skutečně*

Petr Pithart, který Kubáta obvinil, že „vidí zemědělství jako bitevní pole, na němž se střetávají dobří a bídáci, poctivci a mafíáni“.⁸⁰ Stejně jako v ostatních transformačních oblastech ani v případě zemědělství nešlo přednostně o ekonomickou reformu jednoho hospodářského odvětví, ale o boj proti „starým strukturám“, v tomto případě ztělesněným „slušovickou mafii“. Poté, co se i ODS vyslovila pro Kubátovo odvolání, se ODA postavila jednoznačně na jeho stranu, nabídla mu politickou podporu a nasadila jej ve volbách v červnu 1992 jako volebního lídra v jižních Čechách. Toto rozhodnutí – jak po volbách sama uznala – bylo jedním z hlavních důvodů relativního volebního neúspěchu. Bez ohledu na Kubátova politická dobrodružství⁸¹ ODA v této oblasti zastávala velmi radikální stanovisko blízké KDS a podporovala proti návrhu federální vlády tzv. 3T variantu zákona o půdě,⁸² jejímž cílem byla důsledná restituce zemědělské půdy, rozbití struktury jednotných zemědělských družstev a jejich nahrazení malými rodinnými farmami. Proti Pithartově tezi, že „o své budoucnosti musí rozhodnout venkov sám“, vystoupil Petr Pavlovský s tím, že JZD nemají právo ovlivňovat povahu transformace, protože se jedná o „státní statek v bleděmodrém“,⁸³ „násilím a lupem vytvořené zemědělské výroby“,⁸⁴ jejichž členové

postížení z padesátých let, na to není čas a prostor, a proto doufám, že když se ODA dočká volebního úspěchu, že toto vše zrealizuje a urychleně napraví.“

⁸⁰ DIMUN, P. – HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 30.

⁸¹ B. Kubát se také velmi angažoval v antikomunistické kampani kolem hladovky Miloslava Marečka, například 3. března 1992 na demonstraci na Václavském náměstí prohlásil: „Kdyby parlament schvaloval pořádné zákony, a ne polobolševické paskvily, nemuseli bychom zde dnes stát... Až nás bude plný Václavák, budou záležitosti pana Miloslava Marečka vyřízeny během několika hodin.“ Marečkův požadavek, aby byli voláni k zodpovědnosti autoři tzv. pendrekového zákona, B. Kubát použil nejen k obligátnímu útoku na Mariána Čalfu, ale obvinil i Václava Havla, že donutil generální prokuraturu, aby vyšetřování proti Čalfovi v této věci zastavila. Viz ZNOJ, Milan: *Marečkův případ aneb vzestup a pád antikomunistické pravice*. Brno, Marek Konečný 2005, s. 41, 45-46.

⁸² Návrh poslanců Tomáška, Tlustého a Tyla.

⁸³ PAVLOVSKÝ, Petr: Komu patří naše zemědělství? (19. 8. 1991). In: TÝŽ: *Chodte vpravo!*, s. 81-82.

⁸⁴ TÝŽ: Patří družstva družstevníkům? In: *Literární noviny*, roč. 2, č. 40 (1991), s. 2. Jedná se o polemiku s článkem KLAUS, Václav: Naši novodobí fyziokraté.

In: *Literární noviny*, roč. 2, č. 37 (1991), s. 1.

mají k půdě stejný vlastnický vztah jako dělníci ke Škodovce. Zároveň s tím však ODA zdůrazňovala, že stát má povinnost zemědělství i nadále dotovat, protože slovy Čestmíra Hofhanzla „zemědělská krajina vlastně vytváří prostředí pro život celé populace. Jestliže je dobře obdělávaná, jestliže v ní žijí lidé, kteří chtějí pracovat a jsou si vědomi hodnoty práce, pak se z toho odvíjí i celá morálka a přístup k životu obyvatel státu.“⁸⁵

Konec antikomunismu budoucnosti

Vztah k ODS prošel v ODA v první polovině devadesátých let dramatickým vývojem. ODA od samého počátku své existence tvořila samostatnou jednotku v rámci OF, což ji na jednu stranu umožňovalo vybudovat si velmi brzy vlastní politickou identitu, na druhou stranu jí to zabraňovalo v přístupu k finančním a především lidským zdrojům OF. Představitelé ODA již před volbami v roce 1990 předpovídali rozpad OF a považovali jej za nutný předpoklad pro vytvoření jedné silné pravicové strany. Přestože ODA hrála v povolebním vývoji na půdě parlamentu zásadní roli, určovala agendu *politiky dějin* a výrazně ovlivnila podobu ekonomické reformy, nemohla se se svými několika desítkami členů stát koncem roku 1990 zárodkem budoucí velké pravicové strany. I za této situace vedení ODA plně podporovalo vytvoření silného pravicového subjektu jako hráze proti levici, jehož by se buď stala součástí, nebo by jej podporovala jako koaliční partner.⁸⁶ Na tzv. rozlučkovém sněmu OF 23. února 1991 vyzýval předseda ODA Pavel Bratinka delegáty OF: „Vstupujte do ODS, a pokud vám nevyhovuje, pak je tu pro vás ještě ODA.“⁸⁷ V podobném duchu pak

⁸⁵ HOFHANZL, Č.: *Tak pravil Čestmír Hofhanzl*, s. 61, viz též PAVLOVSKÝ, Petr: Potřebujeme své vlastní zemědělství? (15. 8. 1991). In: TÝŽ: *Chodte vpravo!*, s. 78–79.

⁸⁶ Srv. KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 30: „ODA rozdělení OF podporovala, scházeli jsme se s Václavem Klausem na ministerstvu financí a připravovali budoucí organizační strukturu... při diskuzích o orientaci strany se ukázalo, že útvar, který by spojením vznikl, by se pravděpodobně zas rozpadl.“

⁸⁷ DIMUN, P. – HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 24.

Bratinka hovořil i v rozhovoru pro *Fórum*, kde zdůrazňoval nezbytnost vytvoření strany s velkou členskou základnou, a protože, jak uvedl, „ke své nelibosti zjišťujeme, že řada lidí do této strany z nejrůznějších důvodů nebude zatím vstupovat“, ODA měla hrát roli jakési náhradní pravicové alternativy pro pravicové aktivisty a voliče, kterým je „proti myslí masová strana“.⁸⁸

Stejně jako do voleb 1990 ODA dodržovala jistý základní revoluční konsenzus, tak do voleb 1992 dodržovala konsenzus transformační proti „nástupu levice a sil chaosu v českých zemích...“⁸⁹ Její volební leták z konce května 1992 představoval nadcházející volby jako osudový střet: „Pokud v těchto parlamentních volbách zvítězí protireformní síly, které se dnes ztotožňují s levicovými stranami, znamená to odtržení naší ekonomiky od západního světa, znamená to konec reformy a zaostalost této země na dlouhá desetiletí.“⁹⁰ Existující rozpory mezi ODA a ODS ohledně *politiky dějin*, zejména v otázce restitucí, ani přímý mocenský střet na pražské radnici, kde ODS prosadila spolu s KAN odvolání Jaroslava Kořána, nevedly až do rozpadu státu k přímému ideologickému konfliktu mezi oběma pravicovými stranami, které spolu dokonce v závěru roku 1991 uzavřely formální dohodu o předvolebním neútočení.

Impulzem pro obrat v politice vůči ODS se stal spor o Klausův výrok z října 1993: „Ekonomická reforma už skončila a základní reformní kroky byly v této zemi provedeny.“⁹¹ Daniel Kroupa uvádí tento okamžik jako moment, kdy si uvědomil nutnost postavit se přímo proti politice ODS, která se zřejmě hodlala spokojit s dosaženým stavem a nepokračovat v radikální transformaci společnosti i v neekonomických oblastech.⁹² Omezování reformního programu na ekonomickou oblast se stalo jedním z hlavních bodů kritiky ODA, která ODS vytýkala, že stejně

⁸⁸ Musíme se chovat zpříma... (Rozhovor s Pavlem Bratinkou). In: *Fórum*, roč. 2, č. 11 (13.3.-19.3.1991), cit. dle DIMUN, P. - HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 24.

⁸⁹ *A ÚSD, SĐ, ODA*, karton 1, prohlášení Jana Kalvody „ODA k volbám“.

⁹⁰ *Tamtéž*, volební leták z 29. 5. 1992.

⁹¹ Ekonomická reforma skončila, řekl Václav Klaus. In: *Hospodářské noviny* (12. 10. 1993), s. 3.

⁹² KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 77.

jako marxisté chápe ekonomiku jako „základnu“, nad níž se „klene nějaká nadstavba“.93 ODA kritizovala „falešný“ či „pragmatický“ liberalismus ODS (oproti „konzervativnímu“ liberalismu ODA), tedy víru ve všemocnost trhu a následné zanedbávání právního rámce privatizace. Pragmatičtí liberálové jako Václav Klaus, kteří se podle Kroupy za normalizace museli „veřejně zříci své morální pozice, to znamená odporu k cizí okupaci – a prohlásit ji za bratrskou pomoc –, se pak dnes přizpůsobují stávající vládnoucí ideologii a stávají se rychlokvašenými pravicovými politiky a budou jimi tak dlouho, dokud potrvá naděje, že jim toto ideové pozadí usnadní cestu k moci“.94 V očích ODA se z ODS postupně stával namísto garanta radikálního rozchodu s komunismem „výťah k moci“ pro „staré struktury“ a „nomenklaturní bratrstva“. Teprve v polovině devadesátých let se objevila kritika samotného postupu privatizace a ekonomické reformy obecně, ODA tehdy přišla s termínem „bankovní socialismus“. Kalvoda tak kritizoval ztrátu reformní dynamiky, kdy „ve většině veřejných věcí nevládnou zvolení zástupci politicky odpovědní, ale byrokraté, a majetkem většinou nevládnou vlastníci, ale manažeři v různých vlastnických propletencích“.95

Z hlediska volebních preferencí i výsledků tato strategie nebyla příliš úspěšná – nejen proto, že ODA byla příliš svázána s počátečními kroky reformy. Její neúspěch spočívá především ve faktu, že ODA byla voliči v politickém systému vnímána zcela jinak, než jak si přálo vedení aliance. Opakované rozsáhlé průzkumy mínění, které si ODA objednala, dokládaly trvalý trend, který určoval místo ODA do pravého středu mezi KDU-ČSL a ODS. Voliči chápali ODA jako jakousi dietní ODS. Například průzkum z března 1996 ukazoval, že ODA byla vnímána jako strana, která více než ODS zmírňovala dopady transformace na občany a posilovala jejich národní cítění.96 ODA by také dostala dvakrát tolik hypotetických druhých hlasů voličů ČSSD než KSČM. Na-

93 *Tamtéž*, srv. též MAŠEK, I.: *Tak pravil Ivan Mašek*, s. 35.

94 KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 27.

95 DIMUN, P. – HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 126.

96 *Tamtéž*, s. 122.

opak na dotaz, která strana nejvíce usiluje o odstranění komunistů z vlivných míst, respondenti uvedli v 25 % ODS a pouze v 15 % ODA. Již předchozí průzkum z roku 1993 vedení ODA překvapil, když ukázal, že většina příznivců ODA se považovala za „liberály“ a většina příznivců ODS za „konzervativce“.⁹⁷ Tomu také odpovídá fakt, že stejný průzkum naznačil velmi nízkou míru religiozity stoupců ODA: méně než 5 % z nich se pravidelně účastnilo bohoslužeb (přes 60 % v případě lidovců).

V samotné ODA se spor o povahu a další pokračování transformace promítl do stále sílicího konfliktu mezi pragmatickým a konzervativním křídlem, která dosud spojovala víra v neoliberální řešení transformace. Finanční krize z jara 1997 byla poslední ranou skomírajícího neoliberálního konsenzu české pravice. Tím došlo k přetržení pouta, které k sobě vázalo oba tábory ODA. Přestože krize roku 1997 zdánlivě dávala za pravdu ODA v její kritice absence právního rámce transformace a nedokončenosti privatizace v podobě existujícího „bankovního socialismu“, byla to nakonec ona, a nikoliv ODS, pro koho znamenala konec. Paradoxně se také v průběhu roku 1997 ODA podařilo díky oslabené pozici ODS v menšinové vládě prosadit více svých programových bodů než kdykoliv předtím, především v tzv. druhém úsporném balíčku. Jedním z hlavních důvodů pádu ODA byl fakt, že ODA vstupovala do krize bez silného vedení poté, co Kalvoda odstoupil v aféře s neoprávněným užíváním titulu JUDr. ze všech svých funkcí v prosinci 1996. Projev odstupujícího předsedy – ostatně projevy odstupujících předsedů se v ODA staly svébytným žánrem i komunikační formou – se stal znamením, do jaké míry se ODA vzdálila slovy Jana Kalvody od „optimistické vize bohatýrských časů začátku devadesátých

⁹⁷ Postavení ODA. In: *Zpravodaj ODA*, únor–březen 1993, s. 1-2. Samotná sebedefinice ODA jako „konzervativní“ strany je problematická. Drtivá většina „otců zakladatelů“ byli sice katolíci, ale jednalo se o liberální pražské katolické intelektuály. Například Ivan Mašek (dvakrát rozvedený) vyjadřoval postoje, které měly ke konzervativnímu kánonu daleko: nesouhlasí s trestem smrti, se zákazem potratů („není pravdou, že život plodu je rovnocenný životu narozenému“), připouští eutanazii ve výjimečných případech, souhlasí s legalizací měkkých drog, stejně tak i s legalizací a zdaněním prostituce. MAŠEK, I.: *Tak pravil Ivan Mašek*, s. 29-33.

let“.⁹⁸ Kalvoda odmítl pojem transformace jako takový a navrhl místo toho uplatňovat „politiku uzdravení“ nemocné společnosti. Konzervativní metafora uzdravení evokovala „zdravý“ výchozí stav a obsahovala i „pokoru plynoucí z faktu uvědomění si nemoci“.⁹⁹ Kalvodova léčba nicméně dále operovala v myšlenkovém světě transformace, když požadoval konec „tradičního poštekávání ODA v mezích zákona“ a jakýsi útěk vpřed v podobě „nové politické definice české společnosti“ zahrnující radikální reformu všech oblastí společenského života.

Po Kalvodově odstoupení se po jednoznačném vítězství stal novým předsedou ODA Michael Žantovský, který byl členem ODA teprve šest týdnů. Žantovského volba však rozpory mezi oběma křídly spíše prohloubila a 16. dubna 1997 se ustavila Pravá frakce s téměř osmdesáti členy (jejich počet časem vzrostl na tři sta) v čele s Ivanem Maškem, předsedou poslaneckého klubu ODA, a Čestmírem Hofhanzlem. Ve svém ustavujícím prohlášení *Krise odpovědnosti* popisovala Pravá frakce dobovou situaci jako „kocovinu“ způsobenou krizí důvěry společnosti v pravcovou politiku: „Vláda dlouhodobě hlásala programové zásady, které ve skutečnosti neplnila, nebo plnila jen zčásti. Tato nedůslednost vedla k tomu, že se postupně odpoutala od vlastního liberálního ekonomického programu a přestala provádět další nezbytné transformační kroky. Nedošlo k vyrovnání se se zločiny minulosti. Nebyly dokončeny restituce. Celkově se reformy neodvíjely od uceleného myšlenkového systému, který by měl svůj duchovní a mravní rozměr a v němž by ekonomika měla své vyvážené místo. Výsledkem je otevřená krize (...) všudypřítomná korupce a právní marasmus, který umožnil pod rouškou ‚podnikání‘ prakticky beztrestné rozkrádání miliardových majetků, a způsobil tak v naší společnosti ono ‚dusivé ovzduší‘, doprovázené skepsí, cynismem a apatií.“¹⁰⁰ Pravá frakce vyzvala odpovědné politiky včetně představitelů ODA – a především pak sa-

⁹⁸ Celý text projevu je uveden v DIMUN, P. – HAMERSKÝ, M.: *10 let na straně svobody*, s. 149.

⁹⁹ *Tamtéž*.

¹⁰⁰ Text prohlášení je přetištěn *tamtéž*, s. 164–166.

motného premiéra - k „přiznání příslušného podílu viny a přijetí politické odpovědnosti“.¹⁰¹ Podle Pravé frakce během poslední celostátní konference posílilo ve vedení paradoxně liberální křídlo odpovědné za podíl ODA na „krizi odpovědnosti“, které se brání návratu k původnímu programu ODA a nutí frakci stát se opoziční platformou uvnitř ODA.

Žantovský se snažil zprvu zlehčit význam Pravé frakce, když prohlásil, že „celá frakce je pouhý fantom, bytost hororového žánru, nemrtvý voodooistického kultu. Studený pařát drápe a vydává její prohlášení, stínové přízraky se scházejí na jejích konventech, dech mrtvého našeptává slůvka novinářům.“¹⁰² Nicméně během podzimu 1997 se ukázalo, že není schopen odolat tlaku ze strany nespokojeného „konzervativního“ křídla ODA a koncem listopadu byl nahrazen kompromisním kandidátem Jiřím Skalickým. Stalo se tak na třinácté celostátní konferenci ODA, na níž vyvrcholil starý spor mezi oběma křídly, což ve svých důsledcích znamenalo rychlý konec ODA jako relevantní politické síly. Bylo to především zvolení Miroslava Tošera, kontroverzního představitele „pragmatického“ křídla, na místo místopředsedy, jež vedlo Ivana Maška a řadu jeho kolegů k opuštění strany. Položitý pokus o řešení kauzy podezřelého financování strany pak byl definitivní tečkou, po které následoval koncem února 1998 hromadný odchod politických špiček ze strany v čele s jejím předsedou Jiřím Skalickým.¹⁰³

¹⁰¹ *Tamtéž.*

¹⁰² *Tamtéž*, s. 190.

¹⁰³ Pavel Bratinka v osobním rozhovoru s autorem článku 20. ledna 2011 uvedl, že považuje za podstatu konfliktu v ODA spor o tvorbu politické moci. Na jedné straně stáli stoupenci „volební strany“ (Pavel Bratinka a jeho disidentští přátelé), kteří se s odkazem na americký politický systém domnívali, že politickou moc ve straně by měli mít výhradně zvolení poslanci a ministři. Proti nim podle Bratinky vystupovali zastánci „stranokracie“ (regionální představitel v čele s Miroslavem Tošerem podporovaný Vladimírem Dlouhým), kteří se snažili posílit pravomoci delegátů členské základny. Za předsednictví Michaela Žantovského tato druhá skupina postupně získala navrch.

Vývoj ODA v druhé polovině devadesátých let by bylo možné shrnout jako odklon od *antikomunismu budoucnosti* k *politice paměti*. Po rozpadu společného státu, zejména v souvislosti s diskuzí kolem Klausova tvrzení, že reforma skončila, se ODA začala silně vymezovat vůči reformní praxi ODS a existujícímu statu quo.¹⁰⁴ Boj proti komunismu již nadále nebyl bojem proti komunistické straně a jejím spojencům, ale bojem proti „vnitřnímu nepříteli“, bývalým nomenklaturním kádrům, kteří se snaží ekonomickou reformu ovládnout, a to jak ve státní správě, tak v politických stranách, zejména v ODS. Tento boj se pochopitelně obrátil také dovnitř vlastní strany a důsledná snaha o vyrovnání se s komunistickou minulostí vedla k rozštěpení strany na „konzervativní“ a „pragmatické“ křídlo a jejímu zániku jako relevantní politické síly v roce 1998.¹⁰⁵

Víra v neoliberální řešení transformace po dlouhou dobu spojovala pragmatiky a konzervativce uvnitř ODA navzdory zcela zásadním rozdílům v jejich biografii a z nich vyplývajících postojů ke komunismu. Pro ODA tak krize roku 1997 neznamenal potvrzení správnosti její kritiky absence právního rámce či polovičatosti transformačních kroků, ale naopak zpochybnění neokonzervativního konsenzu, v jehož důsledku se z *antikomunismu budoucnosti* stala velmi rychle do minulosti zahleděná *politika paměti*, vidina odstátněné společnosti se rozplynula a nahradil ji pohled do minulosti, která se stala nástrojem vnitrostranického boje. Například Ivan Mašek ve svém sporu s Miroslavem Toše-

¹⁰⁴ Srv. KROUPA, D.: *Svoboda a řád*, s. 77: „Systém, který zde vznikl, se zjevně kryl s premiérovou představou, vyhovoval mu. Pro mne skončil pouze jeden ze systémových kroků, ponechává stranou klíčové oblasti – právo, výchova, vzdělání, kultura. V praktické rovině ODA odmítla tzv. českou cestu privatizace petrochemického průmyslu.“

¹⁰⁵ I po sněmovních volbách v roce 1998, kdy se ODA rozhodla nekandidovat, si udržuje důležité pozice v Senátu a v komunální politice. Konečnou tečku za politickým působením ODA udělalo až její vyloučení ze Čtyřkoalice na nátlak lidovců v roce 2002. Formálně ODA ukončila činnost v roce 2007. Se zánikem posledního státem placeného mandátu senátora Karla Schwarzenberga v roce 2010 skončilo předčasně i splácení dluhu ODA. Srv. ŠTĚTKA, Jan: Nesmrtelný příběh ODA. In: *Ekonom*, roč. 53, č. 16 (23. 4. 2009), s. 38-42.

rem, nevyslovil žádné korupční podezření, byť jich nebylo málo, ale opakovaně zdůrazňoval jeho „temnou“ minulost učitele ruštiny a občanské nauky na základní škole.¹⁰⁶ Neoliberální konsenzus držel pohromadě unikátní a překvapivě vlivnou koalici mravního kapitálu disentu s technokratickou legitimitou pravicových ekonomů. S jeho koncem skončil i jediný specifický prvek v charakteru ODA, který jí zaručoval místo v českém politickém prostoru.

¹⁰⁶ MAŠEK, I.: *Tak pravil Ivan Mašek*, s. 79.

Tomáš Zahradníček

Nedominantní strany.
Osudy „malých“
v devadesátých letech:
Československá
strana socialistická,
Liberálně demokratická
strana, Společnost
pro Moravu a Slezsko

V perspektivě historického výzkumu polistopadového politického světa nabývá na významu jeho předlistopadová minulost, z níž pocházely všechny zkušenosti aktérů. Období transformace se neukazuje přednostně jako éra spěchu kupředu, k nové podobě společnosti a politiky, v němž představoval nejdůležitější orientační bod horizont „lepší budoucnosti“, ale v neméně míře jako éra hluboce zakotvená v minulosti. Podrobný pohled na jednotlivé aktéry a jejich vztah k minulosti upozorňuje, že žádné významnější polistopadové hnutí se nezformovalo bez vazby na starší sociální nebo institucionální sítě.

Následující studie přibližuje osudy tří stran, které sice v dějinách po roce 1989 nepatřily k příkladům úspěchů, ale přesto se podstatně podílely na tvářnosti české politiky. Ukazuje svět polistopadové politiky jako pokus o přeměnu už dříve existujících společenských struktur v účastníky volební soutěže. Pohled na nedominantní politické strany v českém prostředí připomene historické příčiny a oprávnění každého samostatného vystoupení. Vydělování z „národní jednoty“ vedené OF předpokládalo na přelomu let 1989 a 1990 silnou motivaci, jež by je ospravedlnila před kritikou, která každou emancipaci chápala jako neodpovědné štěpení sil v nejistých dobách. Za mladé pražské aktivisty OF to vyjádřila v *Respektu* na konci jara 1990 Milena Šindelářová: „Hromadně okupované centrum Prahy jsme před několika měsíci opustili, abychom zakrátko velmi rychle zjistili, že jedno nevelké náměstí lze bez problémů rozparcelovat na několik desítek partají, jež se mnohem více než rozdílnou artikulací programů liší pouze jmény a počty svých sekretariátů a stoupenců.“¹

Každý ze zvolených příkladů zastupuje jiný způsob historického ukotvení. Československá strana socialistická tu bude zastupovat instituce legálně působící v rámci Národní fronty, které sehrály podstatnou roli rozkladu komunistické vlády po 17. listopadu 1989 jako noví spojenci demokratického hnutí;

¹ ŠINDELÁŘOVÁ, Milena: Svobodné volby. In: *Respekt*, roč. 1, č. 13 (1990), s. 6.

poté hledaly cesty, jak najít své místo ve změněných poměrech.² Liberálně demokratická strana pro nás bude reprezentantem snah o samostatnou politickou existenci předlistopadové opoziční skupiny, podobných pokusů se uskutečnilo víc, ale málokterý neúspěch byl tak zajímavý jako právě LDS. Poslední z našich aktérů, Společnost pro Moravu a Slezsko, tu zastupuje početnou skupinu organizací navazujících personálně i programově na aktivity z let 1968–1969.³ Připomenutí nedominantních stran neslouží pouze k doplnění obrazu politické scény počátku devadesátých let. Skutečnost, že dlouhodobě v politické soutěži neuspěly, neznamená, že jejich snažení zůstalo bez vlivu a smí být zapomenuto. Nedocení např. roli československých socialistů ve vládách a parlamentech na přelomu let 1989 a 1990, úlohu Liberálně demokratické strany při rozkladu Občanského fóra nebo podíl moravistů na neúspěšném hledání nového územněsprávního uspořádání Československa by znamenalo dalece se minout s historickou podobou těchto událostí. Z tohoto poznání vychází i použití pojmu „nedominantní strana“, pod nímž se rozumí politická organizace, která se ani na okamžik nedostala k sehrání některé z hlavních rolí při vývoji české politické scény, přesto ji však nesmíme pokládat za „malou“, a už vůbec ne za „marginální“.

Československá strana socialistická

V listopadu 1989 skandovalo zaplněné Václavské náměstí „Svobodné slovo! Svobodné slovo!“ Byl to nejen program, ale také

² Vedle českých socialistů to byl osud řady dalších organizací federální i republikové Národní fronty, které díky své celostátní infrastruktuře sehrály v prvních měsících po 17. listopadu 1989 politické úlohy. Podrobná historie např. Socialistického svazu mládeže, Revolučního odborového hnutí, Svazu pro spolupráci s armádou a dalších teprve čeká na zpracování.

³ Podobně by posloužila již dobře zdokumentovaná bilance polistopadových osudů Klubu angažovaných nestraníků, viz HOPPE, Jiří - ŠUK, Jiří: *Dvojí identita Klubu angažovaných nestraníků. Před invazí 1968 a po pádu komunismu 1989*. Praha, Euroslavica 2008.

jméno celostátního deníku Československé strany socialistické (ČSS). Patřila jí i budova Melantrichu, z jejíhož balkonu promlouval Václav Havel. Vedle zástupců Občanského fóra tehdy demonstranty nejčastěji oslovovali právě hostitelé, českoslovenští socialisté. V listopadu 1989 měli všechno, co bylo třeba do nového začátku. Členy v produktivním věku, pobočky v každém okrese, tisk, majetek.

Jednoznačný a působivě formulovaný protest vedoucích stranických grémií ČSS proti zásahu na Národní třídě vyšel ve *Svobodném slovu* už v pondělí 20. listopadu. Obsahoval odvolání na „humanistické kořeny a tradice“⁴ ČSS, tedy na někdejší národněsocialistickou stranu před únorem 1948.⁵ V jejím okruhu se po květnu 1945 sešlo nejvíce osob, které symbolizovaly kontinuitu s první republikou a byly po listopadu 1989 připomínány jako klíčové postavy liberální tradice (Edvard Beneš, Ferdinand Peroutka), členové nejuzší „realistické“ rodiny (Prokop Drtina, Ivan Herben) a oběti pounorové perzekuce (Milada Horáková), všichni tito lidé dohromady jako zamlčovaní hrdinové moderní české politiky, a v médiích a provizorních učebnicích nahrazovali dosavadní panteony. ČSS se tedy přihlásila k těmto svým „kořenům“ i jmenovitě k jednotlivým osobám – na půdě ČSS se na jaře 1990 scházela Společnost Dr. Edvarda Beneše a Klub Milady Horákové. Otevřela se někdejším předúnorovým národním socialismem⁶ a poskytla zázemí jejich vzpomínkovým akcím – tak například v únoru 1990 po 42 letech vyrazil průvod vysokoškolských studentů na Pražský hrad pod vedením někdejšího národněso-

⁴ „Tváří v tvář národu, vědomi si názoru našich členů, vycházejíce z našich humanistických kořenů a tradic jsme nuceni jasně a veřejně vyjádřit svůj zásadní nesouhlas se zákrokem bezpečnostních složek...“ *Svobodné slovo* (20. 11. 1989), s. 1.

⁵ Na začátku roku 1948 měla národněsocialistická strana 620 000 členů, o pár měsíců později – po přejmenování, prověrkách a přestupech do KSČ – jich zůstalo v ČSS 1300. Za to, že vytvářeli iluzi koaličního vládnutí v Národní frontě, jim nechali část majetku a místa ve vládách a zastupitelstvech. Srv. KRÍŽEK, Jaroslav: Československá strana socialistická [1948–1989]. In: MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.): *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a na Slovensku, 1861–2004*. II. díl, Brno, Doplněk 2005, s. 1271–1281.

⁶ V únoru 1990 rozhodli členové národněsocialistické strany v exilu o svém sloučení s ČSS.

cialistického poslance Josefa Lesáka, od února 1990 opět zasedajícího v České národní radě za ČSS.⁷

ČSS navzdory přítomnosti svých zástupců ve vládách a parlamentech vykazovala po celé jaro 1990 v předvolebních průzkumech slabou podporu a ve volbách nezískala ani 3 % hlasů. Vzhledem k dosavadním pozicím strany, jejím ambicím i prostředkům to byla zdrcující prohra, z níž se národněsocialistický směr jako směřodatný prvek české politiky už nevzpamatoval. Jak je možné, že v době, kdy česká společnost prožívala „návrat ke kořenům“, strana Edvarda Beneše a Milady Horákové takto propadla? Tradicionalistická část v létě 1990 usoudila, že veřejnost národněsocialistickou stranu nepoznává pod diskreditovaným názvem, ale její osamostatnění mělo jen minimální odezvu. Hlavní postava odštěpené Národně sociální strany Čestmír Čejka za sebou nedokázal shromáždit celou generaci předúnorových funkcionářů stranické mládeže perzekvovaných po roce 1948. Část z nich, v čele s představiteli exilové strany a exilového Klubu Milady Horákové, se postavila proti němu, což oslabilo Čejkovu argumentaci, podle níž se národní socialisté dělili na „kolaborantskou“ část věrnou názvu ČSS a „autentickou“ stranu NSS.⁸ Navzdory organizačním do-

⁷ LESÁK, Josef: *Čas trhnul oponou...* Praha, Fortuna 2000. Viz fotografii z 25. 2. 1990 z balkonu Melantrichu v nestránkované obrazové příloze. Právě Lesák navrhl zákon, jímž se v České republice na poslední předvolební schůzi 17. května 1990 uzákonilo výročí upálení mistra Jana Husa jako nový státní svátek.

⁸ *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.* (dále jen *A ÚSD*), sbírka Soudobá dokumentace (dále jen SD), fond Volby 1990, kart. 4, ČSS, dopis Zdeňka Otruby z Kanady Václavu A. Adamovi do USA z 5. listopadu 1990 rozmnožený jako leták. Otruba po přečtení dopisu Čejkovy NSS exilovým funkcionářům národněsocialistických spolků napsal: „Musím říct, že nepříjemně na mě působí silácká rétorika té věci. Hemží se to tam zrádci, pomahači a udavači všeho druhu; ČSS nebezpečně a vulgárně kolaborovala s komunisty, je to strana národněfrontovská a quislingovská, jsou to gorily a pohrobci komunismu“ a tak podobně. Hm... Maně člověka musí napadnout, kdy Čejka tyto skutečnosti objevil. Jestli to věděl už před 8. zářím, je otázka, proč v ní vůbec kdy byl. (...) My jsme tenhle problém řešili (a rozhodli celkem jednoznačně) už v roce 1968, když jsme obnovovali národněsocialistickou stranu. Tehdy naši vedoucí (...) rozhodli, že zakládat novou stranu nebudeme, nýbrž že převezmeme stávající ČSS. (...) Škoda, že v roce 1968 u toho obnovování strany Čejka nebyl. Možná, že by mu tyhle věci byly dnes pochopitelnější.“

vedností předsedy⁹ strana nesehrála větší politickou roli, pokud ovšem nepočítáme skutečnost, že v letech 1990–1991, kdy vyvíjela činnost, urychlovala rozklad oslabené ČSS. Ta působila i po volebním neúspěchu na republikové úrovni ještě rok jako okrajová součást široké neformální koalice vlády Petra Pitharta. Až do okamžiku, kdy její předseda a současně náměstek ministra financí Ladislav Dvořák v létě 1991 podpořil kritiky vládní ekonomické politiky a byl z funkce odvolán.¹⁰

Navracení historických postav spjatých s národněsocialistickou stranou do národního panteonu jako by vůbec nesouviselo s politickou podporou strany, která je připomínala jako své někdejší členy a nárokovala si je jako své předchůdce. Hlavní potíže patrně spočívaly v tom, že se k tomuto odkazu nehlásila jako jediná a že straně chyběla konkrétnější opora, programová nebo sociální základna. Eklektickou směs aktuálních potřeb a dobových nálad dostatečně reprezentovalo OF, které navíc od KSČ převzalo roli strany státních úředníků, což bývaly tradiční národněsocialistické pozice. Neurčitá povaha národněsocialistického dědictví způsobovala, že se k němu mohl hlásit vlastně kdokoli a bylo obtížné popsat, v čem je jeho zvláštnost. Pokusy o vymezení užšího a nezczitelného odkazu přišly až ve druhé polovině devadesátých let. Postava otce-zakladatele národněsocialistického tábora Václava Klofáče však v širší veřejnosti nepůsobila jako nesporná autorita. Pokud byl mimo stranickou půdu vůbec připomínán, pak ne jako jeden z opěrných sloupů památné první republiky, ale často v málo lichotivé podobě agilního nacionalistického a sociálního demagoga bez státnic-

⁹ Čestmír Čejka (nar. 1928) byl odsouzen ve dvou politických procesech v letech 1950 a znovu 1962 a ve vězení prožil celkem dvanáct a půl roku. Od roku 1990 působil ve vedení Konfederace politických vězňů, již spoluzakládal. Na jaře 1990 se stal za ČSS náměstkem pražského primátora, pak náměstkem ministryně kontroly (1991–1992), členem dozorčí rady Fondu národního majetku (1991–1992), prezidia Fondu národního majetku (1993–1998), zasedal v představenstvech a dozorčích radách firem se státní majetkovou účastí, jako byl např. SPT Telecom a ČPP Transgas. V roce 1996 neúspěšně kandidoval do Senátu za ODA. V roce 2008 ho parlament zvolil do rady Ústavu pro studium totalitních režimů.

¹⁰ KOPEČEK, Lubomír: *Éra nevinnosti. Česká politika 1989–1997*. Brno, Barrister & Principal 2010, s. 82.

kého formátu, přesně tak, jak se příkré odsudky Klofáčova počínání zachovaly v písemnostech prvorepublikových liberálních intelektuálů.¹¹ V roce 1997 se díky úsilí strany otevřel památník ve východočeském Dobříkově, na jehož podobě se Klofáč notně podepsal, ale tato aktivita nepřesáhla ráz místní vlastivědné zájmovosti.¹²

Větší vliv než dočasné strategické spojenectví se stranou zemědělců a zelenými v Liberálně sociální unii (byť dočasně úspěšné: volební komise ji uznala v roce 1992 za jedinou stranu, a tak tato formace se zisky kolem 6 % hlasů získala zastoupení v České národní radě i obou komorách federálního parlamentu) měla pro osud národněsocialistického tábora následující spojení se Svobodnými demokraty (1995–1997). S tímto pokusem se pojila vize, že národněsocialistické tradice lze chápat a rozvíjet jakožto tradice liberální. V tomto smyslu bylo uskupení s krkolomným názvem Svobodní demokraté – Liberální strana národně sociální¹³ (SD-LSNS) něčím víc než pragmatickým spojením mezi bohatou nevěstou na jedné straně a na druhé straně klubem proslulých, ale hmotně nezajištěných intelektuálů Jiřího Dientsbiera. Ve volbách v roce 1996 v tomto tandemu významně neuspěli, což bylo pro všechny zúčastněné na tomto podniku zlé, ale ne nejhorší. Nejhorší bylo, že se po prohře rychle vyjevily nepřekonatelné rozdíly, zejména v dobových debatách o česko-německé deklaraci a Edvardu Benešovi. Vyplynulo z toho poznání, že národněsocialistický tábor přece jen

¹¹ Viz např. KLIMEK, Antonín: *Boj o Hrad*, sv. I. Praha, Panevropa 1996, s. 35. Historik zde bez vlastní korekce citoval krajně nelichotivý Klofáčův portrét tradovaný na konci dvacátých let v okolí prezidenta Masaryka, v němž byl zakladatel národněsocialistické strany označen za „neschopného“ a „lajdáka“.

¹² Památek na Klofáčovu péči o obec, v níž si postavil letní sídlo, má nevelký Dobříkov mnoho, vedle Klofáčovy vily vyzdobené slovanskými folklorními motivy také pětimetrovou sochu mistra Jana Husa či dřevěný kostelík s rokokovým ikonostasem přenesený z Podkarpatské Rusi.

¹³ ČSS se roku 1993 přejmenovala na LSNS. O Svobodných demokratech a polistopadovém českém liberalismu podrobněji pojednává kapitola KOPEČEK, Michal: *Disent jako minulost, liberalismus jako projekt. Občanské hnutí – Svobodní demokraté v české polistopadové politice.*

má svébytnou identitu, odlišnou od „bigotního liberalismu“.¹⁴ Tento objev vedl během roku 1997 k debatě o tzv. Chartě českých národních zájmů, k výměně pojmu „liberální“ za „národní“ v názvu strany a k tichému rozchodu s liberály z někdejšího Občanského hnutí, z nichž ti, kteří i nadále zůstali politicky aktivní, odtud většinou zamířili na konci devadesátých let do ČSSD. Více než desítka lidí se tam rychle a výrazně uplatnila jako členové parlamentu i vlád. Přejmenování národní socialisté, od roku 1998 vedeni bývalým šéfem ekonomické kontrarozvědky Janem Šulou,¹⁵ šli ještě do několikaletých voleb samostatně. Programově se důrazem na národní zájmy ocitli v sousedství krajně pravicových skupin s odlišným rodokmenem. V těchto aktivitách bez zaznamenáníhodného ohlasu veřejnosti se rozplynuly zbytky majetku strany, která se v roce 2003 dostala pro předluženost do konkurzu.

Liberálně demokratická strana

Politický projekt kroužku pražských intelektuálů byl jenom jedním ze zastavení na jejich cestě českou kulturou a politikou. Prehistorie Liberálně demokratické strany (LDS) sahá do první poloviny šedesátých let, dozvuky až do současnosti (psáno 2010). V této perspektivě vlastně nepředstavovala LDS kapitolu zvlášť významnou. Přinesla ovšem odpověď na otázku, zda by se Emanuel Mandler a jeho kruh mohli po roce 1989 stát základem úspěšné politické strany. Odpověď zápornou.

K setkání hlavních postav LDS došlo už v polovině šedesátých let v časopisu pro mladou literaturu *Tvář*. Na přelomu let

¹⁴ Tak Josef Lesák po volebním neúspěchu na podzim 1996 pojmenoval postoje Jiřího Dienstbiera, který údajně označil národněsocialistické křídlo společné strany za blízké NSDAP. Viz SKOPAL, Jaroslav: *Konec jedné velké strany? Vzpomínky a analýza, 1967–2006*. Krásná Lípa, Nakladatelství Marek Belza 2007, s. 102.

¹⁵ O Šulovi, někdejší právníkovi JZD Slušovice a popřevratovém řediteli nakladatelství Vyšehrad, viz PŠENIČKA, Jiří: Pán z Lažan. Život na zámku někdejšího šéfa ekonomické kontrarozvědky. In: *Euro*, roč. 7, č. 33–34 (16. 8. 2004), s. 54–55.

1964 a 1965 se kolem měsíčníku sešel kruh literátů a společenských vědců. Proměnil časopis v polemickou tribunu a jako takový se slovy tehdejšího šéfredaktora Jana Nedvěda „rychle dopracoval ke konfliktu téměř s každým, kdo měl tehdy v kulturněpolitické sféře nějaký vliv“.¹⁶ Než byl časopis po několika měsících vydavatelem zastaven a jeho nástupce *Sešity pro mladou literaturu* předán do jiných rukou, vypěstovali si autoři *Tváře* osobitou polohu kritiky. Na rozdíl od většiny dobových periodik se nevymezovali vůči stalinismu, ale vůči nastupující generaci reformátorů, budoucích tvůrců Pražského jara. Proti myšlenkovému světu obrozeného marxismu a komunismu přivolávali autority, jejichž společným rysem bylo to, že se nehodily do rodícího se světa reformismu,¹⁷ za což si vysloužili trefnou výtku, že „střílí na pokrokovou frontu z boku“.¹⁸

Osvědčenému kritickému postoji zůstala věrná část autorského kolektivu i ve změněných podmínkách po druhém a definitivním zákazu *Tváře* (obnoveně vycházela v letech 1968–1969). Jejich agenda se přirozeně posunula od kultury přímo k politice. Část autorů někdejší *Tváře* patřila k určujícím postavám Charty 77 (Václav Havel, Jiří Němec, Ladislav Hejdlánek). Z druhé skupiny, semknuté za Emanuelem Mandlerem (zejm. Bohumil Doležal, Jan Nedvěd, Karel Štindl), se vytvořil přátelský kroužek, jehož snahy o kultivaci politického myšlení z podstatné části spočívaly v kritice počínání těch prvních, rozpoznaných jako hlavní kritický

¹⁶ NEDVĚD, Jan: Život ve Tváři. In: *Český deník* (19. II. 1992), s. 14. Účinnou metodou k takovému výsledku byly kupř. zdrcující recenzní posudky prací vedoucích představitelů vydavatele, Svazu československých spisovatelů, nebo vypořádání se s celým skupinami autorů a knih. Jediným nedlouhým článkem dokázal Přemysl Blažíček zkritizovat vedoucí tří kateder na FF UK (Katedrová věda, Marie Šollerová myšlenkový svět zaniklého časopisu *Květen* (Poznámky ke Květnu), Jan Lopatka třináct knih prózy (Tolik knih o životě) a Bohumil Doležal dokonce dvacet pět básnických sbírek (Rozpaky z poesie). „Pamatuju si, že jsem z toho měl osobně velkou radost, že to tolik lidí nasralo,“ vzpomínal později Nedvěd na přípravu těchto čísel v kolektivu mladých přátel, vesměs čerstvých absolventů FF UK, a na ohlas, o němž se jako šéfredaktor osobně dozvídal při výstražných pohovorech. HEJDLÁK, Zbyněk – STANKOVIČ, Andrej: Rozhovor s Janem Nedvědem o Tváři. In: *Střední Evropa*, roč. 8, č. 29 (1993), s. 133–145, cit. ze s. 137.

¹⁷ Srv. ŠPÍRIT, Michael (ed.): *Tvář: výběr z časopisu*. Praha, Torst 1995.

¹⁸ Cit. DOLEŽAL, Bohumil: Dvojitá selhání. In: *Respekt*, roč. 10, č. 42 (1999), s. 20.

proud opozičního myšlení. Emanuel Mandler psal v roce 1983 o „nepříznivém, smutném a někdy i tragickém vývoji disidentského hnutí a Charty 77“;¹⁹ soustavná analýza myšlenkových omylů a praktických nedostatků chartistického prostředí představovala zřetelné východisko uvažování této skupiny. Nezůstávala jen u kritiky, ale snažila se také navrhnout alternativní opoziční program.²⁰

V roce 1987 ohlásili novou opoziční platformu, Demokratickou iniciativu, která vůči Chartě a jejím odnožím vystupovala jako spolupracovník i konkurent,²¹ náročný partner²² i vděčný terč provokací.²³ V září 1989 se Demokratická iniciativa prohlásila za „politické a společenské hnutí“, týden před 17. listopadem 1989 podala – jako první a jediná z opozičních skupin – žádost o registraci jako politická strana. Jako význačná opoziční formace se v listopadu 1989 stala součástí Občanského fóra.

Na konci ledna 1990 zasedli Emanuel Mandler a Bohumil Doležal do poslaneckých lavic Federálního shromáždění jako

¹⁹ V esejí České sny a skutečnost, který vydal pod pseudonymem Pavel Rejcha v samizdatovém sborníku. Cit. dle edice *Hledání naděje (1978–1987). Výběr z mediálních sborníků*. Praha, Maxdorf – Nadace Demokratické iniciativy – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 101.

²⁰ Viz např. Pavel Rejcha (Emanuel Mandler): *My a svobody současného světa (1980)*. *Tamtéž*, s. 29–54.

²¹ Detailní dokumentaci jejich programového i organizačního úsilí přinesla edice HLUŠIČKOVÁ, Růžena – OTÁHAL, Milan (eds.): *Čas Demokratické iniciativy, 1987–1990. Sborník dokumentů*. České Budějovice, Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku 1993.

²² Srv. charakteristiky v pamětech jednoho z jejich partnerů z Charty 77: PITHART, Petr: *Devětaosmdesátý*. Praha, Academia 2009: „Mandler byl v šedesátých letech pozoruhodný nezávislý publicista. (...) Avšak od přírody postrádal schopnost být v ústním projevu stejně přesvědčivý, jako když myslel a psal. Když mluvil nebo řečnil, byl svým osobitým způsobem handicapován a nemohl nikdy ani strhávat davy, jak se to nakonec dařilo Havlovi, ale ani přesvědčit sál. Měl určitě kus silného charizmatu, stejně tak jako platí, že mu jiný významný kus scházel.“ (s. 261) A dále: „Jaksi nedokázali o svých pravdách přesvědčit víc lidí. Britký, uštěpačný až zlomyslný hyperkritik Bohumil Doležal nebyl vůdcovský typ. (...) Karel Štindl byl zase příliš laskavý a z Emanuela Mandlera, i když se snažil nedat to najevo, přímo kapala nechuť k Václavu Havlovi. (...) Neměli mnoho stoupenců (přesněji – měli velmi málo stoupenců), byli, jak se pak ukázalo, hodně profizlování, ale mysleli to smrtelně vážně.“ (s. 264)

²³ Např. na podzim 1989 dostal Emanuel Mandler speciálně upravený výtisk *Lidových novin* s článkem „O co vlastně usiluje Demokratická iniciativa?“.

Srv. Dementi. In: *Lidové noviny*, roč. 2, č. 10 (říjen 1989), s. 25.

poslanci OF. „Byli jsme z Demokratické iniciativy v třistačlenném shromáždění dva, Doležal a já, a tak jsme těžko mohli něco zmoci,“ napsal později Mandler.²⁴ Bezprostředně po červnových volbách ohlásili osamostatnění od Občanského fóra a přeměnu Demokratické iniciativy v Liberálně demokratickou stranu.²⁵ Jejím jménem se začali představovat od prvního plenárního zasedání FS a kritizovat politiku vůdců Občanského fóra.

Předsedové LDS a KDS Mandler a Václav Benda vyhlásili 1. října 1990 společnou Deklaraci politiky pravého středu. Prohlašovali v ní, že jejich strany vzešly z opozice a jako takové v listopadu 1989 spoluzakládaly Občanské fórum, jež však později opustily, protože OF nevytvářelo podmínky pro ustavení politických stran. Nyní se v souvislosti s pokračující polarizací uvnitř OF tyto strany pokusily ustavit „širší demokratický blok občanských stran a hnutí“, čili „otevřené společenství všech politických sil, které se distancují od marxismu a socialismu a uznávají demokracii a její instituce za jediný prostor politické činnosti“.²⁶ Na půdě parlamentů vznikl v téže době a ze stejných pohnutek Meziparlamentní klub demokratické pravice,²⁷ který se stal úspěšnějším projektem. Vyvedl z dosavadních klubů OF část poslanců, aniž by opustili půdu vládnoucího hnutí a museli se rychle rozhodnout o své budoucí stranické příslušnosti. Rozdělení OF do liberální a pravicové frakce a jejich shoda o rozdělení na dvě nástupnické strany způsobily, že se ti, kteří začali samostatně konat už dříve, ocitli na vedlejší koleji. Politickým solitérům vzešlým z OF a menším skupinám někdejších disidentů se sice vesměs nezamlouvala volba mezi Václa-

²⁴ MANDLER, Emanuel: *Škodolibé úsměvy svobody z let 1955 až 1992*. Praha, v. n. 2005, s. 161.

²⁵ *Rudé právo* (21. 6. 1990), s. 5.

²⁶ *A ÚSD, SD, fond ODA*, kart. 4, složka Koaliční jednání LDS, Deklarace politiky pravého středu, fotokopie strojopisu.

²⁷ „Dosavadní práce ve Federálním shromáždění a v České národní radě ukázala, že je velmi obtížné dosáhnout názorové shody i uvnitř parlamentních klubů OF. (...) Jako vhodné řešení se nám jeví ustavení skupin v rámci příslušných klubů OF složených z názorově blízkých poslanců,“ pravilo se v preambuli ustavujícího prohlášení Meziparlamentního klubu demokratické pravice. Přetištěno in: DIMUN, Petr - HAMERSKÝ, Milan: *10 let na straně svobody. Kronika ODA z let 1989–1999*. Brno, Bachnat 1999, s. 17.

vem Klausem a Jiřím Dienstbierem, ale jejich manévrovací prostor se na jaře 1991 po rychlé dohodě obou největších nástupnických frakcí o rozdělení OF zúžil na minimum. Blok „pravého středu“ kolem LDS a KDS vznikl, ale nezískal politickou váhu. Sloužil jako diskuzní fórum vůdců menších politických skupin, vedle představitelů KDS a LDS se společných porad účastnili zástupci Občanské demokratické aliance, Hnutí za občanskou svobodu, Klubu angažovaných nestraníků, Republikánské unie a příležitostně i dalších. Výzkumy voličských preferencí jim nedávaly naději, že by v následujícím roce mohly uspět v parlamentních volbách. ODS sice s většinou z nich jednala o vytvoření společného bloku do voleb, avšak tato jednání vesměs nevedla k úspěchu pro nesouměřitelnost partnerů.

Hledání způsobu, jak zlepšit pozice LDS, vyústilo v příchod nadějně posily do vedení, Viktorie Hradské.²⁸ V listopadu 1991 si ji LDS zvolila předsedkyní, ovšem za okolností, které vyústily v konflikt a následný rozklad strany. O jediný hlas vyhrála nad zakladatelem Emanuele Mandlerem a strana se rozpadla. Část vedená novou předsedkyní vstoupila do ODA, část vedená Mandlerem se pokusila stranu udržet při samostatném životě.²⁹

Úpadek LDS se zřetelně projevil na konci ledna 1992, kdy druhý nejdůležitější muž strany Bohumil Doležal ohlásil přestup do ODS. Stal se tak v jejích řadách jedním z nemnoha známých disidentů. Po volbách, které pro ODS skončily triumfem, se Doležal stal šéfem poradců českého premiéra Václava Klause. Z této pozice aktualizoval polemiky šedesátých let a představil *Tvář* jako

²⁸ Viktorie Hradská (nar. 1944) patřila v letech 1990–1992 k Pithartovu týmu jako poradkyně předsedy české vlády. Po vytvoření slovenského ministerstva mezinárodních vztahů vedla od října 1990 symetricky ustavený Vládní výbor pro mezinárodní vztahy ČR. Manželka spisovatele Alexe Koenigsmarka, před rokem 1989 pracovala jako odborná pracovnice ve Filozofickém ústavu ČSAV, psala divadelní hry a překládala z maďarštiny. Později, v letech 1993–2003, pracovala na řídicích postech ve sdružení českého zbrojního průmyslu.

²⁹ Podrobnou historii rozkolu a následných pokusů o oživení strany sepsal při použití torza stranického archivu v soukromém držení SIEBER, Karel: *Liberálně demokratická strana. Anatomie rozkolu politické strany*. Rkp. seminární práce Ústavu českých dějin FF UK, zimní semestr 1998/1999. Děkuji autorovi za poskytnutí této studie i za cenné připomínky k mému textu.

předchůdce polistopadové české pravice: „Dvojí působení a dvojí zákaz *Tváře* byly politickou událostí velkého významu. (...) Dnešní úsilí o demokratickou politiku nezatíženou různými socialistickými iluzemi (...) se může opřít právě o ni jako o část své přirozené tradice daleko spíš než o nějaké víceméně vykonstruované odbojové skupiny.“ Doležal ve svém výkladu připomněl personální kontinuity, které takovému výkladu dodávaly na působivosti – do *Tváře* psal v roce 1969 Václav Klaus a do samizdatových sborníků mandlerovské skupiny Tomáš Ježek. Česká pravice, která v roce 1992 zvítězila ve volbách, tak v Doležalově výkladu navazovala na kritické vystupování *Tváře*, jejíž literární boje už v polovině šedesátých let směřovaly proti intelektuálním snahám smířit „ridigní bolševickou patafyziku s požadavky skutečného života“, což byl podle Doležala počátek hnutí, které pak „v roce 1968 zachvátilo stranické sekretariáty, v sedmdesátých se přelilo do disentu a ještě dnes dožívá ve své ‚sociálně demokratické‘ (Obroda) či ‚liberální‘ (OH) variantě“.³⁰

Spory o osud LDS pokračovaly ještě mnoho měsíců poté, co strana během roku 1992 fakticky přestala vyvíjet soustavnou činnost,³¹ Mandler však prohlásil její existenci za ukončenou až o čtyři roky později.³² To už se ale mezitím Bohumil Doležal rozešel s Václavem Klausem a ODS. V polovině devadesátých let se společně oba, Mandler i Doležal, po čtyřiceti letech vrátili k východisku, k publicistice, jako kritici politických a kulturních poměrů. Psaní „novinových politiků“, jak je v roce 1998 nazval Petr Placák, v sobě neslo stálou obhajobu předchozích snah Mandlerova kroužku a kritiku někdejších rivalů.³³

³⁰ DOLEŽAL, Bohumil: *Tvář*. Nepohodlná historie nepohodlného časopisu. In: *Český deník* (3.-5. 11. 1992), cit. ze 4. 11., s. 14. Edici článků ze samizdatových sborníků mandlerovské skupiny v následujícím roce finančně podpořila Nadace Václava Klause. O Doležalově působení v ODS viz studii GJURIČOVÁ, Adéla: *Poněkud tradiční rozchod s minulostí: Občanská demokratická strana*.

³¹ Viz např. ŠTINDL, Karel: *Příběhy Dr. Viktorie Hradské*. In: *Rudé právo* (17. 8. 1993), s. 9.

³² Mandler končí. In: *Lidové noviny* (17. 6. 1996), s. 2.

³³ PLACÁK, Petr: *Novinová politika*. In: *Lidové noviny* (28. 3. 1998), příloha *Orientace*, s. 2.

Výčet stanovisek a doprovodné argumentace, s nimiž v letech 1990–1991 Mandler s Doležalem vstupovali do parlamentních debat a v následujících letech do publicistických diskuzí, by snadno mohl vyhlížet panoptikálně, kdybychom ztratili ze zřetele sjednocující prvek. Nebylo jím pevné stanovisko, ale kritičnost, již zaměřovali zejména vůči tomu, co pokládali za hlavní proud veřejného mínění, nazývaný jeden čas Mandlerem „národní konvencí“.³⁴ Vycházeli z přesvědčení, že v základech nezdarů a nehod moderních českých dějin ležela jistá podoba nekriticky přijaté „národní konvence“ a že nosná tradice veřejného působení spočívá ve stálé kritice její aktuální podoby – ať už je vlastně zrovna jakákoli. A poněvadž se slabiny a nedostatky kolektivně sdílených názorů nesnažili odhalovat sami, zaměřovali se, věrni své tradici, na kritiku kritiků. Právě v nich totiž tušili základy „národní konvence“ budoucí.

Přijmeme-li a doceníme-li takové stanovisko, nalezneme v něm bez dalších nesnází spojnicí veřejně hláсанých postojů, které by jinak – seřazeny vedle sebe – některé pozorovatele mátlly. Ladislav Hejdánek se veřejně podivil, proč právě tato dvojice jeho starých kolegů z *Tváře* dostávala tolik místa v médiích, ač je pokládal za „lidi, u nichž nevíte, co si vlastně myslí. (...) V jejich případech si můžete vybrat, tam jsou chytré nápady, hloupé nápady, ale celkově nevíte, kam vlastně míří“.³⁵ Odpověď na Hejdánkovu otázku leží v pochopení jejich stanovisek jako stálého přezkoumávání politických vizí vstupujících do veřejného prostoru, jež

³⁴ Mandlerova „národní konvence“ či „národní tisková konvence“ se inspirovala esejem Petra Placáka, v němž v polovině devadesátých let popisoval shodné reakce velkých českých médií a tabuizování některých témat jako „národní tiskovou frontu“. Mandler tyto pojmy často používal v letech 1997–1998, pak se z jeho psaní vytratily. Srv. PLACÁK, Petr: Národní tisková fronta. In: *Kritická příloha Revolver Revue*, č. 1 (1995), s. 136–142, MANDLER, Emanuel: Nová přítomnost a národní konvence. In: *Kritická příloha Revolver Revue*, č. 9 (1997), s. 130–140, TÝŽ: Milan Otáhal a národní tisková konvence. In: *Kritická příloha Revolver Revue*, č. 10 (1998), s. 125–131, TÝŽ: Disent, mýtus a národní konvence. In: *Lidové noviny*, 21. 3. 1998, příloha Orientace, s. 2 aj.

³⁵ Rozhovor Boba Fliedra s Ladislavem Hejdánkem. In: *Lidové noviny* (21. 3. 1998), příloha Orientace, s. 2. Srv. též Mandlerovu repliku Zase nebudeme smět psát? In: *Lidové noviny* (26. 3. 1998), s. 10.

před starostí o konzistentnost vlastních přístupů dává přednost vyhledávání účinné kritické pozice. Tím lze vysvětlit, proč se ve druhé polovině devadesátých let tolik upnuli na sudetoněmeckou tematiku a diskuzi o odsunu, v níž nejspíše od ohlasů petice Smíření 95⁷ rozpoznali neurgický bod české politiky.³⁶ Tím se také objasňuje, proč „novinová politika“ jako nikdo jiný z jejich generace vyhovovali části politického tisku, která usilovala o emancipaci vůči politickým silám a své poslání nacházela vlastně v tomtéž: ve vyhledávání slabín programů, politiků i těch, kteří se objevovali jako nositelé kritických alternativ, v neúnavném a nemilosrdném ostřelování všech „pokrokových front“. Jak ukázal osud LDS, na takovém východisku se špatně zakládala politická strana. Pro publicistiku však sloužilo spolehlivě, zvláště když jeho nositele provázela legenda starých soupeřů obou vůdčích postav počátku devadesátých let, Václava Havla i Václava Klause.

Společnost pro Moravu a Slezsko

Kandidátka Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnosti pro Moravu a Slezsko (HSD-SMS) získala v červnových volbách 1990 v českých zemích třetí místo za OF a KSČ. Za tímto souhrnným údajem se skrýval velmi nerovnoměrný výsledek, tvořený nicotnými zisky v Čechách a velkým úspěchem na Moravě, zejména na jižní, v Brně a okolí. Tam v některých obcích kandidátka HSD-SMS volby v místním měřítku volby vyhrávala s 35 i více procenty hlasů. Z hlediska celostátních výsledků se zrodila anomálie. Pouze v jihomoravském regionu takto významná skupina voličů odmítla výklad voleb jako střet mezi OF a KSČ a dala společně přednost jiné interpretaci. Podle ní se listopadem 1989 otevřela příležitost vrátit historickým zemím Moravy (a Slezska) autonomní postavení. Jejich první politickou volbou bylo přihlášení se k historické regionální identitě.³⁷

³⁶ Teze to v jejich publicistice nebyla nová, jen se zvýšila frekvence, s jakou na ni upozorňovali, viz DOLEŽAL, Bohumil: *Nesamozřejmá politika. Výběr z publicistických statí 1991–1996*. Praha, Torst 1997, s. 177–210.

³⁷ Politologie zná z mezinárodních srovnání volbu podle identity jako jedno

O zastupování politického moravanství („moravismu“)³⁸ se na jaře 1990 ucházely snad všechny kandidující strany. Od prvních veřejných debat po listopadu 1989 v Brně se ukázalo, že na jižní Moravě tato otázka představuje prvořadé politikum a že se organizace, které se na tuto tematiku soustřeďují, těší masové podpoře.

Od konce roku 1989 udávala prim dvě sdružení: Moravské občanské hnutí vedené Miroslavem Richterem a Společnost pro Moravu a Slezsko Boleslava Bárty. Jejich zakladatelé a vůdci navazovali na své starší aktivity a mohli se opřít o již ustavené sítě spolupracovníků a příznivců. Richter jako vedoucí brněnského pěveckého sboru Proglas, Bárta jako představitel Společnosti pro Moravu a Slezsko v roce 1968.³⁹ Jejich spolky – a vedle nich i další, omezené tematicky (zejména kulturní, náboženské a odborné instituce) či místně – reprezentovaly mnohohrstevnaté moravanství, které v sebeidentifikaci podstatné části obyvatel moravských regionů nesporně existovalo. Během času a na různých místech nabývaly odlišné podoby, od konzervativního zemského patriotismu až po moravský nacionalismus žádající autonomii jménem moravského národa. Vyjasňování názorů a pozic probíhalo uvnitř spolků, mezi nimi navzájem i s dalšími aktéry.⁴⁰

z typických chování voličů v „prvních svobodných volbách“. Sdělení Vladimíry Dvořákové na konferenci Dvacet let od prvních svobodných voleb, Olomouc 18.–19. 5. 2010.

³⁸ Tak začal v roce 1990 přezdívat moravskému hnutí tisk. Kritiku pojmu „moravismus“, chápaného částí moravské veřejnosti jako urážlivý, viz např. PERNES, Jiří: *Pod moravskou orlicí aneb Dějiny moravanství*. Brno, Barrister & Principal 1996, s. 21–22. Ovšem jiní autoři pojem obhajují a používají, viz STRMISKA, Maximilián: Moravistická identitární mobilizace a konflikt centrum versus periferie v komparativní perspektivě. In: MALÍŘ, Jiří – VLČEK, Radomír (eds.): *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Brno, Matice moravská 2001, s. 187–194, cit. ze s. 187.

³⁹ Podrobněji viz PERNES, J.: *Pod moravskou orlicí...*, s. 221 a n.

⁴⁰ Srv. PECL, Josef: Malá vzpomínka na docenta Bárta a bílý silván. In: *Hlas Moravy*, [roč. II], č. 19 (22. 6. 2009), s. 4–5. Viz též politologické studie, zejm. MAREŠ, Miroslav – STRMISKA, Maximilián: Moravistické strany a hnutí. In: MALÍŘ, J. – MAREK, P. a kol.: *Politické strany...*, s. 1615–1632; SPRINGEROVÁ, Pavlína: Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko v počátcích formování českého stranického systému. In: *Politologický časopis*, roč. 12, č. 1 (2005), s. 40–66; TÁŽ: Moravské a Slezské informační centrum. In: *Rexter*, roč. 3, č. 2 (2004), on-line verze <http://www.strat.cz/rexter/page.php?id=2-2004>; TÁŽ: Peripetie vzniku, vývoje a transformace Moravské národní strany v letech 1990–1997. In: *Politologický časopis*, roč. 13, č. 3 (2006), s. 349–365.

Pro aktualizaci moravské otázky bylo rozhodující (stejně jako v letech 1938–39⁴¹ či 1968–69) opětovné nastolení diskuze o česko-slovenském vyrovnání. Do něho se přihlašovali mluvčí Moravy jakožto historického regionu, který po staletí tvořil samostatnou správní jednotku. Její definitivní zánik bylo možné chápat jako jeden z hříchů komunismu a z tohoto titulu žádat nápravu.

V obecné rovině o moravské problematice vlastně nepanovala neshoda. Federální shromáždění přijalo 9. května 1990 na svém posledním jednání před parlamentními volbami deklaraci prohláující definitivní zrušení zemské samosprávy od počátku roku 1949 za „akt nespravedlivý a poplatný totalitní byrokraticko-centralistické praxi“ a současně ohlašující nápravu této „nespravedlnosti“ v budoucím parlamentu;⁴² obdobné usnesení přijala na svém posledním předvolebním setkání také Česká národní rada. V podstatě šlo o závazek stran zastoupených před červnem 1990 v parlamentech, že se moravské otázky samy chopí – a vzkaz voličům, že kvůli tomu není nutné dávat hlas někomu jinému.⁴³ Jenže z voleb vyšlo jako jeden z vítězů právě Bártovo HSD-SMS.⁴⁴ Současně se kvůli nedořešené česko-slovenské debatě celý problém státoprávního uspořádání, územněsprávní reformy i regionálních samospráv zablokoval. Česká a moravská reprezentace by se snadno shodly na trialismu, tedy na povýšení obnovené Moravsko-slezské země na třetího člena federace či spolkového státu,⁴⁵

⁴¹ MEZIHORÁK, František: *Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti, 1938–1945*. Praha, Mladá fronta 1997.

⁴² Usnesení Federálního shromáždění č. 212 o obnovení moravsko-slezské samosprávy (nedlouhý text viz *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1986–1990, Společné schůze SL a SN – Usnesení, viz <http://psp.cz/eknih1986fs/slsn/usneseni/u0212.htm>).

⁴³ Gest, která nesla toto poselství, směřovala na Moravu od přelomu let 1989/1990 celá řada. Jaroslav Šabata (OF) ohlásil 28. února 1990 při společném zasedání obou komor federálního parlamentu ustavení sdružení poslanců FS zvolených na Moravě, které mělo „chytit býka za rohy, to je zabývat se otázkou, která se na Moravě diskutuje stále vzrušeněji“. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1986–1990 – stenoprotokoly, 24. společná schůze SL a SN, 28. 2. 1990 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

⁴⁴ Richterovo sdružení kandidující v rámci Křesťanské a demokratické unie, jíž předvolební průzkumy dávaly naději na zisk blízký 20 % hlasů, provázelo lidovce po Bartončkově aféře v jejich dalších osudech.

⁴⁵ WEISS, Martin: Moravská otázka v ČNR. In: *Respekt*, roč. 2, č. 14 (1991), s. 6.

to však odmítali Slováci. Vznikla tak paradoxní situace: ve federálním parlamentu i v České národní radě zasedly početné moravské reprezentace z HSD-SMS, které však nemohly ve své věci kvůli česko-slovenským jednáním dohromady nic podniknout. Úspěchem moravské konjunktury byly výsledky sčítání lidu, v nichž se v roce 1991 přihlásilo k „moravské národnosti“ 1,36 milionu lidí; žádný další úspěch se ale nedostavoval.⁴⁶

Reálně projednávaná agenda, ekonomické otázky i vztah k minulosti brzy rozštěpily HSD-SMS na pravici a levice. V čele méně početné levice zůstal Boleslav Bárta, označený v tisku na podzim 1990 poslancem OF Stanislavem Devátým a později znovu parlamentní komisí za agenta předlistopadové StB. Soudní spor předčasně ukončila Bártova smrt v roce 1991: zemřel přímo během společného jednání české a slovenské politické reprezentace o státoprávním uspořádání.⁴⁷

Vehemence, s níž aktivisté OF odhalovali v moravistickém hnutí temné síly minulosti, se zakládala na přesvědčení, že HSD-SMS způsobuje svými požadavky zdržení rychlé a radikální transformace, takže objektivně působí jako spojenec „starých struktur“ a protivník demokratického hnutí,⁴⁸ odhalení komunistických agentů v jeho řadách mohlo toto apriorní přesvědčení pouze stvrdit. Poslanec Pavel Dostál (OF) vyvolal v říjnu 1990 ve

⁴⁶ Rozbor viz ŠAMANOVÁ, Gabriela: Národnost ve sčítání lidu v českých zemích. In: *Náše společnost*, roč. 3, č. 1 (2005),

http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100023s_Samanova-narodnost.pdf.

⁴⁷ Smrt B. Barty přerušila jednání v Budmericích. In: *Rudé právo*, 1. 6. 1991, s. 1. Srv. též MANDLER, E.: *Škodolibé úsměvy...*, c. d., s. 174.

⁴⁸ Názznaky, že za moravským hnutím stojí temné síly, domácí či zahraniční, se opakovaně objevovaly v tisku. „Jakkoli hnutí za určitou míru moravské autonomie má, respektive donedávna mělo svůj *raison d'être*, jeho nečekaně rychlé polistopadové konstituování téměř vylučuje, že mohlo jít jen a pouze o spontánní pohyb moravských autonomně smýšlejících demokratů. Podezření na přítomnost jiných než vlasteneckých zájmů při rozvířování moravského problému se zvýšilo poté, co vyšlo najevo, že oba moravističtí vůdcové – Bárta a [Václav] Tomis – byli agenti StB,“ psal v roce 1993 v ohlednutí za třemi lety moravské otázky v české politice *Respekt*. VALENTA, Aleš: Moravský boj za samosprávu. In: *Respekt*, roč. 4, č. 40 (1993), s. 2. Srv. též výklad o souběžném hodnocení slovenského nacionalismu jako „objektivně levicového“ ideology české pravice ve studii ROUBAL, Petr: Konzervativní kontrarevoluce: Občanská demokratická aliance a postkomunistická transformace, která je součástí této knihy.

FS šetření, zda se Bárta nezpronevěřil poslaneckému slibu, když vyzval poslance České národní rady zvolené na Moravě, aby se s odkazem na historické právo prohlásili za moravský zemský sněm, což podle Dostálova přesvědčení měl být „protidemokratický akt“, s čímž se následně ztotožnil i mandátový a imunitní výbor.⁴⁹

Po Bártově smrti pokračovala od léta 1991 eroze hnutí. Část jeho následníků vedená Janem Kryčcerem se pokusila moravskou zkušenost zevšeobecnit a postavit se do čela celostátního hnutí za decentralizaci a regionální samosprávu, další frakce a skupiny se naopak radikalizovaly, ocitaly se v sousedství republikánů s populistickou rétorikou, stavící „čisté“ Moravany proti neschopné „pražské“ vládě, či v roli separatistů, hájících práva samostatného moravského národa utlačovaného Čechy. Všechny tyto pohyby doprovázelo znatelné snížení ochoty voličů na Moravě volit i na přístě podle regionálního klíče. Ve volbách v roce 1992 se ještě HSD-SMS dostalo se ziskem 5,9 % do České národní rady, jejíž politický význam vzrostl po zániku federace.⁵⁰ Jenže po rozdělení Československa zmizela česko-slovenská státoprávní debata, jež moravské hnutí vyvolávala k životu, a váha moravské otázky se rychle a nezadržitelně snižovala. V roce 1996 už nezískala ani půl procenta hlasů žádná ze tří stran, které se ucházely o hlasy moravských voličů jako nástupci HSD-SMS se samosprávným programem či moravským historickým právem. Jen malá část aktivistů z roku 1990, které volební vlna vynesla s Boleslavem Bártou do politiky, se v ní dokázala dlouhodoběji neztratit.⁵¹

⁴⁹ Na základě posouzení mandátového a imunitního výboru, který Dostálovo podezření potvrdil, ale také s odkazem na lustrace, na Bártovy další názory a na skutečnost, že Bárta po rozkolu v HSD-SMS přestal být předsedou velkého parlamentního klubu, byl Boleslav Bárta 5. února 1991 Sněmovnou lidu odvolán z předsednictva parlamentu. Odůvodnění viz *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, FS 1990-1992 - stenoprotokoly, 3. schůze SL, 5. 2. 1991 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

⁵⁰ Do žádné z komor FS se v roce 1992 HSD-SMS nedostalo.

⁵¹ Jejich další osudy byly neobyčejně pestré. Ojedinělou drahou centristického politického solitéra brněnské politiky se vydal Bártův nástupce, advokát Jan Kryčcer, olomoucká historička Alena Ovčáčková se od konce devadesátých let stala aktivistkou okrajových extremistických spolků kolem Ludvíka Zifčáka či Tomáš Vandase, Alena Gajdůšková je od poloviny devadesátých let stálíci sociální demokracie.

Tyto tři sondy do prostředí nedominantních politických stran můžeme uzavřít konstatováním, že společenská a politická scéna prvních polistopadových měsíců nebyla ani chvíli uvolněná, či dokonce prázdná. Pohyb probíhal už před 17. listopadem uvnitř legálních institucí i opozičních spolků, z nichž vznikaly nejdůležitější společenské a politické organizační struktury nové doby.

Rozhodování mezi nimi nabývalo závažnosti v okamžiku parlamentních voleb. V červnu 1990 se jednotlivé kandidátky jen málo lišily v programu pro budoucnost, váha rozhodování spočívala na volbě tradic a jejich reprezentantů. Pro pochopení vývoje v českém prostředí je přitom třeba mít na paměti, že politiky vůči minulosti, spolkové a stranické strategie, které se po listopadu 1989 v této sféře začaly objevovat, působily v prostředí velmi zahuštěném vazbami, významy a odkazy, které se nejenom hlásily k životu a nabízely k novému použití, ale také svazovaly nositele. Působily jako ne vždy vyslovované předpoklady politického jednání a vedly k aktivitám, které by bez nich nedávaly smysl – jako třeba provozování politických organizací bez vlivu či hlásání nepolitických názorů.

Mezi listopadem 1989 a parlamentními volbami v červnu 1990 se v českých zemích přihlásily k politickému životu stovky skupin založených na profesních, volnočasových a místních poutech a podílely se na přetváření celostátních politických sítí.⁵² První polistopadový půlrok ukončený parlamentními volbami v červnu 1990 nazvali politologové dobou „renesance stranickopolitického

⁵² Na význam předchozích sociálních vazeb pro tvorbu nové politické scény poukazují studie o průběhu „něžné revoluce“ v krajských a okresních městech, kde se Občanská fóra obvyklej ustavují jako koalice různých již dříve existujících menších kolektivů, srv. např. NEDVĚD, Jan: *Listopad 1989 v Karlových Varech*. In: KRÁKORA, Pavel a kol.: *Obnova demokracie v Československu po roce 1989*. Olomouc, Epocha 2010, s. 158–181, zejm. s. 170 n.

pluralismu“.⁵³ Označovali tak opětovné ustavení systému volební soutěže stran v podobě blízké té, jakou česká politika znala na posledy před půl stoletím, do podzimu 1938. Soutěž připouštějící účast neomezeného množství kandidátek a jen velmi málo omezující podmínky účasti. V okamžiku, kdy přestaneme myslet na systém a podíváme se na jednotlivé aktéry, najdeme množství kontinuit osobních a rodinných, organizačních a programových a metafora „renesance“ či „restaurace“ se nám tu nabízí znovu. Socialistická diktatura v únoru 1948 vstupovala v českých zemích do prostředí, v němž převážná část dospělých měla vlastní politickou identitu a historii. Nová éra je překryla a pohltila stejně jako část dosavadních elit.⁵⁴ Po listopadu 1989 nastal inverzní proces návratů k tradicím, objeveným a připomínaným jako autentické, a to i lidmi, které by každý společenský schematismus počítal mezi vládce předlistopadového státu.⁵⁵ Docházelo tak k opětovnému ožívování dříve veřejně nezdůrazňovaných kapitol osobních, rodinných a kolektivních historií a k pokusům založit na nich nové programy. V souvislosti s předáváním části zestátněného majetku soukromým osobám a obnovou soukromého podnikání se obnovovaly rodinné tradice jakožto vlastnické či profesní,⁵⁶ obdobné přijímání starých sebedefinic a identit můžeme pozorovat také v politické sféře.

V souvislosti s národnostními konflikty se při výkladu roku 1989 ve střední a východní Evropě v devadesátých letech s obli-

⁵³ FIALA, Petr - STRMISKA, Maxmilián: Systém politických stran v letech 1989–2004. In: MALÍŘ, J. - MAREK, P. a kol.: *Politické strany...*, s. 1361.

⁵⁴ Srv. PAVKA, Marek: *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit (Prvních pět let komunistické vlády)*. Brno, Prius - Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003.

⁵⁵ Srv. ANDRLE, Vladimír: Nepotopitelná třída: Rodinné zázemí v sebe prezentaci českých postkomunistických podnikatelů. In: *Biograf*, č. 18–19 (1999), s. 41–60. Tento výzkum i další sociologické texty poukázaly na skutečnost, že osobní, rodinné či institucionální historie před rokem 1948 byly po listopadu 1989 prožívány jako relevantní. Lidé je sami přivolávali, když měli vysvětlit polistopadovou situaci a své postoje v ní.

⁵⁶ Kontinuity v české společnosti připomínaly fakt, že ničivé války 20. století, úpravy státních hranic a nucené migrace se jí dotkly v podstatně menší míře než třeba sousedního Polska.

bou používala metafora s Šípkovou Růženkou. Podle ní komunistické vlády staré problémy těchto společností nevyřešily, ale umrtvily a tabuizovaly. Po zlomení kouzla znovu ožívaly věci, které by za normálních okolností už dávno neexistovaly, aspoň ne ve své staré podobě. V pohádce mohl po probuzení princezny i kuchtík dosmažit lívanec, těsto zůstalo čerstvé, oheň nevyhasl. Pro vykreslení rodícího se politického života v českých zemích po 17. listopadu 1989 je třeba pohádkový příměr ještě trochu zkomplikovat. Společnost „neusnula“ celá ani „neusnula“ najednou. Vznikl pozoruhodný časoprostorový chaos: část veřejnosti prožívala listopad 1989 jako prosté pokračování minulých měsíců, další v něm však chtěli vidět pokračování roku 1968, jiní politický návrat před rok 1948 nebo 1938. Otázka, na co z minulosti vlastně rodící se polistopadový svět navazuje, stála před každým jednotlivcem i všemi nejrůzněji definovanými kolektivy. Vedle sebe a proti sobě se hlásily k životu různé tradice. Soutěžily o pozornost a uznání, práva a pozice, zastoupení na náměstí, v čítankách i v politice. Společné měly dohromady to, že jejich příznivci změnu neprožívali pouze jako revoluci, zahajující novou éru uspořádání společnosti, ale také jako restauraci, návrat k východisku.⁵⁷

⁵⁷ Toto konstatování platilo pro celý region, nejen pro Československo, srv. RUPNIK, Jacques: Révoluce-restaurace. In: *Lettre internationale*, zima 91-92, s. 18 n.

Petr Roubal

„Smést to všechno do Vltavy“.

Proměny revolučního diskurzu

Sdružení pro republiku

– Republikánské strany

Československa

Sdružení pro republiku - Republikánská strana Československa (SPR-RSČ) je jedinou z menších českých¹ politických stran, které se dostalo systematické odborné pozornosti.² Dosavadní práce o SPR-RSČ bez výjimky analyzují její fungování pouze v rámci stranického systému a soustředí se na rozbor její *antisystémovosti*. Přestože tento přístup přinesl některá zajímavá zjištění o programové i taktické blízkosti krajní pravice a krajní levice, představuje pro pochopení SPR-RSČ několik problémů. Především pro první polovinu devadesátých let je jen stěží možné hovořit o existenci stranického systému, alespoň ve smyslu ustálených vazeb, postojů a typů jednání mezi jednotlivými politickými aktéry.³ Definujeme-li tedy SPR-RSČ jako antisystémovou stranu, jedná se o definici v lepším případě nepřesnou, v horším zavádějící. Sám vznik této strany vytvořené zcela neznámým subalterním státním úředníkem byl možný jen díky absenci fungujícího stranického systému. Další úskalí systémového přístupu

¹ SPR-RSČ formálně fungovala jako federální strana, ale její význam pro vývoj slovenské politiky, stejně jako volební zisky (do deseti tisíc hlasů) byly minimální.

² Viz např.: DVORÁKOVÁ, Vladimíra: Strany radikální pravice. In: *Politologická revue*, roč. 4, č. 1 (1997), s. 6-19. EIBL, Otto: Postoje SPR-RSČ k rozpadu Československa: kritický rok 1992. In: *Rexter*, roč. 6, č. 1 (2008), s. 70-93; FIALA, Petr (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Brno, Masarykova univerzita 1998; HAVLÍK, Vlastimil: Euroskepticismus a krajně pravicové strany v České republice. In: *Rexter*, roč. 5, č. 1 (2007), s. 32-52.; KREIDL, Martin - VLACHOVÁ, Klára. *Rise and decline of right-wing extremism in the Czech Republic in the 1990s*. Praha, Sociologický ústav Akademie věd České republiky 1999; MAREŠ, Miroslav: Konstituování krajní pravice v českém stranicko-politickém systému: Vývoj SPR-RSČ od přelomu let 1989-1990 do parlamentních voleb v roce 1992. In: *Politologický časopis*, roč. 7, č. 2 (2000), s. 157-168; MAREŠ, Miroslav: *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*. Brno, Barrister & Principal 2003; MAREŠ, Miroslav: Sdružení pro republiku - Republikánská strana Československa. In: MALÍŘ, Jiří - MAREK, Pavel: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v Českých zemích a na Slovensku, 1861-2004*. Brno, Doplněk 2005, II. díl, s. 1593-1604.; MAREŠ, Miroslav: Pravicový extremismus a romská menšina v České republice. In: *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. Brno, Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity 2000, s. 94-124; MAZEL, Michal: Oponenti systému. In: FIALA, P.: *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. s. 117-277; PEČÍNKA, Pavel. Hnědí a zelení: analýza vzájemných vztahů. In: *Politologická revue*, roč. 12, č. 1 (2006), s. 139-171. Citát v názvu článku viz SLÁDEK, Miroslav: (...) a tak to vidím já. Praha, NADAS - AFCH 1992, s. 119

³ Jistou reflexi tohoto problému viz MAREŠ, M.: Konstituování krajní pravice v českém stranicko-politickém systému, s. 157-159.

tkví v tom, že nedovoluje sledovat dynamiku vnitřního vývoje strany a jejího vůdce Miroslava Sládka. Názorně se to ukazuje v politologické periodizaci vývoje strany, která odlišuje období předparlamentní, parlamentní a poparlamentní, ale pomíjí důležité vnitřní procesy, které vedly k vytvoření stranické identity i voličské identifikace s touto stranou; teprve jejich důsledky způsobovaly volební (ne)úspěchy. Důležité vývojové momenty SPR-RSČ se neshodují s parlamentním cyklem, s jedinou výjimkou, a tou je volební propad v roce 1998, který vedl přímo a bezprostředně k hluboké krizi a rozkladu strany. Symptodem dosavadního nespokojivého přístupu je povrchní analýza diskurzu SPR-RSČ chápaného pod výmluvným označením „programatika“ jako pouhá snůška provokativních proklamací, které sjednocuje pouze jejich antisystémovost.⁴

Následující text se snaží objasnit spodní proud republikánských diskurzivních praktik a jejich proměn. Vzhledem k charakteru SPR-RSČ, která zcela naplňuje definici strany vůdcovského typu, věnuje zvýšenou pozornost postavě předsedy strany Miroslava Sládka a formování jeho názorů. Studium stranické identity se v případě republikánů spíše než stranickou diskuzí musí zabývat mentálním světem jejího vůdce, jehož změny názorů modelovaly podobu strany pomocí nekončících vln odchodů, „zrad“ a vylučování. Hlavním tématem studie je proměna republikánského diskurzu, ke které došlo začátkem roku 1991 a která stála za jejím pozdějším politickým úspěchem. Podstatou této proměny byl ústup z přehušteného prostoru politického antikomunismu do takřka zcela volného pole radikálního populismu.

⁴ Ještě povrchněji a ahistoricky vyznívají pokusy srovnávat rétoriku Sládkových republikánů s „klasickými“ texty fašismu, jak to dělá například Michal Mazel, který staví vedle sebe podobné odstavce ze Sládkových spisů a z Hitlerova *Mein Kampf*. Srv. MAZEL, M.: Oponenti systému, s. 200–201.

Formování pohledu na minulost Miroslava Sládka a jeho strany

Krátce po 17. listopadu se na československé politické scéně objevila celá řada stran hlásících se k programu amerických republikánů a/nebo k tradici prvorepublikové agrární Republikánské strany zemědělského a maloroľnického lidu. Začátkem prosince 1989 vznikla Republikánská unie, která se hlásila ke vzoru americké Republikánské strany a francouzských republikánů. Republikánská unie, která v letech 1990–1991 vydávala čtrnáctideník *Republikánské listy*, usilovala o integraci pravicových stran mimo OF a do voleb v roce 1990 kandidovala neúspěšně v koalici Svobodný blok.⁵ Koncem prosince vznikla v Praze také Republikánská strana, jejíž hlavní postava – Ivan Ďuriš – brzy přesunula své aktivity do Bratislavy.⁶ Vedle nich vznikla také v prosinci Československá republikánská strana zemědělská měst a venkova, která v roce 1990 kandidovala pod křídly OF jako Agrární strana při OF.

Ve vzájemném soupeření o republikánskou značku začal brzy vynikat pražský úředník Miroslav Sládek. Narodil se 24. října 1950 v Hradci Králové a vyrůstal v Kostelci nad Orlicí v rozvedené rodině. Podle vlastních vzpomínek své antikomunistické přesvědčení začal projevoval již na místním gymnáziu, když si jako první ve třídě nechal narůst dlouhé vlasy a začal vydávat školní samizdatový časopis *Listy věřících*, kde kromě jiného uveřejnil rozhovor s knězem uvězněným v padesátých letech.⁷ Během srpnové intervence mladý Sládek dostopoval do Prahy, aby viděl na vlastní oči sovětskou okupaci. Jak říká, „tam se ta nenávist zrodila“. Po nepřijetí na pedagogickou fakultu absolvoval vojenskou službu jako písař na štábu tankového útvaru. Zde byl udán pro vyvolávání protisovětských nálad, když během hokejového zápasu

⁵ MAREŠ, M.: Konstituování krajní pravice v českém stranicko-politickém systému, s. 160.

⁶ *Tamtéž*.

⁷ *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.* (dále jen *ÚSD*), Centrum orální historie (dále jen COH), sbírka Rozhovory. Rozhovor s Miroslavem Sládkem vedli Michaela Tučková a Petr Roubal, 5. října 2010.

Československo – Sovětský svaz křičel „bijte je, chci vidět krev“.⁸ Stejně jako v několika dalších případech, kdy vykřikoval hesla „špatným směrem“, nedošlo k žádnému závažnému postihu, byl pouze pokutován za výtržnost. Po vojenské službě se dostal na filozofickou fakultu na obor vědeckotechnické informace a knihovnictví a od té doby již žil v Praze. Po absolvování filozofické fakulty a dosažení později velmi zdůrazňovaného titulu PhDr. vystřídal Sládek několik zaměstnání, mj. jako komparzista v barandovských studiích.

Média v devadesátých letech často zdůrazňovala jeho zaměstnání v Českém úřadu pro tisk a informace (1981–1986) jako důkaz kolaborace s komunistickým režimem, nicméně náplní jeho práce nebyla cenzura, ale pořádání tiskových konferencí. V roce 1986 nastoupil na základě konkurzu – přihlásil se jako jediný uchazeč – na post vedoucího oddělení VTEI (vědecko-technických a ekonomických informací) Výzkumného ústavu sociálního rozvoje a práce Ministerstva práce a sociálních věcí, ale po třech týdnech byl ve zkušební lhůtě vyhozen. Podle Sládka, kterého výpověď šokovala, byl důvodem fakt, že stál v cestě Kataríně Bilkové, snaše vlivného člena politbyra ÚV KSČ Vasilu Biláka. Před volbami v roce 1990 se v tisku objevil kolektivní dopis Sládkových bývalých podřízených, kteří epizodu popisovali poněkud odlišně.⁹ Podle nich Sládek hned po nástupu do funkce začal organizovat brigádu socialistické práce, a když se setkal s odporem, začal obviňovat své podřízené z protisocialistických postojů. Výpověď tak prý byla důsledkem prudkých konfliktů mezi ním a jeho podřízenými. Po propuštění Sládek s pomocí své ženy Blanky, germanistky a členky KSČ, údajně „rozpoutal lavinu stízností“ mířících až na ÚV KSČ.¹⁰

Pro formování Sládkových budoucích politických postojů mělo zřejmě největší vliv jeho poslední normalizační zaměstnání

⁸ V trochu jiné podobě stejnou příhodu Sládek vyprávěl i během jednoho ze svých sněmovních vystoupení, viz *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, PS 1996–1998 – stenoprotokoly, 9. schůze, 26. 2. 1997 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

⁹ Viz např. Republikánský brigádník. In: *Respekt*, roč. 1, č. 11 (23. 5. 1990), s. 7.

¹⁰ *Tamtéž*.

(a poslední zaměstnání vůbec) ve Výzkumném ústavu sklářském, kde se stal vedoucím informačního střediska.¹¹ Takto dnes popisuje své tehdejší působení: „V pondělí v deset dopoledne jsem měl veškerou práci na týden hotovou a teď jsem měl týden volno, ale musel jsem tam sedět. Naštěstí můj zástupce pan Becke, náruživý antikomunista, chodil vždycky na letiště a tam si od západních turistů řekl o západní tisk a nosil to tam. Celou dobu jsme to tam probírali, zajímal se o filosofii (...) přinesl mi Englišovy spisy, pět let jsme tam měli takové protikomunistické školení.“¹²

V roce 1989, krátce před listopadem, se Sládek zapojil do opozičních aktivit. Podle svých slov se zúčastnil protirežimních demonstrací a setkání před arcibiskupským palácem po mších kardinála Tomáška. Zcela náhodné bylo zřejmě jeho zapojení do aktivit Demokratické iniciativy, která se scházela v bytě Evy Štolbové v Bubenečské ulici, dva bloky od Sládkova bytu. Sládek vzpomíná, že mu vůdčí postavy Demokratické iniciativy Emanuel Mandler či Karel Štindl příliš nedůvěřovaly, protože tvrdil, že v případné budoucí revoluci je potřeba postupovat co nejradikálněji, „prvních deset pověsit, dalších tisíc předsedů okresních výborů zavřít na Strahov a tak dále“.¹³ V opačném případě hrozí restaurace, tedy „že se to hned zhoupne zpátky“. Eva Štolbová vzpomíná na začínajícího politika, který je prý navštívil asi třikrát, poněkud jinak: „My jsme znali Sládku jako elegantního, zdvořilého a uhlazeného mladíka, který chytře mluvil.“¹⁴ Prvních několik dní po 17. listopadu 1989 (vlastního průvodu se neúčastnil) patřil Sládek mezi spontánní řečníky „pod Václavem“, nicméně

¹¹ Jednalo se o jedno z mnoha sklářských výzkumných pracovišť, Výzkumný ústav sklářské techniky v Dělnické ulici v Praze-Holešovicích. Sládek působil ve funkci vedoucího oddělení TEI. Za informace ohledně tohoto pracoviště vděčím bývalému zaměstnanci Výzkumného ústavu sklářského ing. Josefu Smrčkovi.

¹² Pavel Becke, nar. 4. 6. 1931, od roku 1959 do konce osmdesátých let veden různými složkami StB jako agent Želva a Kolona.

¹³ Podle Sládky se nedůvěra projevila v tom, že nebyl připuštěn k žádným zásadním rozhovorům a dostával díky svým jazykovým schopnostem za úkol vyzvedávat zahraniční hosty na letišti, za což si vysloužil opakovaně policejní zadržení. ÚSD, COH, sb. Rozhovory, Rozhovor s Miroslavem Sládkem.

¹⁴ ŠTOLBOVÁ, Eva: *Sametová historie*. Praha, VEGA-L 2009, s. 92.

vzrůstající profesionionalita Občanského fóra jej vytlačila na okraj protestního hnutí: „První dny jsem tam mluvil a potom samozřejmě nás už ani Havlova ochranka nepustila ke koni. Už si to převzali do režie. Nás, zoufalce, co tam byli první, vytlačili, protože teď už se to smělo. Bylo tam plno lidí a teď se tam producovali ti, kteří byli určeni pro tuto variantu vývoje.“¹⁵ Ke Sládkovu politickému osamostatnění nakonec přispěla nedostatečně silná vyjednávací pozice Demokratické iniciativy v Občanském fóru. V rámci kooptací poslanců OF vyhradilo politické komisi, ve které byly zastoupeny nově vzniklé politické strany uvnitř OF, deset poslaneckých míst, z čehož na Demokratickou iniciativu zbyla ve Federálním shromáždění dvě místa (obsadili je zakladatelé hnutí Emanuel Mandler a Bohumil Doležal), na Sládka se již poslanecké křeslo nedostalo.¹⁶ „Dělal se seznam pro kooptaci poslanců do Federálního shromáždění, já jsem na tom seznamu byl za Demokratickou iniciativu, Mandler to odnesl Havlovi a on to vyškrtl. To jsem se naštvál a založil jsem si 30. prosince SPR-RSČ. (...) Byl jsem sám. (...) Ráno jsem zavolal do ČTK a řekl jsem, že přípravný výbor, vedený M. S., sešel U Zeměpisného ústavu 1 a založil SPR-RSČ, tehdy to byla ještě Republikánská strana.“¹⁷ Díky tomuto oznámení ČTK se zmínka o Republikánské straně objevila v rádiu a televizi a začali se hlásit první zájemci o činnost ve straně.¹⁸

¹⁵ ÚSD, COH, sb. Rozhovory, Rozhovor s Miroslavem Sládkem.

¹⁶ Srv. MANDLER, Emanuel: *Škodolibé úsměvy svobody z let 1955 až 1992*. Praha, Emanuel Mandler 2005, s. 159.

¹⁷ ÚSD, COH, sb. Rozhovory, Rozhovor s Miroslavem Sládkem. Politolog Miroslav Mareš s odkazem na článek v deníku Špiěl uvádí odlišnou verzi ustavení SPR-RSČ. Podle něj došlo ke sloučení tří různých proudů: skupiny kolem Sládka a Jana Vika, bývalých agrárníků v čele s Josefem Šárkou a stoupenců Englišových ekonomických názorů. Viz MAREŠ, M.: *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*, s. 189; [Ka]: Roztříštěnost republikánských a vlasteneckých stran neštěstí české republiky. In: *Špiěl*, roč. 12, č. 68 (21. 3. 2001), s. 4.

¹⁸ Zmínka o ustavení Republikánské strany (název SPR-RSČ byl přijat až na ustavujícím sjezdu 24. února 1990) se objevila například v *Rudém právu*. Srov. Dálnopisem, poštou, telefonem. In: *Rudé právo* roč. 70, č. 1 (2. 1. 1990), s. 2. Poprvé se Sládek objevil v televizi 8. ledna 1990 v diskuzním pořadu „Názory a stanoviska“ v hvězdné společnosti Vladimíra Škutiny, Rudolfa Hrušínského či Ladislava Adamece, podruhé pak ve čtyřminutovém šotu věnovaném již přímo

SPR-RSČ přestala být virtuální stranou existující pouze v mediálních zprávách až v průběhu prvního sjezdu 24. února 1990, který Sládek svolal do kina Kyjev na dejvickém náměstí Říjnové revoluce, pár desítek metrů od svého bydliště.¹⁹ Na sjezdu se k republikánům připojila například skupina bývalých členů Agrárního dorostu, mezi nimi především Josef Šárka, který byl sjezdem zvolen čestným předsedou. Šárka vnášel do nové strany nejen propojení s agrárnickou tradicí, ale také legitimitu protinacistického a protikomunistického odporu. Za války byl jako student Hlávkovy koleje vězněn v Sachsenhausenu a poté byl aktivním členem ilegálních struktur Agrárního dorostu. V listopadu 1989 přinesla Uhlova tisková agentura VIA zprávu, že jako pamětník původní studentské demonstrace podpořil Josef Šárka výzvu Nezávislého studentského sdružení ke vzpomínkové demonstraci a při té příležitosti také podepsal Chartu 77. Na fotografiích ČTK ze 17. listopadu ho vidíme s československou vlajkou jako jednoho z vůdců průvodu. Po červnových volbách Šárka SPR-RSČ opustil, ale nepřestal se angažovat v antikomunistických a protiněmeckých organizacích.²⁰ Se Šárkou také skončily vážně míněné pokusy o sebeidentifikaci strany jako nástupyně strany agrární. Přestože byla tato tradice občas letmo ve

Republikánské straně 29. ledna 1990 - v obou případech v hlavním vysílacím čase. Viz *Archiv a programové fondy České televize*, elektronická databáze zpravodajských a publicistických pořadů České televize. Pravděpodobně první rozhovor se Sládkem přinesly *Zemědělské noviny*. Sládek v nich mj. uvedl: „Otevření ekonomiky (...) se podle nás neobejde bez výrazného poklesu životní úrovně a odpovídajícího společenského napětí. To vyvolá radikalizaci občanů a pak přijde naše chvíle.“ Ambiciózní cíle Republikánské strany. Buď prezidenta, nebo premiéra! In: *Zemědělské noviny*, roč. 46, č. 14 (17. 1. 1990), s. 1-2.

¹⁹ I dlouho poté však adresa Sládkova bytu sloužila jako oficiální kontakt na SPR-RSČ.

²⁰ Šárka se se Sládkem mimo jiné nemohl shodnout v pohledu na 17. listopad - zatímco pro prvního byla revoluce zrazena, pro druhého byla revoluce pouhý podvod. Srov. [Ka]: Roztržštěnost republikánských a vlasteneckých stran neštěstí české republiky; ŠÁRKA, Josef: Havel neměl nikdy kandidovat na československého prezidenta. In: *Spígl*, roč. 12, č. 70 (23. 3. 2001), s. 5. Naposled kandidoval v roce 2006 v Praze za Národní stranu v 87 letech jako vůbec nejstarší kandidát v České republice, viz *Staroměstské noviny*, č. 7 (červenec 2006), s. 11 (dostupné online, viz http://www.staremesto.uh.cz/noviny/2006_07.pdf).

stranických materiálech zmíněna, prakticky už nehrála žádnou roli.²¹

Sjezdový projev Miroslava Sládka a přijatý program *Úkoly současné a perspektivní* představují první programové dokumenty, které formulovaly vztah vznikající strany k nedávné minulosti.²² Sládkův projev, který obsahoval celou řadu pozdějších klíčových témat strany, popisoval SPR-RSČ jako „jedinou záruku proti jakýmkoliv pokusům o návrat diktatury“, a to jak proti snahám „zkompromitovaných“ stran Národní fronty, tak proti nově vzniklým silám „liberálně-demokraticko-socialistického zaměření“. Hlavní útok však směřoval proti OF, jehož revoluční zásluhy sice Sládek uznával („OF a VPN vykonaly mnoho pro porážku diktatury“), ale zpochybňoval jeho úlohu nadstranického hnutí v demokratické soutěži politických stran. Především však Sládek napadl disidentský étos elity Občanského fóra, a to na dvou zdánlivě protichůdných rovinách. Na jedné straně požadoval, aby se místo perzekuce disentu za normalizace, která byla „pouhou selankou“, zdůrazňovaly zločiny padesátých let. Na druhou stranu pak rozvinul motiv poctivě pracujících „prostých lidí“, kteří se podle jeho výkladu neměli důvod podřizovat vedení bývalých disidentů: „Vždyt prostí lidé jsou solí této země, oni pracují, na jejich bedrech spočívá péče o rodinu, oni zde byli i v dobách nejtěžších a odkázáni jen na svou žebráckou mzdu. Oni neemigrovali, ani je nikdo nepodporoval v profesionální disidentské kariéře. Jsou to oni, kdo tvoří tuto zemi. Proto by měli

²¹ Viz např. NOVÁK, Jaroslav: Z historie SPR-RSČ, 1995 (přístupné online viz <http://republikani.webnode.cz/historie>). Text se sice snaží vytvořit ideovou linku mezi prvorepublikovou agrární stranou a SPR-RSČ, kterou chápe jako „znovuzkříšení Československého [sic] republikanismu“, nicméně tato ideová linka vede přes tři osobnosti první republiky, Švehlu, Engliše a Rašína, z nichž dva k agrárikům nikdy nepatřili. Srov. též LHOTKA, Jaroslav: Republikánství Antonína Švehly: Duchovní odkaz dnešku. In: *Republika*, roč. 2, č. 3 (24.-30. 1. 1991), s. 2.

²² Hlavní referát přednesený předsedou Miroslavem Sládkem na ustavujícím sjezdu konaném dne 24. 2. 1990 v Praze. In: *Spektrum*, roč. 1, č. 1 (28. 5. 1990), nestr.; *Úkoly současné a perspektivní*. In: *Spektrum*, roč. 1, č. 1 (28. 5. 1990), nestr. Žádné další číslo tohoto časopisu zřejmě nevyšlo. Druhý text byl opakovaně přetištěn v týdeníku *Republika*, např. *Republika* roč. 1, č. 1 (5.-11. 9. 1990), s. 4-5.

i oni mít možnost ovlivňovat osud své země a aktivně se podílet na tvorbě věcí veřejných. A ne pouze pasivně přihlížet tomu, jak si moc předávají skupiny lidí se stále stejnými jmény.“²³ Ve spojení těchto dvou prvků – „skuteční hrdinové“ a „prostí lidé“ – ve skutečnosti není rozpor. Právě teror padesátých let a jeho oběti ukázaly totalitní povahu komunistického režimu a nemožnost jakéhokoliv odporu proti němu. Lidé, kteří přesto v dalších dekádách odporovali, logicky museli být buď blázni, agenti tajných služeb, nebo „náhradní elita“ komunistické strany. Tato dualita, na které je koneckonců postaven pozdější zákon o protiprávnosti komunistického režimu, stejně jako další body Sládkova projevu a přijatý program nijak zásadně nevybočovaly z hlavního proudu tehdy právě vznikajícího antikomunismu. Sládek chtěl postavit komunistickou stranu mimo zákon, zrušit právní kontinuitu („Naše strana proto požaduje přehodnocení všech politických a ekonomických aktů uplatňovaných v Československu po 25. únoru 1948, neboť je všechny považuje za nezákonné.“),²⁴ odstoupení bývalých komunistů (včetně osmašedesátníků) z veřejných funkcí, restituce soukromého majetku, rehabilitaci pronásledovaných společností a spolků (jmenovitě uvádí Rotary klub a Svobodné zednáře), obvinít normalizační vůdce z vlastizrady, vyšetřit události 17. listopadu. O něco později, v dubnu 1990, požadoval v dopise Richardu Sacherovi zveřejnění seznamu spolupracovníků Státní bezpečnosti.²⁵

Jediný bod, kterým SPR-RSČ z programu tehdy rodícího se politického antikomunismu vybočovala, představoval požadavek odchodu zahraničních dělníků a „uhrazení dluhů, které tyto [rozvojové] země mají vůči naší republice v tvrdé měně, a ne lajdáckou prací svých občanů“.²⁶ Ve Sládkově projevu také zaujme, že k tehdy

²³ Hlavní referát přednesený předsedou Miroslavem Sládkem.

²⁴ Úkoly současné a perspektivní.

²⁵ Informaci o dopise uveřejnil *Respekt* v rubrice Dopisy čtenářů. *Respekt*, roč. 1, č. 6 (18.–24. 4. 1990), s. 7. Zajímavý je uctivý tón, s nímž se na Sacheru obrací „Vážený pane ministře, dovoluji Vám vyjádřit podporu při provádění očisty všech složek ministerstva vnitra...“ Text dopisu viz *Spektrum*, roč. 1, č. 1 (28. 5. 1990), nestr.

²⁶ Hlavní referát přednesený předsedou Miroslavem Sládkem.

standardním heslům „svoboda, demokracie, prosperita, právo“ přidal „síla a řád“.²⁷ Současně ale nastínil poměrně propracovaný neoliberální ekonomický program (privatizace, volný trh s půdou a byty, vstup zahraničního kapitálu), který měl vést k tomu, aby-chom mohli „navázat na cestu, kterou jsme opustili před čtyřiceti, respektive padesáti lety a po které nás západoevropské země mezitím daleko předstihly“.²⁸ Před červnovými volbami 1990 se tedy SPR-RSČ stále ještě identifikovala s hlavním transformačním proudem, pouze se snažila umístit se na jeho špici a co nejvíce jej zrychlit. Tomuto postoji revoluční avantgardy odpovídala i otevřená podpora Václava Havla, o kterém SPR-RSČ tvrdila, že na rozdíl od OF je „profesionál každým coulem“, prosazovala podstatné rozšíření jeho pravomocí a navrhovala jeho opětovnou kandidaturu na prezidentský úřad.²⁹

Nový politický styl

SPR-RSČ se tedy nijak zásadně nelišila od celé řady nekonfesijních antikomunistických stran a hnutí živořících mimo Občanské fórum. Jiná byla svou velmi aktivní a nakonec úspěšnou snahou o narušení mediální hegemonie porevoluční elity. Před prvními volbami Miroslav Sládek bez ohledu na svou antikomunistickou rétoriku získal podporu známých tváří normalizační televizní obrazovky. Na volebním spotu republikánů se podíleli herci Martin Dejdar a Lubomír Lipský a zpěvák Karel Gott.³⁰ Gott v povolebním televizním studiu seděl vedle Sládky,

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ A co prezident? In: *Spektrum*, roč. 1, č. 1 (28. 5. 1990), nestr. V bilančním rozhovoru k desátému výročí vzniku SPR-RSČ Sládek vzpomínal, že členové strany demonstrovali na Hradě podporu V. Havlovi. Deset let 1990–2000. In: *Republika*, roč. 11, č. 8 (24. 2. 2000), s. 1–2. Srov. též ZBELA, Martin – KRÍŽ, Karel: Republikáni slaví desáté výročí své existence. In: *Republika*, roč. 11, č. 7 (únor 2000), s. 2.

³⁰ ZBELA, M. – KRÍŽ, K.: Republikáni slaví desáté výročí své existence, s. 2. Herci jsou zachyceni v rozhovoru s Miroslavem Sládkem – Dejdar jako televizní

kteřý mu dokonce pomáhal z řečnických nesnází.³¹ Tato televizní povolební diskuze také ukazuje propastný rozdíl mezi Sládkovým mediálním vystupováním a ostatními okrajovými postavami politického spektra. Sládek v elegantním trojdílném šedivém obleku, hladce oholen, čerstvě ostříhán, mluvil jasně a zřetelně, hleděl přímo do kamery a velmi brzy na sebe strhl pozornost všech diskutujících i nezkušených redaktorů. Jeho projev byl radikální, ale nepůsobil na rozdíl od vystoupení Republikánské unie či jiných antikomunistických uskupení moralisticky a zapškle.

Sládek velmi brzy zjistil, že proniknout do státních médií je takřka nemožné, a uchýlil se k revolučnímu médiu veřejných demonstrací. Využil tak stále živé formy veřejných mítinků a zkomboinoval ji s tehdy právě vznikající show politické satiry. Ve svém favoritu – ve kterém i přespával – Sládek systematicky objížděl větší i menší obce a na jejich náměstích a návších pronášel zpařmeněti naučené projevy. Nevyhýbal se ani malým pohraničním obcím s několika málo sty obyvateli.³² Do roku 1996 v této samozvané roli „národního buditele“³³ tak podle svých slov uskutečnil údajně čtyři a půl tisíce mítinků.³⁴ Došlo při nich k zajímavé

reportér a Lipský v roli poštovního doručovatele, který žádá vůdce republikánů o přihlášku do SPR-RSČ. Republikáni použili tyto předvolební spoty také ve volební kampani v roce 1998. Diváci tak mohli sledovat Dejara a Gotta, jak nejdříve vystupují ve spotu SPR-RSČ a vzápětí ve spotu ŌDS. Viz přepis zpravodajství Českého rozhlasu 7 ze dne 16. června 1998 dostupný online (<http://www.radio.cz/cz/rubrika/zpravy/zpravy-utery-16-cervna-1998>). Sládek měl také podporu zpěváka Daniela Landy, který se skupinou Orlik vystupoval na republikánských akcích a na svých vlastních koncertech vystavoval plakát Miroslava Sládky s nápisem „Sládek na Hrad, Havel za mřížce“. Srov. Nejsem fašista – Rozhovor s D. Landou (ptal se Jáchym Topol). In: *Respekt*, roč. 1, č. 11 (23.–29. 5. 1990), s. 7.

³¹ *Archiv a programové fondy České televize*, Volby 90 – Rozhovory (sign. 3539). V osobním rozhovoru Sládek tvrdil, že spolupráce s Karlem Gottom byla velmi blízká, že psal Gottovi projevy a shodli se na konspiračním pohledu na 17. listopad. Po červnových volbách 1990 prý Gott na základě politického tlaku od spolupráce ustoupil. ÚSD, COH, sb. Rozhovory, Rozhovor s Miroslavem Sládkem.

³² Srv. například popis republikánské volební kampaně v obci Hora sv. Šebestiána s 200 obyvateli, viz BRABEC, Jan: Štika v rybníce. In: *Respekt*, roč. 3, č. 28 (13. 7. 1992), s. 7.

³³ SLÁDEK, Miroslav: *Právě Váš hlas rozhodne*. S. l., s. n. 1996, s. 14.

³⁴ *Tamtéž*.

symbióze politické angažovanosti (účast na demonstraci byla často jedinou možností, jak vyjádřit nespokojenost s porevolučním vývojem) a konzumace populární kultury. Jeden z účastníků brněnské Sládkovy demonstrace to výstižně shrnul: „Když už mě všechno s..., tak se jdu zasmát na Sládka.“³⁵

Sládek využil toho, že proreformní mediální konsenzus platil pouze na centrální úrovni, zato proniknutí do místních novin a rádií bylo o poznání snadnější.³⁶ Například podle litoměřických novin *Proud ze září* 1991 Sládek během mítinku zaujal několik set občanů „nesmírným šarmem, s nímž přiblížil ekonomické, sociální i politické cíle této strany“.³⁷ Jeho humor politického kabaretu byl založen na nabourávání politické korektnosti, která sama byla prezentována jako dědictví komunismu. V Africe tak například podle Sládka „většina států má vládu jen do té doby, než se ulomí větev, na které sedí, zbytek pojídá zelené opice a má z toho AIDS a zbytek jsou lidojedi, lovící otrávenými šípy“.³⁸ Po jistou dobu byl také Sládek jediný, kdo si dovolil vulgární útoky vůči Václavu Havlovi („pan prezident už brzy zaklepe bačkorama a paní Dáša zůstane na Hradě jako matrace pro všechny“).³⁹ Ne-pochybné rétorické nadání a odvaha postavit se mediálnímu mainstreamu přivedly na Sládkovy mítinky celou řadu mladých a velmi mladých mužů. Například Vojtěcha Matouška, jednoho z pozdějších zakladatelů Republikánské mládeže, oslovil Sládek svým projevem v Plzni v roce 1990, kdy mu bylo

³⁵ Nové tažení na Hrad! In: *Brněnský večerník*, roč. 22, č. 101 (28. 5. 1991), s. 1.

³⁶ Sládek velmi často vystupoval v ostravském Rádiu SPRINT, ale také v některých dalších regionálních stanicích: chebské Rádio EGRENSIS, jihlavské Rádio VYSOČINA 94,3 FM, opavské Rádio ATTACK či karlovarské Rádio DIANA. Přepis těchto vystoupení viz SLÁDEK, M.: *Právě Vás hlas rozhodne*, s. 21–72.

³⁷ Kronika města Litoměřic, rok 1991, Politické poměry (dostupné online, viz http://www.litomerice.cz/cz/kronika/kronika_1991.pdf).

³⁸ SLÁDEK, Miroslav: *Znamení doby*. S. l., s. n. 1994, s. 211.

³⁹ Tento výrok v Novém Boru 9. května 1998 vedl ke známému fyzickému útoku několika místních Romů proti Sládkovi a jeho ochrance a následně prezidentské amnestii. Viz Romské aktuality romského vysílání ČR,

5. 5. 1998 (dostupné on-line viz <http://romove.radio.cz/pictures/romove/15-5-98.html>).

13 let.⁴⁰ Také známý protirasistický aktivista Ondřej Cakl, který od poloviny devadesátých let systematicky monitoroval skinheadské aktivity, se k tomuto tématu dostal jako pravidelný účastník republikánských demonstrací. „Líbilo se mi, jak vystupuje proti komunistům,“ říká tehdejší student stavební průmyslovky.⁴¹

Hypertrofie antikomunismu

Po neúspěchu v červnových volbách 1990, v nichž v koalici s podnikatelskou Všelidovou demokratickou stranou získala SPR-RSČ pouhé jedno procento hlasů, Sládek antikomunistický program své strany vyostřil. Již ve zmiňované povolební televizní debatě zpochybnil legitimitu voleb. Vytvořil historickou paralelu mezi poválečným a polistopadovým vývojem: „Pokud jsou tady lidé, kteří byli spokojeni s tím, co následovalo po roce 1946, 1948, tak prosím, mají plnou možnost, aby si to znovu zopakovali.“⁴² Radikální antikomunismus plnil stránky stranického týdeníku *Republika*, který SPR-RSČ začala vydávat začátkem září 1990, tedy o něco málo dříve, než se na stáncích objevily bulvárně zaměřené protivládní deníky *Špigl* a *Středočeský Expres*, a v jeho vydávání pokračovala s některými menšími přestávkami po celou dobu své existence.⁴³

⁴⁰ Dokumentární film A. Sedláčkové *Rychlé starty*, Film a sociologie, 1998. Matoušek v šestnácti letech vstoupil do strany, byl předsedou přípravného výboru Republikánské mládeže a působil jako asistent poslance Josefa Krejcy. Po prohraných volbách 1998 se stáhl z politické scény. Andrea Cerqueirová uvedla, že Matoušek skončil ve vyšetřovací vazbě v německém Ambergu za převaděčství. CERQUEIROVÁ, Andrea: *Republikáni: šokující odhalení*. Praha, Unholy Cathedral 1999, s. 140.

⁴¹ KUNDRA, Ondřej: Neonacisté si mohou oddechnout. In: *Respekt*, roč. 15, č. 2 (4. 1. 2004), s. 5. Také Karel Kryl, který si vyslechl dva Sládkovy projevy, mluvil s uznáním o jeho rétorických schopnostech: „Je velmi zručný demagog – a proto mu nelze upřít, že devadesát procent z jeho proslavů se zakládá na pravdě a na zručném průzkumu půdy. Z profesionálních politiků je jeden z nejzručnějších.“ KRYL, Karel – ČERMÁK, Miloš: Půlkačů. In: KRYL, Karel: *Spisy III*. Praha, Torst 2000, s. 501.

⁴² *Archiv a programové fondy České televize*, Volby 90 – Rozhovory (sign. 3539).

⁴³ *Špigl* začal vycházet 1. 10. 1990, *Středočeský Expres* vznikl po redakčních sporech z *Nezávislého poledního listu Expres* o týden později. Týdeník *Republika* se odmlčel nejdéle na dva měsíce – v srpnu a září 1991.

Jako jedna z mála „seriózních“ opozičních platform přitahoval týdeník *Republika* celou plejádu kritiků polistopadové elity a vytvářel rámec pro neformální a vnitřně velmi nesourodou koalici antikomunistických proudů. Velký prostor například dostala Konfederace politických vězňů, zpočátku jako celek, později její vyhraněně protivládní aktivisté Helena Marková a Miroslav Dolejší.⁴⁴ *Republika* přetiskla řadu materiálů z exulantského *Denního* (později *Nedělního*) *hlasatele*, zejména články Milana Zeleného,⁴⁵ Bohumila Koblihy, Jaroslava Moudrého či Libora Broma.⁴⁶ Zelený a Brom se postupně stali klíčovými přispěvateli *Republiky*. *Republika* také dávala prostor nejružnějším frakcím uvnitř stran stojících mimo OF. Přispíval do ní často a stále radikálněji šéf pražské Strany zelených Miroslav Kulhavý, který časem k republikánům přestoupil.⁴⁷ Z lidovců se zde objevovali stoupenci Josefa Bartončíka, *Republika* přetiskovala materiály lidovecké *Mladé demokracie*, značný prostor zde nacházeli vydavatelé budoucího antisemitského *Týdeníku Politika*, Josef Tomáš a Jaroslav Voříšek (kteří zde vystupovali spíše jako antikomunisté než antisemité).⁴⁸ Vedle vnitřních sporů národních socialistů zde rezonoval i konflikt v KDS, kterému v lednu 1991 *Republika* věnovala celou stranu.⁴⁹ Dávala také prostor osobnostem nespokojeným s pomalým vyšetřováním komunistických zločinů. Bez ohledu na jejich politický program například otiskla článek bratra Pavla

⁴⁴ Např. Konfederace politických vězňů Československa. In: *Republika*, roč. 1, č. 3 (19.-25. 9. 1990), s. 4.

⁴⁵ Milan Zelený mezi ekonomy vynikal svou kritikou české cesty privatizace, která se mu zdála málo „česká“.

⁴⁶ Srv. MAZEL, M.: Oponenti systému, s. 197.

⁴⁷ Miroslav Kulhavý nakonec zakotvil v Konzervativní straně, kde kandidoval jako pražský lídr kandidátky pro poslanecké volby 2010. Vzájemným kontaktům mezi zelenými a ultrapravicí se systematicky věnuje PEČÍNKA, P.: *Hnědí a zelení: analýza vzájemných vztahů*.

⁴⁸ Srv. BRABĚC, Jan: Vysoká politika. In: *Respekt*, roč. 3, č. 5 (3. 2. 1992), s. 7.

⁴⁹ K tématu *Republika* přetiskuje dva texty Josefa Cuhry a původní text chartisty Jindřicha Koudelky. CUHRA, Josef: Ze sjezdu jedné politické strany. In: *Republika*, roč. 2, č. 5 (11.-17. 2. 1991), s. 7; TÝŽ: Dělník časného jitra. In: *Tamtéž*; KOUDELKA, Jindřich: Článek J. Koudelky pro *Republiku* 22. 1. 1991.

In: *Tamtéž*.

Wonky, Jiřího Wonky,⁵⁰ či zakladatele Jazzové sekce Karla Srpa.⁵¹ Podporovala Petra Cibulku a dávala prostor i dalším disidentským „odpadlíkům“, jako například signatáři Charty 77 z roku 1978 Zdeňku Spálovskému, který propagoval zvláštní verzi teorie spiknutí, již popisoval jako sionisticko-nacistickou konspiraci řízenou řádem sv. Pavla.⁵²

Pro *Republiku* byl na těchto opozičních hlasech zejména cenný jejich delegitimizační potenciál. Nejsilněji působila morální autorita politických vězňů padesátých let, jejichž utrpení jim dávalo oprávnění zpochybnit jak heroický mýtus Charty 77, tak především napadnout osmašedesátníky jako viníky své perzekuce, ať už domnělé, nebo skutečné (jako v případě Oldřicha Hromádky). Bylo proto logické, že týdeník *Republika* přetiskl *Analýzu 17. listopadu* Miroslava Dolejšiho,⁵³ SPR-RSČ ji vydala knižně se stručnou Sládkovou předmluvou a zajišťovala jí distribuci a značnou reklamu.⁵⁴ Nicméně vztahy mezi Dolejším a Sládkem byly chladné. Jednak pro Dolejšiho a mnoho dalších politicky aktivních vězňů padesátých let představovala problém Sládkova nečitelná minulost, jednak Sládek nesdílel jejich antisemitismus, bez kterého konspirativní konstrukce nedržela pohromadě. V *Republice* zato pravidelněji publikoval bratr Miroslava Dolejšiho, Josef, který často používal motiv nesrovnatelného utrpení padesátých let a normalizace. Když popisoval návštěvy svého staršího vězněného bratra, komentoval vzpomínku slovy: „Co o tom

⁵⁰ WONKA, Jiří: Jak vypadá sametová revoluce. In: *Republika*, roč. 2, č. 2 (21.-27. 1. 1991), s. 3.

⁵¹ SRP, Karel: O temných silách. In: *Republika*, roč. 1, č. 7 (29. 10.-4. 11. 1990), s. 2.

⁵² SPÁLOVSKÝ, Zdeněk: Otevřený dopis. In: *Republika*, roč. 2, č. 1 (14.-21. 1. 1991), s. 2. Teorie sionisticko-nacistického spiknutí rozvíjí v jiném otevřeném dopise (V. Havlovi) dostupném online (viz <http://www.szcpv.org/o8/dopis.html>).

⁵³ K Dolejšiho *Analýze 17. listopadu* blíže viz SUK, Jiří: Politické hry s „nedokončenou revolucí“: Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (1989-1992) v této knize.

⁵⁴ S *Analýzou* M. Dolejšiho se zřejmě živě obchodovalo, *Republika* musela několikrát uveřejnit upozornění Sládky na nekalé obchodní praktiky, viz např. *Republika*, roč. 2, č. 11 (18.-24. 3. 1991) s. 7.

vědí hoši z teplých kotelen, kdysi horliví opěvovatelé ‚šťastných zítřků‘, či prominentní vězni dotovaní valutovými podporami ze zahraničí?⁵⁵

Z velmi podobných pozic útočili na osmašedesátníky představitelé konzervativního exilu, s tím rozdílem, že svou autoritu nestavěli na dlouholetém věznění, ale na „více než třiceti letech odbojové práce na osvobození Československa od komunismu“.⁵⁶ Nejaktivnější z nich byl Libor Brom, ředitel slovan-
ských studií na Denverské univerzitě státu Colorado (zde byla jeho žačkou Condoleezza Riceová, pozdější ministryně zahraničí USA), který se stal kmenovým autorem *Republiky*. Brom například burcoval (v březnu 1991!) západ ke svržení „bolševika Gorbačeva“: „Je opravdu na čase, aby demokratický svět, až vyřídí iráckého šílence, přivedl také bolševika Gorbačeva k rozumu... Všichni si pak oddychneme. Také Češi a Slováci doma. Budou mít možnost zbavit se ‚Gorbačevců‘ v ČSFR, to jest parazitních, resignovaných a vykádrovaných komunistických ‚disidentů‘ a jejich přísluhovačů, kteří dnes z milosti Gorbačeva nad Československem vládnou, pobírají vysokánské platy, hrají si na světové politiky, jezdí pořád po světě a ohlupují demokratickou veřejnost jakoby Masarykovou etikou.“⁵⁷ Brom, stejně jako ostatní ultrapravicoví exulanti, byl velkým stoupencem konspiračních teorií. V týdeníku *Republika* tak například uveřejnil článek, kde tvrdil, že Václav Havel je „svobodný zednář, jemuž se při ná-

⁵⁵ DOLEJŠÍ, Josef: Hysterický jekot, ale žádné protiargumenty.

In: *Republika*, roč. 1, č. 10 (19.-26. 11. 1990), s. 2

⁵⁶ BRŮM, Libor: K chování prezidenta Václava Havla. In: *Republika*, roč. 2, č. 15 (15.-21. 4. 1991), s. 7.

⁵⁷ TÝŽ: Konec pokrytce Gorbačova musí nastat. In: *Republika*, roč. 2, č. 12 (25.-31. 3. 1991), s. 3. Jinde L. Brom charakterizoval osmašedesátníky, kteří se zapojili do OF, jako „bunch of chronic opportunists, hypocritic exploiters, crafty pretenders, arrogant scoundrels, national outcasts and international adventurers joining the revolution and continuing their bloodsucking as if no evil had ever been done“. TÝŽ: The Velvet Revolution, dostupné on-line (viz <http://www.marianland.com/brom003.html>). Jiný z amerických exulantů P. Motyka z Washingtonu píše: „Mezitím však členové vlčí smečky, která prohrála boj u mršiny před dvaceti lety, vyměnili masku lidské tváře za sametový háv.“ Motyka, P.: Vznešená slova. In: *Republika*, roč. 1, č. 7 (29. 10.-4. 11. 1990), s. 8.

vštevě v USA v roce 1968 dostalo vysvěcení v etice rytířského řádu Kadoš, která zní: Já, jediné já, vše kvůli mně, vše pro mne, a to všemi možnými prostředky...“⁵⁸ Vedle Václava Havla to byla velvyslankyně v USA Rita Klímová, která se jako politička a bývalá komunistka židovského původu stala obzvláště oblíbeným terčem amerických pravicových exulantů.⁵⁹

Pro SPR-RSČ měly tyto útoky zneuznaného „třetího odboje“ velký význam nejen jako metoda delegitimizace revolučního mýtu, ale především jako první logický krok k sebechápání SPR-RSČ jako „čtvrtého odboje“.⁶⁰ Jestliže 17. listopad nebyl žádná revoluce a komunisté dál vládnou, pak bylo třeba komunismus teprve svrhnout. Jediná strana, která toho byla schopná, byla ta, která se „loutkového divadla“ s předem určenými rolami neúčastnila. Především první výročí 17. listopadu viděla SPR-RSČ jako „ideální (a poslední) příležitost“ k provedení „druhé revoluce“.⁶¹ Šesté číslo *Republiky* vyšlo s titulní fotografií sochy sv. Václava a velkým písmem vyvedenou výzvou: „Demokracie v nebezpečí! Od tzv. ‚Sametové revoluce‘ v listopadu 1989 promarnila naše republika již téměř rok! Je třeba jít znovu do ulic a tentokrát provést revoluci doopravdy! Pryč se sametem a loutkovým divadlem!“

SPR-RSČ nakonec svou druhou revoluci omezila na pouhou protidemonstraci během návštěvy George Bushe, při které směrem k tribuně ukazovala transparenty jako „OF TELLS LIES“

⁵⁸ BROM, L.: K chování prezidenta Václava Havla.

⁵⁹ Srv. např. BROUČEK, Miloslav Jan: Chucpe Rity Klímové. In: *Republika*, roč. 3, č. 14 (6.-12. 4. 1992), s. 6.; viz též protestní dopis Libora Broma v týdeníku *Republika*, roč. 1, č. 4 (10.-17. 10. 1990), s. 2. Týdeník *Republika* neustal v této kampani ani během doby, kdy Klímová bojovala s leukemií, a ohrazoval se proti vysokým nákladům na její léčení v USA: „Kdo na paní Klímovou spáchá atentát, ušetří našemu státu nejen obrovské peníze, ale i všichni další ostudu, která nám hrozí z tohoto nevyřešeného problému.“ [-sir-]: Zhoršíme si svoji ekonomickou situaci léčením velvyslankyně ČSFR v USA? In: *Republika*, roč. 1, č. 10 (19.-26. 11. 1990), s. 2.

⁶⁰ Viz například ŠOUKUP, Vladimír: Čtvrtý odboj! In: *Republika*, roč. 2, č. 17, (29. 4.-5. 5. 1991), s. 4; [L. Š.]: IV. odboj je nutností! In: *Republika*, roč. 2, č. 26 (1.-7. 7. 1991), s. 5.

⁶¹ TOMAŠ, Josef: Dr. Sládek kontra prezident Havel. In: *Republika*, roč. 1, č. 9 (19.-25. 11. 1990), s. 3.

nebo „VELVET REVOLUTION = PUPPIT SHOW [sic!]“.⁶² V tomto revolučním duchu se Sládek ve svých projevech obsáhle zabýval legitimitou vlády, řečeno jeho slovy, „zda ji máme povinnost uznávat, nebo svrhnout“. Některé texty v *Republice* opravdu měly „revoluční“ obsah (i formu). Například jistý pražský člen SPR-RSČ vyzýval: „Pokud by se snad někde někdy počaly projednávat u některých jednotlivců jenom náznaky levicových myšlenek a názorů, potom je bezpodmínečně nutné, aby podobné šířitele takové politické náказы a, řeknu přímo, moru řádná pravicová strana nejen odhalila, ale s pomocí nacionálně smýšlejících občanů všemi prostředky postihla! (...) Už slyším rozhořčené hlasy, že doporučuji nahradit jednu totalitu druhou, tak těm hlasům odpovídám ANO !!! (...) [Až] se podaří zničit a vyhladit podhoubí jakékoli levicové náказы, až nebude ve vedení státu dovoleno levicové spodině získat rozhodující místa, potom necht' nastoupí teprve ona čistá, nerušená demokracie.“⁶³ Jak je vidět z pohledu na týdeník *Republika*, SPR-RSČ do značné míry dokázala svým extrémně antikomunistickým programem soustředit kolem sebe široké spektrum antikomunistických sil a dočasně se stát jejich hlavním politickým zástupcem. Styl politického kraválisty zajistil Sládkovi nejen mediální pozornost, ale i respekt extrémně pravicových a antikomunistických uskupení. Dokázal si pro sebe uzurpovat termín „republikán“, který se od podzimu 1990 již používal jen ve spojení s jeho populistickým radikalismem.⁶⁴

Vítězství v boji o hegemonii na ultrapravicovém kraji politického spektra SPR-RSČ paradoxně od úspěchu v budoucích parlamentních volbách spíše vzdalovalo, než přibližovalo. Formující se ODS a charismatická postava Václava Klause přitáhla k sobě značnou část antikomunistické pravice, liberalizace cen a další prvky „šokové terapie“ zahájené začátkem roku 1991 na jednu stranu otupily ostří revoluční kritiky zprava, na druhou pak vedly k sociálnímu znejistění právě té voličské skupiny, na kterou se svým politickým stylem Sládek obracel. Současně se znejistěním

⁶² *Republika*, roč. 1, č. 15 (22.–28. 12. 1990), s. 7.

⁶³ MARIA, Miroslav: Jak dlouho ještě? In: *Republika*, roč. 1, č. 12 (1.–7. 12. 1990), s. 3.

⁶⁴ MAREŠ, M.: *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*, s. 188.

sociálního statusu došlo i ke znejistění národní identity během procesu sjednocování Německa na jedné straně a rozpadání Československa a dalších (slovanských) nadnárodních států na straně druhé. Toto dvojí znejistění – národní a sociální – které přinesl rok 1991, otevřelo netušené možnosti radikální opozici, ale ta se musela vydat zcela jiným směrem než dosud. Vypjatý, revoluční antikomunismus požadující urychlení transformace byl slepou cestou a Sládek si to dobře uvědomil.

„Zastavte transformaci, chci vystoupit“⁶⁵

Začátkem roku 1991 vyšel v *Republice* celostránkový text *Co všechno Češi vydrží (Sametová kocovina)* od Alexeje Pludka, známého státně-socialistického antisemitského prozaika. Příklad v něm privatizaci k „pohromě po Bílé hoře“, navrhol vytvořit romskou autonomní oblast na východním Slovensku a popisoval, jak se Češi stanou snadnou kořistí německých sousedů.⁶⁶ Tento text předznamenává obrat v republikánském diskurzu o sto osmdesát stupňů od revolučního antikomunismu k šovinistickému populismu se silnými konzervativními prvky. Obrat našel vyjádření nejen na stránkách *Republiky* ve změně programových priorit a ve vnitrostranických sporech, ale také v průzkumech veřejného mínění, které od začátku roku 1991 zaznamenaly rychlý nárůst preferencí SPR-RSČ. Tento nový diskurz již republikáni nepustili až do svého politického konce v závěru devadesátých let.

Republikáni se vzdali valné většiny svých antikomunistických požadavků a místo zrychlení transformace nyní požadovali její zpomalení či zastavení. Začali vystupovat proti lustracím, které podle Sládka představují debilševizaci naruby, protože umožnily „nechat bez trestu pohlaváry a zahájit hony na ty nejmenší rybičky... jako kdyby předsedou norimberského procesu byl Adolf Hitler a obžalovaní vězňové koncentračních táborů (...)

⁶⁵ Název článku J. Krejse v týdeníku *Republika*, roč. 7, č. 2 (1996), s. 3.

⁶⁶ PLUDEK, Alexej: *Co všechno Češi vydrží (Sametová kocovina)*. In: *Republika*, roč. 2, č. 5 (11.-17. 2. 1991), s. 3.

[za to,] že si to vůbec dovolili přežít“.⁶⁷ Také původní jednoznačné přitakání restitucím se změnilo ve velmi výběrovou podporu. Církev měla například dostat zpět jen nemovitosti nezbytné k výkonu svého povolání, ale nikoliv již půdu a lesy, protože by mohla „pro samé obhospodařování majetku zapomenout na péči o spásu naší duše a my bychom přišli do nebe nepřipraveni“.⁶⁸ Nejvýrazněji se nový politický kurz projevil ve vztahu ke šlechtě. Sládek kombinoval tradiční maloměstský odpor ke šlechtě s rétorickými výpůjčkami z antisemitského repertoáru. Na třech řádcích jedné Sládkovy knihy se tak šlechtici stávají pijavicemi přisátými ke svému „hostiteli“, kobylkami, které „spasou vše, co je v dohledu“, ale také velbloudy, kteří přežívají mezi jednotlivými oázami bálů a večírků „aniž by je cokoliv donutilo pracovat“.⁶⁹ Šlechtici podle Sládka „ještě nedávno trhali lidské maso rukama, nyní však holdují nákladným choutkám. Tito tvorové, které lze jen těžko nazvat lidskými bytostmi, se pářili mezi sebou, až už zdegeneroval i poslední zbytek původní lidskosti.“⁷⁰ Odvolává se na Masaryka Sládek požadoval – „pokud nechceme, aby právo první noci na našich dcerách vykonávali zdegenerovaní potomci zlodějů a vrahů“⁷¹ – přezkoumání všech udělených občanství šlechtě po listopadu 1989 a v případě pochybností konfiskaci již vydaného restitučního majetku bez náhrady.⁷²

Jedním z markantních příkladů posunu od radikálního antikomunismu je zahraničněpolitická koncepce SPR-RSČ. Sládek se v roce 1990 ubíral cestou prozápadního mainstreamu, ale vyhrocoval stanoviska tak, aby si zachoval dobře známou pozici, v níž, jak řekl Franz Josef Strauß o německé pravici, mezi ním a zdí nepropadne list papíru. První číslo *Republiky* vyšlo s celostránkovou

⁶⁷ SLÁDEK, M.: (...) *a tak to vidím já*, s. 140. Srv. též [H. H.]: Lustrační frašky. In: *Republika*, roč. 2, č. 27 (8.-14. 7. 1991), s. 4.

⁶⁸ SLÁDEK, Miroslav: *Tó, co mám na mysli, je svoboda*. S. l., s. n. 1995, s. 155.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 54.

⁷⁰ *Tamtéž*, s. 55.

⁷¹ *Tamtéž*, s. 57. Právo první noci je obecně oblíbené Sládkovo téma, na jiném místě o něm mluví jako o metodě kontaminace národní komunity: „[Šlechtici] jako způsob, jak dále ničit národ, rozsévali své zmrzačené zmetky otrockým právem první noci.“ *Tamtéž*, s. 56.

⁷² *Tamtéž*, s. 57.

titulní fotografií amerického vojáka, který dává napít mléko kojenci z dětské lahve před svým odletem do Iráku.⁷³ Podle Sládka však nestačilo pouze Američany podporovat, ale bylo třeba se „vymanit ze sovětského područí a vyslat na pomoc americkým chlapcům do Iráku... dvě letky Migů 29, které doma stejně jen zahájejí“.⁷⁴ V podobném studenovělečnickém duchu brojila *Republika* proti Organizaci pro osvobození Palestiny, kterou Sládek považoval za teroristickou organizaci⁷⁵ a psal na podzim 1990 jejímu pražskému zastoupení „ostrou“ protestní notu.⁷⁶ Vedle kultu Margaret Thatcherové, který zcela ovládl *Republiku* během její návštěvy Prahy,⁷⁷ se poněkud paradoxně objevovala i velká vstřícnost k evropské integraci a motivu „návratu do Evropy“. Opět se SPR-RSČ nespokojila jen se samotnou podporou integračním procesům, ale republikáni si pospíšili s návrhem, aby se Praha stala hlavním městem „Sjednocené Evropy“, a sami zatím alespoň připravovali do Prahy svolání „Evropského mimoparlamentního sněmu“.

Od začátku roku 1991 došlo v SPR-RSČ k radikálnímu obratu v otázkách zahraničních vztahů, a to především ve vztahu k Německu.⁷⁸ V programu SPR-RSČ se jednalo o zcela nový prvek.

⁷³ *Republika*, roč. 1, č. 1 (5.-11. 9. 1990). Na některé své demonstrace přijížděl Sládek v roce 1991 v americkém vojenském jeepu, viz dokument *Nespokojené náměstí*, tvůrčí skupina Stehlík-Hynie, Československá televize Praha 1991.

⁷⁴ Napsali o nás. In: *Republika*, roč. 1, č. 4 (10.-17. 10. 1990), s. 5.

⁷⁵ SLÁDEK, M.: *Znamení doby*, s. 169.

⁷⁶ Ostrá nota SPR-RSČ předána zástupci OOP. In: *Republika*, roč. 1, č. 4 (10.-17. 10. 1990), s. 4.

⁷⁷ *Republika*, roč. 1, č. 5 (18.-25. 10. 1990).

⁷⁸ Tento obrat je možné sledovat v mnoha dalších zahraničněpolitických oblastech. Republikáni tak odmítají integraci do Evropského společenství i vstup do NATO a jejich obzvlášť oblíbeným cílem je OSN, kterou Sládek nazýval „zločineckou organizací“. (SLÁDEK, Miroslav: Úryvek z projevu v Pozořicích. In: SLÁDEK, M.: *Znamení doby*, s. 178.) Čile se stýkají s ruským ultranacionalistou Vladimírem Žirinovským. Nejostřejší obrat od revolučního antikomunismu nastal v otázce vztahu ke Spojeným státům, kde SPR-RSČ soupeřilo s KSČM o co nejradikálnější antiamerikanismus. Nejvýraznější se to projevilo při projednávání sankcí vůči Libyi v roce 1996: podle poslance Josefa Krejisy, který se nedávno vrátil z „oficiální“ návštěvy Muammara Kaddáfího, odkud si prý přivezl pověření zastupovat veškeré obchodní zájmy Libye v České republice, se pravá povaha Spojených států projevila „barbarským teroristickým a ničím neodůvodnitelným leteckým útokem na Libyi, útokem vedeným cynicky proti školám, nemocnicím a obytným čtvrtím“. Svě vystoupení zakončil zvoláním: „Aláh Agbar! Vua

V Republice nenajdeme za rok 1990 jedinou protiněmeckou zmínku, naopak mluví se tu o „oběti německého vojáka“, která za druhé světové války zabránila sovětské okupaci Evropy a vytvoření nepřemožitelné „rudé říše“. ⁷⁹ První protiněmecké výpady přišly začátkem roku 1991 v souvislosti s aukcemi malé privatizace, a to ze strany exulantů. ⁸⁰ Teprve s rozpadem státu a zejména ustavením České republiky se toto téma dostávalo do popředí a ve volební kampani v roce 1996 již zcela zastínilo všechna ostatní. V odborné literatuře se objevuje tvrzení, že pozdní nástup protiněmeckví souvisí s pokusy Sládka vyjednat finanční podporu od německých republikánů. ⁸¹ Přestože k jednání Sládka s bývalým příslušníkem SS Franzem Schönhuberem, předsedou německých republikánů, skutečně došlo, ⁸² změna ideového kurzu měla jiné příčiny. Po rozpadu Sovětského svazu a po zahájení radikálních ekonomických reforem přestával republikánský antikomunismus fungovat jako ideologie, která byla schopna pojmenovat, utřídit a logicky vysvětlit veškerou společenskou skutečnost. Bylo samozřejmě možné – a Sládek to také dělal – nazývat i nadále celou polistopadovou elitu „kryptokomunisty“, ale bylo čím dál obtížnější vysvětlit, proč „kryptokomunisté“ podnikají jednotlivé transformační kroky a jak tyto kroky souvisí s komunismem. Zde se kriticky projevila absence antisemitismu v programu SPR-RSČ, která bez něj nebyla schopna v dynamicky se proměňujícím politickém a společenském kontextu udržet uvěřitelný obraz komunisty jako univerzálního škůdce. ⁸³ Naopak topoi německého ohrožení splňoval tuto funkci takřka dokonale.

Muhamed Rasul Aláh!⁴ Podle Krejsy naopak libyjský lid ostře odsoudil nedávnou policejní razii v republikánském poslaneckém klubu. *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, PS 1996-1998 - stenoprotokoly, 6. schůze, 1. II. 1996 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

⁷⁹ Napadení Ruska německou armádou 1941? (autor neuveden) In: *Republika*, roč. 1, č. 1 (5.-11. 9. 1990), s. 3.

⁸⁰ KOBLIHA, Bohumil: Zdražování není program. In: *Republika*, roč. 2, č. 3 (28. 1.-3. 2. 1991), s. 6.

⁸¹ MAREŠ, M.: *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*, s. 207.

⁸² ŠÍDLLO, Jindřich: Ktož jsů boží bojovníci. In: *Respekt*, roč. 9, č. 16 (14. 4. 1998), s. 4.

⁸³ Sládek pronesl celou řadu antisemitských výroků, ale v hierarchii národních nepřátel Židé figurovali mnohem níže než Romové, Němci a šlechta, zhruba na

Protiněmectví propojuje jednotlivé prvky protitransformační kritiky a zasazuje ji do ustáleného historického narativu. Sládek přišel s teorií jakéhosi civilizačního procesu okupačních politik, kterým byla česká společnost vystavena. Podle předsedy republikánů se dá vysledovat postupné „zjemňování nástrojů, zvyšování rychlosti a prodlužování délky okupace“.⁸⁴ Zatímco nacistická okupace byla postavena na otevřeném teroru, pozdější sovětská okupace si vystačila s domácími kolaboranty, kteří byli „kontrolovaní a školení [sic] v centru mezinárodního komunismu“.⁸⁵ V nadcházející německé okupaci nebude však hrát hlavní roli násilí, ale peníze, s jejichž pomocí a s pomocí „kolaborantské vlády“ dojde k „vykoupení národního majetku za nehorázně nízké ceny“. Transformační kroky tak republikáni vysvětlovali jako cílenou politiku české vlády, která usiluje o destrukci českého národa, aby tak usnadnila Německu novou okupaci země. Negativní dopady transformace pro republikány nebyly nutným zlem či důsledkem neschopnosti vlády, ale přímo jejím skrytým záměrem. Zvažované zavedení školního tak například mělo za cíl vytvořit negramotnou masu, „protože sluhové u pana barona nemusejí umět číst a psát, stačí, když zvládnou pár německých pokynů“.⁸⁶ Protiinflační politika vlády („úchylka zvaná sadomonetarismus“) měla za cíl „nechat vlastní občany pomřít a nahradit je nereptajícími a vděčnými gastarbeitry z východu“.⁸⁷ Jediným smyslem privatizace Škodovky bylo, aby si Vokswagen

úrovni gamblérů či ekologických aktivistů. Například když se Sládek vyjadřoval k restituci židovského majetku, uvedl: „Čo by židovská obec robila s polnohospodárskou pôdou. Videli ste niekedy žida, ako kráča za pluhom a obrába rodnú hrudu... kedysi v Uhorsku bol jeden taký...“ Viz rozhovor se Sládkem: Šéf republikánov má recept na všetky problémy (Ferdinand Tisovič). In: *Výber*, č. 18 (1994), přetištěno in: SLÁDEK, M.: *Tó, co mám na myslí, je svoboda*, s. 224. Jinde pak obviňuje Izrael ze zneužívání utrpení druhé světové války pro své propagandistické cíle, když tvrdí, že podle nich „za druhé světové války trpěli a hynuli pouze Židé a příslušníci ostatních národů se buď podíleli na zločinech, anebo se jen příjemně bavili“. SLÁDEK, M.: (...) *a tak to vidím já*, s. 27.

⁸⁴ TÝŽ: *Tó, co mám na myslí, je svoboda*, s. 51.

⁸⁵ *Tamtéž*, s. 52.

⁸⁶ TÝŽ: Úryvek z projevu v Pozořicích. In: TÝŽ: *Znamení doby*, s. 176.

⁸⁷ TÝŽ: *Tó, co mám na myslí, je svoboda*, s. 105.

„vyčistil předmostí pro předpokládanou expanzi na Východ“.⁸⁸ Rozdělení Československa proběhlo podle republikánů v geopolitickém zájmu Německa, jehož cílem je ovládnutí Sudet. Z tohoto hlediska byl pak logický výrok Jana Vika, tajemníka SPR-RSČ, při první volbě prezidenta České republiky: „Jednou jsme zvolili Václava Havla a zanikla republika. Zvolme ho podruhé a zanikne národ.“⁸⁹

Aby bylo možné tento konstrukt udržet, muselo být Německo, „které je vinno vším tím, co v této zemi je“,⁹⁰ vylíčeno jako neměnná, trvalá hrozba. Sládek tak běžně používal historické argumenty sahající minimálně k husitství či Bílé hoře, ale především zdůrazňoval, že Německo a Němci se nijak nezměnili od dob nacismu.⁹¹ Termín „nacistické Německo“ tak Sládek nepoužíval jako historický termín, ale nazývá tak Německo současné, minulé i budoucí – hovořil o „Bismarckovu a Hitlerovu národu nacistů“.⁹² V konstruování této kontinuity hráli velkou roli sudetští Němci, jejichž nároky měly prokazovat neměnný charakter německých ambicí.

Z hlediska republikánského ideologického konstruktů nicméně nastal s odsunutými Němci jeden zásadní problém, totiž že byli odsunuti. Nemohli tedy hrát roli kontaminátora národní komunity, nepostradatelnou součást každého organicistního nacionalismu. Tuto roli hrála v republikánském diskurzu romská menšina, která byla vykreslena pomocí tradičního antisemitického repertoáru jako bacil či vřed na těle národa.⁹³ Romské téma se objevilo zhruba ve stejné době jako protiněmectví (v roce 1990 na něj takřka nenarazíme), ale mnohem rychleji než proti-

⁸⁸ TÝŽ: Úryvek projevu u příležitosti 75. výročí založení Československé republiky na Václavském náměstí v Praze. In: TÝŽ: *Žnemení doby*, s. 197.

⁸⁹ *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, PS 1993-1996 – stenoprotokoly, 2. schůze, 26. 1. 1996 (viz <http://www.psp.cz/eknih>).

⁹⁰ SLÁDEK, M.: *Žnemení doby*, s. 199.

⁹¹ Sládek například prohlášoval: „Nikdo přece nemůže tvrdit, že by současné Německo se lišilo od Německa v třicátých letech...“ *Tamtéž*, s. 200.

⁹² *Tamtéž*, s. 225.

⁹³ Srv. např. ZBELA, Martin: Zamyšlení. Cikáni aneb pokus o definici nedefinovatelného etnika. In: *Republika*, roč. 7, č. 38 (1996), s. 7, cit. dle MAZEL, M.: *Oponenti systému*.

němectví se stalo klíčovým tématem a nakonec zřejmě stálo za úspěchem v parlamentních volbách v červnu 1992. Nicméně v republikánském vidění světa toto téma působilo neorganicky a bylo jen velmi obtížně kombinovatelné s hlavními ideovými premisami, ať už jimi byl porevoluční antikomunismus, nebo pozdější protiněmectví. Přestože Sládek občas hovořil o „cikánské vládě“,⁹⁴ bylo takřka nemožné vylíčit sociálně vyloučenou menšinu jako silnou a nebezpečnou pátou kolonu konspirující proti národní komunitě. Týdeník *Republika* se v roce 1991 několikrát pokusil vytvořit toto spojení alespoň v karikaturách, ve kterých vždy vystupoval předseda Romské občanské iniciativy Emil Ščuka jako poslanec OF. V jednom případě byl vyobrazen s československou vlajkou, na které byla velká černá skvrna, a textem „Páni poslanci, předkládám můj demokratický návrh, jak má vypadat česko-rómsko-moravsko-slovenská zástava.“ Na druhém pak byl vykreslen (s pěticípou hvězdou na klopi), jak na pozadí pohraničních hor zasazuje ceduli s nápisem „Sudety nedáme, za marky je prodáme“. V obou případech karikatura konstruovala jinakost, animálnost Romů, když vykreslovala disproporční uši a nos či ochlupení na rukou.⁹⁵

Jedním z mála témat, které nezapadalo do vymezeného posunu od revolučního antikomunismu k šovinistickému populismu, byl známý požadavek SPR-RSČ na opětovné připojení Podkarpatské Rusi. Ve stranických materiálech se začal objevovat od podzimu 1990, původně byl úzce spojen s antikomunismem (napravení Stalinovy loupeže), ale zároveň se stal výrazem v českém politickém diskurzu neobvyklého velkočeského

⁹⁴ Sládek například řekl: „Nebudu mrzačit nádhernou češtinu tím, že bych používal vulgární výrazy jako Róm jenom proto, že se to líbí současné cikánské vládě.“ SLÁDEK, M.: *Právě Váš hlas rozhodne*, s. 148.

⁹⁵ Jeden z mála pokusů propojit antiromské, antikomunistické a antisemitské postoje najdeme v básni volyňského Čecha, dělostřeleckého důstojníka ve Svobodově armádě, později katolického amerického exulanta Tomana-Tománka: „Uhl, jenž byl členem rudých pohanů / je zastáncem zahálčivých cikánů. / Jeho věrní marxističtí kumpáni / dobře znají žida cíl a poslání...“ TOMAN-TOMÁNEK, Josef Václav: *Deník z Evropy a z Ameriky. Postřehy českého exulanta*. New York, Hlas-Voice 2000, s. 50, cit. dle MAREŠ, M.: *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*, s. 400.

expanzivního nacionalismu.⁹⁶ Pod dojmem četby Nietzscheho a zřejmě také Oswalda Spenglera vyznával Sládek v zahraničně-politických otázkách sociální darwinismus. „V přírodě ani v lidské společnosti totiž neexistuje setrvalý stav,“ říkal Sládek a vykresloval dvě možnosti, před nimiž český národ stál: „Buď budeme ustupovat a postupně mizet v záplavě našich dominantních sousedů a přistěhovalců z východu a jihu, nebo budeme sílit a získávat stále větší a větší prostor. (...) Buď ukážeme svoji sílu, anebo se rozplyneme a jako národ zahyneme.“⁹⁷ Sládek skutečně snil o velkém Československu, které se mělo stát „čtvrtou největší velmocí světa“.⁹⁸ Kromě toho, že Podkarpatská Rus byla podle něj součástí Československa z hlediska mezinárodního práva, a kromě toho, že většina tamních obyvatel si připojení podle jeho názoru přála, tato země především představovala „obrovský“ zdroj surovin – „zemní plyn, ropa, zlato a další. Byl by hřích něco takového nechat Maďarsku nebo Ukrajině.“⁹⁹ Karpatské hřebeny jsou navíc „přirozeným ochranným valem“.¹⁰⁰ Republikáni nezůstali pouze u rétorické podpory připojení Podkarpatské Rusi (na kterém trvali i po rozdělení státu s odvoláním se na příklad Aljašky), ale podnikli i některé praktické kroky k jeho realizaci. Sládek s Vikem v září 1990 uskutečnili první z řady návštěv Podkarpatské Rusi a vztyčili na mukačevském hradě československou vlajku,¹⁰¹ na jaře 1991 pak ustavili pod-

⁹⁶ Z republikánských výroků bylo zřejmé, že Podkarpatská Rus nebyla posledním teritoriálním požadavkem. Objevovaly se náznaky úpravy hranic v otázce Těšínska či podpora Lužických Srbů, viz např. SLÁDEK, Miroslav: (...) *a tak to vidím já*, s. 14; BOČEK, Leonard: Politická úvaha k 72. výročí Československé republiky. In: *Republika*, roč. 1, č. 14 (15.–21. 12. 1990), s. 5.

⁹⁷ SLÁDEK, Miroslav: (...) *a tak to vidím já*, s. 34. Dříve také uvedl: „Každý národ bude mít jen takový prostor, jaký si vybuduje zcela sám, a z hlediska dějin bohužel málo záleží na tom, jakým způsobem postupoval a jakých metod použil.“ *Tamtéž*, s. 33.

⁹⁸ Během pražské demonstrace k 28. říjnu 1992 Sládek prohlásil: „Nedovolíme nový Mnichov! Havel, Klaus a Mečiar nás prodali Němcům. Západ se totiž obává síly sjednoceného Československa. Máme dnes nejlepší šanci stát se po USA, Rusku a Číně čtvrtou světovou velmocí.“ HOLUB, Petr – BRABEC, Jan: Dnes naposled. In: *Respekt*, roč. 3, č. 44 (2. 11. 1992), s. 7.

⁹⁹ SLÁDEK, M.: (...) *a tak to vidím já*, s. 63.

¹⁰⁰ TÝŽ: *Znamení doby*, s. 15.

¹⁰¹ ZBELA, M. – KRÍŽ, K.: *Republikáni oslaví desáté výročí své existence*.

karpatskou pobočku SPR-RSČ, podali žalobu k Mezinárodnímu soudnímu dvoru v Haagu, ve svém vlastním návrhu ústavy počítali s budoucí spolkovou zemí Podkarpatská Rus a vyhradili jí určitý počet neobsazených poslaneckých křesel. SPR-RSČ také představila vlastní návrh čtvrceného znaku Československa s prázdnou levou horní čtvrtí jako symbolem chybějící „země“. Sládek se několikrát zmiňoval i o vojenském řešení, například v rozhovoru pro jeden slovenský týdeník prohlásil: „A ak niekto mocou bráni uplatneniu tohto prirodzeného práva - v tomto prípade Kyjev - nie je problém, aby sme tam neposlali armádu.“¹⁰²

Novodobý Havel

Protitransformační diskurz, který se ustálil během roku 1991, zůstal zachován i po překvapivém úspěchu republikánů v parlamentních volbách v roce 1992.¹⁰³ Po rozpadu federálního státu republikáni ještě nějaký čas prosazovali znovusjednocení Československa, ale toto téma, stejně jako anexe Podkarpatské Rusi, postupně ustupovalo do pozadí a nahrazoval jej stále větší důraz na protiněmecká a protiromská témata. Zatímco se ideový kurz nijak zásadně neměnil, vstupem do parlamentu republikáni získali novou komunikační platformu, které velmi účinně využívali. Vedle nového média v podobě přímých přenosů parlamentních interpelací republikáni dokázali vytvořit řadu mediálních kauz, jako projednávání imunity jednotlivých republikánských poslanců či protihavlovská vystoupení při obou volbách prezidenta. Ani mainstreamová média, která svorně držela republikány v mediální izolaci, nemohla tyto skandály ignorovat.¹⁰⁴

¹⁰² Rozhovor se Sládkem: Cigánov rozdelíme na slušných a tých ostatných (Ferdinand Tisovič). In: *Plus 7 dní* (12. 1. 1994), přetištěno in: SLÁDEK, M.: *Tó, co mám na mysli, je svoboda*, s. 198.

¹⁰³ Ze čtrnácti zvolených poslanců devět postupně klub SPR-RSČ opustilo. V příštích volbách se Sládek pojistil jednak tím, že donutil kandidující podepsat milionovou směnku, a jednak kandidaturou několika svých příbuzných a své milenky Laury Rajsiglové.

¹⁰⁴ Pro přehled jednotlivých „kauz“ viz např. MAREŠ, M.: *Pravicový extremismus a radikalismus v České republice*, s. 195.

Díky státnímu příspěvku ve výši několika desítek milionů korun došlo také k profesionalizaci aparátu SPR-RSČ. Výsledkem bylo další výrazné posílení pozice republikánů ve volbách 1996, ve kterých získali o celou čtvrtinu více hlasů než v roce 1992.¹⁰⁵ Finanční krize roku 1997, pád vlády a všeobecná „blbá nálada“ se zdály být ideální půdou pro další růst českého politického extremismu. Nicméně předčasné volby v roce 1998 přinesly šokující propad podpory pro SPR-RSČ, která neobdržela ani polovinu hlasů z předchozích voleb a do parlamentu se nedostala.¹⁰⁶ Příčin neúspěchu republikánů byla celá řada, mezi nejvýznamnější patřila úspěšná kampaň sociální demokracie, která přetáhla největší díl republikánských voličů,¹⁰⁷ národovecký úkok stranou ODS, která převzala řadu protiněmeckých témat¹⁰⁸, či finanční a personální skandály uvnitř strany, které propukly krátce před volbami.¹⁰⁹

Přestože neúspěch ve volbách 1998 vedl k rozkladu strany (Vik skončil v péči psychiatrů, Sládek se svou milenkou za zdmi luxusní brněnské vily), SPR-RSČ po sobě zanechala nepřehlédnutelné politické dědictví. Takřka všechna ultrapravicová uskupení se zrodila z rozkládajícího se těla SPR-RSČ a všechny klíčové postavy pravicového extremismu prošly politickou socializací u pana „doktora“. Nejmarkantněji se to projevilo u zakázané Dělnické strany, která se postupně stala nejvýraznějším politickým nástupcem SPR-RSČ. Její vedení se rekrutuje výhradně z řad mládežnické organizace SPR-RSČ Republikánská mládež a její předseda Tomáš Vandas byl svého času tajemníkem

¹⁰⁵ Ve volbách do ČNR v roce 1992 republikáni získali 387 tisíc hlasů, tj. 5,98 % hlasů, ve sněmovních volbách v roce 1996 získali 485 tisíc hlasů, tj. 8,01 %.

¹⁰⁶ SPR-RSČ získala ve sněmovních volbách 233 tisíc hlasů, tj. 3,9 %.

¹⁰⁷ Miloš Zeman si přičítá zásluhu na zániku republikánů, kterou měla zapříčinit jeho razantní rétorika „spálené země“. Také připomíná tvrzení svého jmenovce Eduarda Zemana, že „voliči republikánů jsou zdivočelí sociální demokraté“. ZEMAN, Miloš: *Jak jsem se myšlil v politice*. Praha, Ottovo nakladatelství 2005, s. 172.

¹⁰⁸ Viz GJURIČOVÁ, Adéla: Poněkud tradiční rozchod s minulostí v této knize.

¹⁰⁹ Srv. zejm. CERQUEIROVÁ, A.: *Republikáni: šokující odhalení*.

SPR-RSČ. Ideově Dělnická strana převzala z původního programu SPR-RSČ vyhraněný antikomunismus, ale nově přidala antisemitismus a další prvky (neo)nacistické ideologie. Je jistou ironií osudu, že Sládek sám se díky této radikalizaci pravicového politického extremismu stal v očích svých dřívějších stoupců národním zrádce a loutkou kolaborantské vlády. „Bude se historie opakovat?“ ptá se tak například bývalý dlouholetý funkcionář republikánů a nedávný kandidát Dělnické strany do parlamentu Roman Sláma v červnu 2009: „Od sametového podvodu uplynulo bezmála 20 let. Režim se dostatečně zkompromitoval a jeho představitelé ‚napakovali‘, mnozí jsou už ‚za vodou‘, obzřetelně i doslova. Vyrostla další generace revoltujících občanů. Budou jejich ideály opět někým zneužity? Bude svobodný zednář PhDr. Miroslav Sládek dosazen těmi, co z příšeří svých lóží tahají za špagáty světového dění a libovolně dosazují a svrhávají vlády na většině míst tohoto světa, do funkce novodobého Havla? (...) Spolkne to český národ opět i s navijákem? Mám závažné zprávy od lidí, kteří se danou problematikou zabývají, že M. Sládek byl od začátku k této úloze předurčen. Tito lidé tvrdí, že to vědí od pana Miroslava Dolejšiho.“¹¹⁰

Pohled současné extrémní pravice na Sládka jako zrádce a kolaboranta odráží frustraci těchto aktivistů z jeho neschopnosti vytvořit koherentní ideologický konstrukt, který by zahrnoval jak historickou zkušenost komunismu, tak prožívané dramatické změny transformace. Jak ukázal náš nástin vývoje republikánského diskurzu, Sládkův antikomunismus s postupem transformace ztrácel schopnost vytvořit přesvědčivý obraz národního nepřítel. Jeho pozdější protiněmecký šovinismus tuto funkci plnil velmi dobře, ale zase dával jen velmi málo odpovědí na otázky ohledně vyrovnání se s komunistickou minulostí. Navíc protiromská agenda, přestože nabízela vizi „čisté“ národní komunity, byla s antiněmectvím prakticky nepropojitelná. Programová

¹¹⁰ SLÁMA, Roman: Jak jsme se pokoušeli o nemožné aneb naše poslední cesta do Brodu (reportáž o povolební schůzi funkcionářů a členů SPR-RSČ v Havlíčkově Brodě), 16. 6. 2009 (dostupné online viz <http://www.republikani-jmk.com/node/16>).

nesourodost nemusela nutně být problémem pro samotné voliče, ale představovala zásadní překážku pro formování silné stranické identity. Stranická argumentace nemusela nevyhnutelně mít žádný vztah ke společenské realitě (bylo celkem vedlejší, jestli „všichni cikáni kradou“, nebo ne), ale musela znít logicky alespoň stoupencům hnutí. Pro řadového člena i funkcionáře strany, která měla revoluční ambice, bylo důležité, aby byli schopni vysvětlit jednotlivé programové postuláty svému okolí a především sami sobě.

Michal Kopeček

**Stigma minulosti,
pouto sounáležitosti.
První desetiletí českého
polistopadového komunismu¹**

¹ Tato studie vyšla v časopise *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 2–3 (2009), s. 386–418, jako součást tematického čísla Politické strany a (komunistická) minulost; zde je jen nepatrně pozměněna. Za věcnou kritiku a připomínky k textu děkuji Martinu Francovi, Pavlu Kolářovi a Tomáši Zahradníčkovi.

Každá revoluce představuje dějinný přelom vedoucí k zásadnímu přehodnocení dosavadní identity. Je podstatnou charakteristikou moderního světa, že je na rozdíl od tradiční společnosti světem rychlých změn vyžadujících značnou flexibilitu individuální i kolektivní totožnosti. Z tohoto pohledu byla revoluce roku 1989, nahrazující státní socialismus liberální demokracií, skutečnou revolucí, byť nenásilnou. Žádná revoluce, ať je jakkoli radikální, však nemůže zpřetrhat všechna pouta s minulostí. Středoevropské revoluce roku 1989 radikální nebyly a čeští komunisté na první pohled představují jeden z příkladů pevného pouta svazujícího předlistopadovou socialistickou diktaturu s polistopadovou kapitalistickou demokracií. Jak tomu ale bude, když se na povahu tohoto pouta podíváme z hlediska samotných českých komunistů coby aktérů polistopadové politiky?

Politickou veřejností v Česku i v zahraničí bývá Komunistická strana Čech a Moravy chápána jako fosilie minulých dob v nové demokratické éře a nepříjemná překážka v jinak poměrně dobře fungujícím politickém systému. V jeho rámci hraje KSČM roli antisystémové, podle některých dokonce extremistické strany, jež je proto podrobena „konvenci vyloučení“ (ovšem pouze na celostátní úrovni, v komunální a odnedávna též krajské politice jsou koalice s komunisty běžnou praxí). Tato konvence je podporována a politicky využívána převážnou většinou českých nekomunistických politiků a je jako přijatelné či potřebné opatření přijímána velkou částí politických novinářů a komentátorů. Jedním z hlavních argumentů v tomto směru je adjektivum „komunistická“ v názvu strany, které se několikrát stalo předmětem zásadní diskuze především uvnitř KSČM a na jehož zachování opakovaně trvala větší část řadového členstva. Skutečnost, že se strana nezřekla své „komunistické identity“, a tedy že se „nevyrovnala se svou vlastní minulostí“, je pro ostatní aktéry veřejného života důkazem její údajně nedemokratické podstaty. Opakované demokratické konfese objevující se v prakticky každém závažnějším stranickém dokumentu, stejně jako demokratická rétorika jejích předních představitelů jsou většinou vnímány jako

zastírací manévry, nářek, za nímž se skrývají skutečné úmysly. O těch se nemluví konkrétně, avšak s poukazem na historickou zkušenost bývají za skutečné zájmy komunistů považovány uzurpace moci, nastolení egalitářského sociálního řádu, plošné zestátnění a omezení soukromého vlastnictví, likvidace politických oponentů a podobně.

Pohled české politické vědy na Komunistickou stranu Čech a Moravy je zpravidla méně emocionální a agitační, avšak ani vědecké úsilí o analýzu často není s to přemoci sílu většinového politického diskurzu a s ním spjatou působivou metaforu falešné politické rétoriky, zahalující skutečné záměry nečestného hráče. Mnozí politologové sdílejí pohled na KSČM jako antisystémovou stranu, vytvářející potenciálně nebezpečnou situaci pro politický systém, ale za určitých okolností také pro stranu samotnou. V charakteristice strany a jejím zařazení v rámci existujících analytických typologií se objevují různé názory, od označování KSČM za převážně neokomunistickou (Petr Fiala a další) či „neokomunistickou subkulturní stranu“ (britský politolog Seán Hanley) přes její určení jako speciálního typu postkomunistické radikálněsocialistické strany s neokomunistickými sklony (Maximilián Strmiska) až po značně zavádějící označení za neoleninskou, dogmatickou, marxisticko-leninskou a podobně (Stanislav Balík, Adam Drda, Petr Dudek). Zatímco tyto kategorie s výjimkou poslední skupiny vycházejí z analýz vývoje programatiky českých komunistů po roce 1989, jejich „nulový koaliční potenciál“ je naopak odvozován především z údajné nechoty KSČM podrobit odpovídající kritice vlastní minulost a éru diktatury („totality“). Právě v této oblasti má česká politická analýza největší sklon přijímat silná hodnotová východiska, která mají původ v kulturněpolitickém zápolení posledních dvaceti let. Sebekritický postoj českých komunistů z přelomu let 1989 a 1990, stejně jako občasná kritické poznámky některých současných komunistických předáků na adresu minulosti strany či jejich odmítání nostalgické touhy části straníků po starých pořádcích bývají často hodnoceny jako úhybný manévry, jehož hlavním cílem

je zamaskovat neschopnost strany reformovat se a stát se součástí demokratického života.²

Zahraniční politologové (András Bozóki, John T. Ishiyama, Anna M. Grzymala-Busseová, Seán Hanley) zpravidla odhlížejí od obsahových otázek spjatých s interpretacemi českých a československých soudobých dějin v podání dnešních českých komunistů. Minulost jako politický faktor v KSČM pro ně není ani tak morální otázkou, z níž pramení její demokratická (ne)důvěryhodnost, nýbrž praktickou otázkou koheze členstva, identity strany, sebechápání a sebe prezentace strany dovnitř i navenek. Ze srovnání s relativně úspěšnou transformací jiných bývalých komunistických stran (polské, maďarské, rumunské a dalších) vyplývá řada rozdílů, přičemž jedním z nejdůležitějších je, že KSČM se s minulostí „nevyrovnala“, protože jí chybělo schopné reformní vedení a zvolila odlišnou strategii přežití. Tento vývoj bývá vysvětlován odlišným postavením komunistické strany v politickém prostředí roku 1989, daným jinými podmínkami a typem komunistického režimu v sedmdesátých a osmdesátých letech.

Předmětem této studie jsou způsoby nakládání s totalitně-autoritářskou minulostí strany v devadesátých letech, zejména v jejich první polovině. Na rozdíl od politologických analýz mým úmyslem není určit na základě takzvaného vyrovnání se s minulostí místo KSČM v politickém systému či stanovit kritéria její potenciální nápravy k „normalitě“. Vztah k minulosti mě zajímá především z hlediska vnitřního vývoje strany, působení obrazů minulosti, ale také působení mentálních a praktických modelů „použitelné minulosti“ (*usable past*) v ideové a ideologické profilaci strany během prvního desetiletí polistopadové demokracie. V centru pozornosti je tedy minulost jako faktor hledání identity, jež se rodila v dramatickém vyjednávání mezi stranickými

² Viz např. BALÍK, Stanislav: Communist Party of Bohemia and Moravia and its attitude towards own history. In: KOPEČEK, Lubomír (ed.): *Trajectories of the Left: Social Democratic and (Ex-)Communist Parties in Contemporary Europe. Between Past and Future*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, s. 140–149; DRDA, Adam – DÚDEK, Petr: *Kdo ve stínu čeká na moc: Čeští komunisté po listopadu 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka 2006.

špičkami, respektive jejich frakcemi, členskou základnou a vnějším politickým prostředím.³ Vycházím z předpokladu, že reflexe vlastní minulosti, ať už kritická, či nikoli, hrála zásadní roli v koneckonců úspěšném úsilí strany o přežití v době zásadní přeměny politického řádu.

Boj o reformu a obrazy minulosti

Komunistická strana Československa se v prosinci 1989 prostřednictvím zvláštní deklarace mimořádného sjezdu omluvila občanům Československa za bezpráví, represe, potlačování svobody, omyly, chyby a provinění proti lidskosti v uplynulém období své vlády. Na jaře 1990 však čeští komunisté nešli cestou mnoha dalších komunistických stran ve střední a východní Evropě, ale vsadili na kontinuitu, udržení členstva i komunistické identity, a tedy nutně i mnoha aspektů komunistické minulosti. Zrodilo se tak dilema, které české komunisty provází dodnes. Jak sladit výraznou komunistickou identitu strany, založenou navíc výslovně na národní historické zkušenosti (na historické paměti, nikoli jen radikální levicové programatice), s kritickým poměrem k vlastní minulosti?

Komunistická strana Čech a Moravy vznikla na svém ustavujícím sjezdu v březnu 1990 nikoli přímo jako nástupnická organizace KSČ, nýbrž jako její teritoriální organizace. Teprve v době zhroutení diktatury došlo k opožděné federalizaci stranických struktur. Jako zrcadlová protiváha Komunistické strany Slovenska, existující již od roku 1930, vznikla územní stranická organizace v České republice, jež měla být politicky aktivní zejména na půdě České národní rady. Až do zániku federální Komunistické

³ Vzhledem ke značnému rozsahu pramenné a materiálové základny tato studie nemůže být vyčerpávajícím pojednáním tématu. Hlavním záměrem je představit konkrétní analytickou perspektivu a nastínit hlavní vývojové tendence v jejím rámci. Dosud nejúplnějším celkovým zpracováním českého polistopadového komunismu jako politického a sociálního fenoménu je kolektivní politologická práce: FIALA, Petr - HOLZER, Jan - MAREŠ, Miroslav - PŠEJA, Pavel: *Komunismus v České republice*. Brno, Masarykova univerzita 1999.

strany Československa, respektive Komunistické strany Česko-Slovenska (KSČS), v dubnu 1992 zůstala KSČM její součástí. Za prvního předsedu české strany byl zvolen poměrně nevýrazný Jiří Machalík, což odpovídalo tehdejšímu vnímání situace, kdy byl za hlavní mocenské centrum stále ještě považován ústřední výbor celostátní stranické organizace v čele s Ladislavem Adamcem. Brzy po ztrátě mocenského monopolu, a především po přechodu strany do opozice po volbách v červnu 1990 se ovšem těžiště stranického života začalo rychle přesouvat na obě národní strany. Narůstající rozpory mezi českou a slovenskou politikou se projevovaly mimo jiné též v odlišném vnímání situace v obou národních stranách a z toho plynoucím přijetí velmi rozdílných politických strategií.

Formálně se KSČM stala nástupnickou organizací teprve po zániku federální strany, což dokládá kontinuitou majetku, členstva i organizační struktury. Zároveň ovšem strana čísluje své sjezdy od jedničky počínaje rokem 1990. Ne zcela jednoznačné nástupnictví byl strategicky výhodný postoj, jež vědomě využívalo nové vedení, neboť umožňoval – alespoň formálně – snáze odmítnout řadu aspektů „totalitní minulosti strany“, a přitom si zachovat většinu výhod, jež s sebou nástupnictví neslo.⁴ Tuto dualitu v poměru k minulosti strany a celé země posilovaly od počátku i další skutečnosti. Na jedné straně se KSČ dostala vývojem po 17. listopadu 1989 do vleku událostí a stala se na několik měsíců pasivním hráčem demokratické revoluce. Politický dialog demokratického hnutí reprezentovaného Občanským fórem, respektive Verejností proti násiliu, s reprezentanty komunistické moci nebyl dialogem lidového hnutí se semknutou, organizovanou politickou strukturou, jako tomu bylo například v Polsku. Strana v defenzivě a s nízkým sebevědomím nebyla s to hrát aktivní roli v překotně se vyvíjejících politických procesech. Jednání s opozicí se odehrávala v režii několika vysokých vládních a stranických představitelů, jako byl premiér federální

⁴ Viz Programové prohlášení KSČM: Materiál přijatý ustavujícím sjezdem KSČM 31. 3. 1990 (viz <http://www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2008032807>, staženo 16. 2. 2009).

vlády Ladislav Adamec, ministr a poté jeho nástupce Marián Čalfa či předseda Socialistického svazu mládeže Vasil Mohorita, kteří představovali „reformnější“, a tedy pro veřejnost přijatelnější tvář strany. Na druhé straně právě jednání u kulatého stolu a později na jaře 1990 způsob a průběh příprav prvních svobodných voleb, zejména takzvaný malý zákon o politických stranách (z 23. 1. 1990), uznávající KSČ za legální politický subjekt, znamenaly v době největší krize jejího sebevědomí a identity nemalou oporu, neboť se fakticky rovnaly politické a právní garanci legitimity její existence.⁵

Základní postoj KSČ bezprostředně po listopadu 1989 charakterizuje přijetí faktu změny politického řádu a úsilí vypracovat strategii obranné adaptace. Mimořádný a narychlo svolaný sjezd ve dnech 20. a 21. prosince 1989 uznal ztrátu takzvané vedoucí úlohy strany ve společnosti a jednoznačně se vyslovil za přijetí pravidel a podmínek rodící se demokracie. Se zřetelným odkazem na „polednový vývoj“ v roce 1968 přijal sjezd takzvaný *Akční program*, který si jako hlavní cíl vytkl přeměnu KSČ v moderní politickou stranu, usilující o vytvoření sociálně spravedlivé, demokratické a humánní společnosti, a vyslovil se pro vytvoření právního státu a existenci pluralitní demokracie. Sjezdem započala politika kritického přístupu k dějinám uvnitř i vně strany, jež vrcholila v předvolebním období na jaře 1990. Jejím hlavním cílem bylo přesvědčit občany o rozchodu strany s „totalitní minulostí“. Tomu měla sloužit i zvláštní deklarace vyjadřující omluvu za bezpráví a represe minulosti, za násilí na demonstrantech 17. listopadu 1989, za útlak po porážce Pražského jara, za nedodržování lidských a občanských práv. Dalším z „omluvných“ dokumentů byl dopis bývalým členům strany vyloučeným po roce 1969.⁶

⁵ Pro pochopení celkové politické situace srv. SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce: Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Praha, Prostor 2003.

⁶ Prohlášení k občanům ČSSR; Provolání k bývalým členům KSČ, vyloučeným a vyškrtnutým po období 1968–69 (mimořádný sjezd KSČ 20. prosince 1989). Viz <http://www.kscm.cz/article.asp?thema=4028&item=40623>, resp. <http://www.kscm.cz/article.asp?thema=4028&item=40624>, staženo 12. 9. 2008.

Krokem ke kritickému vyrovnávání se s vlastní minulostí mělo být i pozastavení členství více než třiceti bývalým funkcionářům a zřízení zvláštní komise pod vedením historika Václava Čady, jejímž úkolem mělo být „objektivní“ posouzení vývoje strany v posledních dvaceti letech. Přístup Čadovy komise, která nakonec nebyla s to předložit žádné závažnější souhrnné výsledky, do značné míry charakterizuje polovičitost tehdejšího odhodlání komunistů postavit se čelem ke své minulosti. Vycházela totiž z přesvědčení, že ideje socialismu ve formě takzvaně vědeckého učení marxismu-leninismu, neseného v dějinách revolučním proletariátem, dosud neztratily nic ze své platnosti, pokud dokážou obhájit vizi demokratické, sociálně spravedlivé společnosti. Za hlavní problém považovala Čadova skupina dědictví stalinismu, které se poprvé pokusili překonat českoslovenští komunisté v roce 1968. Tento pokus o nahrazení „stalinistického modelu“ modelem demokratického socialismu měl být výchozím bodem obrozované strany na počátku devadesátých let.⁷

Dědictví „osmašedesátého“ se však brzy ukázalo být velmi problematickou stránkou zamýšlené ideové obrody. Jedním z důvodů byl zdrženlivý postoj mnohých „osmašedesátníků“. Jak dokládají například stanoviska klubu Obroda a jeho rozhodnutí vstoupit do Občanského fóra, mnohým bývalým reformním komunistům z roku 1968, vědomě kultivujícím politický a myšlenkový odkaz Pražského jara, se koncem roku 1989 možný návrat do strany nejevil jako přijatelné řešení. A to i přes sympatie a podporu, jež řada z nich vyslovovala reformním skupinám uvnitř

⁷ Viz Analýza vývoje socialistického Československa. In: *K vytvoření moderní levicové strany*. Praha, ÚV KSČM 1991, cyklostyl, s. 13–33. Později byla ustavena další komise na 18. sjezdu KSČS v listopadu 1990 pod vedením dalšího stranického historika, tentokrát ovšem mimopražského, Miroslava Grebeníčka. V rámci příprav analýzy činnosti KSČ a událostí vedoucích k 17. listopadu komise shromáždila výpovědi řady předlistopadových funkcionářů KSČ, vypracovala rozbor vývoje politiky KSČ od 7. pléna ústředního výboru v roce 1987 do listopadu 1989 a předložila materiál nazvaný Dezintegrace společnosti „reálného socialismu“ během 80. let. Komise však ukončila činnost spolu se zánikem Rady federace KSČM a SĐL (tedy slovenské nástupnické Strany demokratické levice) v roce 1992 a ani ona nepředložila žádné zobecňující závěry.

KSČ, zejména Demokratickému fóru komunistů.⁸ Dalším a patrně důležitějším faktorem, jak ukázal pozdější vývoj, byla převaha těch v řadách členstva, jejichž kariérní růst a podstatná část politické socializace byly spjaty nikoli s Pražským jarem, nýbrž s dobou „normalizace“, a tedy s popřením reformy šedesátých let.

Na mimořádném prosincovém sjezdu KSČ v roce 1989 bylo zvoleno nové vedení v čele s Ladislavem Adamcem, které mělo symbolizovat reformní tvář strany. Nejenom historické analýzy, ale také složení nového vedení, které bylo úzce svázáno s předlistopadovou dobou, ukazovalo na zřetelné meze možné přeměny strany. Umírněná reformní politika nového vedení, celospolečenský tlak, ale také poměrně rozsáhlá demokratizace a decentralizace vnitrostranického života vedly k rychlému štěpení uvnitř strany a později k několikerému měření sil mezi reformně naladěnou menšinou na vyšších stranických postech a většinou členstva, spjatého emocionálně i politicky s „normalizační“ érou. Navenek strana stále deklarovala odhodlání reformovat se, k čemuž přispívaly i nově se tvořící platformy usilující o prohloubení reformních procesů a spolupráci s dalšími levicovými subjekty na politické scéně. Nejznámějším z nich byla Demokratická levice (Vasil Mohorita, Michal Kraus, Ladislav Žák) a Demokratické fórum komunistů (Miloslav Ransdorf), které se vyvinulo z neformálního vnitrostranického uskupení zvaného Šmeralův seminář. Výrazný byl i sociálnědemokratizující proud ve straně, vycházející převážně z akademických kruhů spojených s Prognostickým ústavem Československé akademie věd a dalšími sociálněvědními pracovišti na univerzitách či ve zrušených stranických ústavech. Velká část lidí z těchto okruhů stranu poměrně záhy opustila, avšak v roce 1990 ještě nebylo nic definitivně rozhodnuto. Na podzim 1990 na prvním sjezdu KSČM

⁸ Viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka - KOKOŠKA, Stanislav (eds.): *Obroda: Klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Maxdorf 1996, zejména s. 191-196; srv. též výrazně kritičtější pohled Zdeňka Mlynáře v publikaci MLYNÁŘ, Zdeněk: *Proti srsti: Politické komentáře 1990-1995*. Praha, Periskop 1996, zejména s. 142-163.

v Olomouci dosáhly proreformní síly významného vítězství v podobě zvolení nového vedení v čele s režisérem Jiřím Svobodou.

Ze zpětného pohledu je zřejmé, že ve vztahu komunistické strany a demokratického hnutí představovaného Občanským fórem, stejně jako ve vývoji polistopadové identity KSČM byly přelomové první „antikomunistické“ volby v roce 1990. Komunisté je přežívají, zároveň se ale už v průběhu předvolební kampaně ocitají ve společenské izolaci vedoucí k atmosféře obleženého ghetta, potřebě silného sebevymezení a vytvoření spolehlivé sebeobrané strategie.

KSČ kandidovala s programem reforem, které měly vést k pluralitní demokracii, nikoli však k návratu kapitalismu. Komunisté prosazovali rovnoprávnost různých forem vlastnictví, ovšem ve svém programu „demokratického socialismu“ volali po zachování rozhodujícího podílu „společenského, tedy státního a družstevního vlastnictví“. Základním pilířem svého programu vedle obrany lidských práv a svobod celkem pochopitelně učinili důraz na zachování sociálních jistot a práv menšin a znevýhodněných skupin občanů, tedy principy, které zdůrazňovaly především prvek sociální solidarity poměrně homogenizované společnosti. Neměly ještě podobu nostalgické obhajoby „normalizační“ sociální politiky jako v pozdějších letech.

Rozhodnutí KSČ kandidovat v prvních svobodných volbách pod nezměněným názvem a její již tehdy se rodící sociální populismus rozjitřily antikomunistické nálady ve společnosti. Političtí lídři Občanského fóra, stejně jako radikálnější naladění studenti se obávali, že by stále dobře fungující organizace se silnou členskou základnou mohly komunistickou stranu dovést ke značným volebním ziskům a v konečném důsledku způsobit zvrat polistopadového vývoje. Vedení Občanského fóra proto svou volební kampaň založilo na působivém a emocionálně vypjatém zobrazování zpustošené, okupované a kulturně i civilizačně za-

ostatlé země jako výsledku čtyřicetiletého komunistického panování. Volba mezi kandidátkou OF a KSČ byla představována jako volba mezi národem či vlastní a zprofanovanou stranickou věrčuškou bez jakékoli legitimacy. Demokratickou rétoriku strany volební plakáty přirovnávaly ke lživé propagandě komunistů v prvních poválečných letech, a nabádaly tak voliče, aby nezapomněli na hořkou dějinnou lekci: „Co slibovali v roce 1946, boj za pravdu, demokracie, svoboda svědomí, národ, spravedlnost, a co slibují dnes?“⁹ V rámci předvolební kampaně se také znovu objevilo téma zrušení, respektive zákazu strany, které antikomunisticky naladěné skupiny a proudy uvnitř Občanského fóra i mimo ně už delší dobu prosazovaly.¹⁰ I ti, kteří považovali za nemožné zrušit stranu z právního či politického hlediska, apelovali na svědomí komunistů, aby svou stranu rozpustili sami, popřípadě aby „poprvé udělali něco pro svou vlast a nevolili KSČ“.¹¹ Ojedinelé hlasy z občansko-liberálního tábora, které upozorňovaly na nebezpečí faktického posilování komunistů zaháněním všech členů strany „do jednoho sebeobraného houfu“, zapadly v předvolební atmosféře.¹²

Komunisté se v obranné reakci sice nezřekli proklamovaných reformních cílů, avšak v rozpoložení obleženého tábora se začali vymezovat proti nepřátelskému okolí a utvrzovat se ve svém právu na politickou existenci. Sami sebe zobrazovali jako poslední rytíře politiky národního usmíření, ze které podle nich rodící se pravice začala ustupovat už od února 1990 a nahrazovat ji „linií politické a sociální odplaty“, v níž se strana stala cílem soustředěného útoku s úmyslem vymazat ji z politické mapy. Předseda KSČM Jiří Machalík a další obviňovali Občanské fórum z přebírání metod vlastních dřívější komunistické straně,

⁹ Viz *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.* (dále jen *A ÚSD*), sbírka Soudobá dokumentace (dále jen *SD*), PV90/7 a PV90/10, text pochází z předvolebního plakátu.

¹⁰ Viz studii SUK, Jiří: Politické hry s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu v této knize.

¹¹ *A ÚSD*, *SD*, *PV90/7* a *PV90/10*, text pochází z předvolebního plakátu.

¹² Viz např. SOKOL, Jan: Kam s ní? In: *Lidové noviny* (25. 5. 1990), s. 1.

z autoritářství a uplatňování principu kolektivní viny, kdy členství ve straně hrozilo stát se překážkou k výkonu povolání.¹³ S formováním obranné politické strategie se začaly množit zatím poměrně nesmělé pokusy čelit antikomunismu též na úrovni historické reprezentace. Lze sem počítat například umírněné obhajoby Karla Marxe jako myslitele, který se sice v mnoha ohledech mylil, ale přesto si zaslouží být připomínán jako důležitá historická postava a zakladatel moderní politické ekonomie a sociologie, či obhajobu Julia Fučíka proti pokusům zobrazit jej jako spolupracovníka gestapa.¹⁴

První řádný sjezd KSČM v říjnu 1990 v Olomouci se uskutečnil v duchu reformního kurzu, představoval jeho vyvrcholení, spojené s prosazením konceptu demokratického socialismu. Limity přerodu však zároveň ukázalo odmítnutí většiny delegátů změnit či doplnit název strany. Nový předseda, známý filmový režisér Jiří Svoboda, navrhoval vyměnit slovo „komunistická“ za „demokraticko-socialistická“ či „radikálně levicová“, avšak neuspěl. Změna názvu strany se stala prubířským kamenem jejího vedení a po čase nakonec vedla k rezignaci reformistů. S odstupem několika let Svoboda vyjádřil přesvědčení, že taková přeměna byla reálná pouze na přelomu let 1989 a 1990, tedy v období, kdy on sám ještě neměl ve straně žádný vliv.¹⁵ Vývoj Komunistické strany Čech a Moravy zřetelně kontrastoval s tím, jak se vyvíjely bývalé komunistické strany v ostatních středoevropských zemích. V Polsku i Maďarsku si změnilly názvy i přesto, že v těch původních se slovo „komunistická“ nevyskytovalo. Také sesterská slovenská strana přijala nejdříve přívlastek Strana demokratickej ľavice, aby jím zanedlouho původní název zcela nahradila.

¹³ Viz Dokumenty I. sjezdu KSČM. Praha, ÚV KSČM 1990, s. 2–13; srv. též *A ÚSD, SD, PV90/7*, vnitrostranický bulletin *Informace KSČ*, č. 13 a 14 (vydavatel ÚV KSČ).

¹⁴ Viz *tamtéž*, předvolební *Informace KSČ*, č. 13 a 14.

¹⁵ Viz odkaz na rozhovor autorky s Jiřím Svobodou z října 1996 v publikaci: GRZYMALA-BUSSE, Anna M.: *Redeeming the Communist Past: The Regeneration of Communist Parties in East Central Europe*. Cambridge, Cambridge University Press 2002, s. 96.

I přes neúspěch pokusu o změnu názvu strany a rostoucí odpor konzervativců mezi řadovými členy se KSČM v tomto období stále ještě prezentovala jako potomek „radikálního rozchodu“ s vlastní „neblahou minulostí a autoritářskými praktikami“. Nový program strany, který vzešel z olomouckého sjezdu, se poprvé pokusil systematicky formulovat pozitivní dějinné kapitoly, k nimž bylo možné se hlásit. V obecné rovině zdůraznil návaznost „na humanistické poselství průkopníků socialismu a metodologický odkaz Marxovy dialektiky“, současně však odmítl pojetí marxismu jako uzavřeného systému, které bylo vlastní předlistopadové komunistické straně. Z domácích tradic se KSČM přihlásila k těm úsekům dějin, v nichž komunisté „dokázali překročit úzce třídní a stranické horizonty, stát se součástí široké fronty demokratizačních sil“. V tomto ohledu program zdůraznil především ideový odkaz Pražského jara, které mělo být nejvýznamnějším pokusem o uskutečnění demokratického socialismu ve střední a východní Evropě. K dalším pozitivním odkazům patřilo období počátků strany, jejího tehdejšího masového, dělnického a mnohonárodnostního charakteru a s touto dobou spjatá zakladatelská postava Bohumíra Šmerala.¹⁶

Zájem o šmeralovskou tradici ve 20. století vždy provázel obraty domácí komunistické politiky směrem k širším vrstvám společnosti a smířlivějšímu postoji vůči politickým oponentům a pokaždé byl doprovodným jevem demokratizačních snah, objevujících se v nepravidelných intervalech uvnitř strany samé.¹⁷ Ve svém úsilí o radikální reformu strany a její přeměnu v hlavní formaci české le-

¹⁶ Program KSČM: Za národní charakter strany a demokratický socialismus. In: *Dokumenty I. sjezdu KSČM*, s. 16–23.

¹⁷ Znovuoživení zájmu o Šmerala bylo možné sledovat už koncem osmdesátých let, kdy vznikla Šmeralova společnost či Šmeralův seminář, v listopadu 1989 přeměněný na Demokratické fórum komunistů, a Šmeralova knihovna. Od počátku devadesátých let nese jeho jméno ústřední knihovna KSČM v ulici Politických vězňů. Roku 1991 nově založený komunistický deník *Haló noviny* se k němu po několik let hlásil svým podtitulem ve znění „pokračovatel deníku, u jehož zrodu stál Bohumír Šmeral“. Obrat k myšlenkovému dědictví zakladatele strany navázal na dřívější renesanci šmeralovské tradice KSČ z demokratizačního období šedesátých let. (Srv. např. KÁRNÍK, Zdeněk: *Socialisté na rozcestí: Habsburg, Masaryk či Šmeral*. Praha, Svoboda 1968; MLYNÁŘIK, Ján: Dr. Bohumír Šmeral a slovenská národnostná otázka v počiatkoch komunistického hnutia. In: *Československý časopis historický*, roč. 15, č. 4 (1967), s. 653–666.)

vice Svobodovo vedení vědomě navazovalo na tuto šmeralovskou tradici, opírající se o představu masové, demokratické, egalitářské, národnostně tolerantní, politicky radikální a revoluční, nikoli však stalinisticky destruktivní strany. Spolu s tím se objevovaly odkazy i na další významné historické tradice, ať už to byly počátky českého dělnického hnutí, KSČ z doby takzvané lidové fronty ve druhé polovině třicátých let a poté protinacistického odboje či Pražské jaro. Šlo především o taková údobí, kdy komunisté hráli důležitou úlohu v celonárodním hnutí.

V těchto dobách se komunisté z vlastního zpětného pohledu nejvíce přibližovali národněkomunistické historické interpretaci Zdeňka Nejedlého, vydávající komunisty za dědice pokrokových národních tradic. Příkladem tohoto přístupu byl na počátku devadesátých let zmiňovaný Václav Čada, bývalý prominentní stranický historik za „normalizace“ a vedoucí několika krátkodobých polistopadových historických komisí. V návaznosti na své starší práce z konce osmdesátých let, věnované nejen dějinám KSČ, ale také vzniku první republiky, usiloval ve své polistopadové publicistice o reinterpretační kořenů české demokratické levice jako výsledku dějinného propojení šmeralovského radikálního socialismu a levicově chápané tradice první republiky. Symbolickou postavou mu byl v tomto ohledu zejména Tomáš Garrigue Masaryk, jehož zobrazoval jako socialistu, bojovného zastávce lidových vrstev a nebojácného obránce státního zájmu.¹⁸

Výraznější možnosti však v této době přece jen skýtal odkaz roku 1968. A i když byla koncem roku 1990 doba nesmělých námluv s „osmašedesátnickou“ Obrodou pryč, naděje (byť celkově slábnoucí), že tradice Pražského jara sehraje roli opory či použitelného zdroje nové komunistické identity, u některých výrazných postav polistopadového komunismu přetrvaly hluboko do devadesátých let.¹⁹

¹⁸ Viz např. ČADA, Václav: T. G. Masaryk trochu jinak. In: *Haló noviny* (30. 4. 1993), s. 4; srv. TÝŽ: *28. říjen 1918: Skutečnost, sny a iluze*. Praha, Mladá fronta – Naše vojsko 1988.

¹⁹ Viz RANSDORF, Miloslav: *Nové čtení Marxe*, sv. 1. Praha, Futura 1995, s. 3–17; TÝŽ: O naší přijatelnosti. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 19 (1993), s. 2; srv. ale i např. GREBENÍČEK, Miroslav: *Prameny naděje*. Praha, Futura 2001, s. 5–10.

Rozhodně je však nesdílely široké vrstvy konzervativního členstva, které nesly nelibě projevy sebekritického historického diskurzu, stejně jako opakované pokusy o změnu názvu strany, neboť je vnímaly jako nepřijatelné oslabování pozic v situaci politické ostrakizace a převažující antikomunistické politické rétoriky ve veřejné diskuzi. Případem, jenž výrazně posílil komunistický pocit vyloučení a nepochopení, byla aféra bezprostředně předcházející olomouckému sjezdu KSČM. Rázné obranářské vystoupení místopředsedy federální strany Vasil Mohority na plenárním zasedání Ústředního výboru KSČ týden před sjezdem bylo v nekomunistickém tisku interpretováno jako Mohoritovo odmítnutí politiky národního porozumění a nostalgické volání po starých časech. Ukřivděný Mohorita, reprezentující v té době ve straně reformní proud, se proti tomu před delegáty sjezdu ostře ohradil. Z jeho pohledu to nebyli komunisté, nýbrž „vláda národní oběti“, která zásadně zpochybnila politiku národního porozumění tím, že po volbách vyhlásila „druhou revoluci“, přijala zákonná opatření zaměřená proti současným i bývalým členům KSČ a vystupňovala protikomunistickou kampaň. Cílem novinářského útoku proti jeho osobě bylo podle Mohority vykreslit jej jako „nenapravitelného komunistu“, a tím *de facto* zdiskreditovat reformní potenciál uvnitř strany.²⁰

„Případ Mohorita“ se stal jedním z mezníků v politické profilaci českých komunistů. Reakce na antikomunismus, respektive na to, co tak komunisté vnímali, se stala určujícím faktorem ovlivňujícím identitu strany. Vedla nejenom k dalšímu utužování obranných pozic, ale také k silícím pochybám o dosavadní vstřícné taktice vůči občanské politické reprezentaci, která podle nich takovou politiku zneužívala a odměnila difamací všeho komunistického. Ve straně, a to i mezi reformisty, nabývala na síle kritika toho, co bylo chápáno jako vypjatý antikomunismus, segregace strany, plošná rekriminace všech členů KSČM bez rozdílu odpovědnosti a bez snahy o rozlišení skutečných viníků. Zpočátku přitom komunisté reagovali zvláště na první zákony

²⁰ Vystoupení Vasil Mohority. In: *Dokumenty I. sjezdu KSČM*, s. 43-47.

řešící nespravedlnosti z minulosti, jako byl zákon o mimosoudních rehabilitacích či restituční zákon, poměrně umírněně a zdůrazňovali „starost“ o právní zajištěnost zákonů a spravedlivý průběh jejich naplňování.

Jinak tomu však bylo u zákona o lustracích, především s ohledem na jeho celkovou dikci i na předcházející debaty, jež i reformní vedení odsuzovalo jako nepřijatelnou kolektivní stigmatizaci, vytvářející z řadových členů strany občany druhé kategorie. Ve svém odporu proti lustracím a zesilující tendenci pravicové politiky „vyrovnat se s minulostí“ pomocí zákonů se přitom komunisté mohli opřít o vznikající širší opozici v rámci levicového politického spektra i části akademické obce, odmítající tuto politiku dějin jako snahu o hegemonizaci politického diskurzu pod záminkou boje proti vlivu exponentů „starého režimu“.²¹ První vyvrcholení sporu o polistopadovou politiku paměti přišlo v létě roku 1993, kdy český parlament přijal zákon o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu. Ten se stal pro české komunisty konečným důkazem účelovosti tohoto typu zákonodárství a utvrdil je v jejich v té době již jednoznačně negativním postoji vůči všem snahám o celospolečenské účtování s minulostí.²²

Důležitou součástí vznikajícího ostře kritického pohledu na polistopadovou situaci byla i sílící nedůvěra k ekonomické transformaci v pojetí takzvané šokové terapie, a to nejen v řadách komunistů. Je příznačné, že expertní kritiky neoliberální transformace, ovlivněné tehdejšími odbornými diskuzemi například v americké ekonomii, vycházely ve zdejších poměrech pouze v nakladatelstvích blízkých radikální levici.²³ Tyto publikace,

²¹ Srv. např. SVITÁK, Ivan: *Levý blok: Dialektika voleb*. Praha, Sakko 1992; MLYNÁŘ, Z.: *Proti srsti*; DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra - KUNC, Jiří - RANSDORF, Miloslav: *Staré struktury a lustrace v novodobých dějinách*. Praha, Sakko 1992.

²² Srv. např. MILATA, Zbyšek: Tak už to tu máme: Není to zákon, ale politický pamflet. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 29 (1993), s. 2 n.

²³ Viz např. ZELĚNÝ, Milan: *Ještě je čas: Obávám se o osud této země*. Praha, Alternativy 1991; MATEJKA, Milan: *Spor o reformu: Rozvojová transformace versus léčba šokem*. Praha, Alternativy 1992.

v tehdejší českém veřejném prostoru marginální, avšak mezi komunisty populární, značně ovlivnily jejich vnímání současnosti. Přispěly též k upevnění postoje odmítajícího paušální a jednostrannou negaci předcházejícího období čtyřiceti let socialismu, která podle komunistů nejenže převažovala v politice pravicových stran, ale kterou přijímala i velká většina liberálního středu politického spektra.

Prvním celostranickým přímým střetem mezi reformisty, představovanými v tomto okamžiku především Demokratickou levicí, a konzervativci bylo interní referendum o názvu strany v prosinci 1991, jež mělo uzavřít mnohačetné a nepříliš plodné diskuze. Jasnou tříčtvrtinovou většinou v něm vyhráli zastánci komunistického názvu, a tedy i identity strany, což mělo za následek odchod většiny členů Demokratické levice. Referendum bylo varováním stranickému vedení, které je však odmítalo přijmout.

Může se zdát paradoxní, že vnitřní demokratizace a decentralizace strany v letech 1989 a 1990 znamenala v konečném důsledku podkopání pozic reformistů. Jak ale ukázaly pozdější srovnávací politologické výzkumy, klíčem k úspěšné transformaci nástupnické strany a jejímu etablování v rámci vytvářejícího se politického spektra, jako tomu bylo v případě maďarských či polských socialistů, nebyla demokratizace, ale naopak centralizace. Utužení jednoty na základě silného reformního programu, flexibilní a pragmatické vedení, zosobněné politickými vůdci s dostatečnou zkušeností umožňující rychlou a centrálně řízenou vnitrostranickou transformaci, jako byli Rezső Nyers či Alexander Kwaśniewski, to byly základní předpoklady úspěchu následnických stran.²⁴

Dalším z důležitých faktorů v českém prostředí byla i zatím nepříliš výrazná, ale přesto citelná aktivizace sociální demokracie, jež od počátku vystupovala velmi kriticky vůči komunistům a která se cítila být součástí široké antikomunistické koalice. Potřeba komunistů vymezit se proti středolevému a nekomunistic-

²⁴ Viz především GRZYMALA-BUSSE, A. M.: *Redeeming the Communist Past*.

kému programu sociálních demokratů, usilujícímu svou rétorikou i symbolickou reprezentací (Valtr Komárek) oslovit podstatnou část komunistických voličů, vzrostla zejména v předvolebním období na přelomu jara a léta 1992.²⁵ Marné byly také všechny pokusy o vybudování reformistické základny ve straně, které mimo jiné ztroskotávaly na neustávajícím odlivu reformně naladěných členů, ať už formou přechodu jednotlivců do jiných stran či oddělováním programově vyhraněných skupin, jimž se však nikdy nepodařilo s sebou strhnout podstatnější část členské základny.

Významnou institucí vnitrostranického života a platformou podstatně se podílející na vytváření konkrétní podoby komunistické identity se v letech 1991 a 1992 stal stranický tisk. Nejdůležitější role připadla deníku *Haló noviny* a týdeníku *Naše pravda*, které se staly ústředními stranickými tiskovinami po rozhodnutí redakce *Rudého práva* z jara roku 1991 přetvořit bývalý tiskový orgán ÚV KSČ na nezávislý deník. Zejména *Haló noviny* usilovaly o co nejširší a nejotevřenější reprezentaci názorového spektra uvnitř strany a sloužily jí jako důležitý komunikační kanál. Redakční linie se však ve snaze důvěryhodně reprezentovat poměr sil v rámci komunistického *milieu* postupně stále výrazněji klonila ke konzervativní většině a zesilovala kritiku Svobodova vedení.

Jiří Svoboda však ani po neúspěšném referendu neztratil naději v přeměnu Komunistické strany Čech a Moravy v socialistickou či sociálnědemokratickou stranu evropského typu. Jednou z cest měla být myšlenka sjednocené české levice, zahrnující i nekomunistické politické proudy, jež by čelila restauraci kapitalismu a neoliberální ekonomické reformě. Snaha, která měla vyvést KSČM ze společenské izolace, zpočátku nenarážela na odpor konzervativnějších stranických kruhů. Podmínkou však bylo, že sjednocovací snahy neohrozí identitu a soudržnost strany. Jejich vyvrcholením byla v roce 1992 společná kandidátka KSČM s dvěma minoritními levicovými stranami v rámci voleb-

²⁵ Srv. studii ZAHRADNÍČEK, Tomáš: Rozdělení minulostí. Československá sociální demokracie 1989–1992 v této knize.

ního uskupení Levý blok, v němž se výrazně angažoval filosof a levicový aktivista, nedávný radikální kritik „byrokratické komunistické diktatury“ Ivan Sviták.²⁶ Poměrně značný úspěch Levého bloku v červnových volbách roku 1992 však paradoxně nevedl k popularizaci nekomunistické varianty vývoje KSČM, v což doufal její předseda Jiří Svoboda, ale naopak k dalšímu posílení vlivu a aktivity konzervativní části strany, jež tuto variantu odmítala.

V tomto duchu se nesl také mimořádný kladenský sjezd v prosinci 1992, na němž se projevovalo narůstající sebevědomí konzervativní většiny i sílící potřeba vymezit se vůči sociální demokracii. Sjezdovému jednání vtisklo charakter úvodní vystoupení místopředsedy strany Miroslava Grebeníčka, který zastupoval Jiřího Svobodu, zotavujícího se z neúspěšného pokusu o atentát na svou osobu jen několik dnů před sjezdem. Grebeníček tehdy i později vystupoval jako loajální člen Svobodova vedení, avšak jeho politická rétorika byla o poznání ostřejší, ať už šlo o kritiku polistopadového vývoje či obranu národních zájmů proti údajným hrozbám zvenčí, především z Německa. Grebeníčkův kladenský projev již předznamenával směr, kterým se politika KSČM pod jeho vedením ubírala v dalších letech. Kritizoval polistopadový „majetkový převrat“ a zákonná opatření diskriminující podle něj početnou vrstvu občanů (čti komunistů). Komunistickou stranu Čech a Moravy prezentoval jako „státotvornou“ sílu odhodlanou čelit nástupu jinonárodního kapitálu, hrozící hospodářské expanzi Německa, nárokům „revanšistických sil Sudetoněmeckého landsmanšaftu“ a rasovému extremismu – silám, které podle něj zaplnily mocenské a ekonomické vakuum ve střední Evropě po roce 1989.²⁷

²⁶ Srv. *A ÚSD, SD, PV92/III, Lepší budoucnost pro naši zemi: Společný volební program KSČM a DL ČSFR – Levý blok; Volby 92: Levý blok – KSČM – DL ČSFR ... pro tuto zemi*. Praha, Futura 1992.

²⁷ GREBENÍČEK, Miroslav: Úvodní slovo k předložené písemné zprávě ÚV KSČM o činnosti strany od 1. sjezdu KSČM a její nejbližší úkoly. In: *Dokumenty II. sjezdu KSČM: Kladno 12.-13. prosince 1992*. [Praha,] ÚV KSČM [1993,] s. 1-6. Brožura vyšla jako interní stranický tisk.

Sjezd sice doporučil zřídit teoretické pracoviště začleněné do systému práce KSČM, které by navázalo na působení komise pro analýzu činnosti KSČ a otázky 17. listopadu, ustavené v rámci federální strany v listopadu 1990. Snaha o pochopení minulosti jako klíče k současné identitě strany však na sjezdu ustoupila aktuálním otázkám, a především sebeutvrzení komunistů v jejich právu na život v údajně reakčním, restauračním prostředí. Oficiální zpráva o činnosti strany chápala referendum o názvu strany z konce roku 1991 jako důkaz touhy většiny členstva „obhájit svoji existenci v současné době i kontinuitu se vším pozitivním, co bylo v komunistickém hnutí obsaženo“, jako „uvědomělou verifikaci práva na existenci komunistické strany v systému pluralitní demokracie“. ²⁸ Oporou v tomto přesvědčení měly být i výsledky voleb z června 1992, kdy pro Levý blok hlasovalo dvaapůlkrát více voličů, než bylo členů KSČM, což vzbuzovalo naděje na integrační potenciál komunistů v levicové části politického spektra. Sílící sebevědomí se odráželo v silně nacionalisticky a populisticky formulované vizi další politické strategie, jež chtěla „podnitit národní a sociální sebeobranu“, objasňovat oprávněnost socialistické alternativy, prosazovat principy samosprávy v politice i hospodářství a zvýraznit boj za ochranu práv a svobod včetně sociálních práv. ²⁹ Hysterické rysy nesly návrhy na zřízení Výboru národní kultury jako nadace bránící údajně postupující germanizaci českého jazyka a amerikanizaci kultury. V době, kdy pravicová politika měla dávat v sázku „samu naši národní existenci“, získávaly podle komunistů ideály sociální spravedlnosti, národní svobody a nezávislosti znovu svou aktuálnost. Právě v nich měla být zakotvena kontinuita levicové, humanisticky orientované kultury s hluboce zakořeněnými tradicemi národních dějin, kterou chtěli komunisté ztělesňovat. ³⁰

²⁸ Zpráva ÚV KSČM o činnosti strany od 1. sjezdu KSČM. In: *Tamtéž*, s. 7–34, zde s. 18.

²⁹ Úkoly KSČM v nejbližším období 1993–94. In: *Tamtéž*, s. 44–47, zde s. 44.

³⁰ *Tamtéž*, s. 46. Dále srv. *Hořké plody sametové revoluce: Analýza ekonomického a kulturního vývoje 1991*. Praha, Futura 1992, s. 43. Výbor národní kultury zahájil svou činnost v srpnu 1993, předsedkyní představenstva se stala profesorka Akademie múzických umění Jarmila Vrchotová-Pátová a mluvčím básník Karel Sýs (viz též webové stránky výboru <http://www.vnk.ezin.cz>).

Kladenský program z roku 1992 znamenal jasnou identifikaci s ideály socialismu jako alternativu vůči probíhající „kapitalistické restauraci“. Těmto ideálům, stejně jako historické zkušenosti komunismu ovšem nadále různá křídla ve straně dávala odlišné významy. Výklad kladenského programu a z toho vyplývající politické postoje se staly jábtkem sváru v následujícím roce, kdy se střet mezi reformním vedením a rostoucím odporem většiny členstva a středních funkcionářů stal nevyhnutelným.

Strategie Svobodova vedení po druhém sjezdu vycházela ze zdánlivého úspěchu snahy prezentovat KSČM jako iniciátorku širší levicové koalice. Úsilí o přeměnu Levého bloku po vzoru polského Svazu demokratické levice nemělo však pouze rozšiřovat oporu strany v politické sféře. Kooperace na úrovni občanské společnosti měla postupně dosáhnout celospolečenské změny a současně také začít překonávat tradiční rozpory mezi komunistickou, sociálnědemokratickou a křesťansko-sociální levicí. Slučováním levice v komunistické režii chtěl Svoboda zároveň přesvědčit vlastní členy o potřebě dalších reforem. Tento úkol však Svobodovi znesnadňovalo jeho vidění situace, které bylo značně dichotomické a dávalo na výběr mezi sociálnědemokratizující reformou, anebo stalinismem. Proto byla pro Svobodu a blízký okruh jeho spolupracovníků otázka identity strany – reprezentovaná především v symbolické rovině jejím názvem – klíčová.³¹ Jeho netrpělivost a zásadovost v symbolických otázkách značně oslabilo jeho pozici. V reakci na konzervativní odpor se také vyjádření reformistů k minulosti strany přioštrovala. Především čtyřicet let pro ně s výjimkou Pražského jara bylo dobou „neomluvitelného porušování lidských práv“, „normalizační“ režim odsuzovali jako nepřijatelný a nepřitažlivý model, který ve skutečnosti neměl mít nic společného s reformující se stranou.³²

³¹ Viz SVOBODA, Jiří: Obhajujeme a rozvíjíme občanskou společnost. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 4 (1993), s. 2 n.; TÝŽ: Strana na rozcestí. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 9 (1993), s. 2; TÝŽ: Všechny důvody k ofenzivní činnosti. In: *Haló noviny* (8. 3. 1993), s. 4 n.; TÝŽ: Dopis delegátům. In: *Tamtéž* (26. 6. 1993), s. 2; MEČL, Josef: Název strany by měl odpovídat jejímu programu. In: *Rudé právo* (8. 6. 1993), s. 2.

³² MĀSŮPUST, Zdeněk – MEČL, Josef: Česká politika: Prostor a výzva. In: *Haló noviny* (5. 3. 1993), s. 7; TÍŽ: Proč KSČM transformovat? In: *Tamtéž* (19. 6. 1993), s. 5.

V první polovině roku 1993 latentní konflikt vykypl. Masivně a vpravdě demokraticky reprezentovaná členská základna s konečnou platností odmítla apodikticky formulovanou reformu Jiřího Svobody. V reakci na vyostřující se rétoriku stranické sociálnědemokratizující reformní elity se ozvaly hlasy ultrakonzervativců, z nichž mnozí byli znovu přijati do strany teprve v lednu 1993. Založili platformu „Za socialismus“, která se pod vedením předních politiků „normalizačního“ období Miroslava Štěpána a Jaromíra Obziny hlásila nepokrytě ke „starému režimu“, respektive k existujícím komunistickým diktaturám v Číně, Vietnamu, Severní Koreji a na Kubě.³³ Do značné míry v reakci na štěpánovské dogmatiky se konečně formovalo též takzvané neokomunistické křídlo v rámci strany, představované Miloslavem Ransdorfem či Vratislavem Novákem, k nimž se v některých ohledech, ovšem se znatelně menší radikalitou, přidal i Miroslav Grebeníček. Reformistické vedení se podle nich míjelo cílem, když prosazovalo sociálnědemokratizující program, který chtěl pouze reformovat kapitalismus namísto komunistického boje za změnu systému. Nikoli reforma, nýbrž „transformace transformace“ se měla stát podle nich hlavním aktuálním úkolem KSČM. Neokomunisté považovali změnu názvu za druhořadou záležitost, která odvádí stranu od podstatných úkolů a která jí byla vnucena zvnějšku. Zachování komunistické identity mělo mimo jiné ukázat, že komunisté nejsou na kolenou. Svobodovu snahu o transformaci strany hodnotil Ransdorf jako nedemokratický, shora prováděný pokus vnutit straně předem vytvořený koncept změny, aniž by členstvo bylo dotázáno, zda s ním souhlasí.³⁴

³³ Viz Deklarace názorového proudu KSČM „Za socialismus“. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 4 (1993), s. 4; srv. též OBZINA, Jaromír: Socialismu se nezníkáme, věříme v jeho renesanci. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 6 (1993), s. 4.

³⁴ Viz RANSDORF, Miroslav: Nesvoboda pod Svobodou. In: *Tamtéž*, roč. 4, č. 12 (1993), s. 1 n.; TÝŽ: Chybí koncepční politika. In: *Haló noviny* (6. 3. 1993), s. 1 a 4; GREBENÍČEK, Miroslav: Přání otcem myšlenky. In: *Tamtéž* (12. 3. 1993), s. 1; TÝŽ: Jsem přesvědčen, že lidé potřebují stranu našeho typu. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 21 (1993), s. 3; NOVÁK, Vratislav: O nebezpečích ohrožujících stranu. In: *Haló noviny* (28. 4. 1993), s. 1.

S počínajícím létem 1993 a v očekávání třetího sjezdu vrcholilo štěpení komunistického a potažmo i celého širšího radikálně levicového tábora, které uvnitř strany vzbuzovalo značné obavy o její další osud. A i když se nakonec ukázalo, že zasáhlo téměř výlučně politicko-organizační špičky, a nikoli širší masy členské základny, zůstala obava z rozpadu trvalou lekcí nastupujícímu vedení. Porážka reformního křídla a pád Jiřího Svobody měly za následek nejen odchod předních reformistů ze strany, nýbrž také konečnou dezintegraci volební koalice Levý blok. Název převzala skupinka parlamentních poslanců KSČM vedená dosavadním předsedou koaličního klubu poslanců Levého bloku Jaroslavem Ortmanem a Marií Stiborovou. Oddělila se od mateřské strany a založila v srpnu 1993 stejnojmennou organizaci. Vedle toho ustavil Josef Mečl, nejvýznamnější ideolog reformistického křídla a dosavadní člen Ústředního výboru KSČM, Stranu demokratické levice. Obě uskupení se posléze v roce 1997 sloučila a vytvořila Stranu demokratického socialismu, jež zůstala marginální politickou organizací, nicméně vyvíjela pozoruhodnou informační a intelektuální činnost ve snaze obnovit zájem o koncept demokratického socialismu.³⁵ Porážka reformistů v létě 1993 však nepřinesla vítězství ani štěpánovským konzervativcům. Aktivisté a příznivci platformy „Za socialismus“ byli nuceni opustit stranu a založili si nové uskupení pravověrných, nazvané Strana československých komunistů.³⁶

Návraty k minulosti jako součást politicko-ideologické profilace

Na sjezdu v Prostějově v červnu 1993 se ujali vedení pragmatici kolem Miroslava Grebeníčka. Poučení dosavadním komplikovaným a vposledku bezvýhodným konfliktem mezi vedením

³⁵ Viz informativní a často aktualizované webové stránky <http://www.sds.cz>.

³⁶ Podrobný rozbor štěpení strany v první polovině 90. let viz FIALA, P. - HOLZER, J. - MAREŠ, M. - PŠEJA, P.: *Komunismus v České republice*, s. 99-149.

a členskou základnou zavedli nepsané pravidlo dvou herních pásem. Navenek navázali na politiku Jiřího Svobody a prezentovali KSČM jako demokratickou stranu v roli radikální opozice v parlamentní demokracii. Miroslav Grebeníček častokrát, tehdy i později, zdůraznil, že neměl potřebu se negativně vymezovat vůči Jiřímu Svobodovi, avšak jasně vycítil nutnost nových způsobů komunikace uvnitř strany. A právě v ideologických posunech směřujících dovnitř strany, ve specifické politice identity orientované na členskou základnu spočívalo druhé pásmo politiky stranického vedení. Politika identity byla ovšem doprovázena konsolidací vnitrostranických pravidel, která vyhovovala potřebám vedení, upevnila centralizaci rozhodování, utužila disciplínu a nakonec vedla ke zrušení názorových platforem, jež podle Grebeníčka dávaly příliš mnoho prostoru menšinovým názorům na úkor většinového mínění straníků. Pragmaticky motivovaná politika dvou pásem částečně zredukovala napětí mezi požadavky politické strategie a taktiky na jedné straně a zvýšenou potřebou pocitu soudržnosti v „nepřátelsky“ naladěném prostředí, ačkoli je nebyla s to eliminovat zcela.

Prakticky od počátku devadesátých let se Komunistická strana Čech a Moravy snažila prezentovat jako kompetentní politický subjekt. Jak dokazují četné programové a teoretické skupiny při jejím ústředním výboru, ale i konference, přednáškové cykly, detailní programové dokumenty či analýzy k hospodářským a sociálněpolitickým tématům, v blízkém okolí strany se vždy pohybovala řada sympatizantů z akademických a expertních kruhů ochotných poskytnout pomoc bez nároku na finanční odměnu. Čilá teoretická činnost, kvantitativně nesrovnatelně převyšující podobné snahy v ostatních stranách, byla výsledkem nejenom přetrvávající přízně stále ještě početného okruhu sympatizující inteligence zděděného z předcházejícího období, ale též potřeby prokázat, že strana nežije pouze z minulosti, ale sleduje aktuální dění a usiluje o aktivní přetváření současnosti. Ke konci devadesátých let po několika volebních úspěších, které dodaly KSČM sebevědomí, byl tento rys navíc podpořen snahou

prezentovat stranu jako potenciálního koaličního partnera a vlády schopnou organizaci.³⁷

Bohatá líheň nejrůznějších teoretických skupin se projevila též v oblasti *politiky dějin*. Už prostějovský sjezd, konaný dne 26. června 1993, uložil vedení „obnovit práce na zpracování analýzy příčin listopadu 1989 a následujícího vývoje ve straně, včetně analýzy poválečného vývoje v ČSSR“.³⁸ Za tímto účelem vzniklo Teoreticko-analytické pracoviště (TAP) při Ústředním výboru KSČM, kde našli své místo čelní neokomunističtí aktivisté, jako Jiří Dolejš, Josef Heller či František Neužil. Nadále ve straně působil také Samosprávný klub komunistů jako tolerovaný pozůstatek někdejších názorových platforem, jehož hlavním mluvčím se stal Miloslav Formánek. Výsledkem činnosti těchto skupin byly nejrůznější semináře a brožury o problémech „minulého systému“, pro který teoretici hledali nejhodnější termín, jenž by českou a evropskou zkušenost s komunismem adekvátně vyjádřil. Ať už se někteří přikláněli spíše k pojmu „protosocialismus“ či naopak upřednostňovali označení „historicky první formy socialismu“, hlavním účelem těchto snah bylo na jedné straně poukázat na limity a deformace socialistické myšlenky, k nimž došlo ve 20. století, a na druhé straně jasně naznačit, že opravdový socialismus, jehož realizace stále ještě náleží budoucnosti, je možný.³⁹

Po vlastní myšlenkové linii, související s jeho historickým a filosofickým výzkumem v předcházejících desetiletích, postupoval v této době ojedinělý intelektuální fenomén mezi českými komunisty – Miloslav Ransdorf, muž mnoha nadání, obdivuhodné erudice a velkolepých myšlenkových záměrů. Zejména jeho *Nové čtení Marxe*, monumentálně pojatá neomarxistická reinterpretace nejen Marxova odkazu (především jeho metody poznávání sku-

³⁷ Viz STRMISKA, Maxmilián: The Communist Party of Bohemia and Moravia: A Post-Communist Socialist or a Neo-Communist Party? In: *German Policy Studies / Politikfeldanalyse*, roč. 2, č. 2 (2002), s. 220–240, zejm. s. 230.

³⁸ Úsnesení III. sjezdu Komunistické strany Čech a Moravy. In: *Dokumenty III. sjezdu KSČM*. [Praha,] ÚV KSČM [1993], s. 46.

³⁹ Srv. Informace o postupu prací na projektu „modelu socialismu“ (viz <http://www.kscm.cz/index.asp?managepreview=ok&thema=3108&category=&language=t&item=25403>, přístup 12. 9. 2008).

tečnosti), nýbrž celé evropské marxistické tradice, jejíž první díl vyšel v roce 1995, zřetelně vybočuje nejen z každodenní politické rétoriky strany, ale koneckonců i z produkce vycházející z dílny Teoreticko-analytického pracoviště.⁴⁰ Ve svých koncepčních návrzích a souhrnných zprávách teoretici v obecné rovině s oblibou k *Novému čtení Marxe* odkazují a vyzvedají je jako originální přínos současné české marxistické filosofie. Zůstává však otázkou, nakolik tento rozsáhlý filosofický text skutečně je alespoň pro některé současné komunistické intelektuály inspirací a zdrojem jejich vlastního promyšlení momentální situace českého a evropského komunismu.

Mezi další ohniska diskuze o minulosti, zejména co se týká hospodářských a sociálních dějin, patřil Klub ekonomů, vydávající svůj vlastní zpravodaj, či Klub levicových sociologů a obdobný klub psychologů. Šlo o volná sdružení intelektuálů se stranickou příslušností i bez ní a jejich zasedání a seminářů se v devadesátých letech účastnila například řada bývalých prognostiků či „osmašedesátníků“, ale i současných vysokoškolských pedagogů a vědeckých pracovníků. Některé příspěvky z přednáškových cyklů – například cyklu „Proč socialismus bez chyb minulosti?“ – pořádaného Klubem ekonomů v letech 1995 a 1996 – byly publikovány i na stránkách ústředních stranických tiskových orgánů *Haló noviny* a *Naše pravda*.

Tato skutečnost, podobně jako mnohé další výsledky teoreticko-výzkumné činnosti vznikající v těsném sepětí s KSČM (jen při jejím ústředním výboru působilo více než dvacet odborných skupin, několik dalších existovalo na krajské či městské úrovni) však měla jen omezený účinek na širší stranické kruhy či na celkové vyznění historických diskuzí, které měly daleko ke kritickému, analytickému náhledu teoretiků na nedávnou minulost. Následkem uplatnění politiky dvou herních pásem se od roku 1993 v širších stranických kruzích poměrně rychle prosadila reinterpretace

⁴⁰ RANSDORF, Miloslav: *Nové čtení Marxe*. Srv. též podobně monumentálně pojatý, zatím rovněž nedokončený Ransdorfův projekt analýzy moderního euroamerického revolučního myšlení *Hledali spravedlivější svět*, sv. 1: *Od Luthera po Jeffersona*. Praha, Panok-Knight 2000.

„reálného socialismu“ ve smyslu ocenění „sociálních výdobytků“ starého režimu a všeobecné homogenizace společnosti, tedy relativní rovnosti jejích členů. Celková rezistence vnitrostranické politické kultury vůči celospolečenskému diskurzu byla zároveň posílena potvrzením a dalším upevněním antikapitalistické orientace. Dokumenty třetího sjezdu strany opět pozitivně odkazovaly k Marxovi a Engelsovi, mimo jiné jako k prorokům globálního kapitalismu a jeho zákonitého zániku. V návaznosti na široce sdílené národněkomunistické dědictví však lze pozorovat též rostoucí důraz na tradiční česká nacionalistická *topoi* a zdůraznění „hlubokých národních kořenů“ strany, které měly spočívat v dlouholetém boji komunistů proti sociálnímu a národnostnímu útlaku.

Nástup Miroslava Grebeníčka, který byl do té doby nejvíce spojován s rodícím se neokomunistickým křídlem, s sebou přinesl definitivní ústup od konceptu demokratického socialismu ve prospěch nově prosazovaného pojmu „moderní socialistické společnosti“, která byla charakterizována jako demokratická, samosprávná, politicky a ekonomicky pluralitní, prosperující, založená na myšlence sociální spravedlnosti. Po nějakou dobu Grebeníčkovy vedení sebe samo chápalo v intencích pojmu „neokomunismus“, avšak v polovině devadesátých let tuto sebeidentifikaci opustilo, neboť – jak soudí někteří politologové – příliš implikovala kritický vztah k minulému režimu a odklon od tradic.⁴¹

To však nebránilo s přibližujícím se koncem století další radikalizaci strany směrem doleva. Zahrnovala jak hledání alternativ radikální levicové politiky na pozadí kritické historické analýzy, tak stále vřelejší vztah k minulosti státního socialismu. Výrazem tohoto posunu doleva byl čtvrtý sjezd KSČM v Liberci v prosinci 1995. Politické prohlášení sjezdu i přijatý program byly ve

⁴¹ Srv. HANLEY, Seán: The Breakthrough or Breakdown? The Consolidation of KSČM as a Neo-Communist Successor Party in the Czech Republic. In: *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, roč. 17, č. 3 (2001), s. 96–116, zejm. s. 114, pozn. 27.

znamení antikapitalismu a více než dříve zdůrazňovaly marxistický původ politické doktríny současných komunistů. Mezi hlavní klasiky marxismu se kromě Marxe a Engelse opět zařadil i Lenin. Jako jeden ze základních cílů strany deklaroval nový program změnu sociálně-politického systému směrem k socialismu, jehož logickým a přirozeným vyústěním v budoucnosti by měl být komunismus – tedy takové dějinné stadium, které znamená „naplnění odvěkých snů lidstva o pokroku a sociální spravedlnosti a podmínku udržení a rozvíjení humanisticky zaměřené civilizace“.⁴² Komunisté však tehdy i později dbali na to, aby od sebe oddělili revolučnost takzvaně vědeckého učení marxismu od politické taktiky, a zdůrazňovali, že se neztotožňují s konceptem násilného dobytí moci, nýbrž pouze s revolučností jako schopností parlamentně-ústavní cestou dosáhnout hlubokých, zásadních společenských změn.⁴³ Neokomunistické prvky stranické programatiky a sebe prezentace provázely průkazný růst vlivu konzervativního křídla, stejně jako snaha zřetelně se vymezit vůči ostatním levicovým subjektům (zejména sociální demokracii, jež komunistům v této době poněkud vzala vítr z plachet tím, že se celkem úspěšně zhostila role radikální opoziční strany). Svou vlastní radikálně opoziční rétoriku tedy komunisté doplnili o nostalgický repertoár. Kládli větší důraz na sebe prezentaci strany jako obránce zájmů těch, kteří prodělali na polistopadové transformaci, a přitvrdili svou kritiku privatizace, restitucí, ideologie *laissez-faire* a nedostatečného přerozdělování ve prospěch sociálně slabších skupin a vrstev obyvatelstva.⁴⁴

Dvoukolejný charakter levicové radikalizace však nevycházel jen z protikladu mezi konzervativním členstvem, ubezpečovaným

⁴² Politická deklarace IV. sjezdu KSČM. In: *Za občanskou a sociální spravedlnost: Socialismus – šance pro budoucnost. Dokumenty IV. sjezdu Komunistické strany Čech a Moravy. Liberec, 2. prosince 1995.* (Příloha deníku *Haló noviny* z 11. 12. 1995, s. 2–6, zde s. 6.)

⁴³ Z pohledu revolučního marxismu, a to nikoli pouze leninského ražení, by ovšem takový přístup byl hodnocen jako sociální reformismus a oportunismus. To samozřejmě nahrává politickým oponentům, kteří tím spíše za demokratickou rétorikou českých komunistů spatřují staré leninské učení o násilném dobytí moci stranou profesionálních revolucionářů.

⁴⁴ Viz *Politická deklarace IV. sjezdu KSČM.*

ve své identitě částí stranického tisku (například časopisem ortodoxních marx-leninistů *Dialog*) a produkcí některých komunistických nakladatelství (zejména Orego a nakladatelství JUDr. Jaroslava Webera), na jedné straně a neokomunistických teoretiků a parlamentních politiků ve vedení a stranických „think-tancích“ na straně druhé. Také uvnitř politického vedení se během devadesátých let formovalo konzervativnější křídlo, soustředěné okolo předních politiků pražské organizace strany Václava Exnera a Marty Semelové. Oproti neokomunistům typu Miloslava Ransdorfa či Jiřího Dolejše konzervativci v souladu s částí ortodoxní marxisticko-leninské publicistiky jednoznačně upozadili potřebu kritického pohledu na minulost strany, nebyli dále ochotni otevírat otázky komunistických zločinů a ve vědomě revizionistickém historickém narativu, vymezujícím se vůči převládajícímu politickému diskurzu, podpořili nostalgické momenty komunistické identity.

V komunistické politice a ideologii druhé poloviny devadesátých let se tak různou měrou projevovaly obě základní tendence, neokomunistická i konzervativní, přičemž druhá z nich v praktické politice postupně nabyvala vrchu. Vliv neokomunistů byl patrný v řadě programových dokumentů vycházejících z dílny Teoreticko-analytického pracoviště, které například navrhovaly v politice KSČM odklon od koncepce plošného zestátnování hospodářství ve prospěch samosprávného modelu. Opět se tak objevily myšlenky jugoslávského modelu – populárního v českém marxismu šedesátých let – preferujícího samoorganizaci a samosprávu dělníků, rolníků a neprivilegovaných vrstev jako jeden z hlavních charakteristických znaků budoucího socialismu. V politické strategii tomu měl odpovídat příklon (v reálu ovšem vcelku bezvýsledný) k občansko-sociálnímu aktivismu. Dobové politické deklarace komunistů byly plné výzev k navazování spolupráce mezi místními stranickými organizacemi a občanskou společností v zájmu ochrany a prosazování zájmů chudých, důchodců, žen, mladých lidí a ostatních neprivilegovaných vrstev společnosti, argumentů o potřebě podpořit demokracii zdola,

respektive přímou demokracií, zejména v podobě referenda a utužování společenské rezistence proti „multipartijní nomenklatuře“ vládnoucích stran.⁴⁵

To však zároveň nebránilo, aby totéž vedení strany nezdůrazňovalo potřebu obnovit silnou roli státu v ekonomice a sociální politice. V přímém rozporu s myšlenkami samosprávné společnosti vystupoval v této době v politice KSČM pod vlivem konzervativců stát jako základní garant hospodářského rozvoje, sociální stability, ale také národního zájmu, jak dokládají například ústřední programové dokumenty strany z roku 1999. Pátý sjezd v roce 1999 ve Žďáru nad Sázavou znamenal vyvrcholení tendence k levicové radikalizaci, již ovšem plně ve znamení národněkomunistického etatismu. Jednou z hlavních tezí podkreslujících celé jednání bylo, že předlistopadová forma socialismu přes všechny své chyby a nedostatky jednoznačně předčila - s ohledem na sociální spravedlnost, míru přerozdělování, sociální jistoty, celkové zabezpečení pro většinové obyvatelstvo a velkorysou podporu kultury - restaurovaný kapitalismus devadesátých let. Tento názor sjezdová zpráva o činnosti stany v předcházejících letech podepřela tvrzením, že Pithartovy, Klausovy a Tošovského vlády žily z podstaty, též z údajných úspěchů hospodářství ve druhé polovině osmdesátých let (podle statistik uvedených ve zprávě rostl hrubý domácí produkt v letech 1985-1989 v průměru o 9 %, zatímco v době transformace trvale klesal). Na sjezdu zazněla ostrá kritika „fundamentalistické ideologie neoliberalismu“ a „reakční“ politiky všech zdejších pravicových vlád po roce 1989, postupující sociální diferenciaci společnosti, všudypřítomné korupce, politické manipulace, byrokratizace, rozprodání či rozkradení hospodářství a nekontrolovaného přílivu zahraničního kapitálu. Komunisté vyjadřovali hlubokou deziluzi z vlády sociální demokracie,

⁴⁵ Viz koncept „aktivní sociální sebeobrany“, který začali neokomunisté propagovat již v době formování své frakce (srv. HANLEY, S: *The Breakthrough or Breakdown?*); srv. též např. volební program z roku 1996, propagující koncepci „lidového státu“ (*Socialismus - šance pro budoucnost: Volební program KSČM 1996-2000*. Praha, ÚV KSČM 1996), a další předvolební materiály (viz *A ÚSD, SD, PV96/48-52, KSČM*).

kteřá podle nich pokračovala v předešlé „politice nadbíhání“ su-
detským Němcům a Američanům.⁴⁶

Sjezd tak byl pokračováním politiky ostrého odlišení od soci-
ální demokracie, ale zároveň byl také v jistém ohledu počátkem
„evropeizace“ strany uznáním některých pozitivních sociálních,
ekonomických a ekologických aspektů evropské integrace. Ko-
munisté měli i nadále k procesu evropské unifikace značné vý-
hrady a nepřestávali varovat před hrozící hegemonií některých
národů v Evropské unii, zejména Němců. Stále více však spa-
třovali hlavní problém doby v „imperiálním charakteru kapita-
listického pojetí globalizace“, proti kterému je třeba se bránit
mezinárodním sjednocováním levice, mimo jiné s využitím právě
institucí a mechanismů integrující se Evropu.⁴⁷ Strana se zároveň
snažila prezentovat jako moderní levicová politická organizace
ochotná a schopná spoluúčasti na vládnutí, k čemuž snad mělo
přispět též první oficiální odsouzení činnosti nenapravitelných
dogmatických skupin v rámci strany od roku 1993.

Od nástupu Miroslava Grebeníčka v roce 1993 až do konce de-
vadesátých let se základní politická strategie „levicového ústupu“
vyznačovala dvěma do značné míry nesourodými tendencemi:

⁴⁶ Viz Zpráva ÚV KSČM o činnosti KSČM v období po IV. sjezdu KSČM
v Liberci (prosinec 1995–prosinec 1999). In: *Dokumenty V. sjezdu KSČM*. Praha,
ÚV KSČM 2000, s. 15–68; srv. též KSČM na přelomu tisíciletí. In: *Tamtéž*,
s. 15–69; Program Obnovy: Programový dokument V. sjezdu. In: *Tamtéž*,
s. 141–154. (Dokumenty jsou dostupné též na webových stránkách KSČM:
<http://www.kscm.cz/article.asp?thema=3765&item=33802>;
<http://www.kscm.cz/article.asp?thema=3765&item=33798>;
<http://www.kscm.cz/article.asp?thema=3765&item=33799>, staženo 12. 9. 2008.)

⁴⁷ Srv. HANDL, Vladimír: Transformace komunistické strany: Od „strategie
levicového ústupu“ k evropeizaci. In: GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK,
Michal (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl, Paseka
2008, s. 91–115; TÝŽ: Choosing between China and Europe? Virtual Inspiration
and Policy Transfer in the Programmatic Development of the Czech Communist
Party. In: *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, roč. 21, č. 1 (2005),
s. 123–141.

jednak návratem ideologických vzorců a identit předlistopadového státního socialismu a jednak snahou o formulaci pozitivní, nekomunistické politiky, vymezující se kriticky vůči „restauračnímu kapitalismu“ a spočívající na představě „sebeosvobodování prostřednictvím občanské společnosti“ a významných sociálních hnutí. Tato dvojakost se nutně odrazila též v nakládání s minulostí, které však v letech 1993 až 1999 – na rozdíl od předchozího období, kdy se v mnoha ohledech zásadně dotýkalo identity komunistů – nabylo velmi efektivní a pragmatické podoby. Obrazy minulosti se ve stranickém diskurzu objevovaly na dvou základních úrovních, obecně historické a národní. V první z nich hráli podstatnou roli straničtí teoretici, ve druhé naopak především konzervativně-nacionální stereotypy, respektive jejich politické využívání.

Na obecně historické úrovni, v rámci upevňování antikapitalistické orientace, se od roku 1993 objevil nový důraz na „metodologickou průraznost“ klasiků marxismu včetně stále častěji zmiňovaného Lenina. Marxismus se měl opět stát základem společenské analýzy a programatiky KSČM. Ačkoli bychom například u předsedy Grebeníčka marně hledali úvahy o významu a interpretaci historického materialismu, strana v tomto ohledu nechávala prostor neomarxistickým teoretikům v odborných skupinách a výrazným jedincům, jako je Miloslav Ransdorf. Strana ani v této době neupustila zcela od „kritické reflexe“ vlastních dějin, avšak dělo se tak ve zcela jiném duchu než v dobách Svoboda vedení. Teoreticko-analytické pracoviště Ústředního výboru KSČM bylo pověřeno „důkladným rozbořením minulosti“ na základě „přísných vědeckých historiografických metod“. Neokomunističtí teoretici se zamýšleli nad problémy minulého systému nikoli již z hlediska nutné změny identity strany, nýbrž z potřeby kritického rozboru „historicky první formy socialismu“, jejích limitů a deformací. Hlavním cílem bylo takové poučení z minulosti, na jehož základě by bylo možné zformulovat novou radikálně levicovou alternativu pro současnou společnost. S odkazem na Marxův historický materialismus byla

v tomto pojetí analýza minulosti chápána jako klíč k formulaci politiky budoucnosti; rozhodně však nikoli jako prostředek morálního soudu, neřkuli forma omluvy za spáchané zločiny a krivdy v minulosti.⁴⁸

Zároveň se však na pozadí rostoucích sociálních rozdílů v české společnosti a negativního hodnocení výsledků transformace neustále vracely pokusy o pozitivní ocenění „sociálních výtobytků reálného socialismu“ a potažmo celé historické zkušenosti státního socialismu.⁴⁹ V roce osmičkových výročí 1998 připomněla Komunistická strana Čech a Moravy padesáté výročí únorového převratu z roku 1948 jako významnou historickou šanci nekapitalistického, socialistického vývoje, která však byla postupně promarněna nedostatky v politice KSČ. Obzvláště abstraktní jazyk, vyhybající se „kontroverzním“ pojmům, jako je například stalinismus, ale i pozdější spory o hodnocení historické úlohy Klementa Gottwalda, které propukly v roce 2006 u příležitosti sto deseti let od jeho narození, ukazují, jak citlivé pro české komunisty bylo a stále je hodnocení doby stalinismu. Podobně vágně, avšak v celkovém vyznění pozitivně si komunisté v roce 1998 připomněli třicáté výročí Pražského jara jako pokusu o spojení socialismu a demokracie. V oficiálním vyjádření ústřední výbor ocenil snažení reformní části „členů a představitelů KSČ s podporou většiny společnosti“ o překonání dosavadních nedostatků a širokou demokratizaci společnosti.⁵⁰ Ovšem skutečnost, že toto oficiální stanovisko vyšlo v *Haló novinách* až se čtyřletým zpožděním a s vynecháním odstavce kriticky se vyjadřujícího o sovětské invazi a jejím neblahém dopadu, výmluvně svědčí o přetrvávajícím problematickém vztahu strany k dědictví Pražského jara a snaze neotevřít kritickou diskuzi o počátcích „normalizace“, s níž je stále spjatá značná část členské základny.

⁴⁸ Srv. Informace o postupu prací na projektu „modelu socialismu“ (pozn. 39). Srv. též RANSDOŘE, M.: *Nové čtení Marxe*.

⁴⁹ Srv. např. *Za společenskou a sociální spravedlnost: KSČM 1996*. Praha, ÚV KSČM, s. 11–16.

⁵⁰ Viz KSČM k výročí 21. srpna 1968 (<http://www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2008022301>, staženo 16. 2. 2009).

Druhou zmíněnou úroveň stranické politiky dějin představuje „státoprávní“ tradice československého komunismu. Komunisté jsou koneckonců v českých dějinách stranou s nejdelsí vládní historií. Počátky tohoto „státoprávního“ postoje lze nalézt již v jejich zásadním nesouhlasu s rozpadem federace, kdy právě komunisté jako jediná významná politická strana zastoupená v parlamentu důsledně kritizovali dělení státu jako výsledek šovinismu české pravice a znevážení dědictví zakladatelů československé republiky. Svou kritiku později ještě umocnili, když rozdělení Československa označili za „akt vlastizrady“, který „vážně oslabil stát a zkrátil občanská práva obou národů“. ⁵¹ Současně se tato „státoprávní“ linie obohatila od roku 1993 o nacionalistickou rétoriku zdůrazňující národní kořeny strany. V souvislosti s dlouholetou komunistickou kritikou politiky česko-německého smíření, a zejména postojů prezidenta Václava Havla, údajně poškozujících české národní zájmy, například předseda Miroslav Grebeníček opakovaně v devadesátých letech varoval před reinterpretací českých dějin ve stylu prvorepublikové pravice či Sudetoněmeckého landsmanšaftu, kdy „opět dochází k podceňování husitství a národního obrození“ a naopak se přeceňuje německý faktor v českých dějinách, relativizují se výsledky odsunu Němců i pozemkové reformy v meziválečném období a podobně. ⁵² Miroslav Grebeníček, sám vzděláním historik, který ještě na sklonku státněsocialistické éry, v době perestrojového přehodnocování dějin, nejen obhajoval odsun jako nanejvýš spravedlivý historický akt, ale též velebil kolektivizaci zemědělství jako důkaz pokroku a „skvělého vítězství“ únorové revoluce, ⁵³ je sám vzorovým příkladem hlubokého

⁵¹ Zpráva ÚV KSČM o činnosti KSČM po IV. sjezdu v Liberci, s. 20.

⁵² Viz např. GREBENÍČEK, Miroslav: Většinu členů nezviklaly účelové dezinformace. In: TÝŽ: *Prameny naděje*, s. 103–107 (převzato z *Haló novin*, 7. 8. 1993); TÝŽ: Vystoupení v Praze na Staroměstském náměstí 9. května 1995 při příležitosti 50. výročí osvobození Československa. In: *Tamtéž*, s. 171–179 (převzato z *Haló novin*, 11. 5. 1995). Srv. též např. KVASNÍČKA, Václav: *Nepolepšitelní: Od Henleina k Neubauerovi*. Praha, Futura 1996; *Co bude následovat? Dokumenty k česko-německé deklaraci (prosinec 1996 – únor 1997)*. Praha, Haló noviny 1997.

⁵³ Srv. GREBENÍČEK, Miroslav: *Cestou k Vítěznému únoru: Břeclavský region v letech 1945–1948*. Mikulov, Regionální muzeum v Mikulově 1988.

zakotvení české národněkomunistické historické imaginace, spjaté se jménem Zdeňka Nejedlého a politikou poválečné KSČ, v řadách současných českých komunistů a jejich příznivců.⁵⁴ Proti síle tradice a hluboce zakotveným strukturám historického vědomí stranické veřejnosti směřuje svým kritickým hodnocením dědictví českého národního komunismu Miloslav Ransdorf.⁵⁵ Dopad či ohlas jeho názorů je v tomto ohledu, jak se zdá, však ještě zanedbatelnější, než je tomu v oblasti marxistické teorie.

Závěrečné poznámky

V prvním desetiletí po listopadu 1989 byly otázky interpretace minulosti strany a její role v českých a československých dějinách klíčovým prvkem vývoje KSČM. První stadium hledání identity a spory o minulost měly diferenciatní účinek. Značně přispívaly k vnitřnímu i vnějšímu štěpení strany, čímž se *de facto* vytvářely podmínky pro pozdější konsolidaci a získání nového sebevědomí. Dodnes hrají obrazy minulosti zásadní roli v procesu utváření a utužování identity uvnitř strany, jakkoli jejich potenciál jako příčiny rozkolů klesá. Bez nich však není možné politice a chování nejsilnější strany české radikální levice porozumět. Motivy identity hrály u komunistů mimořádně důležitou roli, srovnatelnou z ostatních významných českých stran snad jen s lidovci, často i na úkor substanciálních politických témat a problémů. Zároveň nelze roli minulosti v politice strany i jejím vnitřním vývoji přeceňovat. Směřování a konkrétní vývoj její politiky, byť hluboce zakořeněné v reflektovaných tradicích i nereflektovaných sociálních praktikách předlistopadových dob, byly zejména od roku 1993 formulovány na základě momentální politické situace.

⁵⁴ Srv. též DVOŘÁK, Jaromír: Socialistický buditel českého národa. In: *Naše pravda*, roč. 4, č. 6 (1993), s. 6.

⁵⁵ Srv. např. RANSDORE, Miloslav: *Zdeňek Nejedlý*. Praha, Horizont 1988; TÝŽ: *Čechem volbou: Militantní racionalista Kurt Konrad*. Praha, Orego 1997.

Komunistická strana Čech a Moravy, jak se profilovala ve druhé polovině devadesátých let, není jen pouhou projekcí historických pozůstatků do postkomunistické doby, respektive přežilým historickým anachronismem s omezenou životností. Ať už ji političtí teoretici definují jako subkulturní neokomunistickou, programově antisystémovou, sociálně populistickou či neoleninskou stranu, je zřejmé, že její vývoj v devadesátých letech byl určován na jedné straně dlouholetým vnitrostranickým zápasem a současně úsilím jednotlivých stranických vedení nalézt účinnou strategii politického přežití. Počáteční sociálnědemokratická, reformistická strategie, usilující o získání maximálního počtu voličů a v konečném důsledku podílu na vládě, byla postupně nahrazena strategií „levicového ústupu“ (Vladimír Handl), respektive „voličské reprezentace“ (Seán Hanley), založené na upevnění politicko-kulturní identity, důrazu na komunikaci mezi členstvem a vedením a pokračující ideologické profilaci. Vzhledem k celkovému průběhu vytváření levicového politického spektra, a zejména politickému vzestupu sociální demokracie pod vedením Miloše Zemana po roce 1993, byla tato taktika Grebeníčková vedení realističtější než původní Svobodova.

„Vyrovnávání se s minulostí“ postupně nabralo u komunistů zcela jiný význam než ve většinové české společnosti, či spíše politice. Grebeníčkovský pragmatismus do jisté míry pacifikoval, avšak nevyřešil základní dilema KSČM, spočívající v rozporu mezi „logikou volebního boje“ a „logikou voličské reprezentace“. První z těchto rysů po pádu reformistů představovali zejména neokomunističtí teoretici, kteří usilovali o formulování celospolečenské socialistické alternativy přijatelné pro širší levicovou veřejnost. Tento záměr také předurčoval jejich pojetí dějin jako kritického oboru, respektive kritického čtení vlastní minulosti, doplněné systematickým úsilím o inspiraci domácím i zahraničním levicovým myšlením a vědecky fundovaným výzkumem. Druhý rys, tedy „logiku voličské reprezentace“ zaměřenou na uchování a posilování silné identity členů a příznivců strany, představovala přetrvávající konzervativní většina řadového členstva,

reprezentovaná lokálními aktivisty, stranickým tiskem i některými členy politického vedení. Ti všichni upřednostňovali program politického a sociálního populismu, oslovujícího široké lidové vrstvy, a dějiny chápali povytce jako *politiku dějin* – tedy oporu vlastní identity a nástroj odporu proti nepřátelskému vnějšmu prostředí a kulturní hegemonii neoliberálního antikomunistického kapitalismu, která podle nich v Česku po roce 1989 zavládla.

Antikomunismus – ať už systémový, projevující se například v legislativě, či spontánní, nacházející výraz v převažujícím tónu české žurnalistiky či nejrůznějších antikomunistických iniciativách – zůstal až do konce devadesátých let i později jedním z hlavních, ne-li nejdůležitějším sjednocujícím elementem Komunistické strany Čech a Moravy. Z hlediska komunistů je obviňováni, že se „nevyrovnali se svou minulostí“, irelevantní, neboť pouze poukazuje na morální nárok politického oponenta a jeho touhu „lustračně“ ovládnout diskurz dějin. Je pro ně také nevěrohodné, neboť sami dobře vědí, že s minulostí se – svým vlastním způsobem – musí vyrovnávat dnes a denně. Zůstávají tak nepohodlným stínem českého postkomunismu, neustále připomínajícím vytěsněné vědomí hlubokých společenských kořenů československé „normalizace“. Ve své morální dichotomii schematické tvrzení, že se komunisté „nevyrovnali“ se svou minulostí, je spíše než analýzou určité skutečnosti symptomem. Totiž symptomem toho, že se česká společnost jako celek a její elity – svou elementární politickou a profesní socializací stále většinově spjaté se dvěma desetiletími před listopadem 1989 – „nevyrovnaly“ s dobou, kterou jim KSČM svou zdánlivě paradoxní existencí neustále zpřítomňuje.

Summary

The present study is an outcome of collaborative historical research into the early phase of post-1989 democratic transformation carried out by several scholars of contemporary history. It is neither a systematic survey of Czech post-1989 politics, nor it is a contribution to *politics of history* or *politics of memory*. It is an attempt to provide an analytical survey of our recent past from the perspective of historians who share a common area of interest. That common interest is the formation of Czech political culture or more precisely the political and cultural identities formed on the basis of a multi-layered and complex relationship to one's own past that remains a player in Czech politics. The period of so called democratic transition was understood and represented not only by social scientists, but also by the contemporary political actors, as a time of building up of a new order or a new society, a time that aspired to radically break its ties to its immediate past. From the perspective of current day historian, though, this period paradoxically appears as a time characterized by a fascination and manipulation of the past and its immeasurable layers. It also seems to be a time that is unbreakably tied to its state-socialist and even earlier predecessors, by countless links of personal, institutional and cultural histories.

The title of this study *Divided by the Past* thus according to the authors captures the spirit of the Czech post-1989 political culture. In contrast with the later period, the early 1990s were characterized by a peculiar understanding of the horizon of political time, which was measured by the various political movements, nascent political parties or discussion clubs, not in terms of one or two election periods but in the order of generations if not centuries. In times of establishment (or re-establishment) of pluralistic parliamentary democracy such a development seems to be a logical consequence of *searching for*

and at the same time the *creation of* usable political and cultural traditions as an indispensable bond of the individual political bodies as well as national political community itself. This book, however, attempts to show that this search for traditions and images of past was in no way arbitrary or accidental. In some instances the “usable past” was determined by the long term development of the given political community or personal biography of a politician, in other cases it was more a matter of pragmatic political struggle and the inevitable political differentiation. Each of the political movements or nascent political parties discussed in the individual chapters represents an advanced phase of personal biographies, social networks, friendships, mental horizons and social “structures”. In the early 1990s, people often used the catch phrase “old structures” to refer to someone closely associated with the *ancient régime*. In the logic of this study, all the political subjects in this book and their leading politicians could legitimately be called “old structures” as “new structures” were nowhere to be found.

The first chapter “Political Games with the ‘Unfinished Revolution’: Settling Accounts with Communism during and after the Civic Forum” deals with the dynamics of the *politics of history* among the revolutionary elite focusing on the shift from the immediate post-revolutionary spirit of “national understanding” to the pronounced anti-communist campaigns and policies. The second chapter “Dissent as the Past, Liberalism as the Future: Civic Movement and Free Democrats in Czech post-November politics” asks about the fate of the liberal and secular stream of the dissent movement in the rather hostile political environment of the early 1990s. The third chapter called “A Rather Traditional Break with the Past: The Presence of the Past in the Ideology and Political Rhetoric of the Civic Democratic Party” discusses the *politics of history* of the largest right-wing party and the main successor of the revolutionary Civic Forum. Its way of relating to the past is as much *politics of memory* as it is *politics of amnesia*. The

fourth chapter “President Václav Havel and the Burden of (Communist) Past. Lustrations as a Political and Moral Problem, 1989-1992” focuses especially on the issue of so called lustrations, i.e. screening of high rank officials for their past involvement with the secret service, and the role that Václav Havel played in this process. The fifth chapter “The Past That Divide: The Czechoslovak Social Democratic Party, 1989-1992” gave name to the whole book. It maps the individual streams of post-1989 social democratic movement (the “restitution group”, the “continuity group”, and the “new group”) and their inability to create a shared perspective of the past. The sixth chapter “Two Modes of ‘Christian Politics’. Czechoslovak Peoples Party and Christian Democratic party in the First Half of the 1990s” deals with two different subjects: the Peoples Party and its dealing with the troubling heritage as a state-socialist “puppet party” and the post-dissident miniscule Christian Democratic Party and its anti-communist agenda. The seventh chapter “Conservative Counterrevolution.: Civic Democratic Alliance and Post-Communist Transformation” looks at the radical policy of a small right-wing post-dissident party that initiated many of the policies of “dealing with the past” and tied them with neoliberal economic policies. The eighth chapter “The Marginal Parties: Fate of ‘The Small’ in the 1990s - Czechoslovak Socialist Party, Liberal Democratic Party, Society for Moravia and Silesia” narrates the stories of three marginal parties that failed to influence main-stream politics, and therefore, paradoxically, provide valuable insight into the political culture of the 1990s. The ninth chapter “‘Sweep Them All into the Vltava River’: Shifts in the Revolutionary Discourse of the Union for the Republic - Republican Party of Czechoslovakia” discusses the shift of the extreme-right party and its leader Miroslav Sládek from virulent anti-communism to populist chauvinism. The last chapter “The Stigma of the Past, Family Ties: The First Ten Years of Czech Communism after the Changes of 1989” deals with the internal struggle of

the Communist Party to find an effective strategy towards reevaluating its own past that would convince the public about Party's democratic credential yet simultaneously preserve the members' identity.

Jmenný rejstřík

Čísla v kurzívě odkazují do poznámek pod čarou.

Ackerman, Bruce 70

Adam, Václav A. 292

Adamec, Ladislav 318, 349,
350, 352

Adrián, Petr 129

Andrle, Vladimír 308

Andrš, Josef 225

Báčinský, Štefan 89

Balík, Stanislav 110, 130, 228,
346, 347

Bárta, Boleslav 303, 304, 305,
306

Bárta, Miloš 185, 186

Bartončík, Josef 157, 158, 162,
199, 223, 224, 225, 226, 227,
228, 229, 231, 232, 233, 234,
235, 236, 241, 243, 326

Battěk, Rudolf 33, 190, 191,
195, 196, 197, 198, 199, 200,
201, 202, 205, 213

Becke, Pavel (krycí jména
Želva a Kolona) 317

Bednář, Miloslav 128, 129

Benda, František 242

Benda, Marek 131, 238

Benda, Václav 64, 83, 87, 127,
131, 157, 158, 165, 170, 179,
225, 238, 239, 241, 242, 243,
244, 245, 246, 247, 253, 298

Beneš, Edvard 100, 128, 259,
263, 291, 292, 294

Benešová, Libuše 117

Bilák, Vasil 316

Biláková, Katarína 316

Bismarck, Otto von 336

Blažek, Antonín 262

Blažíček, Přemysl 296

Boček, Leonard 338

Bodenlos, Vavřinec 99, 102

Boštík, Václav 89

Bozóki, András 347

Brabec, Jan 323, 326, 338

Bratinka, Pavel 31, 239, 253,
254, 255, 257, 258, 262,
263, 266, 278, 279, 283

Bratršovská, Zdena 230

Brokl, Lubomír 128

Broklová, Eva 128

Brom, Libor 326, 328, 329

Brouček, Miloslav 329

Budaj, Ján 153, 157, 159, 160,
161, 162

Burešová, Dagmar 33, 74,
237

Bursík, Martin 80, 98, 237

Bush, George (starší) 329

Bužga, Jiří 235, 241

Bystrov, Vladimír 54, 55

Čakl, Ondřej 325

Cansion, César 71

Cerqueirová, Andrea 325,
340

Cibulka, Petr 27, 90, 175, 176,
177, 327

Ciklamini, Viliam 153, 161

Čísař, Jakub 83

Čísařovská, Blanka 191

- Csizmadia, Ervin 71
 Cuhra, Jaroslav 231, 239, 241,
 243
 Cuhra, Josef 239, 240, 241,
 326
 Čada, Václav 351, 357
 Čalfa, Marián 20, 154, 277,
 350
 Čejka, Čestmír 292, 293
 Čermák, Miloš 325
 Černý, Albert 265
 Černý, Jiří 232
 Češka, Roman 253, 255
 Čič, Milan 153
 Dahrendorf, Ralf 94
 Daněk, Břetislav 222, 225,
 227, 229, 234
 Dayová, Barbara 253, 254
 Dědek, Jaroslav 54
 Dejdar, Martin 322, 323
 Dejmal, Ivan 240
 Devátý, Stanislav 155, 305
 Dienstbier, Jiří 47, 67, 68, 69,
 74, 77, 78, 80, 82, 83, 93, 96,
 98, 99, 102, 103, 294, 295,
 299
 Dimun, Petr 52, 113, 251, 252,
 255, 256, 259, 260, 267, 268,
 270, 271, 276, 277, 278, 279,
 280, 282, 298
 Dlouhý, Vladimír 34, 41, 252,
 262, 283
 Dobal, Viktor 253, 262, 270,
 271, 276
 Dobrovský, Luboš 74
 Dočkal, Vít 224, 225, 234
 Dolejš, Jiří 368, 372
 Dolejší, Josef 327, 328
 Dolejší, Miroslav 49, 50, 51,
 261, 326, 327, 341
 Doležal, Bohumil 116, 117,
 137, 296, 297, 298, 299,
 300, 301, 302, 318
 Dostál, Pavel 207, 208, 264,
 305, 306
 Drda, Adam 346, 347
 Drtina, Jiří 103
 Drtina, Prokop 291
 Dubček, Alexandr 86, 145,
 153, 161, 172, 259
 Dudek, Petr 346, 347
 Dušek, Pavel 262
 Dvořák, Bohdan 54, 55
 Dvořák, Jaromír 378
 Dvořák, Ladislav 293
 Dvořáková, Vladimíra 303,
 313, 359
 Dzielski, Mirosław 73
 Ďuriš, Ivan 315
 Eibl, Otto 313
 Engels, Bedřich 143, 370, 371
 Engliš, Karel 317, 320
 Exner, Václav 372
 Fajmon, Hynek 125
 Fiala, Petr 110, 219, 236, 308,
 313, 346, 348, 366
 Filip, Ota 198
 Fischer, Josef Ludvík 137
 Fišera, Ivan 26, 169, 192,
 202, 204, 207
 Fleissigová, Marie 97
 Fliedr, Bob 301

- Fogl, Josef 81
 Foral, Jiří 219
 Forman, Miloš 143
 Formánek, Miloslav 368
 Formánek, Zdeněk 153
 Franc, Martin 344
 Freiová, Michaela 240
 Friedman, Milton 82
 Fučík, Julius 355
 Furet, François 140
 Gabal, Ivan 79, 80, 84
 Gajdůšková, Alena 306
 Gellner, Ernest 71
 Gjurič, Andrej 113
 Gjuričová, Adéla 7, 10, 67,
 107, 112, 117, 130, 157, 158,
 217, 220, 253, 276, 300, 340,
 374
 Gorbačev, Michail Sergejevič
 145, 328
 Gott, Karel 322, 323
 Gottwald, Klement 179, 180,
 227, 264, 376
 Grebeníček, Miroslav 265,
 351, 357, 362, 365, 366, 367,
 370, 374, 375, 377, 379
 Grešl, Adam 73
 Grey, John 71
 Grulich, Václav 131
 Grzymala-Busseová, Anna
 M. 347, 355, 360
 Habermas, Jürgen 140
 Hadjiisky, Magdalena 67,
 112, 113
 Hájek, Jiří 187, 189, 193, 194
 Hájek, Miloš 201
 Hamerský, Milan 52, 113, 251,
 252, 255, 256, 259, 260, 267,
 268, 270, 271, 276, 277, 278,
 279, 280, 282, 298
 Handl, Vladimír 374, 379
 Hanley, Seán 73, 113, 253,
 254, 255, 259, 346, 347, 370,
 373, 379
 Hapala, Petr 111
 Havel, Václav 20, 21, 23, 26,
 35, 38, 40, 41, 44, 48, 63,
 65, 83, 84, 90, 91, 92, 105,
 114, 118, 121, 128, 129, 135,
 137, 138, 139, 141, 142, 143,
 144, 145, 146, 147, 148, 149,
 150, 152, 153, 154, 155, 156,
 158, 161, 162, 163, 164, 167,
 171, 172, 173, 174, 175, 177,
 178, 179, 180, 181, 190, 196,
 230, 231, 232, 237, 258, 259,
 261, 272, 277, 291, 296, 297,
 302, 318, 322, 323, 324, 327,
 328, 329, 336, 338, 341, 377,
 383
 Havelka, Miloš 259
 Havlíček Borovský, Karel
 128
 Havlík, Petr 45, 48, 111
 Havlík, Vlastimil 313
 Havlová-Lantayová, Dagmar
 45
 Havlová-Veškrnová, Dagmar
 324
 Hayek, Friedrich August von
 73, 114, 255, 270, 271, 272
 Hejda, Zbyněk 296

- Hejdánek, Ladislav 156, 296,
301
Heller, Josef 368
Herben, Ivan 291
Herzmann, Jan 185
Hirš, Pavel 99
Hitler, Adolf 138, 331, 336
Hlušičková, Růžena 191, 297
Hofhanzl, Čestmír 254, 256,
257, 261, 262, 266, 278, 282
Holub, Petr 338
Holzer, Jan 109, 110, 348, 366
Hoppe, Jiří 163, 186, 290
Horák, Jiří 188, 196, 197, 200,
201, 202, 203, 204, 205,
206, 207, 208, 209, 213
Horáková, Milada 100, 291,
292
Houška, Josef 233
Houžvička, Václav 128
Hradská, Viktorie 299, 300
Hrdlička, František 230
Hromádko, Oldřich 29, 51,
327
Hrubec, Marek 185, 186
Hrubý, Karel 188, 189, 195,
203, 204
Hrušínský, Rudolf 318
Hruška, Milan 275
Hubáček, Pavel 210
Humpál, Václav 80
Hus, Jan 253, 292, 294
Husák, Gustáv 87, 269
Husák, Petr 251, 256, 258,
270, 272, 274
Hvíždala, Karel 121, 137, 155
Chrastilová, Brigita 149, 168,
173, 175, 181
Ishiyama, John T. 347
Jakeš, Miloš 87
Janýr, Přemysl 186, 188
Janyška, Petr 75
Jarolímek, Petr 177
Jelínek, Lukáš 103
Ježek, Tomáš 251, 253, 255,
256, 257, 258, 262, 271, 272,
273, 274, 275, 300
Jičínský, Zdeněk 79, 83, 145,
206, 207, 276
Julínek, Tomáš 131
Kabele, Jiří 253
Kaddáfí, Muammar 333
Kalvoda, Jan 251, 262, 266,
270, 280, 281, 282
Kaplanová, Marie 240
Karas, Jiří 226
Karlický, Michal 226
Kárník, Zdeněk 356
Kavalírová, Naděžda 133
Kenney, Pdraic 24
Klaban, Slavomír 185, 187,
188, 194, 195, 196, 213
Klaus, Václav 32, 35, 44, 45,
47, 48, 66, 67, 81, 83, 84,
94, 97, 105, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 118,
121, 122, 123, 124, 125, 127,
128, 129, 213, 236, 237, 241,
247, 271, 272, 275, 277, 278,
279, 280, 284, 299, 300,
302, 330, 338, 373
Klimek, Antonín 294

- Klímová, Rita 329
 Klínková, Rita 258
 Klofáč, Václav 293, 294
 Klusáková, Jana 76, 80
 Klvačová, Eva 253, 255
 Kobliha, Bohumil 326, 334
 Kocian, Jiří 231
 Kocourek, Martin 123
 Koenigsmark, Alex 299
 Kofroň, Václav 23
 Kohout, Jaroslav 186
 Kohout, Pavel 175, 177
 Kokoška, Stanislav 201, 352
 Kokošková, Zdeňka 201, 352
 Kolář, Pavel 344
 Kolmistr, Vladimír 51
 Komárek, Valtr 45, 202, 205,
 206, 207, 208, 209, 361
 Konvička, Libor 96
 Kopecký, Petr 210
 Kopeček, Lubomír 67, 123,
 163, 166, 262, 293, 347
 Kopeček, Michal 7, 8, 11, 16,
 31, 61, 67, 101, 112, 117, 134,
 173, 206, 259, 294, 343, 374
 Kořán, Jaroslav 279
 Kořínková, Květa 79
 Kostlán, Antonín 259
 Kotrlý, Ivo 45
 Koudelka, Jindřich 326
 Kovanda, Karel 45
 Kovář, Jiří 48
 Koželuhová, Helena 235
 Krákora, Pavel 307
 Krapfl, James 19, 140, 147
 Krátký, Karel 83
 Kraus, Michal 352
 Kreidl, Martin 313
 Krejčí, Jaroslav 188
 Krejčí, Oskar 83
 Krejčí, Petr 123
 Krejsa, Josef 325, 331, 333,
 334
 Kriegel, František 190
 Król, Marcin 66
 Kroupa, Daniel 31, 239, 253,
 254, 256, 258, 259, 261,
 262, 269, 271, 278, 279,
 280, 284
 Kryčer, Jan 306
 Kryl, Karel 325
 Kříž, Karel 255, 322, 338
 Křížan, Jiří 23, 153, 154, 156,
 256
 Křížek, Jaroslav 291
 Kubát, Bohumil 36, 37, 261,
 276, 277
 Kučera, Petr 26, 30, 35, 36,
 39, 40, 43, 45, 47, 83, 96,
 153, 206, 207
 Kudláček, Libor 262
 Kulhavý, Miroslav 326
 Kunc, Jiří 359
 Kundera, Milan 258, 259
 Kundra, Ondřej 325
 Kupcová, Helena 259
 Kužílek, Oldřich 262
 Kvasnička, Václav 377
 Kwaśniewski, Alexander 360
 Łagowski, Bronisław 73
 Landa, Daniel 323
 Landergott, Josef 203, 205

- Langer, Ivan 133
 Langoš, Ján 127, 161, 247
 Lastovecká, Dagmar 131
 Ledvinka, Karel 256
 Lenin, Vladimír Iljič 256,
 371, 372, 375
 Lesák, Josef 100, 101, 102,
 292, 295
 Leschtina, Jiří 80
 Lhotka, Jaroslav 320
 Linek, Lukáš 228
 Lipský, Lubomír 322, 323
 Lis, Ladislav 231
 Liška, Jiří 131
 Loewy, Jiří 188, 189, 193, 195,
 200, 202, 204, 210, 214
 Lopatka, Jan 296
 Lorenc, Aloiz 159
 Lukeš, Bohumil 226, 234, 235
 Lukeš, Jan 22
 Lux, Josef 228, 234, 235, 236,
 237, 238, 241
 Luža, Radomír 188, 189
 Macek, Miroslav 48, 111, 125,
 171
 Machalík, Jiří 349, 354
 Malíř, Jiří 67, 200, 291, 303,
 308, 313
 Malý, Michal 165
 Malý, Petr 253
 Malý, Václav 225
 Mandler, Emanuel 64, 295,
 296, 297, 298, 299, 300,
 301, 305, 317, 318
 Mareček, Miloslav 277
 Marek, Jiří 201
 Marek, Pavel 67, 200, 220,
 291, 303, 308, 313
 Mareš, Miroslav 67, 95, 259,
 303, 313, 315, 318, 330, 334,
 337, 339, 348, 366
 Maria, Miroslav 330
 Marková, Helena 326
 Marx, Karl 50, 257, 355, 356,
 368, 369, 370, 371, 372, 375
 Masaryk, Tomáš Garrigue
 115, 116, 128, 129, 137, 138,
 139, 255, 263, 328, 332, 357
 Masopust, Zdeněk 364
 Mašek, Ivan 253, 254, 256,
 258, 262, 266, 280, 281,
 282, 283, 284, 285
 Matějka, Milan 359
 Matoušek, Vojtěch 324
 Mayer, Françoise 85
 Mazel, Michal 313, 314, 326,
 336
 Mečiar, Vladimír 46, 153, 161,
 266, 267, 270, 338
 Mečl, Josef 364, 366
 Mencl, Vojtěch 191
 Merquior, José Guilherme
 71, 84
 Mertl, Věroslav 229, 230
 Mezník, Jaroslav 190, 193,
 195, 199, 209
 Michnik, Adam 85, 90
 Mikeš, Petr 149, 168, 173, 175,
 181
 Mikš, František 110
 Milata, Zbyšek 359
 Mitrofanov, Alexandr 208

- Mitterrand, François 146
 Mládek, Jan 81
 Mlčoch, Lubomír 64
 Mlejnek, Josef 83
 Mlynárik, Ján 356
 Mlynář, Zdeněk 89, 90, 91,
 352, 359
 Mohorita, Vasil 19, 20, 350,
 352, 358
 Molnár, Juraj 265
 Molnár, Ladislav 265
 Motejl, Otakar 33
 Motyka, Petr 328
 Moudrý, Jaroslav 326
 Müller, Jiří 103, 156
 Muraško, Pavel 155
 Myant, Martin 82
 Navrátil, Augustin 225
 Nedvěd, Jan 296, 307
 Nejedlý, Zdeněk 357, 378
 Němec, Jiří 296
 Neužil, František 368
 Nietzsche, Friedrich 338
 Nodl, Martin 23, 154
 Nosek František 234
 Novák, Jaroslav 320
 Novák Vratislav 365
 Novosád, Karel 262
 Novotný, Václav 153
 Nyers, Rezső 360
 Obzina, Jaromír 365
 Ondruš, Vladimír 153, 157,
 160, 161, 162, 163
 Ortman, Jaroslav 365
 Otáhal, Milan 137, 191, 231,
 297, 301
 Otruba, Zdeněk 103, 292
 Ovčáčiková, Alena 306
 Palkoska, Ivo 262
 Palouš, Martin 42, 43, 44,
 45, 253, 258
 Pánek, Jaroslav 128
 Páralová, Alena 131
 Parkanová, Vlasta 262
 Pavka, Marek 308
 Pavlovský, Petr 258, 267,
 268, 269, 271, 277, 278
 Payne, Jan 253
 Payne, Jiří 37, 116
 Pecina, Tomáš 263
 Pecka, Karel 22
 Pecl, Josef 303
 Pečinka, Bohumil 117
 Pečinka, Pavel 313, 326
 Pehr, Michal 229, 236
 Pecháček, Štěpán 228
 Pejša, Pavel 207
 Pernes, Jiří 303
 Pernica, Josef 27
 Peroutka, Ferdinand 137, 291
 Petr, Alois 227
 Pilip, Ivan 234, 242, 247
 Pinc, Zdeněk 258
 Pinochet Ugarte, Augusto
 242
 Pištěk, Teodor 143
 Pištora, Ivan 36, 37
 Pithart, Petr 19, 26, 31, 34,
 35, 36, 37, 39, 42, 43, 47,
 48, 62, 64, 74, 75, 76, 77,
 79, 80, 82, 83, 88, 89, 90,
 94, 97, 100, 101, 102, 153,

- 155, 173, 237, 245, 271, 276,
277, 297, 299, 373
- Pířha, Petr 242
- Placák, Petr 300, 301
- Plecity, Petr 129, 210
- Plojhar, Josef 221
- Pludek, Alexej 331
- Pohanka, Milan 264
- Pol Pot 179
- Polák, Jaroslav 233
- Pospíchal, Petr 88
- Prachař, Ilja 24
- Prečan, Vilém 138
- Proczyk, Jan 83
- Prouza, Albert 34, 48
- Prudký, Libor 33, 47
- Přibáň, Jiří 66
- Příhoda, Petr 84, 106
- Pšeja, Pavel 67, 95, 259, 348,
366
- Pšenička, Jiří 295
- Putna, Martin C. 239
- Radil, Jiří 111
- Rajsiglová, Laura 339
- Ransdorf, Miloslav 178, 352,
357, 359, 365, 368, 369, 372,
375, 376, 378
- Rašín, Alois 115, 115, 128, 143,
320
- Reichel, František 154
- Reichman, Josef 253
- Rek, Karel 226
- Renner, Jan 235
- Riceová, Condoleezza 328
- Richter, Miroslav 303, 304
- Riško, Ján 144
- Roubal, Petr 7, 8, 11, 73, 150,
232, 243, 249, 305, 311, 315
- Ruggiero, Guido 71
- Ruml, Jan 125, 156, 162, 165,
232
- Rupnik, Jacques 134, 309
- Rychetský, Pavel 26, 28, 33,
47, 74, 79, 83, 86, 87, 88,
100, 276
- Sacher, Richard 29, 153, 154,
156, 162, 222, 223, 225, 226,
227, 231, 321
- Salivarová-Skvorecká, Zdena
177
- Sapák, Jan 96
- Scruton, Roger 92, 253, 254
- Sedláček, Vojtěch 33, 43, 45
- Sedláčková, Andrea 325
- Semelová, Marta 372
- Schönhuber, Franz 334
- Schovánek, Radek 175, 177
- Schwarzenberg, Karel 284
- Sieber, Karel 299
- Sikora, Karel 192
- Skalický, Jiří 253, 262, 272,
275, 283
- Skopal, Jaroslav 100, 101, 295
- Sládek, Miroslav 50, 232,
313, 314, 315, 316, 317, 318,
319, 320, 321, 322, 323, 324,
325, 327, 330, 331, 332, 333,
334, 335, 336, 337, 338, 339,
340, 341
- Sládková, Blanka 316
- Sláma, Roman 341
- Slejška, Dragoslav 185

- Smrčka, Josef 317
 Sokol, Jan 33, 80, 87, 169,
 237, 265, 354
 Sokol, Tomáš 27, 28, 74, 103
 Solženicyn, Alexandr 87
 Soukup, Vladimír 329
 Spálovský, Zdeněk 327
 Spengler, Oswald 338
 Śpiewak, Paweł 66
 Springerová, Pavlína 303
 Srp, Karel 327
 Stalin, J. V. (Josif
 Vissarionovič) 128, 138,
 179, 337
 Stankovič, Andrej 296
 Starr, Paul 94
 Stašek, Bohumil 234
 Stiborová, Marie 366
 Stome, Karol 37
 Strauß, Franz Josef 332
 Strmiska, Maxmilián 303,
 308, 346, 368
 Suchý, Petr 235
 Suk, Jiří 7, 11, 17, 20, 23, 26,
 64, 65, 66, 90, 111, 118, 135,
 138, 143, 147, 150, 151, 154,
 157, 163, 178, 196, 230, 261,
 290, 327, 350, 354
 Svátek, František 188
 Svěchota, Jaroslav 153
 Světlík, František 234
 Sviták, Ivan 189, 359, 362
 Svoboda, Bohumil 226
 Svoboda, Jiří 264, 353, 355, 361,
 362, 364, 365, 366, 367, 379
 Sýs, Karel 363
 Szacki, Jerzy 71, 73
 Šabata, Jaroslav 20, 26, 74,
 79, 270, 304
 Šabatová, Anna 270
 Šamanová, Gabriela 305
 Šárka, Josef 318, 319
 Ščuka, Emil 337
 Šíba, Vladimír 97
 Šídlo, Jindřich 334
 Šilhán, Věnek 170
 Šindelářová, Milena 289
 Škutina, Vladimír 318
 Šmeral, Bohumír 356
 Šollerová, Marie 296
 Špidla, Vladimír 133
 Špirit, Michael 296
 Šrámek, Jan 225, 232, 234
 Štěpán, Miroslav 22, 365
 Štěpová, Vlasta 79
 Štern, Jan 82, 262
 Štern, Jan (mladší) 40
 Štětka, Jan 284
 Štindl, Karel 296, 300, 317
 Štolbová, Eva 317
 Šula, Jan 295
 Šulc, Zdislav 64
 Šuman, Vladimír 262
 Švehla, Antonín 320
 Švejnar, Jan 81
 Talášek, Vladimír 54
 Tampír, Miroslav 103
 Taubner, Jan 81
 TGM (viz Masaryk, Tomáš
 Garrigue)
 Thatcherová, Margaret 114,
 146, 333

- Tigríd, Pavel 145
 Tichý, Bohumil 264
 Tisovič, Ferdinand 335, 339
 Tlustý, Vlastimil 277
 Tolkien, John Ronald Reuel 257
 Toman, Ivo 166
 Toman-Tománek, Josef Václav 337
 Tomáš, Josef 326, 329
 Tomášek, František kardinál 317
 Tomek, Prokop 51
 Tomis, Václav 305
 Topol, Filip 258
 Topol, Jáchym 323
 Topolánek, Mirek 131
 Tošer, Miroslav 283, 284
 Tošovský, Josef 373
 Trojanová, Cecílie 226
 Tříška, Dušan 272, 274
 Tuček, Miroslav 190
 Tučková, Michaela 315
 Tůma, Oldřich 231
 Tyl, Miroslav 242, 277
 Uhl, Petr 33, 87, 96, 168, 319
 Urban, Jan 26, 64
 Urbánek, Karel 20
 Urbášek, Pavel 191, 201, 239, 253, 258
 Václav, sv. 115
 Valenta, Aleš 305
 Valenta, Jiří 83
 Vandas, Tomáš 262, 306, 340
 Vaněk, Miroslav 191, 201, 231, 239, 253, 258
 Váňa, Vladimír 265
 Vaňous, Jan 81
 Vavroušek, Josef 95, 96
 Veverka, Jiří 117
 Vik, Jan 318, 336, 338, 340
 Vlachová, Klára 313
 Vlasák, František 81, 271
 Vlček, Radomír 303
 Voříšek, Jaroslav 326
 Vrba Eugen 51
 Vrba, Jan 80, 97
 Vrchlavská, Hana 262
 Vrchotová-Pátová, Jarmila 363
 Vychodil, Luděk 48
 Vychodil, Otakar 111
 Walicki, Andrzej 73
 Walter, Benjamin 261
 Weber, Jaroslav 372
 Weiss, Martin 83, 304
 Weizsäcker, Richard von 145
 Wolker, Jiří 267
 Wonka, Jiří 327
 Wonka, Pavel 326, 327
 Zahradil, Jan 128, 129
 Zahradníček, Tomáš 7, 8, 9, 99, 112, 137, 183, 188, 287, 344, 361
 Zajac, Peter 146, 147, 161
 Zaorálek, Lubomír 79
 Zbela, Martin 322, 336, 338
 Zelený, Milan 326, 359
 Zeman, Eduard 340
 Zeman, Miloš 45, 79, 87, 96, 124, 206, 207, 208, 209, 210, 214, 215, 237, 262, 264, 267, 340, 379

- Zeman, Pavel 23, 154
Zielenec, Josef 83, 125, 128
Zifčák, Ludvík 306
Zilke, Helmut 131
Znoj, Milan 62, 94, 95, 103,
229, 236, 277
Zukal, Rudolf 45
Žáček, Pavel 29, 130, 131, 133,
153, 156, 157, 158, 162, 231,
247
Žák, Ladislav 352
Žák, Václav 34, 74, 77, 82, 89,
91, 92, 96, 97, 98, 103, 148
Žantovský, Michael 282
Žegklitz, Jaromír 253
Žirinovskij, Vladimír 333

Věcný rejstřík

Čísla v kurzívě odkazují do poznámek pod čarou.

- aféra Bartončík 157, 158, 162, 199, 231, 232, 233, 236, 243
 aféra Kalvoda 281, 282
 aféra Vasilu Mohority viz Případ Mohorita
 Agrární dorost 319
 Agrární strana při OF 44, 315
 Akce Křesťanská a Demokratická 241
 akciová společnost 31, 37, 38, 41, 57, 174, 274
 Akční program KSC 350
 akční výbory Národní fronty 26, 90, 169
 Analýza vývoje socialistického Československa 351
 antiamerikanismus 333
 antikomunismus 11, 25, 26, 28, 30, 38, 39, 42, 47, 48, 51, 54, 56, 66, 67, 85, 86, 90, 92, 100, 104, 121, 122, 125, 134, 150, 151, 163, 175, 205, 207, 230, 231, 243, 246, 252, 256, 258, 262, 267, 277, 278, 284, 314, 315, 317, 319, 321, 322, 323, 325, 326, 330, 331, 332, 333, 334, 337, 341, 353, 354, 358, 360, 380
 antikomunismus budoucnosti 11
 antisemitismus 50, 326, 327, 329, 331, 332, 334, 336, 337, 341
 Asociace radikálů za Spojené státy evropské 44
 Asociace sociálních demokratů (ASD) 205, 265
 autoritářská diktatura 139, 164, 246, 347
 bankovní socialismus 280
 celostátní konference ODA, viz Občanská demokratická aliance
 centralizace 95, 98, 120, 129, 274, 304, 360, 367
 centrálně plánovaná ekonomika 56, 142
 Centrum pro ekonomiku a politiku (CEP) 73, 128, 129
 Centrum pro studium demokracie a kultury 67, 73, 207, 347
 Cesta do otroctví 255, 271
 Cesta k prosperitě 114
 Cesta ke svobodné společnosti, programový dokument ODA 259, 261
 Cesta změny 73
 CEVRO, institut 73, 128
 Cíle OH pro nejbližší období 74
 Co chceme 68
 čechoslovakismus 144

- Česká a Slovenská
Federativní Republika
(ČSFR) 138, 149, 168, 171,
173, 263, 267, 329
- Česká národní rada (ČNR)
21, 30, 33, 34, 41, 42, 43, 45,
51, 74, 89, 93, 113, 149, 207,
232, 262, 265, 267, 270, 274,
292, 294, 298, 304, 305, 306,
340, 348
- Česká strana sociálně
demokratická (ČSSD) 9,
79, 84, 96, 98, 100, 124, 131,
169, 183–215, 220, 234, 237,
280, 295, 306, 340, 361, 371,
373, 374, 379
- Česká strana sociální 99
- Česko-německá deklarace
294, 377
- Československá republikánská
strana zemědělská měst
a venkova 315
- Československá sociální
demokracie viz Česká
strana sociálně demokratická
- Československá strana
humanistické
internacionály 44,
- Československá strana
lidová (ČSL) 20, 28, 157,
162, 196, 217–247, 253, 281,
284, 304, 326, 378
- Československá strana
socialistická (ČSS) 28,
222, 287–293, 294
- Československá strana
sociálně demokratická viz
Česká strana sociálně
demokratická
- Československá tisková
kancelář (ČTK) 33, 168,
201, 221, 318, 319
- česko-slovenské vztahy 12,
21, 30, 79, 146, 147, 162,
304, 305, 306
- Československo-německá
smlouva (1992) 242
- Československý rozhlas 40,
90, 167, 168, 323
- Český deník 83
- čtvrtý odboj 329
- čtyřkoalice 284
- dějinný zákon 262
- Deklarace obrodného
proudu v Československé
straně lidové 226
- Deklarace politiky pravého
středu 112, 298
- dekomunizace 54, 55, 85, 89,
90, 100, 106, 109, 113, 114,
117, 119, 123, 134, 167, 178,
231, 236
- dekomunizační komise 55
- Dělnická strana 340, 341
- demokracie přímá 19, 140,
141, 254
- demokracie zastupitelská 19,
140
- Demokratická iniciativa (DI)
137, 297, 298, 317, 318
- Demokratická levice 351,
352, 357, 360, 364, 366

- Demokratická strana 28
 Demokratické fórum
 komunistů 352, 356
 demokratický socialismus
 259, 351, 355, 356, 366, 370
 demonstrace 22, 191, 221, 277,
 317, 319, 323, 324, 325, 329,
 333, 338
 denacifikace 54, 167
 Denní (Nedělní) hlasatel 326
 Dialog, časopis 372
 disent 23, 58, 61-106, 121, 152,
 173, 191, 225, 229, 239, 243,
 251, 253, 254, 255, 257, 262,
 285, 294, 300, 301, 320
 divoké lustrace, viz lustrace
 divoký odsun Němců 102, 145,
 146, 214, 242, 302, 336, 377
 dohody u kulatého stolu 19,
 20, 21, 22, 26, 65, 66, 151, 350
 druhá revoluce 35, 38, 44, 46,
 92, 149, 151, 174, 329, 358
 ekologická témata 68, 77, 80,
 96, 102, 103, 240, 242, 273,
 335, 374
 ekologický program 95, 98,
 240, 242,
 ekonomická reforma 12, 30,
 32, 33, 35, 53, 64, 74, 81, 83,
 84, 110, 111, 119, 141, 149,
 277, 278, 279, 280, 284, 334
 ekonomická transformace 12,
 64, 67, 68, 77, 81, 84, 93, 97,
 110, 150, 236, 267, 273, 359
 ekonomický liberalismus 72,
 83, 94, 104, 241, 255, 272
 Ekonomický ústav ČSAV
 258, 271
 Etika a vlastnictví 270
 evropská integrace 88, 98,
 333
 Evropská unie 37, 102, 128,
 129, 131
 Evropský mimoparlamentní
 sněm 333
 exil 145, 155, 185, 187, 188,
 189, 190, 191, 193, 194, 196,
 198, 203, 204, 205, 210, 211,
 214, 271, 291, 292, 328
 exilová sociální demokracie
 185, 188, 189, 190, 193, 194,
 196, 198, 203, 204, 205, 211,
 214
 federace 21, 46, 68, 93, 146,
 149, 162, 251, 266, 270, 304,
 306, 351, 377
 Federální bezpečnostní
 a informační služba 89, 173
 Federální ministerstvo
 financí 32, 35, 44, 66, 271
 Federální ministerstvo vnitra
 29, 153, 156, 159, 162, 166,
 231, 232
 Federální shromáždění (FS)
 19, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 31,
 33, 35, 37, 39, 41, 42, 45, 51,
 52, 80, 85, 86, 87, 92, 93, 112,
 123, 144, 145, 147, 149, 150,
 153, 161, 163, 165, 166, 167,
 168, 171, 172, 178, 207, 224,
 230, 242, 244, 262, 263, 265,
 270, 297, 298, 304, 314, 318

- federální vláda 20, 33, 34, 41, 64, 86, 155, 159, 168
- Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy v Praze (FF UK) 24, 270, 316
- Filozofický ústav ČSAV 299
- Fond národního majetku 272, 293
- fond Z 153, 162
- godesberský program 203
- Haló noviny 356, 361, 369, 376
- helsinské výbory 172
- historická spravedlnost 25, 58, 275
- historická strana 192
- historický kompromis 11, 19, 23, 25, 58, 66, 151, 179, 188, 189
- historický materialismus 375
- historický zákon viz dějinný zákon
- hladovka 145, 178, 277
- Hnutí československého porozumění 267
- Hnutí za občanskou svobodu (HOS) 28, 38, 44, 49, 191, 238
- Hnutí za samosprávnou demokracii - Společnost pro Moravu a Slezsko (HSD-SMS) 168, 290, 302-309
- hospodářská transformace viz ekonomická transformace
- Hovory z Lán 40, 41, 90, 121, 139, 141, 148, 155, 158, 167, 171, 174, 175
- Charta 77 23, 24, 26, 27, 29, 50, 51, 58, 63, 75, 78, 82, 90, 105, 113, 156, 157, 170, 185, 188, 189, 191, 193, 196, 197, 210, 225, 239, 257, 260, 296, 297, 319, 326, 327
- Charta českých národních zájmů 295
- Charta národních zájmů 103
- chartisté viz Charta 77
- imigrace 267
- Inforum 91, 97, 103
- Iniciativa KDU 241
- Institut Karla Havlíčka Borovského 73
- integrace KDS s ODS 242
- investiční privatizační fondy 275
- Itálie 53, 167, 179
- Jazzová sekce 327
- Jednotná zemědělská družstva 252, 277
- Jsme Občanské hnutí, programový dokument 68
- Kampademia 253
- Kancelář Federálního shromáždění 86
- Kancelář prezidenta republiky 139, 172
- kandidát tajné spolupráce (KTS) 89, 162, 169, 173, 175
- kapitalismus 56, 70, 116, 234, 251, 255, 256, 258, 270, 272, 274, 353, 361, 365, 370, 371, 373, 375, 380
- katolická církev 233

- katoličtí intelektuálové 251,
 255, 281
 Kdo jsme a co chceme, část
 programu ODS 115, 121
 KGB 32, 49, 87
 klerikalismus 221, 225
 Klub 231 25, 186
 Klub angažovaných
 nestraníků (KAN) 28, 34, 38,
 44, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54,
 55, 56, 57, 111, 163, 168, 186,
 197, 252, 267, 279, 290, 299
 Klub ekonomů 369
 Klub levicových psychologů
 369
 Klub levicových sociologů
 369
 Klub Milady Horákové 291,
 292
 Klub poslanců sociálně
 demokratické orientace
 264
 Klub seniorů ČSSD 213
 Klub sociálních demokratů
 OF 33, 44, 198, 199
 Klub za socialistickou
 přestavbu Obroda 44, 51,
 187, 201, 352,
 kolegium Občanského fóra
 viz Občanské fórum
 kolektivní nevina 264
 kolektivní vina 56, 68, 88,
 89, 90, 152, 355
 Komise FS pro objasnění
 událostí dne 17. listopadu
 1989 118, 163
 komunismus 21, 24, 31, 32,
 43, 44, 53, 54, 59, 65, 70, 71,
 76, 85, 92, 94, 104, 113, 121,
 122, 123, 124, 127, 130, 131,
 133, 134, 163, 170, 178, 179,
 180, 189, 211, 219, 228, 229,
 243, 246, 251, 253, 254, 255,
 256, 257, 259, 260, 261, 262,
 264, 265, 267, 284, 290, 292,
 296, 304, 324, 328, 329, 335,
 341, 343-380
 komunismus reformní 83,
 85, 145, 199, 259
 komunisté reformní 51, 100,
 121, 189, 261, 351, 352, 354,
 355, 358, 360, 366, 374
 Komunistická strana Čech
 a Moravy (KSČM) 22, 30,
 129, 132, 178, 201, 204, 207,
 209, 211, 264, 280, 333,
 343-380
 Komunistická strana
 Československa (KSČ)
 17-60, 19, 20, 21, 22, 23, 24,
 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32,
 35, 40, 46, 48, 49, 50, 51,
 52, 55, 56, 57, 92, 94, 113,
 118, 129, 132, 149, 151, 152,
 158, 168, 169, 177, 178, 180,
 186, 187, 191, 192, 193, 194,
 197, 198, 200, 201, 202,
 204, 205, 207, 208, 209,
 211, 212, 221, 222, 230, 232,
 233, 240, 252, 258, 262,
 264, 280, 291, 293, 302,
 308, 316, 333, 343-380

- Komunistická strana
Česko-Slovenska (KSČS)
349, 351
- komunistické mafie 30, 31, 32,
35, 36, 37, 38, 67, 92, 112,
148, 149, 150, 152, 158, 174
- komunistický radikalismus
213
- komunistický reformismus 192
- komunistický režim 50, 52, 54,
56, 57, 58, 59, 68, 76, 91, 92,
115, 117, 118, 120, 121, 122,
125, 133, 139, 143, 158, 161,
164, 165, 166, 170, 171, 177,
179, 180, 192, 193, 194, 202,
203, 205, 214, 220, 224, 229,
231, 239, 251, 254, 259, 261,
262, 263, 264, 265, 266, 316,
321, 341, 347, 359, 365, 370
- komunističtí poslanci 19, 20,
28, 31, 178, 265
- Konfederace politických
vězňů (KPV) 26, 28, 30,
38, 49, 50, 52, 54, 133, 163,
293, 326
- konfiskace majetku KSČ 27,
212
- Kongresový bulletin ODS
122, 125
- kongresy ODS 110, 117, 118,
119, 121, 122, 125, 132, 133
- konzervatismus 52, 73, 75, 76,
78, 92, 94, 97, 104, 106, 110,
111, 112, 117, 123, 126, 128,
240, 243, 251, 252, 253, 254,
255, 256, 258, 259, 261, 270,
280, 281, 282, 283, 284,
303, 305, 326, 328, 331, 356,
358, 360, 361, 362, 364, 365,
366, 371, 372, 373, 375, 379
- konzervatismus britský 146,
254
- konzervatismus liberální 52,
75, 128, 280
- konzervatismus revoluční 94
- konzervativně liberální
ideologie 73, 112
- konzervativní kontrarevoluce
73, 150, 243, 259, 305
- Konzervativní strana 326
- Konzervativní strana -
Svobodný blok 78
- kooptace 20, 21, 230, 318
- Koordinační centrum
Občanského fóra (KC OF)
viz Občanské fórum
- Korespondence, časopis 188
- Krize odpovědnosti 282, 283
- Kruh československých
sociálních demokratů
v zahraničí 188
- Křesťané pro přestavbu,
dokument ČSL 224, 225
- Křesťanská a demokratická
unie - Československá
strana lidová (KDU-ČSL)
viz Československá strana
lidová
- Křesťanská a demokratická
unie (KDU) 112, 168, 222,
223, 224, 225, 227, 228, 229,
230, 232, 233, 235, 241, 304

- křesťanská demokracie 219, 226, 234, 235, 238, 239, 240
- křesťanské strany 238, 240, 241
- Křesťansko-demokratický klub Hnutí za občanskou svobodu (HOS) 238, 243
- Křesťanskodemokratická strana (KDS) 86, 112, 158, 165, 170, 219, 230, 235, 236, 238-247, 253, 276, 277, 298, 326
- Křesťansko-demokratické hnutí (KDH) 230
- Křesťanskosociální unie 235
- křesťanský socialismus 221, 241
- kupónová privatizace 56, 57, 97, 150, 271, 272, 273, 274
- Květen, časopis 296
- Levá alternativa 33, 44
- levice 30, 33, 34, 45, 60, 68, 78, 79, 80, 83, 84, 91, 93, 96, 104, 114, 116, 117, 125, 163, 188, 191, 192, 201, 203, 207, 211, 220, 228, 241, 251, 255, 264, 267, 268, 270, 278, 279, 305, 313, 330, 348, 351, 352, 355, 357, 359, 361, 362, 363, 364, 366, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 378, 379
- Levý blok 206, 359, 362, 363, 364, 366
- Lex Masaryk 263
- liberalismus 61, 63, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 80, 81, 83, 84, 94, 96, 102, 104, 137, 173, 221, 234, 237, 241, 255, 270, 272, 280, 294, 295, 330, 373
- liberalismus český 73, 137, 294
- liberalismus ekonomický 72, 94, 241, 255, 270, 272
- liberalismus občanský 72
- liberalismus sociální 82, 83, 104, 237, 294
- liberalizace cen 81, 330
- Liberálně demokratická strana (LDS) 47, 73, 111, 112, 168, 287, 290, 295-302
- Liberálně sociální unie (LSU) 294
- liberální demokracie 64, 70, 71, 104, 134, 345
- Liberální institut 73
- Liberální internacionála 77
- Liberální klub OF 67, 113
- Liberální reformní strana 73
- Liberální strana národně sociální (LSNS) 99, 100, 102, 103, 294
- Lidová demokracie 154, 221, 222, 228, 230, 232
- lidová strana 221, 227, 229, 230, 237
- Lidové milice (LM) 48, 168, 170, 172
- Lidové noviny 143, 158, 199, 297
- Lidový dům 202, 208, 212, 214
- Listina základních práv a svobod 88, 165, 173, 237

- lustrace 29, 59, 77, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 106, 118, 123, 132, 135-181, 205, 214, 231, 232, 233, 244, 245, 262, 268, 306, 331, 332, 359, 380
- lustrační komise ČNR
- lustrační komise KC VPN 160, 161
- lustrační osvědčení / řízení 86, 151, 159, 162, 167, 172, 175, 177
- lustrační zákon 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 106, 118, 123, 132, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 175, 176, 180, 181, 245, 262
- Maďarské kresťanskodemokratické hnutie 168
- Maďarsko 21, 54, 70, 104, 105, 121, 141, 142, 265, 269, 299, 338, 347, 355, 360
- majorizace 263, 269
- Manifest českého eurorealismu 129
- Manifest českého realismu 75
- manifest Demokracie pro všechny 78
- marxistická filozofie 52, 368, 369, 375, 378
- Melantrich 222, 291, 292
- Mezinárodní organizace práce 172
- Mezinárodní soudní dvůr 339
- Mezinárodního měnový fond 237
- Meziparlamentní klub demokratické pravice (MKDP) 45, 67, 112, 113, 114, 262, 298
- Ministerstvo mezinárodních vztahů Slovenské republiky 83, 299
- Ministerstvo práce a sociálních věcí 316
- Ministerstvo pro správu národního majetku a jeho privatizaci 275
- Mladá demokracie 326
- Mladá fronta 45
- monetarismus 82, 335
- morální tribunál 44, 46, 54, 149, 150, 163, 167, 180, 264
- Morava 111, 117, 118, 122, 209, 223, 224, 225, 265, 302-306, 337
- moravismus viz moravský nacionalismus
- Moravisté 265, 290, 303, 305
- moravská národnost 305
- moravská otázka 304, 305, 306
- Moravské občanské hnutí 303
- moravský nacionalismus 209, 303
- nacionalismus 13, 101, 117, 134, 210, 221, 251, 268, 303, 305, 336, 338
- Národně socialistická strana viz Československá strana socialistická (ČSS)
- Národně sociální strana 103, 292, 294

- národní identita 15, 101, 129, 137
národní konvence 301
Národní shromáždění 100
národní socialisté viz
 Československá strana
 socialistická (ČSS)
Národní strana 319
Národní třída 22, 141, 221,
 222, 291
národnostní komise
 Koordinačního centra
 Občanského fóra 155
Naše posttotalitní krize a její
 možná východiska 210
Naše pravda 361, 369
NATO 102, 333
Necenzurované noviny 90,
 175, 176
německá otázka 98, 102, 117,
 124, 129, 130, 134, 145, 146,
 188, 219, 242, 294, 319, 325,
 331, 332, 333, 334, 335, 336,
 339, 340, 341, 362, 377
Německo 53, 54, 98, 102, 117,
 124, 129, 130, 134, 145, 146,
 167, 188, 219, 242, 267, 294,
 302, 319, 325, 331-337,
 339-341, 362, 377
německý revanšismus 145
neokomunisté 346, 365, 368,
 370, 371, 372, 373, 375, 379
neokonzervatismus americký
 255
neokonzervativní ideologie
 251, 252, 253, 254, 256, 258,
 270, 284
neoliberalismus 80, 252, 262,
 272, 281, 284, 285, 359, 373,
 380
neoliberalismus, ekonomický
 70, 81, 83, 96, 97, 104, 106,
 150, 234, 251, 252, 254,
 255, 258, 270, 271, 322,
 361, 383
nepolitická politika 83, 95,
 105, 128
Nezávislé studentské
 sdružení 319
Nezávislý polední list *Expres*
 325
nomenklaturní kádry 30, 31,
 32, 33, 34, 35, 37, 38, 47, 56,
 57, 58, 118, 148, 177, 180,
 229, 246, 267, 268, 280,
 284, 373
norimberský tribunál 43, 44,
 53, 331
normalizace 22, 29, 52, 58,
 76, 113, 121, 145, 153, 154,
 169, 187, 191, 224, 227, 230,
 239, 253, 257, 258, 259, 276,
 280, 316, 320, 321, 322, 327,
 352, 353, 357, 364, 365, 376,
 380
nová levice 255
Nové čtení Marxe 357, 368,
 369, 376
novela trestního zákona 178,
 178, 179
novela zákona o interrupcích
 221
novelizace zákoníku práce 40

- Občanská demokratická aliance (ODA) 31, 44, 47, 48, 49, 52, 73, 79, 81, 86, 112, 113, 150, 168, 205, 234, 243, 249-286, 293, 298, 299
- Občanská demokratická strana (ODS) 47, 48, 49, 52, 67, 68, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 95, 96, 97, 98, 99, 105, 106, 107-134, 165, 166, 168, 171, 205, 206, 209, 213, 234, 237, 241, 242, 247, 262, 263, 264, 266, 267, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 284, 299, 300, 305, 323, 330, 340
- Občanské fórum (OF) 16, 17-60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 77, 79, 80, 84, 85, 91, 94, 95, 100, 105, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 122, 123, 141, 143, 146, 147, 149, 151, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 163, 164, 178, 185, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 213, 222, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 239, 241, 254, 257, 261, 262, 269, 276, 278, 289, 290, 291, 293, 297, 298, 299, 302, 304, 305, 307, 315, 318, 320, 322, 326, 327, 328, 349, 351, 353, 354
- Občanské fórum pražského závodu ČKD - Polovodiče 27, 28
- Občanské hnutí - Svobodní demokraté (OH-SD) viz Občanské hnutí (OH)
- Občanské hnutí (OH) 47, 52, 61-106, 114, 117, 168, 169, 170, 173, 208, 294, 295, 300
- Občanský institut 73, 270
- Obrana politiky 75, 76
- Obroda - Klub za socialistickou přestavbu 44, 51, 187, 191, 201, 202, 203, 204, 205, 211, 212, 214, 300, 351, 352, 357
- obrodný proud ČSL 223, 224, 225, 229, 234, 235, 236
- Obzory, revue 228, 229, 235
- odsun sudetských Němců viz vysídlení Němců, poválečné
- Ohrožená revoluce 205, 206
- okresní národní výbor 21, 31, 55, 57, 151, 171, 230, 317
- omluvné dokumenty KSČ 350
- opoziční smlouva 128, 131, 237
- Organizace pro osvobození Palestiny 333
- osmašedesátníci 86, 153, 154, 169, 171, 246, 321, 327, 328, 357, 369
- OSN 333
- paměť národa 133, 134, 138
- paradigma transformace 11, 13
- paralelní polis 23, 239, 244

- pendrekový zákon 259, 277
 perestrojka 145, 188, 268, 377
 platforma Za socialismus
 365, 366
 Podkarpatská Rus 138, 294,
 337, 338, 339
 podzemní univerzita 253
 Pól, revue bez hranic 202,
 203, 204
 politická komise OF 64
 politická rada ODA viz
 Občanská demokratická
 aliance
 politický katolicismus 219,
 221, 228, 238
 politický klub OF 42, 43, 44,
 45, 49
 Politický program ODS 1995
 125, 126, 127
 političtí vězni 10, 22, 25, 26,
 27, 28, 30, 38, 49, 50, 51,
 52, 54, 58, 59, 95, 100, 101,
 113, 133, 186, 187, 189, 194,
 207, 211, 233, 239, 243, 256,
 257, 258, 293, 315, 319, 326,
 327, 328, 331, 356
 politika dějin 9, 10, 11, 63, 91,
 106, 134, 251, 278, 279, 368,
 377, 380
 politika identity 10, 12, 15,
 16, 85, 111, 198, 278, 367,
 380
 politika národního
 porozumění 26, 49, 154, 358
 politika paměti 9, 10, 11, 63,
 119, 131, 241, 253, 284, 359
 Polsko 21, 44, 70, 73, 85, 121,
 130, 133, 140, 142, 201, 308,
 347, 349, 355, 360, 364
 polský Svaz demokratické
 levice 364
 pomlčková válka 142, 144,
 147
 populismus 70, 82, 179, 210,
 306, 314, 330, 331, 337, 353,
 363, 379, 380, 383
 Portugalsko 139
 poslanecký klub Občanské
 demokratické aliance 282
 poslanecký klub
 Občanského fóra 28, 35,
 37, 40, 42, 112, 149
 poslanecký klub
 Občanského hnutí 87, 88
 poslanecký klub sociální
 demokracie 210
 postavení KSČ mimo zákon
 25, 27, 28, 151
 posttransformační zákon 124
 použitelná minulost (usable
 past) 347
 pozemková reforma 377
 Prává frakce 282, 283
 pravice 30, 42, 44, 45, 46, 60,
 67, 68, 73, 78, 79, 81, 82,
 83, 84, 85, 86, 88, 89, 93,
 94, 96, 104, 105, 106, 110,
 112, 122, 123, 129, 163, 164,
 165, 167, 168, 170, 171, 172,
 173, 178, 179, 193, 220, 240,
 242, 252, 253, 261, 262,
 268, 277, 278, 279, 280,

- 281, 282, 285, 295, 298,
300, 305, 313, 315, 326, 328,
329, 330, 332, 341, 354, 359,
360, 363, 373, 377
- pravice extrémní 78, 129, 313,
315, 326, 328, 341, 383
- pravicový extremismus 93,
313, 318, 330, 334, 337, 339,
340,
- Právo a spravedlnost, polské
130
- Právo lidu 187, 190, 193, 211
- Právo, zákonodárství
a svoboda 271
- Pražské jaro 1968 19, 21, 22,
25, 29, 32, 43, 49, 51, 52, 55,
58, 68, 116, 120, 129, 132,
141, 143, 145, 153, 156, 163,
169, 170, 180, 185, 186, 190,
191, 197, 202, 227, 239, 246,
258, 259, 269, 290, 292,
300, 303, 309, 329, 350, 351,
357, 376
- preferenční hlasy 266
- prezidentské dekrety 21, 129
- prezidentský slib 144
- privatizace 12, 32, 35, 36, 46,
56, 57, 67, 81, 97, 124, 149,
150, 152, 174, 177, 245, 251,
270, 271, 272, 273, 274, 275,
276, 280, 281, 284, 322,
326, 331, 335, 371
- privatizace malá 35, 150, 272,
334
- privatizace velká 35, 46, 56,
57, 150
- Profil, rakouský časopis 231
- Prognostický ústav ČSAV
205, 252, 255, 260, 352
- Prohlášení historických
demokratických politických
stran Československa 200
- Prohlášení Klubu sociálních
demokratů OF 198, 199
- protestantismus 257
- protiněmectví 319, 334, 335,
336, 337, 339, 340, 341, 362
- protiromská témata 337, 339,
341
- Proud, litoměřické noviny 324
- prověrkové komise 150, 169,
172
- Provolání Občanského hnutí
68
- první restituční zákon viz
restituce
- předvolební moratorium 232
- Případ Mohorita 358
- Přítomnost 80, 84
- Quo vadis Občanské hnutí?
93
- Rada Evropy 88, 89, 172
- Rada federace KSČM a
SDL 351
- Rada Poláků v ČSFR 44
- Radikální liberální frakce 96
- Rakousko 138, 167, 220, 231
- Realistický klub 76, 96
- reálný socialismus 25, 143,
259, 351, 370, 376
- referendum 89, 254, 360, 361,
363, 373

- Reflex 54
 reformní proud KSČ 51, 83,
 100, 121, 145, 189, 199, 206,
 259, 261, 351, 352, 353, 354,
 355, 358, 359, 360, 361, 364,
 365, 366, 376
 rehabilitace 29, 30, 32, 46, 52,
 118, 123, 124, 148, 186, 232,
 233, 243, 262, 275, 276, 321,
 359
 rehabilitace mimosoudní viz
 rehabilitace
 rehabilitace soudní viz
 rehabilitace
 rehabilitační zákon z roku
 1990 viz rehabilitace
 Republika, stranický
 týdeník SPR-RSČ 320,
 325, 326, 327, 328, 329, 330,
 331, 332, 333, 337
 republikáni viz Sdružení pro
 republiku - Republikánská
 strana Československa
 (SPR-RSČ)
 Republikánská mládež 324,
 325, 340
 Republikánská strana 44, 50,
 311-342, 338
 Republikánská strana země-
 dělského a malorolnického
 lidu 315, 319, 315, 320,
 Republikánská unie 299, 315,
 323
 Republikánské listy 315
 Respekt 152
 restituce 32, 35, 46, 52, 56,
 118, 123, 124, 130, 150, 177,
 180, 186, 187, 194, 197, 204,
 210, 213, 214, 243, 245, 251,
 266, 272, 275, 276, 277, 279,
 282, 321, 332, 359, 371
 restituce církevní 123, 124,
 276
 restituce zemědělské půdy
 277
 restituční tečka 124
 restituční zákony 118, 123,
 177, 266, 272, 332, 359
 revoluce demokratická 78
 revoluce nedokončená 17-60,
 66, 90, 149, 150, 163, 171,
 176, 230, 261, 327, 354
 revoluce sametová 19, 22, 23,
 23, 24, 30, 38, 49, 50, 55,
 63, 113, 149, 151, 178, 213,
 262, 267, 269, 327, 328,
 329, 341, 363
 Revoluční odborové hnutí
 (ROH) 290
 rok 1968 19, 21, 22, 25, 29, 32,
 43, 49, 51, 52, 55, 58, 68,
 116, 120, 129, 132, 141, 143,
 145, 153, 156, 163, 169, 170,
 180, 185, 186, 190, 191, 197,
 202, 227, 239, 246, 258,
 259, 269, 290, 292, 300,
 303, 309, 329, 350, 351, 357,
 376
 Romové 267, 324, 334, 336,
 337
 Romská občanská iniciativa
 44, 337

- Rotary klub 321
- rozdělení a rozpad Československa 12, 13, 16, 115, 116, 267, 269, 270, 279, 284, 306, 313, 331, 334, 336, 338, 339, 377
- rozchod s minulostí viz vyrovnávání se s (komunistickou) minulostí
- rozpad federace viz rozdělení Československa
- rozpočtový výbor Poslanecké sněmovny 272
- Rudé právo 40, 149, 318, 361
- Rumunsko 21, 347
- Rusko 141, 256, 334, 338
- Russelův tribunál 43, 44
- Sachergate viz Sacherova aféra
- Sacherova aféra 29, 153, 156, 157, 158, 162, 223, 231
- Salisbury Review 254
- sametová revoluce 19, 22, 23, 24, 30, 49, 50, 55, 63, 113, 149, 151, 178, 213, 253, 254, 262, 269, 317, 327, 328, 329, 331, 341, 363
- samizdat 75, 143, 190, 271, 297, 300, 315
- Samosprávný klub komunistů 368
- Sbor národní bezpečnosti (SNB) 57, 169
- Sdružení pro republiku - Republikánská strana Československa (SPR-RSČ) 50, 311-342
- Sešity pro mladou literaturu 296
- seznamy spolupracovníků StB 52, 86, 90, 118, 134, 160, 163, 165, 166, 169, 173, 175, 177, 181, 195, 244, 245, 262, 303, 321
- sjezd exilové ČSSD 189, 190
- sjezd KSČ 20. a 21. prosince 1989 350
- sjezd SD-LSNS 99, 102
- sjezdy ČSL 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 233, 234, 235, 237,
- sjezdy ČSSD 192, 195, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 213
- sjezdy KDS 241, 242
- sjezdy KSČ / KSČM 221, 348, 349, 350, 351, 352, 355, 356, 358, 362, 363, 364, 366, 368, 370, 371, 373, 374, 377
- skinheadi 325
- Slovenská národní rada (SNR) 21, 149
- Slovenská národní strana (SNS) 161, 168, 265
- Slovensko 12, 19, 21, 24, 30, 46, 47, 63, 67, 79, 83, 115, 122, 133, 140-142, 144-147, 149, 153, 157, 160-162, 168, 179, 192, 221, 230, 231, 243, 247, 251, 265-267, 269, 291, 299, 304-306, 313, 328, 331, 337, 339, 348, 349, 351, 355, 356

- Slovenský stát 269
- slučovací sjezd SD a LSNS
3. prosince 1995 99, 100,
102, 103, 294
- slučování Obrody s ČSSD
201, 202, 203, 204, 205,
211, 212, 214, 300, 357
- Smíření 95' 302
- sněm VPN 28. dubna 1990
157
- sněmy ODA 252
- sněmy OF 26, 28, 30, 31, 32,
34, 35, 37, 39, 44, 65, 68,
111, 114, 278
- sněmy OH 68, 69, 77, 80, 93,
97
- socialisté českoslovenští 20,
99, 101, 102, 103, 143, 185,
188, 189, 190, 191, 193, 195,
196, 197, 210, 211, 290, 291,
292, 295, 326, 357
- socialistická diktatura 11, 58,
63, 69, 72, 85, 86, 104, 120,
121, 122, 125, 134, 139, 148,
164, 188, 199, 200, 219, 233,
263, 308, 320, 345, 346,
348, 362, 365
- Socialistická internacionála
211
- Socialistický svaz mládeže
(SSM) 24, 51, 92, 177, 290,
350, 379, 380
- sociálně tržní hospodářství
234, 236
- sociálnědemokratizující
proud v KSČ 352, 361
- sociální darwinismus 338
- sociální demokraté 33, 44,
79, 84, 100, 124, 129, 131,
169, 185, 186, 187, 188, 189,
191, 192, 194, 195, 196, 197,
198, 199, 200, 203, 205,
206, 207, 210, 213, 340, 361
- sociální liberalismus viz
liberalismus sociální
- sociální populismus 70, 210,
353
- Soudobé dějiny, časopis 16,
18, 108, 184, 344
- sovětská invaze viz rok 1968
- Sovětský svaz (SSSR) 25,
29, 38, 40, 49, 53, 55, 137,
169, 188, 192, 193, 205, 254,
285, 315, 316, 333-335, 376
- Společnost Dr. Edvarda
Beneše 291
- Společnost pro Moravu
a Slezsko viz HSD-SMS
- Společnost pro studium
demokratického socialismu
185, 187, 189
- spolupracovník StB 29, 52,
59, 90, 118, 134, 163, 165,
166, 169, 173, 175, 177, 231,
244, 245, 262, 321
- stalinismus 29, 100, 296, 351,
357, 364, 376
- Státní bezpečnost (StB) 22,
32, 40, 48, 50, 51, 57, 60,
86, 88, 89, 90, 118, 120, 131,
132, 134, 152, 153, 155, 156,
157, 158, 160, 161, 162, 163,

- 164, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 173, 175, 176, 177, 199, 206, 231, 232, 233, 234, 243, 244, 262, 275, 305, 317, 321
- státní plánování 142, 262, 272, 274
- státní socialismus 13, 14, 64, 70, 72, 126, 370, 375, 376
- státoprávní krize 268, 269
- státoprávní uspořádání 53, 304, 305
- Sto let českého socialismu, manifest 189, 190
- Strana československých komunistů 366
- Strana demokratické levice 351, 355, 366
- Strana demokratického socialismu 366
- Strana obrany kultury 77
- Strana svobodných občanů 73
- Strana zelených (Zelení) 192, 294, 313, 326
- Strategie Občanského hnutí pro nejbližší období 74
- Středočeský Expres 325
- studentská manifestace 17. listopadu 1989 19, 22, 24, 32, 50, 118, 133, 140, 141, 152, 163, 164, 165, 169, 185, 191, 222, 257, 261, 275, 276, 289, 290, 297, 307, 309, 315, 317, 319, 321, 323, 327, 329, 349, 350, 351, 363
- sudetoněmecká otázka 98, 129, 130, 145, 146, 267, 302
- Sudetoněmecký landsmanshaft 362, 377
- Svaz československých spisovatelů 296
- Svaz důchodců 44
- Svaz Němců v Československu 44
- Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm) 290
- Svaz PTP 38, 49
- Svaz svobodných demokratů (SzDSz) 104, 105
- Svoboda a prosperita, volební program ODS 115, 119, 127
- Svobodná Evropa 185
- Svobodné slovo 99, 290, 291
- Svobodní demokraté (SD) 61-106, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 173, 238, 252, 292, 294, 354
- Svobodní demokraté-Liberální strana národně sociální (SD-LSNS) 102, 103, 294
- Svobodný blok 78, 315
- Syndikát novinářů 89, 173, 174, 176
- šlechta 332, 334
- Šmeralova knihovna 356
- Šmeralův seminář 352
- šoková terapie 150, 330, 359
- šovinismus 251, 266, 267, 269, 341, 377
- Špalíček 45, 112, 155
- Španělsko 139
- Špigl 318, 325

- Temelín 98
 Teoreticko-analytické
 pracoviště (TAP) 368, 369,
 372, 375
 tisková agentura VIA 319
 totalitarismus 21, 22, 23, 27,
 30, 34, 38, 41, 43, 46, 50, 51,
 53, 65, 89, 101, 127, 132, 134,
 139, 142, 146, 160, 164, 167,
 170, 171, 200, 210, 229, 232,
 234, 240, 247, 254, 256,
 260, 265, 293, 304, 321,
 330, 346, 347, 349, 350
 totalitní mafie viz
 komunistické mafie
 transformace zemědělství
 252, 276, 277
 transformační zákony 33, 124
 transitivní spravedlnost
 (transitional justice) 15
 tranzitologie 13, 139
 trvale udržitelný rozvoj 240
 tržní hospodářství 13, 56, 67,
 68, 81, 104, 115, 142, 150,
 234, 236, 260, 262, 272,
 273, 274, 316
 třetí cesta 52, 116, 120, 121,
 237
 třetí odboj 50, 52, 300, 328,
 329
 Tvář, časopis 295, 296, 299,
 300, 301
 Týdeník Politika 326
 Úkoly současné
 a perspektivní, program
 SPR-RSČ 320, 321
 ukradená revoluce 164
 Ukrajina 338
 underground 138
 Unie svobody 73, 131
 Úřad pro dokumentaci
 a vyšetřování zločinů
 komunismu (ÚDV) 59,
 130, 131, 246
 Úřad pro ochranu ústavy
 a demokracie 153, 156
 Úřad pro tisk a informace
 (ÚTI) 316
 Úřad vlády 163
 Usnesení o době nesvobody
 266
 úsporný balíček 281
 Ústav paměti národa 133,
 247
 Ústav pro studium totalitních
 režimů (ÚSTR) 134, 247
 Ústav pro výzkum veřejného
 mínění při Federálním
 statistickém úřadu 185
 ústava z roku 1960
 ústava z roku 1968
 Ústavní listina základních
 práv a svobod 88
 Ústavní soud 91, 172, 173, 175
 Ústřední politická škola
 ČSL 223
 územněsprávního uspořádání
 Československa 290, 304
 Varšavská smlouva 22
 Velká Británie 114
 Veřejná bezpečnost (VB)
 169, 222

- Verejnosť proti násiliu (VPN)
 19, 20, 22, 24, 29, 30, 146,
 149, 151, 153, 157, 159, 160,
 161, 168, 177, 320, 349
- vláda národní oběti 358
- vláda národního porozumění
 154
- vládní koalice 86, 87, 93, 97,
 215, 219, 236, 252
- Vládní výbor pro mezinárodní
 vztahy 299
- vlastnické právo 124, 150, 271,
 273, 275, 276
- volby komunální v listopadu
 1990 21, 31, 35, 46, 150, 152
- volby komunální v roce 1994
 98, 242
- volby parlamentní 1990 19,
 20, 21, 25, 28, 30, 31, 43,
 44, 46, 63, 66, 92, 111, 150,
 151, 152, 157, 159, 164, 168,
 175, 180, 196, 198, 199, 200,
 219, 232, 240, 261, 271, 273,
 278, 292, 302, 304, 307,
 316, 322, 325, 349, 353
- volby parlamentní 1992 79,
 89, 92, 93, 102, 118, 119, 175,
 205, 206, 262, 266, 270,
 272, 277, 279, 299, 300,
 306, 313, 330, 337, 339, 362
- volby parlamentní 1996 102,
 127, 237, 268, 294, 298, 340
- volby parlamentní 1998 284,
 325, 340
- volby parlamentní 2002 130
- volby senátní 1996 102, 293
- volební kampaň 30, 79, 80,
 84, 92, 93, 99, 102, 111, 119,
 158, 205, 206, 210, 212,
 230, 233, 323, 329, 334,
 340, 353, 354
- volný trh 36, 48, 72, 81, 129,
 152, 174, 255, 280, 322
- Všelidová demokratická
 strana 325
- Výbor na obranu nespraved-
 livě stíhaných (VONS)
 225, 244
- Výbor národní kultury 363
- Výbor pro řízení stranické
 práce 169
- vyrovnávání se a rozchod
 s (komunistickou) minulostí
 10, 11, 15, 16, 43, 48, 53, 58,
 59, 60, 67, 68, 85, 86, 89,
 90, 91, 92, 94, 107, 109, 113,
 117, 119, 121, 122, 123, 126,
 127, 132, 133, 134, 148, 171,
 173, 174, 177, 180, 181, 192,
 193, 219, 243, 247, 251, 252,
 254, 256, 263, 266, 267,
 270, 276, 280, 282, 284,
 295, 300, 340, 341, 345, 347,
 350, 351, 356, 359, 379, 380
- vysídlení Němců, poválečné
 102, 126, 133, 145, 146, 214,
 242, 302, 336, 377
- Vysoká škola Dzeržinského při
 Radě ministrů SSSR 169
- Vysoká škola ministerstva
 vnitra SSSR pro přísluš-
 níky VB 169

- vyšší politická škola
 ministerstva vnitra SSSR
 169
 Vývoj, revue 235
 Výzkumný ústav sklářský 317
 Výzkumný ústav sociálního
 rozvoje 316
 Vzdělávací nadace Jan Husa
 253
 Washingtonská deklarace
 139
 zákaz KSČ viz postavení
 KSČ mimo zákon
 zákon archivní z roku 2004
 60
 zákon o česko-slovenské
 federaci z roku 1968 21
 zákon o době nesvobody 59,
 263
 zákon o kooptacích 20
 zákon o malé privatizaci 150
 zákon o politických stranách
 (z 23. I. 1990) 19, 20, 27,
 92, 147, 151, 350
 zákon o protiprávnosti
 komunistického režimu
 a odporu proti němu 59,
 91, 92, 122, 133, 254, 266,
 321, 359
 zákon o půdě 123, 275, 277
 zákon o půdě, varianta 3T
 277
 zákon o restituci církevního
 majetku 276
 zákon o rozdělení federace
 270
 zákon o soudních rehabilita-
 cích přijatý 23. dubna 1990
 viz rehabilitace
 zákon o zpřístupnění svazků
 vzniklých činností StB 61,
 131
 zákon revoluční 171
 zákonné opatření
 o odvolávání kádrů
 z vedení podniků 149
 zákonné opatření
 z 30. srpna 1990 47
 zákony o soudních
 a mimosoudních
 rehabilitacích viz
 rehabilitace
 zásady lustračního zákona
 10. července 1991 viz
 lustrace
 Země moravskoslezská 117,
 265, 304
 Zemědělské noviny 319
 zemské organizace
 Československé strany
 lidové 227, 233
 zemské uspořádání 53, 146,
 227, 260, 290, 304, 305,
 309
 Zítřek, časopis 103
 ženské organizace 221, 240
 Židé 50, 178, 242, 276, 329,
 334, 335, 337

Rozdělení minulostí

Vytváření politických identit
v České republice po roce 1989

Adéla Gjuričová

Michal Kopeček

Petr Roubal

Jiří Suk

Tomáš Zahradníček

Pro studijní účely jako volnou elektronickou publikaci
vydal Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky,
Praha 2012.

www.usd.cas.cz

Druhé, nezměněné vydání.

První vydání vyšlo tiskem v Praze 2011

nákladem Knihovny Václava Havla, o.p.s.

Published by Institute for Contemporary History
of the Academy of Sciences of the Czech Republic
as a free access electronic book for research purposes,
Prague 2012.

www.usd.cas.cz

Second unchanged edition.

First edition was published in paper format
by Václav Havel Library, Prague 2011.